

7. ÉVFOLYAM

1995

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.

Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada

M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1995/3–4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Horváth Tibor, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc,
Szántó Konrád, Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Vlossák Rudolf;
GERMANY: Adriányi Gábor
ITALY: Kiss Ulrich, Lukács László, Somorjai Adám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

METEM 1995.
ISSN 0865–5227

Nyomás és kötés az
 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája
Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM – CONTENTS

VÁRSZEGI Asztrik	Lectori salutem	5
------------------	-----------------	---

TANULMÁNYOK

RÓNAI Zoltán	Compostella és a magyarok <i>Compostela and the Hungarians</i>	11
ÉRSZEGI Géza	De cappella tempore Ludovici I regis Hungariae constructa <i>Request to the Pope to Sanction the Building of The Louis I (The Great) of Hungary Chapel</i>	27
MÉSZÁROS István	Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végéről <i>Folk Customs in the Light of Facts Collected at the End of the Sixteenth Century</i>	35
KOLTAI András	A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata <i>The Synod of Diocese Győr in Szombathely, 1579.</i>	41
GLÜCK Jenő	Nagyvárad forrásai a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez (1793–1847) <i>Sources of the History of Some Greek Orthodox Parishes in Hungary (1793-1847) Kept in Nagyvárad</i>	61
DEÁK Ágnes	Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága <i>The Friendship between Lady Blennerhassett and Archbishop Lajos Haynald</i>	83
LAKATOS Andor	Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége <i>Lajos Haynald's Public and Political Activity</i>	97
SZECSKÓ Károly	Dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek <i>Dr. Lajos Szmrecsányi, Archbishop of Eger</i>	151

MÓDSZER, ADATTÁR, SZEMLE

AZ EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁS INTÉZMÉNYEI RÓMÁBAN

KRESTEN Otto	A római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete <i>The Institute for History of the Austrian Cultural Institute in Rome</i>	159
ŽABOKLICKI Krzysztof	A lengyel történészek Rómában Fraknói Vilmos idejében és a Lengyel Könyvtár megalapítása <i>Polish Historians in Rome in Vilmos Fraknói's Time and the Foundation of the Polish Library</i>	171
ESCH Arnold	A római Porosz Történeti Intézet 1888–1936 <i>The Prussian Historical Institute, Rome, 1888–1936</i>	179

BEKE Margit	Das Päpstliche Ungarische Kirchliche Institut in Rom <i>The Pontifical Hungarian Ecclesiastical Institute in Rome</i>	185
SZILAS László	A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelmi Kara <i>The Faculty of Ecclesiastical History of the Pontifical Gregory University</i>	205
KOVÁCS Elisabeth	Bibliotheca Pontificum – a modern pápaság-történet alapvetése és alapvonásai	211
Dr. SZARVAS Béla	A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban <i>Pastoral Care for the Hungarian Diaspora in Italy</i>	237
GLÜCK Jenő	Nemzetközi judaisztikai ülés Kolozsvárott 1995. október 24–26. <i>A Conference on Jewish Studies in Kolozsvár (Cluj)</i>	243

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

ÓNODY Olivér: O culto dos santos Húngaros no Brasil e a história da igreja católica romana húngara no Brasil (Ism.: Somorjai Ádám OSB)	245
FÜLÖP Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848-1949) (Ism.: Kóhegyi Mihály)	252
Nagyváradí schematizmus 1995. (Ism.: Merényi-Metzger Gábor)	254

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1995/3-4

LECTORI SALUTEM

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (MEV) az egyetlen magyar működő egyháztörténeti folyóirat – az anyaországon belül és kívül – amely felekezeti megkülönböztetés nélkül igyekszik a magyar nép története folyamán létrejött egyházak sorsát feltárni és az utókor számára megörökíteni. Tevékenysége felöleli a határon túli, kisebbségben élő magyarság múltját éppúgy, mint a világ bármely részén létrejött magyar emigráns egyházak történetét.

A kezdeményezés az 1980-as években Torontóban született, Horváth Tibor SJ indította el, de mindez nem valósulhatott volna meg a lelkes torontói magyar közösség áldozatos szellemi és anyagi támogatása nélkül. A Torontói METEM International segítsége, bátorítása és az önszerveződés tapasztalatainak átadása nélkül az 1989-ben indult folyóirat aligha élte volna meg hetedik évfolyamát, különösen úgy, hogy mindez egybeesett Magyarországon a rendszerváltással. Hét évfolyam – tíz kötet – már komoly múlt egy tudományos periodika életében.

Úgy véljük, a legkevesebb amit tehetünk, hogy név szerint is megköszönjük torontói támogatóinknak fáradságos munkájukat, szíves segítségüket, bízva abban, hogy a közreműködésükre a jövőben is számíthatunk. Isten áldása legyen rajtuk és folyóiratunk további évfolyamán.

Ad multos annos
Pannonhalma, 1996. május 15.

VÁRSZEGI ASZTRIK
felelős kiadó

LECTORI SALUTEM

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Mev), Essays in Church History in Hungary is actually the only interdenominational periodical, inside and outside of Hungary, which tries to present the history of all the Churches emerged during the history of the Hungarian people in order to pass it on to the future and promote a systematic reflection on them. It includes the past of the Hungarian minorities living outside of the borders of Hungary as well as the history of the churches formed by the emigrant Hungarians spread over the whole world.

The project was initiated by Tibor Horvath, S. J., professor of Systematic Theology at Regis College, Toronto, Canada, in 1984 and supported by the community of St. Elizabeth of Hungary Parish in Toronto, by the Founding directors of the METEM International Society of Toronto for Hungarian Church History. Thanks to the Metem International that the Essays published for the

first time in 1989., the year of the inauguration of the new regime in Hungary continued to exist over seven years giving 10 volumes to the interested readers. Seven years, ten volumes, a respectful history in the life of a professional academic publication. It is an uncommon achievement.

We think that what we can do now, is to list and name all our Torontonians supporters. We hope that their number will increase and we apologize if we missed some. We trust that we may rely on their support in the future as well. May God bless them all and our periodical, *Essays in Church History in Hungary*.

Ad multos annos.

Pannonhalma, May 15, 1996.

VÁRSZEGI ASZTRIK

Publisher

METEM-International

Toronto Nemzetközi Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség
Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont. M4Y 2R5
Canada

Az igazgatóság alapító tagjai:

Torontói Szent Erzsébet Plébánia
Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya
Jézus Szíve Társasága (Néplányok)
Dr. Sípos-Jackel Gyula

Vezetőség:

Most Rev. Miklósházy Attila SJ, védnök
Jaschkó Balázs, SJ, elnök
Szegeváry Magda, titkár
Hari Piroska, pénztáros
Lents Mihály, könyvtáros
Poroszaly Erzsébet, könyvtáros
Leskowsky Zoltán, szerkesztő
Fábián Szabina, adminisztrátor

Toronto részleg, tagok és segítők:

Mr. Louis Bako
Mr. Andrew Balogh
Mr. Gabor Barabas
Rev. Jozsef Barany
Mr. Steven Berden
Rev. Steven Bekesi SJ

Mr. George Birinyi
Mr. James Bolla
Mr. Dr. Ervin Bonkalo
Mr. Barnabas Bozoki
Mr. John Bukovec
Mrs. Eszter Csiga

Rev. Placid Csizmazia
Mr. James Dala
Mrs. Barbara Deak
Rev. Ferenc Deak SJ
Rev. Ferenc Deak
Mr. Paul Decleva
Mr. Louis Deutsch
Mr. Dr. Laszlo Domonkos
Miss. Rozina Elek
Rev: Alexander Eros
Mr. Leslie Farkas
Mrs. Erika Fazekas
Mrs. Ilona Fearman
Mr. Dr. Fejer Imre Sr.
Mr. Andras Fekete
Mr. Dr. Peter G. Forbath
Mr. Gaspar Forrai
Rev. Joseph Fulop SJ
Mrs. Ilona Frater
Mr. Joseph Galambosy
Rt. Rev. Prof. Dr. Asztrik Gabriel
OPraem
Mr. Elemer Gabri
Mrs. Elizabeth Gilice
Mr. Michael Gocsei
Mr. Thomas Gyokeri
Mr. Joawph Hamvas P. Eng.
Mr. Mrs. Steven, Piroska Hari
Mrs. von Martha Heczey
Mr. Dr. Peter Hidas
Rev. Prof Tibor Horvath SJ
Mr. Charles Horcsok
Mrs. Ida Incze
Rev. Dr. Laszlo Ivan
Mr. Leslie Katona
Mr. Ferenc Kiss
Mr. Steve Kocsis
Mrs. Magdolna Koller
Mrs. Margaret Koppany
Mrs. Maria Kosa
Mr. Istvan Kotsits
Mr. Steve Kovacs
Rev. Istvan Kristaly
Mrs. Anna Kuhar
Mr. Frank Lajos
Rev. Leslie Laszlo

Library of Congress, Exchange and
Gift Division
Mr. Louis Litkei
Mrs. Margaret Malonyay
Mrs. Marta Marton
Mrs. Dr. Fiore Mester
Mr. Andrew Mile
Rev. Anthony Molnar
Mrs. Eleonora Molnar
Rev. Otto Molnar
Mrs. Edit Nagy-Bakos
Mr. Mrs. Dennis Nemes
Mrs. Ilona Nemeth
Mr. Dr. James P. Niessen
Mrs. Caroline Padanyi
Mrs. Zsuzsa Papp-Aykler
Mrs. Erzsebet Pal
Mr. Leslie Perlaky
Rev. Bela Pesznyak
Mrs. Maria Peterdy
Mr. James Pocsay
Rev. Hermann-Joseph Retting
OPraem.
Mr. Paul Reviczky
Mr. Alfred Rudas
Rev. Dr. CM. Vilmos Ruzsik
Mrs. Erzsebet Sandorfy
Mr. John Simonyi
Mr. Dr. Gyula Sipos-Jackel
Mrs. Ernesztina Skerlan
Sister Teresa Szanto
Mrs. Magda Szegvary
Mrs. Helen Szendi
Mr. Dr. Thomas Szendrey
Mr. John Szivek
Mr.s Elizabeth Tomory
Mr. & Mrs. Eugene Tomory
Mr. Steve Toth
Rev. Bela Ugrin SJ
Mrs. Maria Varga
Mr. & Mrs. Joseph Vesztergombi
Rev. Msgr. Michael M. Vincze
Mrs. Anna Wohlfart
Mr. George Zaduban
Mr. Joseph Zelena
Mr. & Mrs. Leslie Zydron

A METEM-International Torontói részlege köszönetét és háláját fejezi ki a

MALEV Hungarian Airline torontói kirendeltségének
A Magyar Köztársaság torontói főkonzulátusának
Kanadai Magyar szerkesztőségének
valamint a Magyar Élet szerkesztőségének
a munkájához nyújtott segítségért és támogatásért.

METEM-INTERNATIONAL SOCIETY OF TORONTO FOR HUNGARIAN CHURCH HISTORY

Constitution

ARTICLE 1 - NAME

Metem-International Society of Toronto for Hungarian Church History has been formed to promote research in Hungarian Church History. The first word METEM is acronym for the Hungarian wording Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, "Society for Encyclopedia of Hungarian Church History."

ARTICLE 2 - NATURE AND OBJECTIVE

The aforementioned society is an incorporated, registered, historical/research charitable corporation without share capital for the purpose of

firstly, preparing and publishing an encyclopedia of Hungarian Church history which would list in alphabetical order sites, parishes, persons, institutions, councils, documents, monuments, writings, etc. relevant to the Church history in any Hungarian linguistic area;

secondly, collecting documents and sources in archives and libraries inside and outside of Hungary related to the topics mentioned above;

thirdly, supporting publications of the collected materials in a periodical entitled *Vázlatok, Essays in Church History in Hungary* for discussion and critical assessment in preparation for their final incorporation in an encyclopedia;

fourthly, promoting public interest in the history of places related to Church history in Canada, in Hungary and elsewhere;

fifthly, establishing and maintaining suitable quarters and facilities with archive and library to hold meetings and exhibitions for discussing problems related to Church history in general and particularly in Hungary and Canada, and exchanging of views of thereon;

sixthly, establishing fund and scholarship for university students studying Church history in Hungary, Canada and elsewhere, and for promoting historical and archaeological research.

ARTICLE 3 - MEMBERSHIP

Membership shall be open to individuals of all beliefs, cultures, religions, countries who support the purpose of the Society and are dedicated to maintaining high scholarly standards, and are able to make a contribution to the realization of the objectives described in Article 2. The

procedure for admittance into membership as well as for election of the officers, and admittance into the board of directors is regulated by the By-laws particular to this Society.

ARTICLE 4 – BOARD OF DIRECTORS

The METEM Board of Directors is the forum for dispute within the Society. It shall consist of 60 members admitted on financial contribution with additional six persons invited on account of merit who supervise the direction and activity of the Society in the spirit of its constitution. The Board has a meeting biennially and elect the president of the Board. The procedure of admittance into Board is regulated by the relevant bylaw.

ARTICLE 5 – OFFICERS

The Executive shall consist of the following officers:

Chairperson

Secretary

Treasurer and

Four members at large

Officers shall be nominated by the directors and elected by the members of the Society for a three-year term following the procedure established by the By-laws.

Officers as well directors shall serve as such without remuneration, and no director or officer shall directly or indirectly receive any profit from their position as such; provided that officers may be paid reasonable expenses incurred by them in the performance of their duties.

ARTICLE 6 – MEETINGS

Besides particular meeting related to the different objectives of the Society there shall be one annual general meeting with no less than five members to evaluate the activities of the Society and of the officers as well as to admit new members and elect officers if elections are due that year.

ARTICLE 7 – AMENDMENTS TO THE CONSTITUTION AND TO THE BYLAWS.

The procedure for amending the Constitution shall be the following. Notice of a motion shall be made in writing to the President who shall present it to Executives. If two of the three Executives vote in favor of the proposed amendments it shall be presented to the annual meeting for one year's consideration. It shall not be voted on until the following year's general meeting. No amendments to the constitution shall be passed unless the voting is unanimous.

Notice to a motion to amend a bylaw shall be made in writing to the President. If one of the three officers votes in favor of the proposed amendment the members shall be notified before the next meeting. At this meeting the proposed amendment to the bylaws shall be presented, discussed and voted upon. No amendment to the bylaws shall be passed unless three third of the members attending the meeting vote in favor of the amendments to the bylaws.

Voting for amendments to the constitution and to the bylaws during the general annual meeting as well as for the election of the directors is secret.

BYLAWS

1. *Meetings.* Time and place of the annual meeting is decided by the President in consultation with the secretary and the treasurer. Special meetings can be called by the secretary to deal with particular questions and needs arising.

2. *Elections.* The board of directors during their biennial meeting nominate one or more candidates for the position of the three officers and their names are proposed to the general meeting for election. The President, should be dynamic, outgoing, active person under whose leadership one can reasonably expect that the Society shall prosper and grow. Officers will be elected with a simple majority. Each member has an active and passive vote. No one shall be a member of the board of directors unless he/she was able to make a contribution of Can\$ 5,000.00 to establish METEM Fund the interest of which shall provide the necessary financial means for the Society to carry out its objectives. The members of the board of directors elect the president in their biennial meeting with a simple majority for a two-year term.

Candidacy for membership in the Society is one year. Candidates attend meetings and participate in the activities of the Society. Admittance to membership takes place during the general annual meeting. No one is admitted to membership unless half plus one of the members attending the meeting vote for admittance. The vote is secret.

3. *Responsibilities of the Officers.* The president shall preside at all meetings. In his/her absence the secretary is responsible to preside at the meeting. It is the President's responsibility to see that the Society and each member individually helps perform successfully the activities and objectives mentioned in Article 2. In cooperation with METEM Secretariat in Hungary, in Vatican City, and the other areal secretariats to be established, he/she appoints the members of the board editing the *Essays in Hungarian Church Histor in preparation for the Encyclopedia and facilitate cooperation in persuing the objectives of the Society.*

The secretary shall keep record of all the activities of the Society and in cooperation with the President oversees the activities and enhances the growth of the Society.

The treasurer shall receive all monies, donations, gifts, legacies and bequests given to the Association and gives receipts. He/she pays all accounts by cheques properly signed by two of the officers and collects fees.

4. *Fees.* The annual basic membership fee Canada/U.S.A.: Can\$20.00; Europe: DM25.00. Supporting Membership: Can\$100.00 a year; Patron: Can\$500.00; Director Candidate: Can\$1,000.00. He/she may become director once he/she has made an additional contribution up to Can\$4,000.00. The membership fee shall be regulated by the board of directors. Members who have not paid their annual fee for the current year by April 15 they shall have their names removed from the membership list. They may, however, be reinstated at any time upon the payment of the current year's fees, unless the board of directors decide otherwise.

5. *Dissolution.* The Society will cease to exist if the voting members unanimously vote in favor of dissolution. After dissolution all remaining assets with eventual copyright will be transferred to the Saint Jutta Foundation in Canada.

RÓNAI ZOLTÁN*

COMPOSTELLA ÉS A MAGYAROK

Bogyay Tamás emlékének

I.

A Santiago de Compostella** repülőteréről a városközpont felé igyekvő utas a felemelt karú, ujjongó zarándok szobra láttán sem tudja elképzelni, mit érezhetett a régmúlt idők vándora, amikor hetek-hónapok fáradalmi után az Örömhegyről megpillanthatta úticéljának, Szent Jakab székesegyházának tornyait. De ma is nehezen leírható érzés fog el, amikor az ember ujjait a *Pórtico de la Gloria*, a Dicsőség Kapuja középső oszlopán Jessze családfájának faragványába illeszti: századok folyamán millióknak ez az érintése mély lyukakat vájt a márványba. Hozzájárultak hazánkfiái is.

A compostellai zarándoklatok nagy jelentősége ellenére a magyar zarándokok és az idősebb Jakab apostol hazai tiszteletének témája még feldolgozatlanak tekinthető, s a hiányt ez az írás sem tudja teljesen pótolni. De összegyűjt sok, szétszórta adatot, újakra hívja fel a figyelmet és rámutat több tévedésre. A zarándoklatokkal nem foglalkozott sem Kőrösi Albin¹, sem Gábrriel Asztrik² a spanyol-magyar történelmi kapcsolatok felvázolásakor. A legtöbb adatot eddig Bogyay Tamás³ és Bálint Sándor⁴ gyűjtötte össze – különösen a Jakab-kultuszra vonatkozókat – az előbbi meg is rajzolta a Szent Jakab patrocíniumok térképét a történel-

* A külföldön élő szerző hálás köszönetet mond Vanyek Gizellának (Orsz. Széchényi Könyvtár). Önzetlen közreműködése nélkül nem született volna ez a munka.

** Történelmi viszonylatban a latin Compstella formát használjuk, alkalmasszerűen pedig a mai, hivatalos nevet: Santiago de Compostela.

1 Kőrösi Albin: Régi magyar-spanyol kapcsolatok. Katolikus Szemle, 1925. 147–158. l.

2 Gábrriel, Asztrik L.: Hungria y la Península Ibérica en la Edad Media. Oriente Europeo VII (1957), 297–307. l.

3 Bogyay, Thomas von: Notes sur les pèlerins de Hongrie. Kézirat, 1965.

4 Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Budapest, 1977. II. 77–88. l. (Előzőleg, 1975-ben a Szennay András szerkesztette Régi és új a liturgia világából című kötetben jelent meg Compostella és hazánk, Jakab apostol tisztelete a régi Magyarországon címmel.)

mi Magyarországon.⁵ Újabban Anderle Ádám szentelt néhány oldalt a zarándoklatoknak.⁶ Külföldiek közül Jeanne Viellard,⁷ Anne-Marie Armelin,⁸ Francisca Vendrell⁹ és Ilja Mieck¹⁰ érintette a kérdést nem kifejezetten a mi témánkról szóló tanulmányokban.

A magyarokat már az 1140 körüli *Liber Sancti Jacobi (Codex Calixtinus)* is említi, ennek azonban nem kell nagyobb fontosságot tulajdonítani: felsorol majdnem minden európai, továbbá több észak-afrikai és ázsiai népet, kereken hetvenet; olyanokat is, melyek soha nem tűntek ki a zarándokok között (görögök, oroszok, örmények) vagy akkor már mohamedán uralom alatt éltek és Compostellába jutni aligha tudtak. Mi éppen a ciprusiak és a bulgárok közé kerültünk: *Sardani, Cipriani, Ungari, Bulgari, Ysclavoni*.¹¹ Egyik-másik nép nehezen azonosítható (*Ioranti*), mások megtéveszthetnek: *Daci* nem a dákokra, hanem a dánokra vonatkozik, *Romani* pedig nem a románokra, mint egy spanyol fordításban,¹² hanem valószínűleg az akkor *Romania* néven ismert Rumélia lakóira. A kódex második része, a *Liber Miraculorum* bevezetője *Ungaria*-t is megnevezi az apostol által kegyesen művelt csodák színhelyei között, ilyen eseményt azonban nem mond el. Az ötödik könyv, Aymeric Picaud zarándokvezetője is beszél a magyarokról, bár nem elismerőleg. Az útba eső kegyhelyek látogatására serkent, mint Saint-Gilles, Szent Egyed remete sírja a Rhone torkolatánál. Vele kapcsolatban írja: „Szégyenkezzenek a magyarok, akik azt állítják, hogy birtokukban a teste; szégyenkezzenek a Chamalières-i barátok, akik azt álmodják, hogy teljes egészében az övék...”¹³ Az 1092-ben alapított, somogyvári monostorra utal, melynek szerzetesei különben sokáig mind franciák voltak.

Magyar zarándokokra vonatkozó, első adatként a *Vita Odiliae*-t idézik. A namuri Szent Albánusz templomban 1212 idusán oda temetnek valakit, ahol egy compostellai zarándoklaton elhunyt, magyarországi püspök nyugodott: *In quo loco iacebat quidam episcopus de Hungaria, qui peregre proficiens ad Sanctum Jacobum obiit*.¹⁴ A adat felhasználása azonban tévedésekkel teli.

-
- 5 Le royaume de Hongrie au Moyen Âge. Vocables Saint-Jacques et toponymes relatifs au culte de Sainte Jacques de Compostelle. – A Felvidék figyelembe vétele miatt Párizsban 1965-ben ezzel a címmel állították ki: Carte de culte de Sainte Jacques de Compostelle en Hongrie et Tchecoslovaquie au Moyen Âge.
 - 6 Anderle Ádám: Kalandozók és zarándokok. Magyar témák a középkori spanyol történelemben. Szeged, 1992, 24–31. l.
 - 7 Viellard, Jeanne: Pèlerins d’Espagne à fin de Moyen Âge. Estudis Universitaris Catalans. Barcelona, 1937.
 - 8 Armelin, Anne-Marie: Pèlerins de Sainte-Jacques. In: Pèlerins et Chemins de Saint-Jacques en France et en Europe du Xe siècle à nos jours. Párizs, 1965. 71–83. l.
 - 9 Vendrell, Francisca: Caballeros centroeuropeos en la corte aragonesa. In: Miscelanea Barcinonensia. Barcelona, 1977. 19–43. l.
 - 10 Mieck, Ilja: Osteuropäer in Santiago de Compostela. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 1978. 323–356. l.
 - 11 *Liber Sancti Jacobi (Codex Calixtinus)*. I–III. Walter M. Whitehill kiadása. Santiago de Compostela, 1944, I. 148–149. l.
 - 12 *Liber Sancti Jacobi (Codex Calixtinus)*. Abelardo Moralejo kiadása és fordítása. Santiago de Compostela, 1951. 199. l.
 - 13 Gufa del peregrino medieval (Codex Calixtinus). Millán Bravo Lozano fordítása, bevezetése és jegyzetei. Sahagún, 1989. 46. l.
 - 14 Vázquez de Parga, L. – Lacarra, J. – Uría, J.: Las peragraciones a Santiago de Compostela. I.–III. Madrid, 1948–49. Utánnomás: 1993. (Irodalom 1992-ig.)

Passuth Lászlóra hivatkozva Bálint 1140-es angol forrást emleget. A Passuth-szöveg figyelmes olvasásakor azonban kitűnik, hogy az évszám csak angol zarándokokra vonatkozik. Néhány sorral lejjebb maga Passuth arra gyanakszik, hogy az „anonim püspök” Jolánta királylány kíséretéhez tartozhatott. Ez is tévedés: Jolánta csak 1235-ben utazott Aragóniába. Ezen kívül itt a Szent Albánusz templomból Albano (olasz helység?) lesz.¹⁵ Anderle megint úgy értette, hogy püspökünket temették 1212-ben,¹⁶ végül az 1986-os magyar zarándokokról szóló sajtóbeszámolóban azt olvashattuk, hogy az illető Compostellában (!) talált nyughelyet.¹⁷

A zarándok főpapot sajnos egy forrás sem nevezi meg, Bogyay azonban utal a XI. századi magyar–lotaringiai kapcsolatokra s arra, hogy a püspök szülőföldjét kereshette fel. E sorok írója megkockáztat egy feltevést: Leodvin bihari püspök lehetett.

Leodvin (Leoduinus, Lieduinus) I. Endre uralkodása alatt jött Magyarországra, s amikor 1050-ben számba vesszük a székesfehérvári kincstár állományát, leírja, amit a Szent István bulgáriai hadjáratán szerzett ereklyéről hallott. Sőt 1050 és 1060 között magával is visz kettőt Namurbe a Szent Albánusz egyház számára: egy Szent György- és egy Szent Miklós-ereklyét. Ezt meg is örökíti a templom alapításáról szóló, 1064 után született krónika.¹⁸ Halála későbbi úton történhetett és szoros kapcsolataira való tekintettel temették el oda. A Leodvinről és az ereklyéről szóló szakaszt Bunyitai Vince is idézte a váradi püspökség történetében, Leodvint azonban tévesen a jó száz évvel későbbi Elvinnel azonosította.¹⁹ Egyesek Leodvint mint „későbbi egri püspököt” emlegetik, azoknak sorában azonban nem szerepel.²⁰

Leodvin idejében alapítják a zselicszentjakabi (kaposszentjakabi) bencés apátságot (1061). Helyén korábban is állott már az aspostol tiszteletére emelt templom, bár „pusztán, szerfeletti régisége és elhanyagoltsága miatt.”²¹ Miután a szabolcsi zsinat (1092) július 25-ét a megüendő, nyolcados ünnepek közé sorolja, az Árpádok alatt a történelmi Magyarországon több mint húsz Szent Jakab-templomot, „kápolnát és kolostort létesítenek. Ezért érthetetlen Mieck állítása, hogy a Compostella-kutatás (egy jó évtizeddel a Bogyay-féle térkép párizsi kiállítás után) csak egy magyarországi templomról tud. A téves értesülés Huidobro monográfiájából származhatott, aki viszont egy a szentekről szóló, népszerűsítő, francia forrásra támaszkodott. Huidobro egyedül „Ödenburg”-ról (Sopronról) beszél a meglepő „Gran (Esztergom német neve) és Magyarország” címszó alatt.²²

15 Passuth László: Örök Hispánia. Budapest, 1969. 358. l.

16 Anderle, i. m. 29. l.

17 Tóth Sándor: Zarándokúton Compostelláig. Új Ember, 1987. márc. 22.

18 *Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis. Catalogus fontium historiae hungaricae.* Budapest, 1937. II. 969–970. l.

19 Bunyitay Vince: A váradi püspökség története I.–III. Nagyvárad, 1883–84. III. 25–26. l.

20 Sugár István: Az egri püspökök története. Budapest, 1984.

21 Kumorovitz L. Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-től. Tanulmányok Budapest múltjából XVI. (1964). 53. l.

22 Mieck, i. m. 242. l. – Huidobro y Serna, Luciano: *Las peregrinaciones jacobeanas I.–III.* Madrid, 1949–51. III. 674. l. (Átvétel Rohault de Fleury *Les Saints de la Messe* c. művéből.)

A térkép 1965-ös bemutatása után nem került vissza a müncheni Magyar Intézetbe és elkallódott. Csak a 76 utalást tartalmazó lista áll rendelkezésre: helységnevek, templomok, kolostorok. Törlendő azonban hét, Szent Fülöp és Szent Jakab védnöksége alatt álló templom; itt ugyanis az ifjabb Jakab apostol az egyik védőszent. Fekvésének tisztázása nélkül említ féltucat eltűnt, Szent-jakab nevű helységet, három utalás pedig az egykori horvát-szlavon társországra vonatkozik. Mind Valter Ilona²³, mind Bálint felvesz Bogyaynál nem említett templomokat, viszont egyiknél sem található a IV. Béla korában „a budai felhívíz közelében, Újlakon” álló Szent Jakab-egyház.²⁴

Az ellenőrzésre váró, teljes lista legalább 110 nevet tartalmaz. A helységek közül példaként említhetjük Bakony-, Hegyhát- és Zalaszentjakabot, továbbá Szentjakabfát a Dunántúlról, Szentjakabfalvát a Felvidékről, Torna- és Zagyvaszentjakabot az Északi Középhegység vidékéről, Szentjakabpusztát az Alföldről, Maros-, Mező- és Szászsztentjakabot Erdélyből. A fontosabb, XII.–XIII. századi alapítások közül kiemeljük Lébény egykor bencés apátsági templomát, Árpás-Mórichida volt premontrei priorátusát, a jáki Szent Jakab kápolnát és a soproni temetőkápolnát a Dunántúlon, s a lőcsei, nagysárosi és várkonyi templomot a Felvidéken.

A Jakab-kultusz elterjedéséhez és a zarándoklatokhoz hozzájárulhatott a két házasság az Aragóniai és az Árpád-ház között. Valter Ilona szerint is „a spanyol befolyást az udvarban különösen elősegítette Aragóniai Konstancia, Imre király felesége”. I. Jakab és Jolánta frigyének előkészítésére Bertalan pécsi püspök többször is járt spanyol földön. Az ő idejében, 1255 táján alapították Mecsek-alj-Jakabhegyen az apostol védnöksége alatt az első pálos kolostort. A magyar királlyal kapcsolatban azonban itt választ adhatunk egy kérdésre.

Barta László, majd Anderle hívta fel a figyelmet Jolánta állítólagos szobrára a compostellai székesegyház gyakran tévesen kriptának vagy régi katedrálisnak nevezett altemplomában. E sorok írójának kérésére Seraffin Moralejo egyetemi tanár, a székesegyház szakértője a következő felvilágosítást adta: „Egy ideig ott volt felállítva egy a XIII. század elejéről származó női alak, mely egyes vezetőkönyvekben mint *Violante de Hungria* szerepel. Ennek az azonosításnak azonban nincs semmi alapja.”²⁵

A Szent Jakab és Szent László legendák közti hasonlóságot Holik Flóris tárgyalta s írásának francia változata meg is található minden Compostella-bibliográfiában.²⁶ Szerinte a „magyar László-mondakör tudatos átvétel, nem a tömeglelek spontán terméke, hanem hivatásos írók öntudatos, egyéni műve, (...) tervszerűen készült, egységes költői termék.” Álláspontját Horváth Cyrill bírálta egy terjedelmes tanulmányban.²⁷ A középkori László-hagyomány legen-

23 Valter Ilona: *Romanische Sakralbauten Westpannoniens*. Martonvásár, 1985. 304. l.

24 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában I.–II.* Budapest, 1983. II. 275. l. Utánnymás.

25 Juana María de Santiago levélbeli közlése 1993. jún. 12-én.

26 Holik Flóris: *Szent László-mondáink és Compostellai Szent Jakab*. *Katolikus Szemle*, 1923. 79. köv. 1. – *Saint Jacques de Compostelle et Saint Ladislas de Hongrie*. *Revue des Études hongroises et finno-ougriennes*, 1923. 36–55. l.

27 Horvát Cyrill: *Középkori László-legendáink eredetéről*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1928. 22–56. és 161–181. l.

dás elemei egy történet kivételével már régebről is többé-kevésbé kimutathatók. Ezek a mesék idegenből kerültek és utólag tapadtak a szent király emlékéhez.” Minden motívum kapcsán párhuzamok sokaságát idézi, nemcsak közismert szentek, hanem olyanok legendáiból is, mint Hadalinus, Meinulf és Glodesinis.

Kétségtelen a két legendakör közötti sok hasonlóság és valószínű, hogy egyes elemek a kiterjedt tiszteletet élvező apostol és nem csupán helyi kultusznak örvendő szentek legendáiból származnak, továbbá az, hogy átvételükhöz a zarándoklatok is hozzájárulhattak. Közös motívumok: csodálatos szarvas megjelenése, kővé váló aranyak, forrás fakasztása, részvétel a csatában, a temetkezési hely felé vontató állatok vagy kocsis nélkül elinduló szekér, csillag a sír felett... A magyar lány és a kún vitéz esetét Holik nem említi és Horvát sem talál rá párhuzamot. Talán rámutathatunk azonban egy legalább távoli hasonlóságra: amint a szent király kimenti a magyar lányt a pogány kezéből, a Szent Jakab segítségével elért győzelem szabadítja meg a spanyolokat „a száz leány adójától”, melyet évente át kellett adniuk a móroknak. (Ennek emlékéért León városában mind a mai napig megünneplik.)

Érszegi Géza szerint a hosszabb és a rövidebb legenda egy a szentté avatás (1192) után keletkezett őselegendából származik, s a legendáriumokban, breviáriumokban további szövegváltozatok is találhatóak. Az 1204 után született, rövidebb legenda szerzője „művelt, a jogban járatos, jó stílus-készséggel megáldott írástudó”, akit Csóka Lajos a Pray-kódex összeállítójával, egy pannonhalmi bencéssel azonosított.²⁸ Tehát mind Horváthnak, mind Holiknak volt valami igaza, eltekintve attól, hogy manapság már aligha beszélnek „a tömeglélek spontán termékeiről”.

II.

Első, név szerint ismert zarándokunk, a szepességi Hynamus vagy Hymanus Lank – a keresztnevet hol Henrikkel, hol Hermannal fordították – *peregrinatio poenitentialis*-t végez. A Görgey- és a Berzeviczy-család őseinek viszályában elkövetett emberölésért Stephanus, a szepesi szászok grófja, 1307. március 29-én zarándoklatra ítéli: Róma – Bari – Compostella – Aachen. A felbujtó *Magister Kokos* (Kokas, Kakas) 200 márka vérdíjat köteles fizetni, melynek negyedét a zarándoklat költségeire fordítják. A részletekben a források nem egyeznek. Minden esetre Lankot „tisztos férfiak” kísérik Olaszországba és Bari felkereste után kettő Rómából hazatér.²⁹

Az Úr 1353. évében jár Compostellában *Georgius Hungarus*, miután Avignonban a pápa feloldozását kérte. Crissaphan (Krissafan, Grisphan) *comes*

28 Érszegi Géza László-legendák. c. szócikke. Új Magyar irodalmi Lexikon, Budapest, 1994. II. 1199. l. (A külföldön élő szerző számára nem voltak hozzáférhetőek Gerics József (1974), Fodor Adrienne (1980) és Szeletei N. László (1984) idevágó munkái, s így nem tudja, mennyire vették figyelembe és hogyan ítélték meg az említett párhuzamokat.)

29 Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae. Buda, 1829–1844. VIII. 1.240. – A Görgey nemzetség története. Századok XXXVIII (1904), 25–46. l.

fia, másként Krizsáni vagy Krizsafánfy György, Nagy Lajos vitéze lelkén több mint 250 olasz vére száradt. Öt hónapot remeteségben is tölt a Compostellától kétnapi járőföldre fekvő Finisterre-foknál, majd folytatja útját Szent Patrik purgatóriuma felé.³⁰ (Mieck nem vette észre, hogy „Georg, Krissafan comes fia” és „Jorxe Grisphan” ugyanaz a személy. Jorxe Györgyöt jelent galego nyelven.)

A vegyesházi királyok alatt fellendül Magyarországon Szent Jakab tisztelete, s ez kifejezésre jut a névadásban is. Ortvay Tivadar az 1281 és 1375 közötti szakaszból több mint 250 Jakabot, többségükben papot említ.³¹ Bogyay legalább 30, ebben a korban feltűnő patrocíniumot idéz. Közöttük az egri ispotály, a pécsi ágostonrendi priorátus, egy-egy nyitrai és nagyváradi plébánia, a nagyszombati ferences templom és egy kolozsvári kápolna. Valter Ilona szerint 1334-ben Nyugat-Pannóniában – vagyis az egykori Moson, Sporon, Vas és Zala megyében, továbbá Győr megyének a Rábától nyugatra eső részén – tizenhat Szent Jakab-templom, -kápolna és -kolostor van, s így 48 különböző patrocínium között a hetedik helyet osztja a Szent Kereszttel és Szent Péterrel.

Bálintnak feltűnt, hogy több temetőkápolnát és csontházat helyeztek Szent Jakab védnöksége alá. Ő Pannonhalmát, Székesfehérvárat, Sopront, Nagyszombent és Bártfát említi és a jáki kápolnát is annak tartja. Bogyaynál szerepel a németújvári temetőkápolna, s még hozzátehetjük a szászsebesit is. „Célzatuk világos – írja Bálint –, a halottak lelkét a hatalmas híru szent mennyei gondjába ajánlották.” Bogyay viszont arra is emlékeztet, hogy több Szent Jakab-templom fontos hidak vagy átkelőhelyek szomszédságában állott: az árpási és a vági a Rábán, a balatonhídvégi a Zalán, a dunaszekcsői a Dunán. Mindkét megfigyeléssel kapcsolatban érdemes rámutatni, hogy egyes olasz vidékek néphite szerint az elhunytak lelkének „Szent Jakab hídján” kell átjutnia.³²

Mikesey Sándor úgy vélekedik, hogy „a hosszú út, ismeretlen környezet, járványok, útonállók és egyéb vszélyek miatt (...) később több Szent Jakab templomot is egyenesen abból a célból alapítottak, hogy ne kelljen Compostellába utazni.” Hasonló véleményen volt a múlt század közepén Johann Kachelmann.³³ Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a meghitt környezet elhagyása, a veszélyek és fáradoalmak vállalása a középkori gondolat- és érzésvilág szerint a *peregrinationes maiores* lényegéhez tartozott; másrészt az új templomok felkeresése csak akkor helyettesíthette a hosszú zarándokutat, ha az egyházi hatóságok hasonló búcsúkat biztosítottak. Mások megint a Szent Jakab-templomokat gyülekezőhelyeknek és compostellai zarándoklatok kiindulópontjának tartották, amire külföldön is volt példa. Egyes esetekben így is lehetett. Általá-

30 Szóvérffy, Joseph: St. Patrick's Purgatory and the Hungarians. The Hungarian Quarterly III (1963/42), 3–4 sz. 115–132. l. – V. Kovács Sándor: Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. Budapest, 1985. 16–17. l.

31 Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Budapest, 1991–92. II. 981–983. l.

32 Il ponte di San Giacomo. Compostella (Perugia), 198? szept. 15. (Olvashatatlan évszám a fénymásolaton.)

33 Mikesey Sándor: Tisztelettörténet és névtudomány. Magyar Nyelv LXV (1969), 444–448. l. – Kachelmann, Johann: Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Selmecbánya, 1853. 55. l.

nosítani azonban nem lehet; ehhez túl sok volt a templom és alig tudunk népes zarándokutakról. Különben is – mint Valter Ilona megállapítja – az egyes szentek tiszteletének volt fénykora és különböző vidékek különböző szenteket részesítettek előnyben.

Az aragóniai kancellária 1380. január 2-án állít ki menlevelet a Compostellába igyekvő Juan Pilich azaz Pilis János számára, június 10-én pedig hazautazásához. Ugyanezen a napon kap menlevelete Compostellába „Pablo de Razonoff magyar lovag”.³⁴ A magyar király szolgálatában álló, keleti szláv lehetett, akinek a nevét a fennmaradt hazai okmányok nem őrizték meg. Anne-Marie Armelin hívta fel a figyelmet a Nagy Lajos és Zsigmond korában nagy szerepet játszó Sciborse Scibor (Stiborici Stibor, a magyar köztudatban Stibor vajda) zarándoklatára, a történelmi háttérrel pedig Bogvay Tamás vázolta fel: részvétele Zsigmond és Nápolyi László hatalmi harcában, Esztergom bevétele, a székesegyházi kincstár kifosztása s ezért pápai kiközösítés. Az utóbbival állhatott kapcsolatban 1405-ös compostellai zarándoklata, „Zsigmond híres kapitánya életének eddig teljesen ismeretlen epizódja”. Ezt megerősíteni látszik, hogy Stibor neve nem szerepel semmilyen okmányban 1405 július 5. és 1406 január 7. között, s hogy 1405 december 6-án kibékült Kanizsai János érsekkel. Mindenesetre Bogvay nem zárta ki azt a lehetőséget sem, hogy a népes család más tagjáról volt szó. S hozzátehetjük, hogy 1410 és 1420 között egy Stiborici Stibor, korábban plocki kanonok ült az egri püspöki székben.³⁵

Időrendben a bizonyára leghíresebb magyar zarándok, Rátoldi Tar Lőrinc következik. A királyi étékfogó felkereste Krétát, Barit, Rómát és Paduát, Zsigmond király 1408 január 20-án kiállított ajánlólevele viszont utolsó két úticélját említi: „Az ájtatosság szellemétől fölgerjesztve zarándokútra készül Szent Jakab sírjához Compostellába é Szent Patrik purgatóriumába Hiberniába”. A „pokoljárásról” szóló bizonyítványát aztán 1411 november 12-én állítják ki és december 27-én hitelesítik. E dátumok előtt vagy után járhatott az apostolsírnál. A *Peregrinatio Laurentii Taar* a purgatóriumot teszi utolsó helyre, de talán azért, mert a legfeltűnőbb, a vállalkozást koronázó esemény. Más adat szerint Compostella volt utolsó állomása. Mindkét esetben azonban Dublin és La Coruña között *navegans oceanum* tehette meg az utat. Angol és ír zarándokok sokasága hajózott így a Compostellától 70 kilométerre fekvő kikötőig és vissza. Cádiz (az ókori Gades) délspanyol kikötőváros említése arra mutat, hogy Tar hazafelé is tengeren indult. 1412 januárjában Velencében tölt egy hetet s a várost 28-án hagyja el, hogy „visszatérjen ura és királya színe elé”: *redditurus ad conspectum domini sui regis*.³⁶

Francisca Vendrell az aragóniai udvarban megforduló, középeurópai lovak között olyan magyarokra hívta fel a figyelmet, akiket mások Compostellával kapcsolatban nem említettek: Lévai Cseh Péter főlovászmester s testvérei, Leuszták, László, Illés és Balázs. Cseh Péter 24 lovag, továbbá lovas és gyalog-

34 Vázquez de Parga et al., i. m. III. 29–30.

35 Bogvay Tamás levélbeli közlése 1987. dec. 26-án. *δ Sugár*, i. m. 141–144. l.

36 V. Kovács, i. m. 23, 245–246. l. – Kropf János: Pászthói Rátholdi Lőrinc zarándoklása. Századok XXX (1896), 718, 730. l.

gos szolgák kíséretében utazik, és I. Ferdinánd aragón királytól 1415 május 16-án Valenciában kap menlevelet, továbbá ajánlólevelet II. János kasztíliai királyhoz, Katalin anyakirálynéhoz, a palenciai püspökhöz, a compostellai érsekhez és Juszuf granadai mór királyhoz. Compostella után ugyanis felkeresték Granadát, és átkeltek Észak-Afrikába is. Tehát jellegetes „lovagi zarándoklatról” beszélhetünk, melyben nagy szerepet játszott új tájak megismerése és a kalandvagy. Az út emlékére kaptak párducos címert Csehék az aragón királytól Perpignanban 1415 október 20-án. Hasonló, külföldiek számára ritka kegyben részesültek a „Bactec” (Bátéi) testvérek, Benedek és Miklós. Mivel másutt nem történik róluk említés, feltehető, hogy Cseh Pétert kísérő lovagok voltak, és vele Compostellában is megfordultak.³⁷

A zarándoklatoknak tulajdonított fontosságot szemlélteti néhány, Richard Schuller által közölt adat. Zsigmond király 1421-ben megtiltja a besztercei világiaknak, hogy egyházi ügyekbe avatkozzanak és megfordítva, kivéve, ha kegyes alapítványokról és római, compostellai vagy szentföldi zarándoklatokról van szó. A gyulafehérvári káptalani helynök a Szentszéknek fenntartott feloldozásokat is adhat, kivéve zarándoklatokra tett fogadalom esetében *ad limina Apostolorum Petri és Pauli, ac Sancti Jacobi, aut locorum Terrae Sanctorum*. Brassó múltjára vonatkozó forrásokból idézi, hogy 1493 táján „a barcaságiakat gyóntatóik bűneik levezeklésére kerci, máriacelli, loretoi vagy compostellai zarándoklatra küldték. (Átveszi ezt az adatot Pásztor Lajos is.)³⁸ Felvidéki bányavárosokban viszont a feleség beleegyezésére volt szükség hosszú, szárazföldi zarándokút esetében.³⁹

Cillei Ulrik, később V. László gyámja és Magyarország főkapitánya, 1430-ban jár az apostolsírnál fényes kísérettel. Útközben mind az aragón, mind a kasztíliai udvarban nagy fogadtatásban részesül és rendjelet is kap; V. Alfonz, Aragónia királya őt és tizenhárom kísérőjét a több különböző néven emlegetett Griff-renddel tünteti ki, míg II. Jánostól Cillei a Pikkelyes-rend (*Orden de la Escama*) nyakláncát kapja. (A rendnek piros pikkelyes kereszt volt a jelvénye, innen a név. Rendjelekről volt tehát szó, nem „pikkelyes nyakékről”, mint egy dolgozatban olvashattuk.)⁴⁰ Konrad Häbler szerint Cillei kíséretében volt egy bizonyos Johann Ungnad is. Anderle ezt elírásnak tekinti és „magyarországi (Ungarn, Ungría) Jánost” sejt benne, mivel „az aragón kancellária a kereszt-név mellé gyakran az országnevet illeszti”.⁴¹ Emlékezni kell azonban arra, hogy a XVI. században találkozunk Ungnád Kristóf egri várkapitánnyal és a követségében többször Konstantinápolyban járó Ungnád Dáviddal. Minden bizonnyal ennek az osztrák eredetű családnak egy korábbi tagja volt Cilleivel.

37 Vendrell, i. m. 25–29., 36–39. l.

38 Schuller, Richard: Pilgerfahrten im Mittelalter aus Ungarn und dem Siebenbürger Sachsenlande nach berühmten Gnadenorten. In: Festschrift S. Hochw. Dr. Friedrich Teutsch gewidmet. Nagyszében, 1931. 306–323. l. – Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940, 113. l.

39 Kachelmann, idézi Schuller, i. m. 313. l.

40 Vázquez de Parga et al. i. m. I. 91–92, 99–100. l.

41 Anderle, i. m. 30. l.

Az 1434-es, majd az 1445-ös compostellai szentév alkalmából II. János felhívást intéz „Olaszország, Franciaország, Németország, Magyarország, Svédország és Norvégia királyságának s bármely más országnak a lakóihoz” és a compostellai székesegyház felkeresésére hívja meg őket menlevelének védelme alatt „szárazföldön és tengeren, éjjel és nappal”. Ugyanígy utódja, IV. Henrik 1462-ben. Kasztíliai I. Izabella és Aragóniai V. Ferdinánd 1479 elején Guadalupéból intéznek üzenetet a keresztény hívekhez, nemcsak a spanyolokhoz, hanem „Olaszország, Franciaország, Anglia, Németország, Magyarország, a dunai államok, Svédország, Norvégia és bármely más ország lakóihoz”, akik Compostellába készülnek, és védelmükről biztosítja őket. A magyarok tehát mindig az elsők között vannak, de most megelőzik őket az angolok.⁴²

Az újkor elején több zárándok kerül ki a soproni polgárság köréből, s ez is bizonyítja, hogy nemcsak nagyurak, főnemesek keltek a hosszú útra. Stadel Mihály 1499-ben szólóje háromnegyedét szánja arra, hogy képviselőiben elzárándokoljanak Rómába és Compostellába. Tehát *peregrinatio delegata*-ról vagy *vicaria*-ról van szó. Frisch János 1513-ban indulás előtt végrendelezik. Pülendorfer Mihály fia, Kristóf pap – Bálint Pulyaira magyarosítja nevüket –, 1521-ben megy a messzi Galiciába.⁴³ „1537-ben érkezett Magyarország hercegnője” (*la duquesa de Hungría*) jegyezte fel szüksézávan López Ferreiro a compostellai egyház történetéről írt monumentális művében.⁴⁴ Megfejtésre vár, ki lehetett.

Akkor azonban már éreztették befolyásukat a humanisták és hitújítók, de új szelek fújtak a katolikus egyházban is. Az Érsekújvári kódexben (1529–1531) a Szent Albertnek adott égi tanácsok között áll: „Ha barátod tévelgésnek útjáról megfordojtanod, nekem kellemetesebb és teneked használatosabb, hogy nem mennél mezítlábban Szent Jakab házához és minden mélyföldön egy marok vesszővel vernéd tenmagad, hogy véred kifojna.”⁴⁵

Kötelező a hitújító Szkhárosi Horvát András 1548-ból való énekének idézése, melyre már a múlt század közepén, jóval a Régi Magyar Költők Tára megjelenése előtt felhívták a figyelmet. (Akkor ugyan Bornemisza Péternek tulajdonították, mert az ő Énekek három rendben című kötetében maradt fenn.)⁴⁶

Az Krisztus mondja, jertek én hozzám,
Mit futunk Rómába, Bódogasszonyhoz Colóniába,
Onnat a nagy Ágba, bolcsos helyekre,
A Szent Jakabhoz Compostellába?
Akinek nincsen annyi költsége,
Menjen csak Bátára avagy Kassára,
Avagy Váradra avagy csak Darnóra.

42 Vázquez de Parga et al., i. m. I. 257–258.

43 Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 307. l. Idézi Bogyay és Bálint.

44 López Ferreiro, Antonio: Historia de la S. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela I.–XII. Santiago de Compostella, 1898–1909. VIII. 435. l.

45 Bálint. i. m. 81. l.

46 Kachelmann, i. m. 57. l. – Régi Magyar Költők Tára. Budapest, 1880. II. 204. l.

Az elutasítás így nem radikális, mintha főleg csak a nagy költségeket bírálná. Talán egy érzékeny pontot akart érinteni? De jó adag gúny is lehet abban, hogy Bátát és Darnót Rómával, Kölnnel, Aachennal és Compostellával, híres „búcsús helyekkel” említi egy lélegzetre.

López Ferreiro közli spanyol fordításban Francesco Soragni 1688 május 31-én kelt, latinnyelvű emlékiratát és szerzőjét „magyarországi papnak” nevezi. Ez már azért is meglepő, mert Soragni szülőhelyeként az északolasz Reggiót jelöli meg, és a bajor herceg szolgálatáról beszél; az ő zászlói alatt, mint „honfitársai lelkésze” kerül Magyarországra és esik török fogságba Eszéknél. Sikerül azonban megszöknie és fogadalma beváltására Compostellába megy, s felajánlja rabláncát. A történész által használt „de Hungria” kifejezés jelenthet „Magyarországról érkezőt” is. Kevésbé valószínű, hogy magyar származású, Szörényi lett volna, mint Anderle gyanítja.⁴⁷

A *Via Hispanica Anno Domini 1670 peracta* című, kiadatlan kézirat éppen azért érdekes, mert – legalább a közölt kivonatban – nem említi sem Compostellát, sem az oda vezető zarándokutat. Pedig a minorita rend *capitulum generale*-jára, Valladolidba igyekvő két szerzetes, Jászberényi Gáspár provinciális és Podiebradsky Ambrus *custos* kitérőkkel és néha eltévedve Szent Jakab útja egyik ágát követte San Sebatían és Burgos között.⁴⁸

III.

Milyen útvonalat követtek a régmúlt századok magyar zarándokai? Beszámolók, leírások hiányában csak feltételezni lehet. Egy 1993-ban közölt térkép csak egy „Budapestről” Bécs felé induló utat jelez.⁴⁹ Minden esetre több lehetőség kínálkozott. Aquileiáig vagy Velencéig járhatták a hagyományos római zarándokutat – de hajóval is átkelhetek az Adriai tengeren, például Senj (Zengg) kikötőjéből –, hogy Észak-Olaszországon át Arles-ban elérjék a délfrancia *Via Egidiana*-t. Ennek egyik ága vezetett Béziers-en keresztül, ahol a *Hospitale Majus*-ban a XV. század végén németek, magyarok, burgundiak, savoyardok, gascogniak és spanyolok találkoztak.⁵⁰ (A spanyolok római zarándokok lehettek.) Az aragón udvart érintők innen dél felé vették útjukat; mások nyugatnak haladtak tovább, hogy a Somport-i hágón vagy Roncesvalles-nél lépjenek spanyol földre. Másik lehetőség volt Ausztrián és Bajorországon keresztül elérni a svájci Einsiedelnből induló „német felső utat”, mely Valence-on át Le Puy-nél a *Via Podiensis*-be torkollott vagy délebbre az *Egidiana*-ba. Többen a compostellai zarándokutat az „ágival” (aachenival) kötötték össze.

47 López Ferreiro, i. m. IX. 323–324. l. – Anderle, i. m. 28. l.

48 Szauder József: Tizenhetedik századi magyar utazó Spanyolországban. Irodalomtörténeti Dolgozatok 7. Szeged, 1972. 133–136. l.

49 Caucci von Saucken, Paolo (szerk.): Santiago – La Europa del peregrinaje. Barcelona, 1993. 170–171., 302. l.

50 Lallemand, Léon: Historire de la charité. Párizs, 1902–1910. II. 118. idézi Schreiber (Deutschland und Spanien. Forschungen zur Volkskunde 22–24 (1936), 116. l.) és átveszi Bálint.

Pásztor szerint „az Aachen felé vonuló magyarság útja Bécs – Passau – Regensburg – Nürnberg – Frankfurt – Mainz – Koblenz – Andernach – Düren – Marienweiler – Sankt Joris – Weiden lehetett”.⁵¹ Aachenből pedig a „német alsó út” kínálkozott, mely Párizson áthaladva Tours-nál a *Via Turonensis*-be vezetett. Spanyol földön azután „Szent Jakab útját”, más nevén „a franciák útját” követték.

Barna Gábor véleményével ellentétben „a compostellai magyar búcsújárások a reformáció korában, a török hódoltság vészterhes esztendeiben” sem szűntek meg végképp, ha el is lankadtak.⁵² Nem kell csodálkoznunk azon, hogy sokáig magyar névvel vagy az országra való utalással nem találkozunk. Bár ennek részben más magyarázata is lehet. Mint M. J. Precedo Lafuente káptalani helynök írta az 1993-as compostellai szentév alkalmából,⁵³ ott nem sokat törődtek a zarándokok számával és kilétével, a nagyuraktól eltekintve csak azt jegyezték fel, ha valaki anyagi támogatásban vagy orvosi kezelésben részesült. De akkor is előfordulhatott, hogy csak ennyit örökítettek meg: „egy külföldi klerikus”. Mégis megtudjuk, hogy 1725 április 28-án 15 reált adnak egy névtelen magyarnak, és december 20-án ugyanannyit egy másiknak, 1767 szeptember 25-én pedig „60 reált két szegény magyarnak”.⁵⁴ 1774-ben németül és magyarul tudó gyóntatót keresnek, ami ugyancsak figyelemre méltó. Előbb-utóbb találnak is; ezt bizonyítja az egyik gyóntatószéken ma is látható, régi felirat: *Pro linguis Germanica et Hungarica*. Mindez a reformáció, a felvilágosodás és a katolikus egyházban a belső elmélyülést és a „lelki zarándoklatot” szorgalmazó szellem ellenére.

A Szent Jakab-tisztelet Magyarországon tovább él, ha nem is tudja felvenni a versenyt például az új, népszerű Nepomuki Szent János-kultusszal. Jellemző, hogy a tornaszentjakabi templom befalazott, román stílusú kapuja elé is Nepomuki-szobor kerül. A XVIII. században így is több Szent Jakab-templomot restaurálnak, építenek át vagy építenek újat a régi helyett, például Adácson, Dányban, Lengyeltótiiban, Lesencseistvádon, Nézsán és Vágon. A szécsényi ferences templom ezzel szemben patrociniumot cserél: 1693-ban még új Szent Jakab-főoltárt kap, 1738-ban viszont már Krisztus színeváltozása címet viseli. A középkori eredetű tinnyeiből már a XVI. század második felében református templom lett.

Nincs tudomásunk róla, hogy Compostellával kapcsolatban bárki idézte volna az erdélyi gróf Lázár János Florinda históriája című verses művét. Ebben a zarándoklatok nemzetközi hanyatlása ellenére Compostellát „a városok anyjának” nevezi és a „Spanyor Országi Ritkaságok” (sic!) méltatásánál a következőket írja:

Itt van szent Jakab Apostolnak teste:
Hogy itt prédikállott, itt is lón eleste,

51 Pásztor, i. m. 126. l.

52 Barna Gábor: Európa zarándokútjain. Távlatok, 1993. 4–5. sz. 453. l.

53 Precedo lafuente, Manuel Jesús: La peregrinación compostelana. Boletín Colegio Doctores y Licenciados, Madrid 47 (1993). 16. l.

54 López Ferreiro, i. m. X. 130, 135. l.

Hol szájából a szent Igét a Nép leste,
Mártiromi vére földet ottan feste.

A vértanúság helye dolgában tehát téved. A sír felfedezését 835-re teszi, megemlékezik a „száz szűz adójáról” és az eredetileg ellenirányba néző székesegyház „megfordításának” legendájáról: „Krisztus Urunk keze egész nagyságában / Bényomva láttatik oszlop oldalában.” Említi azt a szokást is, hogy a zarándokok ruhájukból egy kis darabot egy fémkeresztben hagyjanak. Később elmondja a talán legismertebb Jakab-legenda egyik változatát az ártatlanul elítélt és felakasztott, de életben maradó, ifjú zarándokról és a szárnyra kelő sült baromfőről.⁵⁵ Ezt ábrázolja különben a Jakabfalvi mester két oltárszárnyának négy jelenete, míg a másik négy az apostol vértanúságát és teste átvitelét (Esztergom, Keresztény Múzeum).

Bálint Sándor több hagyományt idéz a néprajzköréből. A jakabalma, jakabszőlő és Szent Jakab lova, mely a zabot „megnyargalja”, mind július 25-ével kapcsolatos, az utóbbi pedig az apostol egyik kedvelt, lovas ábrázolásával, mint megjelenik a csatatéren. A Jakab-napi időjárásból, illetve a csillagok állásából való időjósítás is mutatja, milyen fontosságot tulajdonítottak ennek a dátumnak. Másik, még népszerűbb ábrázolása, mint nagykalapos zarándok, magyarázza, miért választotta védőszentjének 1813-ban a szegedi kalaposcéh. Szent Jakab gyakran emlegetett „göcsörtös botja” bizonyára ennek az ábrázolásnak zarándokbotjában láthatja eredetét.

A német nyelvterületen is ismert és magyarul egyetlen példányban fennmaradt „Szent Jakab házi áldása” (1834) esetében figyelemre méltó az időpont, mivel a zarándoklatok a tridentini zsinat után észlelt megelégnéltség után a XVIII. század közepétől mélypontra jutnak.⁵⁶ Ezt a hanyatlást tükrözi a következő írás, mely eddig elkerülte a témánk iránt érdeklődők figyelmét.

Zádori János „esztergami” (sic!) teológiai tanár 1868 nyarán fordult meg Compostellában, s arról Spanyol út című könyvében részletesen be is számolt. Ez az első spanyolországi útleírás magyarul. Belőle ragadunk ki néhány bekezdést. Zádori pangó zarándokhelyet talál:

„Csak Szent Jakab ünnepén sereglenek össze többen, s azok is nagy részben spanyolok. Én csupán egy asszonyt láttam az ismeretes zarándokbottal.”

„Nem láttam még várost, mely az ódonszerűség, a régiség nyomai oly ékeesen szóló jellegét viselte volna magán, mint Compostella. Minden ház fekete, az utcák szűkek, mert még a múlt századokban tervezték.”

„A nagyszerű székesegyház rengeteg kötömeg, melyet a századok úgy megbarnítottak, hogy szinte feketének mondható. Első látásra csupa tornyok, kápolnák, ívek és kötömegek halmaza; sok idő kell, míg az idegen tájékozta magát benne.”

„Megjártam a boltokat fényképek végett, de habár Santiagóban van 3 photograph, egyiknél sem volt a templom kapható. Úgy vélem, nem értenek hozzá, mert midőn egyiknek elmondottam ebbeli rosszallásomat, azt válaszolta, hogy

55 Lázár János gróf: Florinda (...) históriája. Nagyszeben, 1761. 118, 125–126, 130–132. l.

56 Bálint, i. m. 81–84. l.

nem lehet. (...) Árultak ugyan elég képet, hanem ez mind Franciaországból került elé, fényképet is, Murillo Madonnáit, hanem különösen compostellai emléket nem szerezhettem.”

Egy spanyol gyóntató is „panaszlá, miszerint a régi búcsújárások egészen megszűntek, pedig a tejút is az égen ez irányban van a keletről utazóknak.” (A tejutat hagyományosan „Szent Jakab útjának” is hívták.)

Megállapítja Zádori, hogy a „magyarok is szerettek ide járni, akartam is az egyetemi könyvtárban emlékkönyvet felütni, de szünidők alatt a könyvtárak itt is csukvák.”

„Amint az első, tehát felületes nézegetést végeztem, feltűnt a templom jobb oldalán egy gyóntatószék felirata: pro linguis germanica et hungarica. Szemben evvel a baloldalon: pro linguis gallica et italica. Más nyelv nem fordul elő. Dagadó kebellem álltam meg itt, és elméláztam, hogy mennyire megbecsülik a magyart; nyilván ez is jele, hogy hajdan ide sok magyar zarándokolt.”

„Amilyen hidegen hagyott első órákban a szent hely, ép oly vonzalom gyuladt fel iránta később, és most szinte nehezemre esett az elválás. Sokáig tartott a búcsúzás, mert mindazoknak akartam juttatni az itt nyert búcsúengedelményekből, kik valaha jót tettek velem.”⁵⁷

Az ereklyék újrafelfedezése 1879-ben és a hitelességüket elismerő Omnipotens Deus bulla (1884) hozzájárult a zarándoklatok újbóli fellendüléséhez.

Századunk 30-as éveiben hazánkban társasutazásokat hirdettek IV. Károly király Funchal-i sírja és Santiago de Compostela meglátogatására.⁵⁸ Az 1948-as szentév alkalmából a madridi Szent Jakab Diákkollégium menekült ösztöndíjas egyetemistái jártak ott, közöttük több magyar.

Walter Starkie ír hispanista 1954-ben tett hosszú zarándokútjáról – kiindulópont Arles, Dél-Franciaország – könyvben számolt be és leírta találkozását a Fehér Szűz Mária Villalcázar de Sirga-i templomában egy öreg zarándokkal.⁵⁹

„A gyertyák félhomályában arcának földöntúli sápadtságával, kócos, ősz hajával és borzos szakállával Gregorio Hernández-szoborhoz hasonlított. Durva, piszkos ruhát viselt, mezítláb járt nagy bottal és széleskarimájú kalappal, rajta a hagyományos kagylóval.” Együtt mentek azután Carrión de los Condes városkáig, s közben „az öreg elmesélte nagy vonalakban élete történetét.” Ismert és becsült jogász volt Budapesten, de a második világháború tönkretette életét. Felesége belehalt a nélkülözésbe, elvesztette két fiát, s a harmadikkal Németországba menekült. Azután elhagyta ez is. Egyedül maradt, s azóta zarándok, reumás lábbal szüntelen gyalogol az egyik kegyhelytől a másikig. Compostellában már négyszer megfordult. Élete könnyelműségeiért vezekel, s amikor éjjel a tejutat nézi, arra gondol, hogy a számtalan tiszta lélek között, akik haláluk után zarándokolnak, ott van szeretett felesége és két fia is. Fogadalmat tett, hogy szabad ég alatt alszik, mezítláb jár és adományokból él.

57 Zádori János: Spanyol út. Pest, 1869. 343–367. l.

58 Fodor György levélbéli közlése 1988. aug. 11-én.

59 Starkie, Walter: El camino de Santiago. Las peregraciones al sepulcro de Apóstol. Madrid, 1958. 282–284. l. Első angol kiadás: The Road to Santiago. Pilgrims of St. James. Londres, 1956.

„A legtöbb kolostorban és monostorban már ismernek és nem kell alamizsnát kérnem. Itt Spanyolországban elég volna arra hivatkoznom, hogy Mindszenty bíboros primás honfitársa vagyok, s elhalmozódnának mindennel. De nem mondom soha, mert vezeklő zarándoklaton vagyok.” Carriónban a San Zoilo monostor kapujában búcsúznak. Megölelik egymást: „Az apostol sírjánál majd találkozunk, zarándoktestvér...”

Starkie néha kiszínezi, regényessé teszi az eseményeket. Egy régi zarándok módján járó, öreg magyarral való találkozása azonban nem kitalálás.

Majdnem 120 évvel Zádori és 680-nal Lank után, 1986 szeptemberében 88 magyar, köztük egy püspök és tizenkét pap indult hosszú zarándokútra: Aachen – Köln – Brügge – Lourdes – Compostella. Tóth Sándor részletes beszámolóját az Új Emberben olvashattuk.⁶⁰ Néhány tévedés ugyan csúszott bele. A zarándoklaton elhunyt püspök sírját már említettük. Ezen kívül például a Compostelát 997-ben elpusztító, de az apostolsírt megkímélő arab hadvezérből, Almanzorból, templomot álmodó építőmester lett.

Végül hadd tegyük még hozzá, hogy 1995 áprilisában a Stuttgarti Magyar Katolikus Misszió szervezésében 48 személyes csoport kereste fel Santiago de Compostelát és Fatimát napjaink emberéhez méltóan, repülőgép és autóbusz igénybevételével.⁶¹

Meg kellene emlékezni a történelmi Magyarország és Erdély Szent Jakab ábrázolásairól a gelencei freskótöredékektől (1300–1330) és Aquila János marthonhelyi falfestményétől (1932) az említett jakabfalvi táblaképeken (1480 körül) és Lócsei Pál oltárán keresztül (1508–1517) a jáki kápolna névtelen falfestményéig (XVIII. század vége) és a dányi plébániatemplom oltárképéig (1800 körül). Ez azonban, mint a Jakab-legendák változatai, más összefoglalások tárgyát képezhetnék.

Levéltárak, hagyatékok mélyén talán szunnyad még egy pár „compostella”, az apostolsírnál kiállított, latin nyelvű bizonyíték arról, hogy valaki ott járt és a szentségekhez járult. Egyháztörténeti művekben is akadhatnak utalások, melyek eddig elkerülték a kevés érdeklődő figyelmét. Örvedetes volna, ha ez az írás hozzájárulna újabb adatok felmerüléséhez.⁶²

ZOLTÁN RÓNAI

COMPOSTELA AND THE HUNGARIANS

Though Santiago de Compostela had a special importance both as a place of pilgrimage and as the centre of the cult of the apostle Saint James the Great, the history of the pilgrimages to the shrine of St. James made by Hungarians and that of the cult of St. James in Hungary have never been properly told, and the present paper cannot fill this gap, either. Its contribution to the subject is to collect a great number of facts dispersed widely in various sources and to point out

60 Tót, i. m. 1987. márc. 1. és 22., ápr. 5.

61 Boronás Barna: Zarándoklat Santiago de Compostellába és Fatimába. Életünk XXVII (1995), 7–8. sz. 9. l.

62 A Compostella-kutatás jelenlegi állásáról, a sír hitelességéről és az ásatásokról l. Rónai Zoltán: Apostolsír a világ végén. Vigilia, 1995. 10. sz.

some errors. A Hungarian pilgrim to Compostela mentioned for the first time, in the *Vita Odiliae*, where we read that on the ides of in 1212 a burial took place in St. Alban's Church in Namur, where a bishop of Hungary, who had died on his way to Compostela, lay buried, too. The author of the present assumes that he may have been Leodvin, bishop of Bihar. As to St. James's cult, two royal marriages, the one between King Emericus and Constance of Aragon, the other between Yolande of Hungary and King James I of Aragon, the Conqueror may have given an impetus to spreading the saint's cult and thereby to the pilgrimages to Compostela. The popularity of St. James in Hungary is shown by the great number of churches, chapels and monasteries bearing his name and placed under his patronage and by some similarity between the legend of St. James and that of Saint Ladislas of Hungary. The first Hungarian pilgrims whose names are known to us (Hymanus Lank, Georgius Hungarus, Krizsafánfy György) went on a peregrinatio poenitentialis to Compostela. Under the Hungarian kings of the mixed royal line the cult of St. James was prospering, and this is proved both by the name-giving habits of the period and by the fact that a number of mortuary chapels and charnel houses were placed under the Saint's protection. Lőrinc Tar of Rátold, who may have been the best-known of the Hungarian pilgrims to Compostela, set out for the shrine of St. James in 1408, "moved by the spirit of devotion". For Peter Cseh and his brothers, on the other hand, the wish to see new countries and the love of adventure had a greater importance than piety. when they went on their "knightly pilgrimage" in 1415. Ulrich Cillei and his splendid retinue visited the apostle's shrine in 1430. When Henry IV in 1462, and the Catholic Kings in 1479, invited pilgrims to Compostela, Hungarians were always among the most welcome visitors. In the early modern age, a number of Hungarian pilgrims to Compostela came from Sopron, they were citizens of that town, which shows that not only the peers and other great lords set out to make this long journey. Of the citizens who went on pilgrimages, some may have made a so-called "peregrinatio delegata" or "peregrinatio vicaria". By this time the activity of reformers and humanists also made its influence felt, and a new spirit was in the air even in the Catholic Church. At any rate, despite the Protestant Reformation and a movement within the Catholic Church which encouraged meditation and "spiritual pilgrimages" and later, the influence of the Enlightenment, the cult of St. James continued to exist in Hungary. The validity of this claim is supported, among others, by the Florinda romance written in verse by Count János Lázár and some peculiarities in Hungarian ethnographical tradition. The pilgrimages by Hungarians to Compostela may have flagged, but did not stop altogether, even in the period when the Reformation was gaining ground all over Hungary and the country was under Ottoman rule. On the other hand, it is a documented fact that János Zádori, arriving in Compostela in 1868 as a pilgrim to St. James's shrine, found the place deserted; he put down his experiences in his book entitled *Spanish journey*, which is, as far as we know, the first travel book about Spain in Hungarian. In 1879 the rediscovery of the relics and the papal bull *Omnipotens Deus* (1884) confirming their originality contributed to the revival of the cult, and the pilgrimages were resumed. In the Jubilee year 1948 several Hungarian students of the St. James's College of Madrid, refugees studying there on scholarships, visited Compostela. The pilgrimage has a part even in present-day religious life, though in a different form. This is shown by the pilgrimages of the last ten years, that of 88 Hungarians travelling together in 1986 and that of another group organized by the Hungarian Catholic Mission in Stuttgart in 1995.

Szt. Jakab mint zarándok
(Gyermek István fametszete, Stockton, USA, 1988)

GÉZA ÉRSZEGI

DE CAPPELLA
TEMPORE LUDOVICI I REGIS HUNGARIAE CONSTRUCTA
(Addenda litteris in cancellaria pontificia confectis)

Summarium. Capellam, quam visitantibus ad Elisabet reginae, matris scilicet Hungariae regis supplicationem unum annum et quadraginta dies poenitentiarum relaxavit pontifex maximus Urbanus V anno 1366, in palatio Ludovici I regis Budae constructam esse visum est omnibus, quibus dumtaxat fuit notus tenor supplicationis. Nam licet tenor eiusdem minime habeat, quo loco fuerit palatium regium, ad cuius decus fuit construenda cappella, ista tamen in castro, quo assidue residebat eodem tempore rex Hungariae, nempe Budensi fuit collocata. At annis praeteritis inventus publicique iuris factus tenor bullae, qua Urbanus papa V unum annum et quadraginta dies de iniunctis poenitentiis relaxarat visitantibus capellam palatii regii, absolvit quaestionem, ubinam fuerit constructa ista cappella, videlicet in Visegrád, suscitantur tamen quaedam aliae quaestiones, quibus et respondere hisce temptatur.

Lustris studiorum fere quattuor elapsis abhinc semper id contendere nisus fui, ut inhaerendo maiorum vestigiis, qui primos Instituti Hungariae Historici lapides simul cum studiosis Europae una ante saeculum in Urbe Aeterna posuere, fontes, qui ad res ab Hungaris gestas respiciunt, in Archivis Vaticanis colligerem. Ut non perderem viam, immo vero etiam tenerem rectam et ne unum quidem eorundem fontium praeterirem, certum erat mihi consilium, ut omnia, quae supersunt, registra perlegerem ac perlegendo deligerem ex eisdem cuiuscunque momenti fontes, qui regnum Hungariae quoquo modo attingerent.¹

Perlectis registris, quibus scilicet Vaticanis litterae pontificiae saeculo tredecimo datae remanserunt insertae, expectatione erecta aggrediebar registra e saeculo quarto decimo orta, nam – ut sollemne repetatur – ineunte saeculo duabus, exeunte autem tribus seriebus registorum illicimur. Etenim seriebus eorundem registorum occasio dabitur studiosis, ut fontes, quibus cuiusdam facti seu unius alteriusve aetatis arcana aperiri sperantur, inter se conferri possunt namque registra saepe saepius eundem textum oculis nostris prae-bent. Ut ergo a notabilioribus rebus incipiam, opportunitate favente in registris supplicationum eiusdem rei invenitur textus atque in registris Avenionensibus et Vaticanis.

Hac spe ductus incipiebam mea exsequi proposita, sed ut immo verius dicam, continuebam, quod proposui, seriem registorum Vaticanorum de volu-

1 Érszegi Géza: A Curia Romana középkori levéltárai. (De Curiae Romanae archivis, quibus fontes medii aevi conservantur). Levéltári Szemle (Acta archivalia) 28 (1978) 321–339.

mine ad volumen perlegendo. Dum Registrum Vaticanum, quod continet litteras apostolicas Gregorii papae XI anno pontificatus eiusdem secundo (5 Ianuarii 1371 – 4 Ianuarii 1372) datas numero 283 scilicet legebam, textum cuiusdam bullae pontificiae licet – pro dolor – mancum inveni, cuius tenor me commonefecit cuiusdam supplicationis, qua enim mediante supplicavit anno 1366 summo pontifici Urbano quidem papae V regina Hungariae nomine Elisabet, ut omnibus devovendi causa cappellam a Ludovico I Hungariae rege, filio quidem ipsius reginae in proprio palatio construendam visitantibus divinaeque audientibus indulgentiae concederentur.

Supplicationis tenor istius non minimam studiorum in Hungaria historicorum partem cepit, recognito enim tenore pridem iam publicato² vir doctissimus Lajos Bernát Kumorovitz canonicus candidi ordinis Praemonstratensis, qui professor et etiam magister in studiis non solum diplomaticis ac sigillorum, sed historiae civitatis Budapest praeminebat, investigando quaerebat, ubinam esset cappella, quae in votis Ludovici regis et eiusdem matris erat construenda.³ Nam – ut quaestio clarius explicetur – et rege Hungariae Ludovico I palatia regia variis regni Hungariae locis inveniri potuere. Duo imprimis tamen, quibus palatia sita nempe regia erant, Budae et in Visegrád putabantur esse loca quibusque cappella a rege Ludovico I constructa minus reprobari posset. Ut nimirum ille auctor vel excellentissimus in registris bullarum fontes adhuc ineditos, quibus enim testibus eiusdem textum supplicationis – ut suspicabatur – mancum suppleret, investigare conaretur, minimam habebat facultatem, quia invidiis retroactorum temporum prope notis haud dabatur occasio studendi eidem in Archivo Secreto Vaticano.⁴ Quae cum ita fuerint, hypothesis perfugio usus proposuit, quominus cappella regia, cuius visitoribus indulgentiae a pontifice maximo concederentur, supplicatum est, ullo alio loco collocari posset quam in palatio regum Hungariae nempe Budensi. Verificeturne aliis

2 Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. Budapest, 1918. II. p. 446. n° 412.

3 Kumorovitz L. Bernát: A budai várkáporna és a Szent Zsigmond prépostság történetéhez. (Quae ad historiam cappellae in castro Budensi constructae et praepositurae Sancti Sigismundi pertinent). Tanulmányok Budapest Múltjából (Studia rerum civitatis Budapest gestarum) 15 (1963), p. 136.

4 Merita de studiis Vaticanis maxima Vilhelmus Fraknói (1843–1924) meruit, qui aere proprio Romae comparavit domum quamque promptam atque expositam liberaliter et artificibus et historicis praebuit. Praecipua historicorum studia testantur Monumenta Vaticana, quorum volumina ab anno 1881 in lucem prodire (cf. Giulio Battelli: L'istituzione della Scuola di Paleografia presso l'Archivio Vaticano e l'insegnamento di Isidoro Carini. Cento anni di cammino, a cura di Terzo Natalini, Città del Vaticano, 1986. 47–72, praecipue 53). Ille Vilhelmus Fraknói facultates patriae suae legavit, quibus palatium Falconieri, ubi sedes Academiae Hungaricae hodie visitur, acquisitum (1928), domum autem eiusdem Vilhelmi Fraknói, quae Villa Fraknóiana nominatur, locatam esse dicitur, ut studia continuerentur Vaticana. Inter duo saeculi nostri bella nec silebat Clio neque aliae musae, quae tempore eodem membris eiusdem Instituti Hungariae inesse extinctoque etiam belli secundi igne ad tempus in universis culturae partibus favere non desinebant, silent tamen ab anno 1949. Infrantibus enim annis saeculi nostri sexagesimis sedes historicorum olim studiorum transformata novis finibus destinata est. Lajos Pásztor: L'Istituto storico ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói. Archivio della Società Romana di storia patria. Annata C (1977) 143–166. Rottler Ferenc: A Római Magyar Intézet alapítása és működése. (De fundatione et functione Instituti Hungariae Romani) Joggörténeti értekezések (Studia historiae ex iuris prudentia) 13. Redegit Kovács Kálmán. Budapest 1983. p. 179–190.

fontibus an refutetur hypothesis haec – dici potest – ad amussim bene constructa, remanebat quaestio studiis abinde successivis.

Cognita ergo hypotesi legebam magna et magis magna admiratione textum bullae, quem volumen Registorum Vaticanorum numero 283 in se continet. Percurrendo enim tenorem bullae edocebar pontificem maximum misericorditer relaxasse de iniunctis poenitentibus unum annum et quadraginta dies omnibus vere poenitentibus, qui visitarant cappellam e devotione Ludovici regis et eiusdem matris Elisabet reginae in palatio eorundem constructam et quidem in dioecesis Vesprimiensis Visegrád, ubi et etiam tempore anteriore pariter et posteriore sedes fuit famosa regum Hungariae. Ut autem istam bullam ex supplicatione Elisabet reginae anno 1366 facta in cancellaria pontificia extradatam demonstrarem, argumentum mihi unicum et intitulatio quidem non mirandum in modum defuit. Si meminisse potes, textum bullae inveni in volumine Gregorii papae numero 283, cui litteras apostolicas anno pontificatus eiusdem secundo (5 Ianuarii 1371 – 4 Ianuarii 1372) datas inscripsere, supplicatio autem in volumine Urbani papae V numero 46 invenitur, quod continet tenorem supplicationum anno pontificatus Urbani papae V quarto (6 Novembris 1365 – 5 Novembris 1366) datarum.

Inveni tamen in volumine Registorum Avenionensium numero 162, cui inserebant litteras, quae anno pontificatus eiusdem Urbani papae V quarto extradatae sunt, totum eiusdem bullae textum, quem supplicante Elisabet regina anno 1366 confecit cancellaria pontificia et etiam inveni quidem in Urbani papae V Registro nomine Vaticano numero et 255 textum eiusdem bullae mancum tam parvi tenoris, ut eodem loco formulae videlicet inscriptionis salutationisque et arena tantum fere media legerentur.

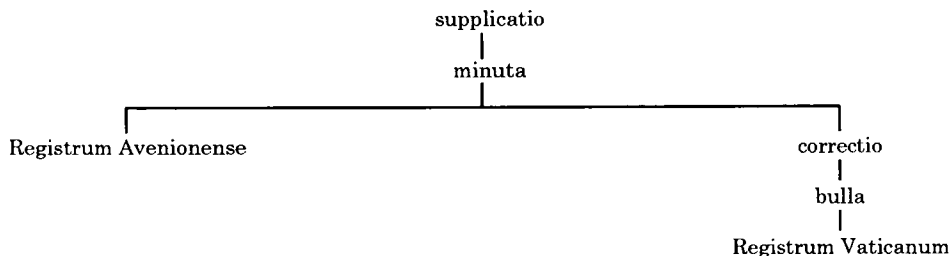
Ut duae partes earundem litterarum discissae et partim volumini numero 255, partim vero volumini numero 283 Registorum Vaticanorum insertae cohaereant inter sese, fideliter demonstrat ille textus, quem in volumine Registorum Avenionensium numero 162 integrum legere potes. Istam vero bullam supplicatione Elisabet reginae anno 1366 porrecta expeditam pontificia in cancellaria partes eiusdem supplicationis, quae modo eadem modo similes esse textui bullae videntur, satis superque mihi demonstrant. Quaestio igitur ubinam constructa esset cappella, cuius visitoribus Elisabet regina indulgentias supplicavit, ex cohaerentia textuum absoluta est.⁵

Opinabar tamen et aliae abscondi informationes in quaestione, quam dirimere hisce conatus fui. Imprimis hoc edocemur casu nimirum e textu supplicationis genuino confectum esse istius bullae textum in cancellaria, alias autem monet nos casus eiusdem bullae miserrimus cavere, ne temere credatur inscriptioni unius alteriusve registri, qua instruimur, cuinam pontifici attribuantur litterae omnes, quae eodem volumine continentur, animadvertendo denique quantum inter se duo bullae eiusdem textus differant, clarum est, qui continentur Registro Vaticano, textum haud transcriptum de Registro Avenionensi, immo vero neutros etiam de uno eodemque textu descriptos esse. Nam textus

5 Érszegi Géza: A Nagy Lajos-kori királyi kápolna kérdéséhez. (Quaeritur ubinam tempore regis Ludovici I constructa sit cappella). *Castrum Bene* 2 (1990) Budapest 1992. 94–101.

Registri Avenionensis minus correctus – ut videtur – de minuta traxit originem, ita tamen si correctiones eodem in textu id demonstrant, textus autem Registri Vaticani insignem bullae iam perfectae similitudinem prae se fert, quod enim interpretari possumus e textu, qui meliorem lectionem quam ille Registri Avenionensis habet. At registratio iam ab initio modo ex minutis modo ex originalibus facta est, tempore tamen posteriore textus Registorum Avenionensium ex minutis transcriptos et ex originalibus correctos opinatur, illos autem Registorum Vaticanorum simplices Registorum Avenionensium copias esse aestimatur, cui opinioni documenta ex collatione textuum sumpta contradicenda esse haud negatur. Haud enim negatur textum Registri Avenionensis invenire potes correctius transcriptum in Registro Vaticano, sunt tamen ceterae in textibus differentiae, quae nos dissuadent, ne textum Registri Vaticani simplicem Registri Avenionensis copiam accipiamus.⁶

Quomodo ergo textus registorum inter se cohaereant, ut mea fert coniectura, demonstratur infra.⁷

APPENDIX

In edendis litterarum textibus uncas diversae formae scilicet duos invenire potes, benevole lector. Quod enim includitur uncis () his, sola ex littera initiali suppleri potest, quod autem omissum esse putatur, his < > uncis inseritur.

1

Avenione 1366 Iunii 23

Elisabet regina Hungariae senior, ut visitantibus capellam in palatio regio construendam indulgeatur, supplicat.

6 Rudolf von Heckel: Das päpstliche und sizilische Registerwesen in vergleichender Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der Ursprünge. Archiv für Urkundenforschung 1 (1908) 371–501. Untersuchungen zu den Registern Innocenz' III. Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 40 (1920) 1–43. Friedrich Kempf: Die Register Innocenz' III. Eine paläographisch-diplomatische Untersuchung. Miscellanea Historiae pontificiae 9 (1945). Friedrich Bock: Einführung in das Registerwesen des Avignonesischen Papsttums. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 31 (1941) 1–107.

7 Quomodo inter se textus registorum et ipsius bullae cohaereant in re, proprie litteris – ut dicimus – originalibus doceri potuisset, si par bullae originale ex archivis erui evenisset, quod invenire mihi praeparando Indicem actorum Romanorum pontificum, quae in Hungaria supersunt, minus prospere contigit.

Signatura: Archivum Secretum Vaticanum: Volumen registorum supplicationum numero 46, folio 216 recto.

Editio textus: Kumorovitz L. Bernát: A budai várkáporna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez, (Quae ad historiam cappellae in castro Budensi constructae et praepositurae Sancti Sigismundi pertinent) Tanulmányok Budapest Multjából (Studia rerum civitatis Budapest gestarum) 15 (1963), p. 136; Erszegi Géza: A Nagy Lajos-kori királyi kápolna kérdéséhez. (Quaeritur ubinam tempore regis Ludovici I constructa sit cappella). Castrum Bene 2 (1990) Budapest 1992. 94–101. – Regestum: Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. Budapest, 1918. II. p. 446. n° 412.

Supplicat S(anctitati) V(estre) humilis et devota filia Vestra Elizabeth senior regina Vngarie, quatinus omnibus et singulis ex causa devocionis capellam, quam devotissimus filius V(ester) Ludovicus Vngarie rex eiusdem regine natus et regina ad honorem et sub vocabulo Beate Virginis duxerint in proprio palatio <Wissegradi Wesprimiensis diocesis> construendam et ipsorum regis et regine vel alterius eorum presencia ac eorum absentia visitantibus seu divina audientibus in eadem illas indulgencias ultra consuetum numerum concedere dignemini, que Virginis honori et dictorum constructorum statui vobis congrue videbuntur.

Fiat in forma de anno et XL B

Sequuntur tres supplicationes eodem die datas, quarum in fine:

Datum Avinione nono Kalendas Iulii anno quarto.

In margine a dextra: Indulgentia. A sinistra: Qua in dioecesi sit cappella, deest nota.

2

Avenione 1366 Iunii 23

Urbanus papa V visitantibus cappellam in palatio regis Hungariae constructam unum annum et quadraginta dies poenitentiarum relaxat.

Signatura: Archivum Secretum Vaticanum: Registorum Avenionensium volumen numero 162, folio 578 verso (A). Prima pars eiusdem textus Registorum Vaticanorum volumine 255 folio 90 verso, altera autem pars eorundem volumine 283 folio 80 recto continentur (V).

Editio textus: Érszegi Géza: A Nagy Lajos kori királyi kápolna kérdéséhez. (Quaeritur ubinam tempore regis Ludovici I constructa sit cappella). Castrum Bene 2 (1990) Budapest 1992. 94–101. – Regestum: Michel et Anne-Marie Hayez: Urbain V (13621370), Lettres communes. V, Rome 1979, p. 228, n° 17222.

Universis^a Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem et^b apostolicam benedictionem^b.

Dum precelsa meritorum insignia, quibus regina celorum virgo Dei genitrix gloriosa sedibus prelatas sydereis^c quasi stella matutina prerutilat, devote considerationis indagine perscrutamur^a, dum^d etiam infra pectoris archana revolvimus, quod ipsa utpote mater misericordie, mater gratie, pietatis amica hu-

^{a-a} *Textus continetur Registro Vaticano n° 255.*

^{b-b} etc. V

^c sideris V

^{d-d} *Textus continetur Registro Vaticano n° 283.*

mani^e generis consolatrix pro salute^f fidelium, qui delictorum onere pregravantur^g, sedula exoratrix et pervigil ad regem, quem genuit, intercedit dignum quinimmo potius^h debitum arbitramur, ut ecclesias etⁱ loca in honorem^j sui nominis dedicata gratiosis remissionum prosequamur impendiis et gratiarum muneribus honoremus.

Cupientes igitur ut capella beate Marie virginis per carissimos in Christo filios nostros Ludovicum regem et Elizabeth eius matrem reginam Vngarie illustres in ipsius regis palatio Wissegradi Wesprimiensis diocesis constructa congruis honoribus frequentetur et ut Christi fideles eo libentius causa devotionis confluant ad eandem, quo ibidem uberius dono celestis gratie conspexerint se refectos, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum^k Petri et Pauli apostolorum^l eius auctoritate confisi omnibus vere penitentibus et confessis, qui in nativitatis, circumcisionis, epiphanie^m, resurrectionisⁿ, ascensionis, corporis Domini nostri Iesu Christi, penthecostes necnon^o nativitatis, annuntiationis^p, purificationis et assumptionis ipsius beate Marie virginis, nativitatis beati Iohannis Baptiste, dictionum apostolorum Petri et Pauli ac dedicationis ipsius capelle festivitibus ac omnium sanctorum celebritate et per ipsarum nativitatis, epiphanie^q, resurrectionis^r, ascensionis^s et corporis Domini nostri Iesu Christi ac nativitatis et assumptionis beate Marie necnon beati Iohannis et apostolorum predictorum festivitatis octavas et per sex dies dictam festivitatem penthecostes immediate sequentes pefatam capellam devote visitaverint^t, annuatim singulis^u videlicet festivitatum ac^v celebritatum et^w octavarum ipsarum ac sex dierum predictorum diebus, quibus capellam ipsam visitaverint – ut pferetur – unum annum et XL^x dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus presentibus post decennium minime valituris.

Datum Avinione VIII Kalendas Iulii anno quarto^d.

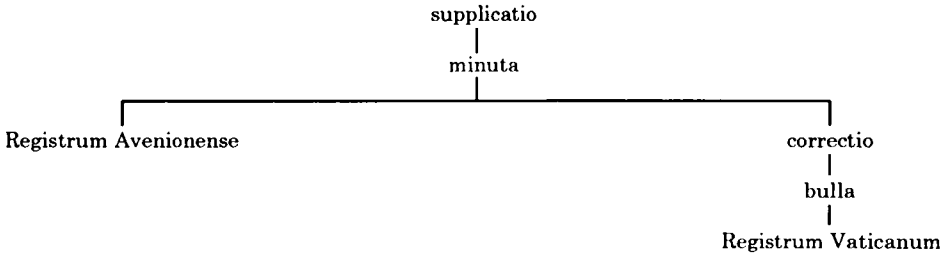
Supra textum: XII^y

-
- ^e humanis V
^f fide cancellavit A
^g pregravatur A
^h posius in margine A
ⁱ Omisit V
^j honor cum signo abbreviandi A honore V
^k apostolorum cancellavit A
^l In margine A
^m ephiphanie A
ⁿ resurrexionis A
^o nec A
^p denunciacionis et cui + suprascriptum V
^q ephyphanie A
^r resurrexionis A
^s ascentionis A
^t ut pferetur prius addidit et post cancellavit A
^u Omisit V
^v et V
^w ac V
^x quadraginta V
^y Omisit V

REQUEST TO THE POPE TO SANCTION THE BUILDING OF THE LOUIS I (THE GREAT) OF HUNGARY CHAPEL

The series *Registri delle suppliche*, kept in the Secret Archives of the Vatican, contains the supplication by Louis I (the Great) of Hungary and his mother, Queen Elizabeth, begging the Pope, Urban V to allow indulgence for the visitors of the chapel to be built in the Royal Castle in honour of the Virgin Mary. As it had not been indicated in the supplication, which Royal Castle was to house the chapel of the Virgin Mary, it was quite natural for scholars to presume that the royal chapel in question was in the Castle of Buda. It is a well-known fact that beginning with the second half of the fourteenth century it was not only the text of the supplications that had come down to us in the series *Registri delle suppliche*, but also the text of the papal bulls issued in answer to the supplications has survived in the series *Registri Avenionensi*, and in cases of supreme importance, the text of the bull can also be found in the series *Registri Vaticani*. As a matter of fact, the text of the bull issued in answer to the supplication of the king of Hungary and the queen mother is included in both series: in the *Registri Avenionensi* as well as in the *Registri Vaticani*. The *Registri Vaticani*, however, contains the text in two parts, separated from each other, at two different places. The introductory formulas of the papal bull can be found in Vol.255 of the *Registri Vaticani*, among the bulls of Pope Urban V (1362-1370), while the the closing formulas and the dating are in Vol.283, containing the bulls of Pope Gregory IX (1370-1378). The texts of the papal bulls make it quite clear that the chapel the king and the queen mother proposed to build in the royal castle in honour of the Virgin Mary was not to be in Buda, but in Visegrád.

It is even more instructive to compare the two texts. The comparison makes it evident that the two texts were not copied from the same original. The text in the *Registri Avenionensi* shows visible signs of correction, even of repeated correction; moreover, its text differs from that included in the *Registri Vaticani*. It is quite probable that it was the draft of the bull that was copied in the series *Reigistri Avenionensis*, while it was the corrected and recopied text, the fair copy that was included in the series *Registri Vaticani*.

MÉSZÁROS ISTVÁN

NÉPSZOKÁSOKRA VONATKOZÓ ADATOK A 16. SZÁZAD VÉGÉRŐL

Sok szempontból érdekesek azok a határozatok, amelyeket a 16. század utolsó évtizedében Észak-Magyarország evangélikus lelkészei hoztak különböző helyeken tartott tanácskozásaiikon. Ezek közül írásban ránk maradtak a következők:

- a murányi artikulusok az 1590-es évek első feléből
- a csetneki artikulusok 1591-ből
- a kishonti-murányi artikulusok 1596-ból
- a biccsei artikulusok 1600-ból
- a rozsnyói artikulusok 1604-ből

A különböző helyeken, különböző időben hozott határozatok *lényegében azonosak*, csupán egyik alkalommal bővebben, máskor rövidebben fejtettek ki egy-egy utasítást, intézkedést.

Az a lakosság, amelyre ezek a határozatok vonatkoztak, *részben zömmel magyar* (murányi, kishonti-murányi, rozsnyói artikulusok), *részben zömmel „szláv”* (csetneki, biccsei artikulusok) *anyanyelvű volt*. A lényegében azonos határozatok népszokás vonatkozásai között nemzetiségi alapon különbséget tenni nem lehet. Ezek nyilván közösek voltak, illetőleg a korábbi nyugat- és középeurópai közös hagyományból származtak.

(A dokumentumok lelőhelyei: *murányi* artikulusok: Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, jelzete: Fol. Lat. 2059. III. kötet, 92–93.; *csetneki* artikulusok: Memorabilia provinciae Csetnek. Recensuit Ladislaus Bartholomaeides. Besztercebánya 1799. 210–216.; *kishonti-murányi* artikulusok: Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, jelzete: Fol. Lat. 2059. III. kötet, 93–95.; *biccsei* artikulusok: *uo.*, jelzete: Fol. Lat. 2059. III. kötet, 76–78.; Quart. Lat. 1140. 44–54.; *rozsnyói* artikulusok: *uo.*, jelzete: Fol. Lat. 2059. III. kötet, 28–34.; Quart. Lat. 1140. 28–34. – A csetneki artikulusok kivételével, amelyek nyomtatott könyvben jelentek meg, a többi határozatszöveg 18. századi másolat.)

A reformáció lutheri szárnyához tartozó lelkészek ekkor, az 1590-es években kezdték kiiktatni szertartásrendjükből a korábbi katolikus liturgia számos elemét. Az ezekre vonatkozó tilalmakból világosan előttünk áll *az egyházi év ünnepeivel kapcsolatos részben liturgikus, részben népszokásszerű középkori cselekmények* hosszú sora. Ezek tehát ekkor az evangélikus gyülekezetekben még a korábbi módon szokásosak voltak, azért kellett tiltani.

Az erre vonatkozó szöveg a csetneki határozatok 8. artikulusában a legteljesebb:

„...Item consecrationes aboleantur, quae hisce infra notatis festivitibus fieri consuerunt, et sub specie recti introductae sunt, veluti in Natalitiorum die importatio straminum in aedes, in die Stephani Protomartyris consecratio avenae et salis, in die Johannis consecratio vini, in die Innocentium virgarum, in Quadragesima cinerum, in vigilia Paschae aquarum et ignium, in die Resurrectionis Domini pernarum, farciminum, ovorum, frugum, tyrolaganorum et quarumcunque rerum, quocumque tempore anni.” (Azok a szentelések is megszüntetendők, amelyeket – az igazság látszata alatt bevezetve –, az alábbi ünnepnapokon szoktak végezni, ilyen Karácsony napján a szalma bevitele a lakásba, István első vértanú napján a zab és a só megszentelése, János-apon a borszentelés, Aprószentek napján a vesszők, nagyböjttben a hamu, Husvét vigiliáján a víz és a tűz, az Úr feltámadásának napján a sonka, kolbász, tojás, gyümölcs és sajt megszentelése, és hasonló dolgok megszentelése az év bármelyik időszakában.)

Hasonlóképpen teljes ugyanez a 8. pont a murányi határozatokban is. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő másolatból azonban a másoló – alighanem tévedésből – egy sort kihagyott, s így a szöveg téves értelmezésére is lehetőséget ad. A fenti szöveg negyedik mellékmondata itt így olvasható: „Veluti in die D. Stephani consecratio vini; in die Innocentium virgarum ...” Minden valószínűség szerint a „Natalitiorum” és a „Johannis” szavak közötti egysornyi szövegrész figyelmetlenségéből kimaradt. Vagy talán mégis István-napi borszentelésről van itt szó?

Másrészt a murányi szöveg a csetnekinél egy mondattal bővebb: tilos „in die Purificationis Mariae candelarum, cerearum, cretae, salis, Assumptionis Mariae herbarum” vagyis Mária tisztulásának napján (Gyertyaszentelő) a világítóeszközök, gyertyák, a kréta és a só, valamint Mária mennybevitele (Nagyboldogasszony) napján pedig a növények megszentelése.

A kishonti-murányi tanácskozás röviden, de figyelemreméltó hozzáadással szövegezett a 15. pontban: „Consecrationes aboleantur, ut sunt: aquae, cerae, candelarum, pernarum, quibus etiam fiunt incantamenta, veneficia et infinita mala, aboleantur per civilem et spiritualement Magistratum sacrificia impia et ethnica” (A szentelések megszüntetendők, ilyen a víz, a gyertya, a világítóeszközök, a sonkák megszentelése, ezekben ugyanis varázslás, bűbájosság és végtelen rossz van; a világi és az egyházi hatóságok által megszüntetendők a gonosz és pogány szentelmények).

A bicsei határozatok között ez olvasható az V. rész 4. pontjában: „Traditiones humanas manifeste impias et idolatricas qualis est missa pro defunctia, consecrationes olei, aquae, ignis, cereorum, herbarum, avenae, vini ac ciborum seu pernarum in Paschate nemo servato” (Senki se tartsa meg az embertől való, nyilvánvalóan istentelen és bálványozó hagyományokat, ilyenek a halottakért mondott mise, az olaj, a víz, a tűz, a gyertyák, a növények, a zab, a bors megszentelése, illetőleg húsvétkor az ételek, illetőleg a sonkák megszentelése).

A félig egyházi, félig világi szokásokra vonatkozik a murányi határozatok 8. artikulusának második része is: „Item sepultura crucifixi omnino servari non debet, omnes circuitus ac processiones, ut Epiphaniarum cum cruce, in die Paschae cum imagine crucifixi, eam neque circum segetes, neque per compita,

nec per plateas circumferant, rogationum cum reliquiis sanctorum, Corporis Christi cum pane azymo, in vigilia Joannis Baptistae spectaculum rogorum incensorum pius minister verbi Dei prorsus aboleat” (Egyáltalán nem végezhető a keresztrefeszített [Krisztus] sírbatétele; Isten ígéjének kegyes szolgája mindenféle körmenetet és felvonulást teljesen szüntessen meg, mint Vízkeresztkor a kereszttel, Húsvét napján a keresztrefeszített szobrával, azt ne hordozzák se a szántóföldek körül, se a keresztutakon és az utcákon; tilos a körmenet könyörgő napokon a szentek ereklyéivel, Úrnapján a szent kenyérral; tilos Keresztelő János napjának vigiliáján a meggyújtott máglyák látványossága).

A csetneki szöveg ezzel azonos, egyik szava azonban alighanem pontosabb: „in die Paschae cum imagine Christi” vagyis „Húsvét napján Krisztus szobrával” (8. pont).

A kishonti-murányi határozatok 15. pontja szerint „patrocinia sanctorum, circumgestionem imaginis crucifixi die Paschatos, pulsus campanarum adversus tempestates et his similia Magistratus tollat” (a védőszentek megünneplését, Húsvét napján a keresztrefeszített szobrának körülhordozását, a vihar elleni harangozást és más hasonlókat a tanács szüntesse meg).

A rozsnyói artikulusok III. részének 3. pontja így rendelkezett: „Consecrationes impiae aboleantur, ut sunt: aquae, cerae, candelarum, pernarum, etc., etc.; requiratur autem Magistratus, ut circumgestionem crucifixi in die Paschae, extructionem ignium, compulsionem campanarum contra tonitrua, et similia pro sua auctoritate prohibeat et tollat” (Az istentelen szentelések megszüntetendők, ilyenek a víz, gyertya, világító eszközök, sonkák stb. megszentelése; a tanács kötelessége, hogy Húsvét napján a keresztrefeszített körülhordozását, tüzek rakását, a mennydörgés elleni harangozást és hasonlókat saját hatáskörében tiltsa meg és szüntesse meg).

* * *

Az észak-magyarországi evangélikus lelkészek mindegyik tanácskozásukon foglalkoztak a házasságkötéssel, illetőleg a lakodalmi szokásokkal.

A Murányban megfogalmazott szöveg 10. pontja így szól: „Copulatio nulla ante ternam proclamationem fieri debet, nec eadem nocturnis temporibus, nec cum sunt obruti vino, neque post solis occasum, sed hora vespertinarum precum; et peracta coena, si illis a senatu ibidem concessum fuerit, poterunt per unam aut alteram horam, honeste tamen et decenter, choreas ducere, etiam ante solis occasum; sponsam non currendo aut saltando, nec per omnes plateas trahendo, sed recta more Christiano domum deducant, nec domi de novo choreas instituant” (A lakodalom csakis a háromszori kihirdetés után tartható meg, de nem az éjszaka idején, s nem bortól lerészegedve, nem napnyugta után, hanem a délutáni ájtatosság órájában; a vacsora befejeztével, ha a tanácstól erre engedélyt kaptak, táncolhatnak egy vagy két órát, de illőn és tisztességesen, s csakis naplemente előtt; a menyasszonyt igaz keresztények módjára vigyék haza, nem futva vagy ugrálva, vagy pedig az összes utcán őt végigvive; s otthon ne kezdjenek újra táncba).

Ugyanez a szöveg olvasható a csetneki 10. artikulusban is. A kishonti-murányi határozatok 27. pontja két helyen egészíti ki a fenti szöveget. A „peracta coena” (a vacsora befejeztével) kifejezéshez ezt fűzték hozzá: „quae praecipue hyemali tempore distenditur ad noctem usque” (amely különösen télidőben az éjszakába szokott nyúlni). A táncra vonatkozó szöveg itt így alakult: „non instituantur choreae publice in platea, nisi de die unam vel alteram horam, idque cum consensu senatus ibidem, quin potius tempestive se cubitum conferant” (az utcán nyilvánosan csak egy vagy két órát táncoljanak, de nappal, s a helyi tanács egyetértésével; inkább azonban kellő időben menjenek aludni).

A rozsnyói artikulusok III. részének 5. pontjában olvasható az erre vonatkozó szöveg, a tánc időtartamát azonban itt nem szabták meg: „Copulatio ante promulgationem fieri non debet, nec eadem nocturnis temporibus, sed horis vespertinarum precum peragatur. Choreae fiant honestae et de die, non ad multam noctem, idque cum consensu senatus idem.” (A lakodalom a kihirdetés előtt nem tartható meg, s ne az éjszaka idején, hanem a délutáni ájtatosság órájában menjen végbe. A tánc legyen tisztességes, s nappal táncoljanak, ne nyúljon nagyon az éjszakába, ez történjen a tanács egyetértésével).

A bicsei határozatok IV. részének 6. pontja említi azt a szokást, hogy az életkorban össze nem illő házasfeleket gyakran „mágikus varázlások” keretében szokták összeadni („... tales plerumque per incantationes Magicas coniunguntur”).

A kishonti-murányi határozatok 30. pontja a menyasszonyrablást említi: „Raptus virginum aut viduarum sint prohibiti, quia in connubiis legitimis debet esse consensus” (Tiltva van a leányok vagy özvegyek elrablása, mert csakis a törvényes házasság ismerhető el).

Számos paragrafus foglalkozik a temetés illő lebonyolításával. Mindenütt alkalmazták a ma *halottbúcsúztató* és *halottsirató* néven ismert tevékenységet.

A murányi határozatok 21. pontja így rendelkezett: „Fletus vel potius ululatus luporum circa funus immodicus et gentilis, qui fit sum enarratione rerum gestarum mortui, sit prohibitus” (Tilos a szertelen és pogány temetési sirató, méginkább a farkasok módjára való jajveszékélés, amelyekben elsorolják a halott tetteit).

Ugyanígy fogalmaztak a csetneki tanácskozáson (21. pont), míg a kishonti-murányi 45. artikulus kissé bőbeszédűbben fogalmazza meg ugyanazt: „Fletus immoderati vel potius ululatus inconveniens, ad morem luporum, circa funus mos minime decens et gentilis, qui fit cum enumeratione rerum gestarum mortui, sit prohibitus”.

A rozsnyóiak erre vonatkozó határozata rövid: „Fletus immoderati vel potius ululatus circa funus vitentur” (III. rész, 10. pont).

* * *

De számos népszokásról is tudósítanak ezek a 16. századvégi határozat-sorozatok.

Külön pont foglalkozik mindegyikben a *pünkösdi királyválasztással*, lényegében azonos szöveggel. „In die Pentecostes de veteri more reges creare, choreas ducere et ludos exercere, etiam aliis quibuscunque temporibus, omnino prohibitum sit” (Pünkösd napján, de bármelyik más időszakban is, minden tekintetben tilos a régi szokás szerint királyt választani, táncot járni, játékokat játszani) – olvasható a murányi szöveg 18. artikulusában. Ugyanígy található a csetneki szöveg 18. pontjában is.

A kishonti-murányi tanácskozás határozatainak 40. pontja a következőkkel egészíti ki a fenti szöveget: „catervatim ex pago in pagum circa regias vias cursitare, homines in itineribus sistere, etiam alia inconcinna omnino prohibita sint” (minden tekintetben tilos a király útját követve az egyik faluból a másikba csapatosan vonulni, az embereket az utakon feltartóztatni, vagy másféle rendzavarást okozni).

Sajátos formát kapott a tilalom a rozsnyói artikulusok VI. részének 9. pontjában: „In die Pentecostes reges creare, homines in itinere sistere, et alia inconcinna prohibita sint; choreas vero ducere, si volunt, fiat, requisitione honesta et consensu utriusque domestici magistratus” (Tilos pünkösd napján királyt választani, az embereket az utakon feltartóztatni, vagy más rendzavarást okozni; viszont ha akarnak, táncolhatnak, a megkívánt tisztességgel és mindkét [egyházi és világi] helyi tanács engedélyével).

A tanácskozások során egy pontban foglalták össze a tilalmazott *adománykérő szokásokat*. Ezek a következők, a murányi lelkészek megfogalmazásában:

„In die Innocentium pastores cum virgis per plateas ne cursitent. Eodem die in circuitu cum cruce (qui iam abrogatus sit mos) pastores certam quandam pecuniam et alia colligebant, cum vero superstitiosum sit. Pastores cum suis auditoribus agere possunt, ut id, quidem debent, absque his ceremoniis persolvant. Idem fiat pro lectione psalmodum in die Parasceves et Corporis Christi, in die Innocentium processione virgarum similiter, ne feria secunda Paschae iuvenes et virgines virgis circum cursitent, serio interdicatur” (Aprószentek napján a lelkipásztorok ne járják az utcákat, kezükben vesszőkkel. Ugyanezen a napon a keresztet víve végigjárták a lelkipásztorok a házakat, hogy bizonyos pénzösszegeket és mást gyűjtsenek, jóllehet ez a szokás már tiltva volt, mivel ez is babonáság. A lelkipásztorok el tudják érni híveiknél, hogy mindazt, ami kell, efféle ceremóniák nélkül is megadják. Ugyanez a tilalom hasonlóképpen vonatkozik a nagypénteki és az Úrnapján végzett zsoltárolvasásra, valamint az Aprószentek napján szokásos, vesszőkkel való körbejárásra, szigorúan tilos az is, hogy Húsvét másnapján a fiúk és a lányok vesszőkkel járják végig a házakat.)

A zsoltárolvasás és az utána következő rész gyerekekre, fiatalokra vonatkozik, ők végezték ezeket, nem a lelkipásztorok. A csetneki szövegből hiányzik az itt szereplő, Aprószentek-napi vesszőzés, valamint a húsvéthétfőre vonatkozó mellékmondatból a „virgis” (vesszőkkel) szó. Ugyanitt viszont az első mondat „pastores” szavát kiegészítették: „pastores pecudum”. Ebben a formában sem gondolhatunk azonban „valódi” nyájak pásztoraira, a következő mondat szó-

használata ugyanis ezt kizárja: „pastores cum suis auditoribus” (a lelkipásztorok saját híveikkel).

A kishonti-murányi szöveg 43. pontjában szerepel az idevonatkozó tilalom, így egészítve ki a lakosság pap-eltartási kötelezettségéről szóló megjegyzést: „auditores spontanei sacrificium ultro offerre debent absque hisce ceremoniis. Hilarem enim datorem diligit Deus” (a hívek efféle ceremóniák nélkül kötelesek felajánlani áldozati adományait. Hiszen a vidám adakozót szereti az Isten).

Röviden szól erről a rozsnyói határozatok VI. részének 4. pontja, de mint vízkereszti szokásról: „Die Epiphaniarum pastores cum cruce non circumeant, siquidem est superstitionum. Pastores autem cum suis auditoribus agere debent, ut id, quod debent, absque his ceremoniis persolvant. Idem fit pro lectione psalmodorum die Parasceves” (Vízkereszt napján a lelkipásztorok ne vonuljanak végig a utcákon keresztet víve, mivel ez babonás dolog. A lelkipásztoroknak el kell érniük híveiknél, hogy mindazt, ami kell, efféle ceremóniák nélkül is megadják. Ugyanez a tilalom vonatkozik a nagypénteki zsoltárolvasásra is.)

* * *

Végül egy szabály a fiatalok hajviseletével kapcsolatban: „Rationes capillorum in modum turcarum iuvenibus interdicantur, nec non certa poena seu mulcta afficiantur, ne in ethnicismum plerique degenerent hac consuetudine perversa et impia” (Az ifjak számára tilos a törökök szokása szerinti hajviselet, a vétkeseket megfelelő büntetésben, illetőleg bírságban kell részesíteni, nehogy e torz és gonosz szokást követve nemzeti mivoltukban teljesen elkorcsosuljanak).

ISTVÁN MÉSZÁROS

FOLK CUSTOMS IN THE LIGHT OF FACTS COLLECTED AT THE END OF THE SIXTEENTH CENTURY

The paper discusses the decisions adopted by Lutheran ministers in Northern Hungary, in their councils held at various places, in the late sixteenth century. The virtually uniform decisions were equally binding for the Hungarian and the Slav population. It is impossible to distinguish between the decisions connected with folk customs, because these customs obviously stemmed from a common tradition. In the 1590s, the ministers who belonged to the Lutheran wing of the Protestant Church began to eliminate from their ritual several elements originating from the earlier Roman Catholic liturgy. Some medieval ceremonies and rites, connected partly to the holidays of the Catholic Church and their liturgy, and partly to folk customs were banned as part of this policy. Marriage customs and wedding ceremonies were subjects of discussion in council for the Lutheran ministers of Northern Hungary, on each occasion. Several paragraphs in their decisions dealt with the stages of the burial ceremony, and prohibited such activities as non-official sermons and mourning by loud crying, especially by hired mourners. Other examples of decisions affecting various types of folk customs included e.g. the banning of the election of a so-called Wihitsun king from the common people for one day, the regulation of the alms begging habits or the prescriptions for the hairdo allowed for young people.

KOLTAI ANDRÁS

A GYÓRI EGYHÁZMEGYE 1579. ÉVI SZOMBATHELYI ZSINATA

Vigyázzatok magatokra és az egész nyájra, amelynek élére benneteket a Szentlélek előljáróul rendelt, hogy igazgassátok Isten egyházát, amelyet a tulajdon vére árán szerzett meg magának. (ApCsel 20,28)

1563. december 4-én, tizennyolc év után befejezéséhez érkezett a Tridenti Zsinat. Az utolsó napon a zsinati határozatokat aláírásukkal is hitelesítették a résztvevő püspökök. Közöttük volt Draskovich György is, aki két minőségben írta alá az okmányokat: egyrészt saját maga, mint pécsi püspök, másrészt az összes magyar püspökök nevében.¹ Tizenöt évvel később Draskovichot a győri egyházmegye püspökévé nevezték ki.² Egyik első tette volt, hogy egyházmegyei zsinatot hívott össze. Az 1579. augusztus 2–4. között Szombathelyen megtartott zsinat³ jelentőségét az adja, hogy Magyarországon egyedül itt hirdették ki nyilvánosan a tridentin határozatokat.⁴

EGYHÁZMEGYEI ZSINATOK A XVI. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A középkori és korajúrkori egyházmegyei zsinat olyan, a megyéspüspök által összehívott és az ő elnöklete alatt tartott összejövetel volt, amelyen az egyházmegye papsága és klerikusai vettek részt és amelyen a püspök a lelkipásztori

1 Fraknói 1903. vol. III. p. 139.

2 Schönwisner 1791. p. 296.

3 A szombathelyi zsinat nem került bele Péterffy Károly 1741-ben írt, magyarországi zsinatokról szóló nagy forrásgyűjteményébe (Péterffy 1741.). Ennek ellenére jól ismert a történeti irodalomban, mert Draskovich György még abban az évben Prágában kinyomtatta a zsinat eseményeit és határozatait (Acta Syn. Jaur.) Ennek alapján ismertette a zsinatot Szombathelyről frott könyvében Schönwisner István 1791-ben (Schönwisner 1791.) majd a magyar zsinatokról írt munkájában 1807-ben Szvorényi Mihály veszprémi kanonok (Szvorényi 1807.), akik mindketten közölték a zsinat határozatait is. Magyarul részletesen csak Szendy László írt róla, méghozzá egy napilap, a Vasvármegye egyik 1926-os számában, amikor a szombathelyi püspökség az 1927-es egyházmegyei zsinatra készült. (Szendy László: Az első egyházmegyei zsinat Szombathelyen 1579-ben. In: *Vasvármegye*. 1926. augusztus 8. p. 5.). Az utóbbi időben leginkább a burgenlandi helytörténetírás foglalkozott vele. Josef Rittsteuer (Rittsteuer 1968.) majd Arnold Magyar németújvári ferences atya (Magyar 1976.) egyaránt Schönwisner nyomán írták le a zsinat menetét és közölték határozatait. A zsinatot természetesen említi minden fontosabb hely- és egyháztörténeti összefoglaló munka, ezekre nem térünk ki.

4 A tridentin zsinat határozatainak magyarországi kihirdetésére vonatkozólag lásd Vanyó Tihamér (Vanyó 1933. p. 8.) és Sinkovics István (MOT III. p. 624.) véleményét.

szolgálattal kapcsolatos dolgokról hozott döntéseket.⁵ Évenkénti megtartásukra a püspököket a Tridenti Zsinat több határozatában is kötelezte.⁶ A zsinat által hozott sokféle, az egyház megújítását célzó, az egyházfegyelmet szigorító előírások közé tartozott ez a rendelkezés, noha igazából nem volt sem újítás, sem szigorítás, hiszen az egyházmegyei zsinat már a kora középkorra kialakult intézménye volt az egyháznak. Célját már a 693-as toledói zsinatnak Gratianus gyűjteményébe bekerült határozata is abban határozta meg, hogy a megyéspüspök ott hirdesse ki a korábban (legfőljebb hat hónappal korábban) tartott tartományi zsinat intézkedéseit.⁷ Ezt ismételte meg 1215-ben a IV. Lateráni Zsinat, amely elrendelte, hogy az érsekeknek évente tartományi zsinatokat kell összehívniuk, majd ezek után a püspököknek szintén évente egyházmegyei zsinatot, ahol a tartományi zsinat határozatait ismétlik meg.⁸ A legtöbb helyen azonban ennek ellenére sem egyházmegyei, sem tartományi zsinatokat nem tartottak évente.

Pedig Magyarországon nemcsak az egyház kánonjai, hanem a világi törvények is előírták a püspököknek a zsinattartást, a papoknak pedig a zsinaton való megjelenést. Az 1498. évi országgyűlés kimondta, hogy „az egyházak főpapjai ne merészeljék a zsinatot (melyet egyházaikban a bűnök kiirtására és az egyházmegyéjükben található plébánosok erkölcsének gondozására, kánoni intézkedés által előírva kell megtartaniuk), mint közülük némelyek szokták, pénzért elengedni, vagy a plébánosokat az ilyen zsinat elengedése miatt valamivel megadóztatni, sem továbbá a plébánosok magukat valamiképpen a zsinat alól bármi módon megváltani.” (1498./68. tc.) A törvény egyébként arra az érdekes folyamatra mutat rá, hogy az egyházmegyei zsinatot – mint sok más egyházi intézményt a középkor végén – egyes helyeken megpróbálták lelkipásztori feladatból egyfajta javadalommá tenni.

A XVI. században, a reformáció megjelenésével azonban újabb problémák merültek fel az egyházmegyei zsinatokkal kapcsolatban. Várdai Pál esztergomi érsek még tíz zsinatot tartott,⁹ de ezeknek alig volt hatása az egyházfegyelemre, mert a protestánsná lett plébánosok nem jelentek meg rajtuk. Várdai utódja, Oláh Miklós érsek¹⁰ ezért 1559. január 29-én egy újabb határozati

5 Lambertini, Prospero (XIV. Benedek pápa): *De synodo dioeclesana*. Augsburg, 1769. vol. I. p. 5. (lib. 1. cap. 1. IV.). A zsinatok történeti kialakulásáról lásd még: Donnelly 1932.; Erdő 1988.

6 sess. 24. c. 2., 18. de ref; sess. 25. c. 2., 4., 10. de ref

7 di. 18. Decernimus (D. 18. c. 17.)

8 Extra lib. 5. De accusationibus, Sicut olim (X 5.1.25.) Kritikai kiadása: García y García, Antonius: *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*. (Monumenta Iuris Canonici, Series A: Corpus Glossatorum vol. 2.) Vatikán, 1981. p. 53.

9 Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet. Bp., s.d. vol. IV. p. 250. Várdai Pál meghívólevele az 1535 ápr. 23-ára meghirdetett esztergomi zsinatra: Bunyitay Vince-Rapaics Rajmund-Karácsonyi János: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Bp., 1902–1912. vol. iii. p. 1.

10 A róla szóló újabb irodalom: Adriány, Gábor: *Der erste Eneuerer des katholischen Lebens nach dem Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493–1568)* in: Brandmüller, W. et al. (ed.): *Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien und Reformationsgeschichte. Remigius Bumer zum 70. Geburtstag*. Paderborn, 1988. vol. II. pp. 491–517.; *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós*. Ed. Rózsa Huba. Bp., 1994.

javaslatot terjesztett az országgyűlés elé, amely azt is tartalmazta, hogy az a város, amelyik nem engedi el plébánosát vagy prédikátorát a zsinatra, vesztítse el kiváltságait.¹¹ A túlnyomórészt protestáns városok követői azonban természetesen tiltakoztak a javaslat ellen. „Minthogy az túl erős volt, mi, a városokból, más nemesekkel együtt élesen és keményen írtunk ellene.”¹² – írta az egyik városi követ. Így tehát a február 1-én elfogadott felirati javaslatba csak az került be, hogy a püspökök „fel vannak jogosítva az urak, nemesek és városok ellen, ha azok papjaikat visszatartják, egyházi büntetéseket alkalmazni; a papok ellen pedig, akik vonakodnak megjelenni, a szokott módon járjanak el. A főpapok ítéleteit a király hajtsa végre, és ne hagyja büntetlenül a lelkek üdvét illető ügyekben jelentkező nagy engedetlenséget és lázadást, aminthogy elődei sem hagyták büntetés nélkül.”¹³

I. Ferdinánd király ennek alapján a következő törvényt hagyta jóvá: „a főpap urak ... tartsanak zsinatokat és semmi egyéb, a tisztükbe tartozó egyházi eljárást el ne mulasszanak, továbbá zsinat vagy általános vagy területi gyűlés idejére köteles minden plébános és pap, akármilyen legyen is, úgy az urak és nemesek birtokairól, mint a szabad városokból, főpapjaik hívására, akik az egyházmegyék fölött állnak, üdvös tanítás hallgatására, minden vonakodás nélkül összegyűlni. Hogyha pedig lenne valaki, aki plébánosát, püspöke és főpapja hívásától, nyilvánvaló makacsságtól vezetettve visszatartja, és megintés és megkeresés után sem engedi el a zsinatra, legyen akár úr és nemes vagy pedig város, azzal szemben a Császári Szent Felség az Egyház jogainak és szabadságának oltalmazására, megtartására és megvédelmezésére keresztény fejedelmi tisztét és kötelességét, amelyek őfelségét, mint magyar királyt illetik, ahogyan kegyesen megígérte, teljesíteni és betölteni méltóztassa.” (1559/41. tc.)

Ennek a törvénynek a felhatalmazása alapján hirdetett meg tehát Oláh Miklós érsek 1560. április 23-ra (az egyházmegye védőszentjének, Szt. Adalbertnek ünnepére) esztergomi egyházmegyei zsinatot Nagyszombatba, amely többek között teológiai kérdésekről, a papi és szerzetesi fegyelemről és az iskolákról hozott határozatokat.¹⁴ 1561. április 23-ra Oláh érsek újabb zsinatot hívott össze¹⁵, amelyet 1562-ben is megismételtek.¹⁶ 1561-ben Bornemissza Pál nyitrai kormányzó püspök is zsinatot hívott össze, amelyet azonban Zacca-

11 MOE vol. iv. p. 163.; Péteri 1963. pp. 83–85.

12 Ibidem. „... weil er zu stark gewesen, haben wir aus der Stetten sampt etlichen Edelleuten auch scharf und hart dawieder geschrieben ...”

13 MOE vol. iv. p. 164., pp. 232–233.; Zsilinszky 1880. vol. I. p. 85.

14 Péterffy 1741. pars II. p. 43–129.; Kollányi 1898. pp. 58–59.; Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929. (reprint: Bp., 1985.) pp. 199–200.; Meszlényi 1935. pp. 47–48.; Zsilinszky 1880. vol. I. p. 88.; Péteri 1963. pp. 86–92.

15 Péterffy 1741. pars II. pp. 130–146.; Ribini 1787. vol. i. pp. 155–156.; Kollányi Ferenc: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. in: Magyar Sion, 1895.; Kollányi 1898. pp. 59–60.; Meszlényi 1935. pp. 49–50., Péteri 1963. pp. 95–99.

16 Péterffy 1741. pars II. pp. 146–150.; Szvorényi 1807. pp. 217–218.; Lányi 1869. tom II. pp. 118–119.; Péteri 1963. pp. 108–109.

ria Delfino bécsi nuncius – anyagi nézeteltérések miatt – nem engedélyezett, így az elmaradt.¹⁷

Az 1563 decemberében – mint már említettük: Draskovich György részvételével – véget ért Tridenti Zsinat könnyített a tartományi zsinatokra vonatkozó addigi szabályokon, hiszen azoknak csak háromévenkénti tartását rendelte el, viszont az egyházmegyei zsinatok kérdésében megerősítette a IV. Lateráni Zsinat intézkedését évenkénti összehívásukról.¹⁸ A zsinat külön fejezetet szentelt annak is, hogy a Tridentinum után tartandó első egyházmegyei zsinaton a püspökök hirdessék ki és tanítsák a tridenti határozatokat.¹⁹

Mindezeknek megfelelően a Tridenti Zsinat befejeztével, annak határozatait Oláh érsek újabb egyházmegyei zsinaton szeretne volna kihirdetni, de az 1564. április 23-ára összehívott zsinaton végül ezt nem merete megtenni a király miatt, aki rosszalta, hogy Oláh a kihirdetéssel megelőzte volna minden más ország püspökeit.²⁰ A tridenti határozatok jogi életbelépéséhez azonban hamarosan szükségtelemmé is vált az egyházmegyei zsinaton való kihirdetés, hiszen azok 1564. május 1-én IV. Pius *Sicut ad Sacrarum* kezdetű konstitúciójával – a *Tametsi*-dekrétum kivételével – életbe léptek.

Oláh Miklós 1566-ban is összehívott egyházmegyei zsinatot, de a tridenti határozatokról – a papi szemináriumokról szóló kivételével – itt sem volt szó.²¹ Az 1560-as években többször is fölmerült tartományi, illetve nemzeti zsinat tartásának a lehetősége is, ám az ország állapota – a török háborúk mellett amúgy is kiélezett vallási helyzet – ezt nem tette lehetővé.²² A körülmények azonban Európa más területein sem voltak kedvezőbbek. Nem csak a protestáns, hanem a katolikus többségű államokban is igyekeztek megakadályozni a kormányok a zsinattartást, bár a helyzet igazából csak a felvilágosodással jutott odáig, hogy a 19. századra az egyházmegyei zsinat intézménye szinte gyakorlatilag megszűnt.²³ Magyarországon Oláh Miklós halála után, 1568-tól, nem is tartottak egyházmegyei zsinatokat egészen 1579-ig, amikor a győri egyházmegye élén álló Draskovich György papjait Szombathelyre hívta.

DRASKOVICH GYÖRGY PÁLYAFUTÁSA

A régi szlavóniai főúri családból származó Draskovich György (1515–1587) korának egyik legsikeresebb egyházi karrierjét futotta be, amelynek csúcspontja az 1585-ben elnyert bíborosság és királyi helytartóság volt.²⁴ Mint Martinuz-

17 Péteri 1963. pp. 100–103.

18 sess 24. c. 2. Cf. Donelly 1932. pp. 22–24.

19 sess. 25. c. 2.

20 Péterffy 1741. pars II. pp. 150–183.; Fraknoi 1903. vol. III. p. 143.; Hermann 1983. p. 211.; Lányi 1869. pp. 119–120.; Vanyó 1933. p. 8.; MOT III. p. 624.; Péteri 1963. pp. 109–110.

21 Péterffy 1741. pars II. pp. 184–186.; Szvorényi 1807. pp. 218–219.; Lányi 1869. tom II. p. 124., p. 148.; Péteri 1963. p. 111.

22 Péterffy 1741. pars II. p. 34.; Lányi 1869. tom II. p. 108., p. 119.; Zsilinszky 1880. vol. I. p. 88.; Hermann 1983. p. 221.; Fraknoi 1903. vol. III. p. 143.

23 Erdő 1988. p. 811.; Vanyó 1933. pp. 15–16.

24 Draskovich György életrajzi adatai: Trakostyányi Draskovich György, Római Szent-Egy-

zi György bíboros unokaöccse Krakkóban, Bécsben, Padovában és Rómában tanult²⁵ és még diákként, Padovában jelentette meg 1551-ben Kálvin Eucharistia-tana ellen írt könyvét.²⁶ 1552 júliusában mint váradi kanonok írt jelentést a debreceni és váradi reformációról,²⁷ majd később viselte az aradi, jászói és pozsonyi prépostságot is. 1553 májusában őt választották meg a padovai magyar náció *consiliarius*ának.²⁸ 1557-től királyi alkancellár és pécsi püspök lett, amely a török jelenléte miatt csak címzetes püspökségnek számított. Közben 1561-ben magyarra fordított hitvitázó könyvet adott ki *Igen zep kenyv az kezenseges igaz kereztyen hytnek Regyseg és igassaga mellett* címmel.²⁹ Ugyancsak 1561-től mint I. Ferdinánd magyar király követe³⁰ vett részt a Tridenti Zsinaton, ahol Kolozsvári János csanádi püspök halála után (1562. nov. 14.) a magyar püspököket is képviselte. Sok kérdés kidolgozásában aktívan résztvett, mint a reformok pártolójának egyik szóvivője.³¹ A zsinat befejezése után 1563-ban a király zágrábi püspökké nevezte ki, ahol a katolikus megújulás nagy lépéseket vett kormányzása alatt: megszigorította az egyházfegyelmet, szemináriumot szervezett, 1570-ben és 1574-ben pedig egyházmegyei zsinatokat tartott, ahol kihirdette a Tridentinum intézkedéseit is.³² 1567-től Frangepán Ferencsel majd Alapy Gáspárral együtt horvát bán is volt. 1573-ban címzetes kalocsai érseki címet kapott, 1578. február 1-től pedig az elhunyt Listius János után ő lett a magyar kancellár és egyszersmind a győri egyházmegye püspöke.³³

A SZOMBATHELYI ZSINAT ÖSSZEHÍVÁSA

A győri püspökség székhelye, a győri püspökvár akkoriban katonai célokat szolgált, mint a Bécset védő egyik legfontosabb erősség, tehát nem lehetett Draskovich érsek tartózkodási helye. 1552-től a püspöki palotába a katonák

ház kardinálisa. in: *Felső-Magyarországi Minerva. Nemzeti Folyó-írá.* 1929/I. pp. v-xii. (Draskovich arcképével együtt); *Lexikon für Theologie und Kirche.* Freiburg, 1959. (Ez utóbbi Draskovich születését – helytelenül – 1525-re teszi.)

25 Veress 1915. p. 50.

26 *Confutatio Eorum quae dicta sunt a Ioanne Calvino Sacramentario super verbis Domini Hoc et Corpus meum.* Per Iacobum Fabrianum, Padova, 1551. (RMK III. 398.) Cf. Veress 1915. pp. 48–49.; Sch. Jaur. 1968. p. 45.

27 Bunyitay Vince: A hitújítás történetéből. in: *Századok* 1887/5. pp. 398–399.

28 Veress 1915. p. 52.

29 RMNY 164.

30 Fraknói 1903. vol. III. p. 512. n. 465.

31 Draskovich György: *Georgii Draskovich ... in Concilio Tridentino Oratoris Litterae et Acta.* (OSZK Cod. Sec. XVIII.); Idem: *Oratio habita ... in generali Congregatione die XXIII. Februarii M.D. LXII.* ... Trento, 1562. (RMK III. 498.) Dudith, Andreas: *Orationes quinque in Concilio Tridentino habitae ... cum appendice orationum duarum quas Georgius Draskovith ... in eodem Concilio habuit.* Praefatus est ... Lorandus Samuelfy. Magdeburg, 1743.; Fraknói 1903. vol. III. pp. 102–140. passim

32 Szvorényi 1807. pp. 219–233.; Sch. Jaur. 1968. p. 46.; Rittsteuer 1968. p. 210.; Tarczay Erzsébet: *A reformáció Horvát-Szlavonországban.* (Theologiai Tanulmányok 8.) pp. 37–38., 76.

33 Istvánffy, Nicolaus: *Pannonii Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* Köln, 1622. lib. 25. p. 337.

költöztek,³⁴ de még a székesegyháznak is csak egy részét használhatták egyházi célokra, mert nagyobbik része lóporraktár volt.³⁵ Ezzel szemben Szombathelyet, amely már a középkor óta püspöki mezőváros volt, de Mohács után világi birtokosok kezére került, 1553-ban kapta vissza a győri püspökség.³⁶ Ettől kezdve ez a város vált a püspökök egyik leggyakoribb tartózkodási helyévé. Lakhelyük, a kerekvárban álló (a 18. században lebontott) egyemeletes „úrháza” volt, amely gótikus részeket őrizhetett reneszánsz díszítésekkel.³⁷ Szombathely egyházi jelentőségét az is növelte, hogy éppen 1578-ban oda, „mint biztosabb helyre” költöztette az országgyűlés a török veszélynek kitett vasvári káptalant.³⁸

Draskovich Györgynek is gyakori tartózkodási helyévé vált tehát a város és itt kelt 1579. július 2-án az a levél is, amellyel a győri egyházmegye minden apátját, prépostját, plébánosát, kápolna- és oltárigazgatóját és más egyházi javadalmasát, tehát a protestáns lelkipásztorokat is kiátkozás terhe alatt meghívta a Szentháromság ünnepe utáni hetedik vasárnapra, azaz augusztus 2-ára, a szombathelyi, Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt templomba.³⁹

A zsinati meghívólevél elmondja: „Tapasztalat által megismertük, hogy az elmúlt években a zágrábi egyházmegyében (amelynek egynéhány évig az isteni gondoskodás révén, noha érdemtelenül előljárói voltunk) a célból tartott zsinatok, hogy a keresztény hitet és vallást növeljük, az eretnekséget kiirtsuk és az erkölcsöket megújítsuk, nemcsak hasznosak és üdvösek, hanem valóban szükségesekek is voltak.” Ezért tehát a győri egyházmegyében is a „legszükségesebb” egyházmegyei zsinatot tartani, már csak azért is, mert azt „a helyi ordinárius püspöktől a legszentebb Tridenti Zsinat kéri és követeli”⁴⁰

Ugyanakkor a püspök egy másik levelet is kibocsátott, amellyel személyes megbízottjai, Vitriarius János⁴¹ és Egyeduthy Gergely⁴² győri kanonokok az egész egyházmegyét bejárták és mindenkit személyesen hívtak meg.⁴³ A két vizitátor által meglátogatottak közül sajnos csak azoknak a katalógusa maradt meg, akiket Vitriarius János vizitált.⁴⁴ Ez 28 plébános nevét tartalmazza.

A protestáns prédikátorokat megijesztette a zsinati meghívás és többen a protestáns földesurakhoz: Nádasdy Ferenchez és Batthyány Boldizsárhoz for-

34 Gecsényi Lajos: Ungarische Städte im Vorfeld der Türkenabwehr Österreichs. in: *Archiv und Forschung*. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20.) Wien, 1993. p. 66.

35 Sch. Jaur. 1968. p. 46.

36 Kádár Zoltán-Horváth Tibor Antal-Géfin Gyula: *Szombathely*. Bp., 1981. p. 21.

37 Károlyi A. 1967. p. 44. A palota rekonstruált rajza: *ibidem* pp. 30., 36.

38 1578/20. tc. „Decretum etiam est, ut Capitulum Castriferrei una cum sigillo et Protocollo Sabariam veluti tutiorem locum transferatur.” Cf. Géfin Gyula (szerk.): *A szombathelyi egyházmegye története. (1777–1928.)* Szombathely, 1929. vol. I. p. 17.

39 Acta Syn. Jaur. f. A4r.; Schönwisner 1791. p. 299.

40 Acta Syn. Jaur. ff. A3v-A4r.

41 1574–80 között volt győri mesterkanonok. (Bedy 1938. p. 383.) Eredeti neve talán Üveges vagy Glaser lehetett.

42 Egyeduthy Gergely 1578–80 között volt győri mesterkanonok. (*ibidem* p. 384.)

43 Acta Syn. Jaur. ff. A4v-B1v.; Schönwisner 1791. p. 299.; Bedy 1938. pp. 383–384.; Rittsteuer 1968. pp. 210–212.

44 Közli: Károlyi L. 1747. ff. Y2v-Z1r. Károlyi az iratot „inter acta Capituli nostri (Győrben), dum eadem perlustrassemus” találta.

dultak segítségért. „Hozzánk jött két hitszónok saját maguk és más, birtokainkon élő hitszónokok nevében,” – írta Nádasdy Ferenc július 20-án Sopronkeresztúrról Draskovich Györgynek, – „felpanaszolván, hogy őket a Főtisztelendőséged által meghirdetett zsinaton való részvételre kötelezte és hogy vajon bátran odamehetnek-e? És beszéd közben hozzátették azt is, hogy nem látják semmilyen szükséges okát annak, amiért ott nekik akár megjelenniük, akár Főtisztelendőséged által oda hívatniuk kellene. Mert ha a tanítás és hitvallás megvizsgálására hívatnak oda, Főtisztelendőséged jól tudja, hogy az ágostai hitvallás a rómainál olyan sokban különbözik, hogy az azzal [a zsinattal] nem osztható el, még ha ők meg is jelennek, hiába fáradozik azon Főtisztelendőséged. Ha pedig [a protestáns prédikátorok] tárgyalásra és vitakozásra [hívatnak meg]: arra a jövőben akárhová készek elmenni, hacsak szabad és biztonságos hely állapíttatik meg, ahová félelem nélkül mehetnek és olyan bírót választhatnak, akik a felek fejtegetéseit nemcsak meghallgatják, hanem meg is ítélik.” Bírót a prédikátorok egyrészt a királyt, másrészt az egyházmegye urait és nemeseit ajánlották.⁴⁵

Nádasdyhoz fordult levelében a zsinatra szintén meghívott, jórészt evangélikus Sopron városa is,⁴⁶ akiknek Nádasdy július 29-én válaszolt, mellékelve a püspöknek írott levelét.⁴⁷ A soproniak ugyanakkor július 22-én küldöttséget menesztettek Batthyány Boldizsárhoz is Németújvárra, „megtudni, hogy vajon elküldjék-e prédikátorait a püspök úrhoz Szombathelyre vagy nem”.⁴⁸ Nem tudjuk pontosan, mit mondott Batthyány a soproniaknak, Nádasdy Ferenc viszont fentebb idézett levelében – valószínűleg udvari lelkészének, Szegedi Mátének tanácsával⁴⁹ – Draskovich Györgytől kért választ, mivel „nem tudjuk biztosan, mit válaszoljunk, [a prédikátoroknak] szenvedélyes szavaikra”, egyben jelezve, hogy a szombathelyi zsinaton „sem ők [a prédikátorok], sem mások az ő felekezetükből nem fognak megjeleni ... Ha pedig Főtisztelendőséged más utat választ üldözésükre, félok, hogy amiatt a következő országgyűlésen valaki panaszt tesz Főtisztelendőséged ellen, mert azt a lelkek nagymértékű elpártolása nélkül aligha lehet megtenni, és mert ... ezeken a török kegyetlensége által egyébként is meglehetősen szorongatott részekben népmozgalmakra szolgált alkalmat. Ezért valószínűleg nem tekintené senki a jövőben következtelenségnek, ha Főtisztelendőséged más alkalmasabb időre halasztaná ama zsinat idejét. Mindazonáltal bocsássa meg nekünk, ha valamit a mi érdekünkben, [Főtisztelendőségeddel] szemben a kellesténél talán szabadabban fejtettünk ki.”⁵⁰

Nem tudjuk, hogy Draskovich püspök mit válaszolt Nádasdy levelére, sőt válaszolt-e rá egyáltalán, ám az eseményekből az látszik, hogy nem vette

45 Ribini 1787. pp. 258–259.

46 Payr 1917. vol. I. p. 126.

47 A levelet közli: Ribini 1787. pp. 260–261.

48 Payr 1917. vol. I. p. 126.

49 PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. vol. I. Sopron, 1924. p. 617.

50 Ribini 1787. pp. 259–260.

figyelembe a Nádasdy és az általa képviselt protestánsok véleményét, hanem az egyházi előírásokhoz tartotta magát.

A MISSIO SABARIENSIS

Az egyházmegyei zsinat összehívása azonban csak egy része volt Draskovich György arra vonatkozó terveinek, hogy egyházmegyéjében megszilárdítsa a katolicizmust. Ehhez mindenekelőtt megfelelően képzett papokra volt szüksége, tehát – csakúgy, mint Oláh Miklós, aki szintén jezsuitákat hívott az általa összehívott egyházmegyei zsinatokra, hogy buzdítsák és „továbbképezzék” a világi papokat⁵¹ – Draskovich György is Laurentius Maggióhoz a jezsuiták bécsi kollégiumának rektorához⁵² fordult segítségért.

Draskovich először is arra kérte Maggiót, hogy járjon közbe Ernő főhercegnél, (aki 1576-tól Rudolf császár megbízásából Magyarországot kormányozta) egy olyan királyi levél kieszközlésében, amely feljogosítja a püspököt arra, hogy elűzze a győri egyházmegye területén működő prédikátorokat, akiket Ernő főherceg „farkasoknak és hamis prófétáknak”, Maggio pedig „bujtogató eretnekeknek” nevezett⁵³ és reményét fejezte ki, hogy a következő évre már el is lehet őket távolítani az egyházmegyéből.⁵⁴ A királyi parancs azonban még sem született meg, de a protestáns többségű Magyarországon nem is lehetett volna érvényesíteni.⁵⁵ Sokkal fontosabb volt ennél az a segítség, amelyet Maggio a Missio Sabariensis megvalósításához nyújtott.

„Örömmel tudtuk meg” – írta Maggio július 7-én Draskovichnak – „hogy Főtisztelendőséged Szombathelyre zsinatot hirdetett, amely bölcs dologban sok szent főpap példáját követi, akik száműzetésük helyén zsinat megrendezésével foglalkoztak.” Egyben értesítette, hogy aznap délelőtt két horvát származású jezsuita, az újmises Marcus Pitačić⁵⁶ és az Olmützben a legelső osztály tanításával foglalkozó Antonius Stefančić⁵⁷ „*sive confessores, sive martyres*” elindultak Bécsből Szombathelyre.⁵⁸

Előjáróik nem véletlenül őket választották. Egyik feladatuk ugyanis az volt, hogy átvegyék a szombathelyi iskola vezetését, amely a középkor óta püspöki iskolaként működött. Stefančić lett tehát az iskola tanítója, Pitačić pedig a

51 Meszlényi 1935. pp. 47–48.

52 Laurentius Maggió (1531, Brescia–1605, Róma) 1555-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1566–78 között az osztrák provincia (ide tartozott Magyarország is) előjárója, majd 1578–80 között a bécsi kollégium rektora volt. (Cat. Pers. p. 724.)

53 MAH vol. I. nr. 334. § 1.

54 MAH vol. I. nr. 339. § 2.

55 Payr 1917. vol. I. pp. 135–138.

56 Marcus Pitačić vagy Scisciensis (1548, Sziszek–1608, Eberndorf) 1566-ban lépett be a rendbe, majd Prágában, Bécsben és Olmützben tanult és 1579 július 2-án, Bécsben szentelték pappá. (Cat. Pers. p. 753.)

57 Antonius Stefančić 1549-ben a mai szlovéniai Kostel-ben született. 1567-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1571-től Olmütz-ben, majd 1583-tól Graz-ban volt az elsőosztályosok (principisták) tanítója. 1590-ben elhagyta a rendet. (Cat. Pers. p. 788.)

58 MAH vol. I. nr. 339. § 1.

rektora, mert a rendi szabályzat így írta elő. Az iskola átvétele némi bonyodal-
makat is okozott, ugyanis a jezsuiták nem szívesen vállaltak ilyen hosszútávú
leköttöttséggel járó feladatokat, csak nagy biztosítékokkal. Augusztus 15-én
írott levelében Henricus Blyssen tartományfőnöknek meg is kellett nyugtatnia
az emiatt aggódó generálist, hogy az iskolát csak arra az időre vállalták, amíg
alkalmas katolikus tanítót nem találnak.⁵⁹

Marcus Pitačić-nak ugyanakkor az volt a fontosabb feladata, hogy a katoli-
kus hitet hirdesse a népnek, mint az a tartományfőnök imént említett leve-
léből is kiderül: „És sokan voltak a megtértek, akiket az Egyháznak újból
megnyert ama Marcus atya, akit egyben a püspök gyóntatóvá nevezett ki. És
... a katolikusok nagyon megerősödtek hitükben és örvendtek beszédeinek és
prédikációinak, az eretnekek viszont összezavarodtak, úgy hogy elnémulva
nem tudtak semmit [Marcus Pitačić érveinek] ellene vetni. A Társaság jó illata
[híre], Istennek hála, ily módon nőtt.”⁶⁰

A dologban érdekes egyébként, hogy sem Pitačić, sem Stefančić nem tudott
magyarul, legalábbis amikor 1580 januárjában a rend generálisa Erdélybe
akarta őket küldeni, Henricus Blyssen tartományfőnök azt válaszolta, hogy ők
nem magyarok, hanem szlávok, „akik a magyar nyelvben nem nagyon tapasztal-
tak és Szombathelyen többnyire a szláv nyelvet használják.”⁶¹ Ennek ellené-
re 1585 októberében Pitačićot mégis Gyulafehérvárra küldték, ahol kiderült,
hogy valóban igen gyengén beszél magyarul. Nyelvgyakorlás céljából a falusi
hívók közé küldték, de botladozó magyar nyelvű prédikációit ott is kinevették.
ráadásul előljárói hiányolták belőle a tekintélyt, érettséget, szuggesztivitást,
sőt még a szorgalmat is.⁶²

Nem tudjuk mi az oka Marcus Pitačić szombathelyi sikerének és erdélyi
kudarcnak, csak feltehetjük: Pitačić valószínűleg nem magyar, hanem a
Szombathely környéki horvát falvakban érte el térítési sikereit. A tény az,
hogy a Missio Sabariensis majdnem nyolc hónapig tartott, miután 1580 febru-
árjában Marcus Pitačić visszatért Bécsbe tanulmányai folytatására, Antonius
Stefančić pedig Olmützbe, hogy ott tanítsa tovább a kisiskolásokat.⁶³

A ZSINAT LEFOLYÁSA

A zsinatra kitűzött nap előestéjén, augusztus 1-én kettő híján 80 katolikus
pap gyűlt össze⁶⁴ Szombathelyen a püspök előtt, köztük a vasvári társas- és a
győri székeskáptalanok tagjai, valamint más plébánosok vagy javadalmasok,
akik közül azonban csak a Vitriarius János jegyzékében szereplő 28-at ismer-

59 MAH vol. I. nr. 346. § 1.

60 MAH vol. I. nr. 346. § 2.

61 MAH vol. II. nrr. 6., 13.

62 MAH vol. II. nrr. 802., 848., 912., 975. Cf. BARTÓK István: A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond. in: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Ed. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. p. 150.

63 MAH vol. II. nrr. 11., 15.

64 MAH vol. I. p. 897.

jük név szerint. Egyes protestáns földesurak, így Seyfried von Kollonitsch kismartoni és fraknoi, valamint Erasmus Braun magyaróvári várkapitány javadalmuk elvesztésének terhe mellett megtiltották a területükön működő plébánosoknak, hogy elmenjenek a zsinatra,⁶⁵ így ezekről a területekről egyedül az oroszvári Strinczic Mihály vett részt azon.⁶⁶ A püspök „arról beszélt az egybegyűlteknél, hogy tárgyalásaik a zsinat alatt olyanok legyenek, hogy az ne a rombolásra, hanem az építésre irányuljon.”⁶⁷

A zsinat üléseinek helye a szombathelyi Szűz Máriának szentelt vártemplom⁶⁸ volt, amely a püspök palotája mellett állt és azzal közös várfal kerítette körbe. Még a XIII. században épült, román stílusban, félkörű szentélyzáródással.⁶⁹ Sajnos a 18. század végén, a székesegyház építésekor elpusztult, de az akkori felmérések szerint 22–25 m hosszú lehetett, tehát a zsinat részvevői számára éppen megfelelő.⁷⁰

Az egyházmegyei zsinatok tartásának kötelezettségén túl az egyház azok szertartásait és lefolyását is pontosan előírta a püspökök számára. Ezt a szombathelyi zsinat idején az V. Pius által kiadott *Pontificale Romanum*nak „*Ordo ad concilium provinciale seu synodum celebrandum*” című fejezete tartalmazta.⁷¹ A zsinat megrendezésében tehát Draskovich püspök is ehhez tartotta magát.

Maga a zsinat csak másnap, augusztus 2-án, vasárnap reggel kezdődött, amikor harang szava hívta a résztvevőket az ünnepi misére, amelyet maga a püspök celebrált. A mise után kezdődött csak a tulajdonképpeni zsinati ülés. A templom oltára elé helyezték a püspöki trónszéket, amelyre Draskovich György teljes püspöki ornátusban vonult fel és a 68. zsolttár egy részének („*Exaudi nos*”) eléneklése után először saját szavaival, majd a *Pontificale Romanum* szerint is könyörgött a zsinat résztvevőikért.⁷² Ezután litániát mondtak a magyar szentekkel kiegészítve, amelynek végén a püspök megáldotta a jelenlevőket a következő szavakkal: „*Ut hanc praesentem synodum visitare, dispondere, et bene ꝛ dicere digneris.*” Utána újabb könyörgés után Lukács evangéliumából olvasták föl az apostolok küldetéséről szóló részt (Lk 9,1–6), majd elénekelték a *Veni Creator*-kezdetű himnuszt.⁷³

Ezt követően a *Pontificale Romanum* szerint vagy maga a püspök vagy egy „alkalmas tudós személy” mondhat beszédet az „Egyház tanításáról, az isteni misztériumokról vagy a klérus erkölcsének javításáról”,⁷⁴ a püspök belátása

65 Károlyi L. 1747. p. Z1r.

66 Ibidem; Schönwisner 1791. p. 300.; Rittsteuer 1968. p. 211.

67 Acta Syn. Jaur. f. B2r.

68 Géfin Gyula: Szombathely vára. (A Dunántúli Szemle könyvei 180.) Szombathely, 1941.

69 Károlyi A. 1967. p. 29.

70 Horváth Tibor Antal: A középkori Szombathely topográfiaja. in: Vasi Szemle 1958. p. 28., 33.

71 Klöckener 1986. p. 24.; Az általunk használt *Pontificale Romanum*-példány (MTAK 542.851) előzékének felirata szerint Draskovich Mátyás győri nagyprépost (1591–1604. Cf. MAH vol. II. p. 56.; Bedy 1938. p. 392.; Kollányi Ferenc: *Észtergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. p. 186.) tulajdonában volt.

72 Pont. Rom. fol. 185r.; Zsolt, 68, 17. Az eredeti szöveg: „*Exaudi me*”

73 Acta Syn. Jaur. ff. C1r-D1r.; Pont. Rom. ff. 185r–186v.

74 Pont. Rom. f. 187r.

szerint. Draskovich György az utóbbit választotta akkor, amikor Marcus Pitačić lépett a szószékre és mondott beszédet az igaz papságról. Elmondta milyen kevés a papok száma és akik vannak, azok is tanulatlanok és kiestek az egyházi engedelmségből, majd az egyházi rend szentségi jellegét és a jó pap erkölceit magyarázta, kiállva a papi cölibátus mellett.⁷⁵ (Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy maga Draskovich annakidején Tridentben ennek eltörlése mellett mondott beszédet.) A *Pontificale Romanum* szerint a zsinat a beszéd után meghallgatja az azzal kapcsolatos panaszokat, hozzászólásokat,⁷⁶ azonban úgy tűnik, hogy Szombathelyen ilyen nem volt, a résztvevők nem fejthették ki véleményüket.

A közös ebéd alatt – nemcsak ezen a napon, hanem a zsinat minden napján – Szent Ágoston 231., a részegség kerüléséről szóló beszédét olvasták föl.⁷⁷

Az ünnepélyes, közös vesperás után – a Draskovich püspök által kiadott zsinat könyv szerint – Pitačić magyarul is megismételte beszédét a (nem tévedés) horvát papok és mások kedvéért, akik nem tudtak jól latinul.⁷⁸ Ezek valószínűleg azok a horvát papok voltak, akik korábban óslávul miséztek és ezért nem tudtak latinul,⁷⁹ ám azt, hogy Pitačić magyarul és nem szlávul beszélt hozzájuk, – már csak Marcus atya nyelvtudásának ismeretében is – nehéz elhinnünk.

Másnap, augusztus 3-án a zsinat programja szintén misével kezdődött, amelyet Mátéssy István győri prépost⁸⁰ celebrált. (Ő egyébként Draskovich titkáráként szintén részt vett a Tridenti Zsinaton.⁸¹) Az ezután kezdődő zsinati ülés az első napihoz volt hasonló, csak természetesen más szövegekkel: így például az evangélium ezen a napon a hetvenkét tanítvány elküldéséről szóló rész volt Lukács evangéliumából (Lk 10,1–12). Ezután maga a püspök állt a szószékre és mivel a győri egyházmegyében ez volt a Tridentinum utáni első egyházmegyei zsinat, a Tridenti Zsinat által előírt köteletségénél fogva kihirdette és ismertette annak határozatait. Természetesen, hogy „a zsinatot észszerű korlátok között tartsák” nem minden kánont olvasott fel, csak azokat, amelyek a győri egyházmegyét közelebről érintették.⁸² Ezeket a „jelesebb dogmatikai fejezeteket” viszont a püspök „érzékletesen kifejtette és megmagyarázta”.⁸³ A felolvasott és később a zsinat határozataival együtt kiadott részek a következők voltak: az áteredő bűnről, az üdvözülésről, a szentségekről általában, a keresztségről, a bérnálásról, az oltáriszentségről, a szentmise bemutatásáról, a gyónásról, az utolsó kenetről, a papság szentségéről, a házasság szentségéről, a tisztítóútról, valamint a szentek és képek tiszteltéről, búcsúkról, böjti és ünnepnapokról.⁸⁴

75 Acta Syn. Jaur. ff. D2r-G2r.

76 Pont. Rom. f. 187r.

77 Acta Syn. Jaur. f. P1r.

78 Ibidem f. G2r. „Pater Marcus mane tractaverat concione Hungarica propter sacerdotes Croatas, et alios auditores linguae Latinae imperitos”

79 Rittsteuer 1968. p. 213.

80 Bedy 1938. pp. 377–380.

81 Ibidem.

82 Acta Syn. Jaur. f. K2v.

83 Ibidem f. H1v.

84 Ibidem ff. H1v-K2v.

„A sacramentáriusok avagy kálvinisták miatt”, akik kétségbevonják Jézus Krisztus valódi jelenlétét az Oltáriszentségben, Draskovich püspök kivonatot készített erről a témáról Wilhelm van der Lindt roermondi püspök *Apologetica*-jából,⁸⁵ amelyet – könyv hiányában – kézzel lemásoltak és ezeket akkor, a Tridentinum határozatainak kihirdetése után, szétszórták a résztvevők között.⁸⁶

Eddig a napig reggelente egyébként a zsinatnak azok a résztvevői, akik akartak, gyónáshoz járulhattak. Eközben erről a témáról is kifejtették nekik a katolikus egyház tanítását, amelyre azért volt szükség, mert azt „az eretnek emberek” sem szentségnek nem ismerik el, sem nem művelik.⁸⁷ Ennek keretében különösen Marcus Pitačić magyarázta „nem dicsőség nélkül” a Tridenti Zsinat erről szóló intézkedéseit,⁸⁸ úgy, hogy az „láthatóan az egész hallgatóságnak tetszett”.⁸⁹

A harmadik napon, augusztus 4-én, kedden reggel a misét Galamboky Máté csornai premontrei prépost celebrálta. Mise után a zsinat résztvevői – csakúgy mint az előző napokon – elvégezték a *Pontificale Romanum* által előírt szer-tartásokat, majd Draskovich püspök felolvasta a szombathelyi zsinat határozatait⁹⁰ és „hogyan jobban bevésődjön a hallgatóság emlékezetébe, magyar nyelvű beszéddel világította meg azokat”.⁹¹ A határozatokból is kapott minden zsinati résztvevő egy-egy példányt.⁹²

Talán meglepőnek tűnik, hogy a zsinat mindenféle tárgyalás nélkül hozta határozatait, de tudni kell, hogy az egyházmegyei zsinaton az egyetlen törvényhozó a püspök és a hozott törvények püspöki törvények. Emiatt ebben a korban az egyházmegyei zsinatok szerepe máshol is főként a püspök által elrendelt határozatok „elfogadásában” állt.⁹³ Bár az is igaz, hogy az 1572-es *Pontificale Romanum* a zsinat konstitúciónak megvitatásáról beszél (amelyet a második napi beszéd utánra tesz) és arról, hogy azokat a zsinati atyáknak is meg kell erősíteniük. Csak ezután lehet a harmadik napon kihirdetni a konstitúciókat.⁹⁴ A XVI. század második felétől csakugyan sokszor fölmerült az az elképzelés, hogy az egyházmegyei zsinat törvényhozó szerv legyen, ahol minden résztvevőnek szavazati joga van, ám ezzel szemben a római kongregációknak ebből az időből származó több határozata is hangsúlyozza, hogy – a *Pontificale Romanum* félreérthető szavaival szemben – a határozatok érvé-

85 Wilhelm van der Lindt v. Lindanus (1525–1588) németalföldi teológus, 1561-től a hollandiai Roermond első püspöke volt. Mint püspök több egyházmegyei zsinatot tartott és ugyancsak többször kellett száműzetésbe vonulnia túlnyomórészt protestáns hazájából. Számtalan teológiai és egyházvédelmi munka szerzője volt. Valószínűleg Lindt leghíresebb, *Apologetica ad Germanos* című művéről van szó. (*Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg, 1959.)

86 Acta Syn. Jaur. f. K2v.

87 Ibidem f. L2v.

88 sess. 14. c. 5., 8.

89 Acta Syn. Jaur. f. L2v.

90 Acta Syn. Jaur. ff. M1r-M3v. Lásd alább a függelékben.

91 Acta Syn. Jaur. f. L4v. „... ut firmius inhaerent memoriae audientium, etiam vulgari sermone quaedam declaravit.”

92 Acta Syn. Jaur. f. M1r.

93 Erdő 1988. p. 810.

94 Pont. Rom. ff. 188r–189v.

nyességéhez nem szükséges a zsinat hozzájárulása.⁹⁵ A szombathelyi zsinaton ráadásul (mint már korábban is láttuk) szabad véleménynyilvánításra – nyilván az egyházmegye protestáns többsége miatt – Draskovich György nem adott módot. A zsinat tehát sokkal inkább volt egyfajta lelkigyakorlat papok számára, mint vitafórum, úgy, ahogyan azt Nádasy Ferenc és a protestáns prédikátorok elképzelték.

A határozatok kihirdetése után az egész klérus a püspökkel együtt körmenetet tartott városban, majd visszatérve a templomba több pap még néhány buzdító szót mondott a zsinat résztvevőinek arról, hogy „mindig tartsák szemük előtt azt, amit mind tanításban, mind az erkölcsök megújítására vonatkozólag hallottak illetve írásban megkaptak a zsinaton”.⁹⁶ Ezután a résztvevők elénekelték Szent Hilárius, Szent Ambrus és Szent Ágoston egy-egy himnuszát és a *Te Deumot*, majd ünnepi áldással fejeződött be a szombathelyi zsinat.⁹⁷

A zsinat alatt működött a zsinati bíróság is,⁹⁸ amely valószínűleg – az 1561. évi nagyszombati zsinaton működött bírósághoz hasonlóan – az egyházmegye papságának hitét, erkölcsét és életvitelét vizsgálta. Tagjai voltak Máthéssy István éneklőkanonok, Marcus Pitačić, Pápai János győri éneklőkanonok,⁹⁹ Balázs vasvári kanonok és ugyanennek a káptalannak jegyzője, talán Magyarady István.¹⁰⁰

A ZSINATI KÖNYV

Draskovich György munkássága a zsinattal kapcsolatban azonban nem fejeződött be annak ünnepélyes bezárásával. Még abban az évben összeállította és Prágában kinyomtatta ugyanis azt a könyvet, amely címe szerint „a győri egyházmegyei zsinat eseményeit és határozatait” foglalja magában.

A könyv Henricus Scribonius prágai prépost 1579. október 13-án kelt előszavával kezdődik és szerepelnek benne a zsinati meghívólevelek, a zsinaton történetek leírása, az ott elhangzott beszédek, köztük a Tridentinumnak a zsinaton tárgyalt határozatai, valamint a zsinati határozatok is, kiegészítve a püspöknek fenntartott bűnök jegyzékével és tizenöt „*conclusio*”-val. Ez utóbbiak négy csoportba lettek osztva és összefoglalnak „majdnem mindent, amit a zsinaton tárgyaltak és kihirdettek”.¹⁰¹ A négy csoport a következő: az egyházi rend, a gyónás, a papi cölibátus, az oltáriszentség.

95 Donelly 1932. pp. 25–27.; Klöckener 1986. pp. 203–204.

96 Acta Syn. Jaur. f. M4v.

97 Ibidem f. N1v.

98 Ibidem f. N4v.

99 Bedy 1938. p. 382.

100 Az Acta Syn. Jaur. nem említi a káptalani jegyző nevét, de az feltehetőleg Magyarady István, a sümegi vár provizora volt, aki valószínűleg világiként működött, mint a káptalan jegyzője 1572–1592 között. Ugyanekkor azonban (1576) Pothran Balázs is jegyzősködött a káptalannál. (Sill Ferenc: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenységéről. in: *Vas megye múltjából*. 1. Szombathely, 1976. pp. 31–32.)

101 Acta Syn. Jaur. pp. N2r-N4r „Conclusiones in synodo propositae, quibus omnia fere tractatur et declarata comprehensa sunt.”

Néhány más szöveget is beletett Draskovich püspök a kötetbe: egy „meditációs táblázatot”, III. Frigyes és I. Ferdinánd császárok egy-egy imáját, majd két verset: Eggardus a Schwoben brünni nagyprépostét és Vitriarius János *Carmen Paraeneticumát*.

A kötet végül „*ad otiosum*” („szabadidőre”) és „*ad invidia*” („haragra”) alkalmas idézettel fejeződött be. A tartalomból az látszik tehát, hogy Draskovich püspök a zsinat szövegeinek kinyomtatásával főleg nem jogszabálygyűjteményt, hanem vallásos olvasmányt akart papjai kezébe adni, amelyből olyan nagy szükség volt a XVI. századi Magyarországon.

A könyvnek a protestánsok körében is visszhangja volt. Mivel – Kemény József múlt századi szavaival – „a fen említett beszéd [Marcus Pitačić beszéde] és zsinat kedvetlen érzést szült a helvetiai vallást követőkben”,¹⁰² Beregszászi Péter nagyváradi református lelkész egy könyvben cáfolta a Marcus Pitačić beszédében állítottakat. Így jelent meg az *Apologia pro Ecclesiis reformatis, actis impiis Synodi Sabariensis opposita* Váradon, 1585-ben.¹⁰³

Itt kell megjegyeznünk, hogy van adat Draskovich zsinati könyvének több mint kétszáz évvel később tervezett második kiadásáról is. Az Egyetemi Könyvtár Kézirattára őrzi az *Acta et constitutiones dioeceseanae synodi Jauriensis* egy kéziratos másolatát, amelynek címlapján a következő fölirat olvasható: „*Editio altera Sabariae Typis episcopalibus. 1789.*” A kéziratot a végén található bejegyzés szerint cenzúrapéldányként küldték be a Helytartótanácsához, ahol meg is kapta az *imprimatur*-t, majd egy újabb bejegyzés szerint a kinyomtatás után, 1789 áprilisában a kéziratot visszaküldték cenzúrabizottsághoz. Onnan kerülhetett az Egyetemi Könyvtárba.¹⁰⁴ A dolognak külön érdekessége, hogy a nyomtatványnak – ha egyáltalán elkészült – nincsen ismert példánya és a könyvészeti katalógusok a kéziratban jelzett szombathelyi püspöki nyomdát sem ismerik.

A szombathelyi zsinat jelentőségét az adja, hogy ez volt közvetlenül a Tridentinum utáni egyetlen magyarországi zsinat, amelynek dokumentációja részletesen ránk maradt. Lefolyása történetén látni lehet, hogy a Tridenti Zsinat, amelyre az egyházmegyei zsinaton gyakran hivatkoztak, valóban fontos fordulópontot jelentett a katolikus megújulás történetében. Láthattuk azt is, hogyan próbálta meg a Tridentinum egyik résztvevője annak határozatait saját egyházmegyéjében végrehajtani. Az eredmény, amit elért összességében nem volt jelentős, bár tudunk olyanról, akire a zsinat hatással volt.¹⁰⁵ Ráadásul elmaradt a folytatás is: bármennyire tetterekész is volt Draskovich György, még ő sem tudta megvalósítani az évenkénti egyházmegyei zsinat intézményét. Az igazi katolikus megújulás a Nyugat-Dunántúlon is csak a nagybirtok

102 Kemény József: A szombathelyi zsinat s akkori jezsuiták emlékezete 1579-ből. in: Történelmi adatok Gr. Kemény Józseftől. VI. Közli: Vass József. in: *Új Magyar Múzeum*. 1958./VI-II-IX. füzet. p. 388.

103 Beregszászi, Petrus: *Apologia pro Ecclesiis reformatis, actis impiis Synodi Sabariensis opposita*. Rodolphus Hofhalterius, Várad, 1585. (RMNY 517.) Eadem in: Beregszászi, Petrus-Thoraconymus, Matthias: *De Controversiis Religionis Hoc Seculo Motis Adversaria quaedam scripta*. Bázél, 1586. (RMK III. 759.)

104 Jelzete: EK Kézirattár, Ab 235.

105 Bán János: *Sopron újkori egyháztörténete*. (Győregyházmegye múltjából IV./2.) Sopron, 1939. p. 71.

támogatásával volt lehetséges, ennek megfelelően csak több, mint negyven évvel a szombathelyi zsinat után indult meg igazán, amikor 1622-ben Kismarton Esterházy Miklós kezébe került, majd 1629-ben Batthyány Ádám, végül 1643-ban Nádasdy Ferenc (a fent említett unokája) is a katolikus hitre tértek.

FÜGGELÉK

Az 1579. évi, Szombathelyen tartott győri egyházmegyei zsinat határozatai
(*Constitutiones conditae et publicatae in Dioeceseana Synodo Jauriensi*)

FORRÁS: Acta Syn. Jaur. ff. M1r-M3v.

KIADÁSAI: Latinul: Schönwisner 1791. pp. 302–304.; Szvorényi 1807. pp. 227–230. Német fordításban: Rittsteuer 1968. p. 212.; Magyar 1976. pp. 135–136.

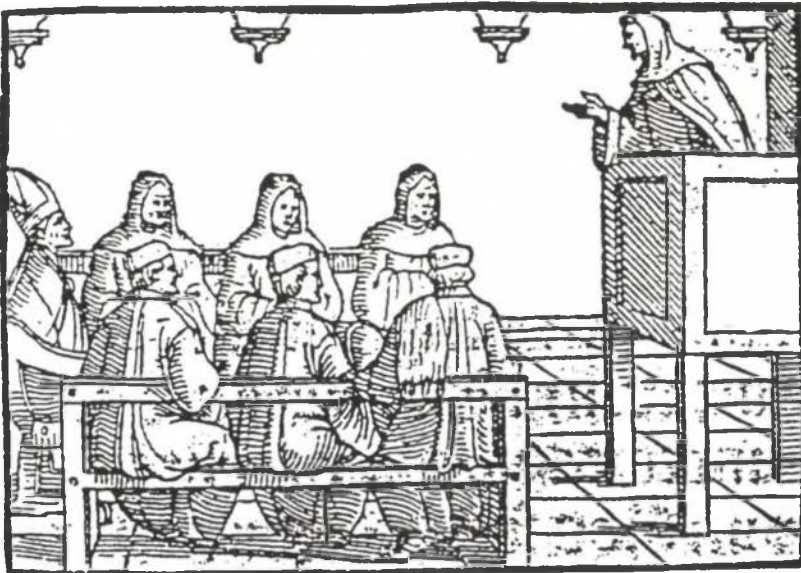
A paragrafusok számozása utólagos.

- [1.] A papok házában gyanús nő nem tartózkodhat a legszentebb Tridenti Zsinat utolsó ülésének 14. fejezete szerint.
- [2.] Az officium divinum-ot és az előírt imákat pontosan és szokás szerint kell végezni.
- [3.] Egy pap se mondjon misét, csak józanon.
- [4.] Minden lelkipásztor hirdesse minden vasárnap és ünnepnapon Isten igéjét.
- [5.] Az Oltáriszentség kiszolgáltatásáért a plébános ne követeljen térítést, elégedjen meg a szokásos jövedelemmel.
- [6.] Egy évben háromszor, ha gyakrabban nem lehetséges, tudniillik karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor a lelkipásztoroknak gyónásra és áldozásra kell hívniuk a népet, de ha ez nincsen, legalább húsvétkor áldozzon mindenki.
- [7.] Vasárnapon és más ünnepnapokon tanítsa a plébános a gyerekeket a templomban a hit alapjaira, amelyek a Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy és hasonlóak, amelyre harangszóval hívják őket ebéd után.
- [8.] Ugyancsak vasárnap magyarázzák a prédikátorok gyakran az Úr imáját, hogy a nép megtanulja.
- [9.] A plébánosok és más lelkipásztorok írják föl szorgalmasan a megkereszteltek és a keresztszülők neveit és ezeket a katalógusokat gondosan őrizni kötelesek.
- [10.] A plébánosnak, ha egy másik helyre megy, a kereszteltek és a keresztszülők könyvét át kell adnia utódjának.
- [11.] Hanyagságból ne haljon meg gyerek keresztelés nélkül vagy felnőtt gyónás és szentáldozás nélkül.
- [12.] A szokásos böjtöket a kötelező megtartóztatással Nagyböjtben, a kántor napokon és a szokásos böjti napokon, amint azokat az atyák rendelték, lelkiismeretesen megtartsák.

- [13.] A három keresztjárónapon, amelyek az Úr mennybemenetelének ünnepe előtti hétfő, kedd és szerda, a mi győri egyházmegyénkben tilos a húsfogyasztás Szent Ágoston tanítása szerint, aki azt mondja: Kétség kívül saját bűneinek sebeit gyógyítja az, aki ezen a három napon böjtöl, imádkozik és zsolnározik; más lelki gyógyszerekre nincsen szüksége (Első beszéd az Úr mennybemenetelének vigiláján). A körmeneteket tartsák meg lelkiismeretesen.
- [14.] Tanítsuk és követeljük, hogy még a tehénpásztorok is legalább vasárnap szentmisét és prédikációt hallgassanak.
- [15.] Az Eucharisztia a templomban méltón és áhítatosan legyen kiosztva.
- [16.] A plébánosok, akik pap hiánya miatt nem tudnak gyónni, legalább egyszer egy héten vallják meg bűneiket.
- [17.] Szent Athanáz hitvallását a Szentháromságról és a katolikus hitet gyakran magyarázzák és tanítják a népnek.
- [18.] Az oltárteritékeket és a liturgikus ruhákat tartsák tisztán és legalább kétszer egy évben mossák ki.
- [19.] A misekönyvek és más könyvek legyenek épek és tökéletesek.
- [20.] A temetőket védjék meg.
- [21.] A kelyhek és paténák legyenek sértetlenek; nem lehetnek fából vagy üvegből.
- [22.] Klerikus nem lehet kötekedő és iszákos; vendéglőkben sem szabad innia.
- [23.] Nem szolgálhat a vadászat vagy madarászat szenvedélyének.
- [24.] Az uzoráskodástól különösen tartózkodjanak.
- [25.] Az elszőkött szerzeteseket kényszeríteni kell, hogy visszatérjenek kolostorukba.
- [26.] Minden klerikusnak legyen Szentírása.
- [27.] A klerikusok ne gondolják feltűnően a szakállukat, de ha valakinek mégis engedélye van szakállviselésre, akkor is legalább a felsőajkáról le kell borotválnia.
- [28.] Minden papnak hordania kell a klerikusi ruhát. Aki nem hordja a tonzúrát, meg kell büntetni.
- [29.] A klerikusoknak tilos gyűrűt hordaniuk az elkobzás terhe mellett.
- [30.] A tánc minden klerikusnak tilos.
- [31.] Az újmisek alkalmából lakomákat tartani, mértéktartó ebéd és vacsora kivételével tilos.
- [32.] A templomban tilos föl-le járkálni.
- [33.] A városokban és más gazdagabb egyházközségekben a szentségtartó előtt egy lámpát kell égetni.
- [34.] Semelyik plébánosnak nem szabad egy másik plébánia körzetébe tartozót szentáldozásban részesíteni, csak annak rektorának engedélyével.
- [35.] El kell takarítani a szükségtelen oltárdíszeket, és lombdíszítéseket, amelyek eltakarják a képeket.
- [36.] A szeminárium vagy klerikusok iskolája minden jámbor hívónek, és különösen papoknak ajánlott.
- [37.] Nem szabad a plébánosoknak a püspök engedélye nélkül eretnekek könyveit olvasni vagy birtokolni.

1. A zsinat kezdete.
A püspök és a zsinat résztvevői térdet hajtanak, mielőtt a püspök elfoglalja a helyét a trónszéken. (Pont. Rom. fol. 185v.)

2. Beszéd az egyházmegyei zsinaton.
Az „alkalmas tudós személy” előadását a püspök papjai körében hallgatja.
(Pont. Rom. fol. 187r.)

1. Irodalom

- Acta Syn. Jaur. *Acta et constitutiones diocesanae synodi Jauriensis Sub Reverendis in Christo patre ac Domino Georgio Drascovito, electo Archiepiscopo Colocense, Dei et Apostolice gratia Jauriense Episcopo, Sacratissimae Caesarea Regiaque Maiestatis Consiliario, et per regnum Hungariae summo Aulae Cancellario, ad secundum diem mensis Augusti indictae, et per triduum Sabariae, patria sancti Martini episcopi, habitae, Anno Domini MDLXXIX. Prága, 1579. [RMK III. 681.]*
- Bedy 1938. BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története.* (Győregyházmege múltjából 3.) Győr, 1938.
- Cat. Pers. LUKÁCS, Ladislaus S.J.: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.J.* vol. I.: 1551–1600. (Monumenta Historia Societatis Jesu 117.) Róma, 1978.
- CIH *Magyar Törvénytár. Corpus Iuris Hungarici. 1000–1895. Milleneumi emlékkiadás.* Ed. MÁRKUS DEZSŐ. Bp., 1899.
- Donelly 1932. DONELLY, Francis Bernard: *The Diocesan Synod.* (Canon Law Studies 74.) Washington, 1932.
- Erdő 1988. ERDŐ Péter: *Az egyházmegyei zsinat a történelemben.* in: *Vigilia.* 1988. pp. 807–811.
- Fraknoi 1903. FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal.* I–III. Bp., 1903.
- Hermann 1983. HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.) München, 19832.
- Károlyi A. 1967. KÁROLYI Antal-SZENTLÉLEKY Tihamér: *Szombathely városképei – műemlékei.* Bp., 1967.
- Károlyi L. 1747. KÁROLYI, Laurentius: *Speculum Jauriensis Ecclesiae.* Győr, 1747.
- Klöckener 1986. KLÖCKENER, Martin: *Die Liturgie der Diözesansynode. Studien zur Geschichte und Theologie der „Ordo ad Synodum“ des „Pontificale Romanum“.* (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 68.) Münster, 1986.
- Kollányi 1898. KOLLÁNYI Ferenc: Oláh Miklós. Jellemrajz. in: *Katholikus Szemle* 1898. pp. 16–64.
- Lányi 1869. LÁNYI Károly: *Magyar egyháztörténelem.* Átdolgozta KNAUZ Nándor. I–II. Esztergom, 1869.
- Magyar 1976. MAGYAR, Arnold, O.F.M: *Güssing. Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation.* Graz, 1976.

- MAH LUKÁCS, Ladislaus S.J.: *Monumenta Antiquae Hungariae* I-IV. (Monumenta Historica Societatis Jesu 101–104.) Roma, 1969.
- Meszlényi 1935. MESZLÉNYI Antal: *A magyar jezsuiták a XVI. században.* (Szent István Könyvek 92.) Szent István Társulat, Budapest, 1935.
- MOT III. *Magyarország története 1526–1686.* Szerk. PACH Zsigmond Pál – R. VÁRKONYI Ágnes. I-II. (Magyarország története tíz kötetben III.) Bp., 1987.
- MOE *Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Monumenta Comititalia Regni Hungariae.* I-XII. Szerk. FRAKNÓI Vilmos-KÁROLYI Árpád. Bp., 1874–1917.
- Payr 1917. PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története.* Sopron, 1917.
- Péterffy 1741. PÉTERFFY, Carolus, S.J.: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV.* pars I-II. Pozsony, 1741.
- Péteri 1963. PÉTERI János: *Az első jezsuiták Magyarországon (1561–1567)* Róma, 1963.
- Pont. Rom. *Pontificale Romanum. Ad omnes Pontificias ceremonias quibus nunc utitur Sacrosancta romana Ecclesia, accomodatum...* Velence, 1572. [MTAK 542.851]
- Ribini 1787. RIBINI Joannes: *Memorabilia Ecclesiae Augustanae confessionis in Regno Hungariae.* I-II. Pozsony, 1787–89.
- Rittsteuer 1968. RITTSTEUER, Josef: *Kirche in Grenzraum. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte der Diözese Eisenstadt.* Eisenstadt, 1968.
- Sch. Jaur. 1968. *Győregyházmegyei Almanach. Schematismus Dioecesis Jauriensis.* Felelős kiadó: BÁNK József. Győr, 1968.
- Schönwisner 1791. SCHÖNWISNER, Stephanus: *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem.* Pest, 1791.
- Szvorényi 1807. SZVORÉNYI, Michael: *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro ecclesia Hungaro-Catholica editorum.* Veszprém, 1807.
- Vanyó 1933. VANYÓ Tihamér O.S.B.: *A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása. 1600–1850.* Pannonhalma, 1933. (eadem in: VANYÓ Tihamér O.S.B.: *Püspöki jelentések a magyar Szent Korona oszágainak egyházmegyéiről.* Pannonhalma, 1933. pp. XVI-XXXII., 1–57.)
- Veress 1915. VERESS, Andreas: *Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentinum.* vol. 1.: Padova 1264–1284. (Fontes Rerum Hungaricarum, Tom. 1.) Bp., 1915.
- Zsilinszky 1880. ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve.* I-IV. (Protestans Theologiai Könyvtár 14–17.) Bp., 1880.

2. Könyvtárak és könyvkatalógusok

EK	Egyetemi Könyvtár, Budapest
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
RMK	SZABÓ Károly-HELLEBRANT Árpád: <i>Régi Magyar Könyvtár</i> . I-III. Bp., 1879–98.
RMNY	<i>Régi Magyarországi Nyomtatványok</i> . Ed. BORSA Gedeon-HERVAY Ferenc-Holl Béla. I-II. Bp., 1971–1983.

ANDRÁS KOLTAI

THE SYNOD OF DIOCESE GYŐR IN SZOMBATHELY, 1579.

The situation of sixteenth century Hungary – Turkish wars and strong Protestant estates – did not make possible for the bishops to convoke yearly diocesan synods after the decrees of the Councils of Lateran IV and Trent. When György Draskovich, bishop of Győr (West-Hungary) held a synod in Szombathely, 1579, the event had a special importance. Draskovich was a participant in the Council of Trent and became bishop of Győr in 1578. His residence in Győr – an important fortress in the defense of Vienna against the Turks – was occupied of soldiers. For this reason he often stayed in Szombathely, his bishopric *oppidum* in West-Hungary.

However the synod was only a part of Draskovich's plan to strengthen Catholicism in his mostly Protestant diocese. Like many other contemporary bishops – for example archbishop Miklós Oláh of Esztergom – he called Jesuits to his diocese. Within the framework of the *Missio Sabariensis*, which lasted from July 1579 to February 1580, two Jesuits of Croatian origin, Marcus Pitačić and Antonius Stefančić took on the running of the bishopric school and led missions to the – presumably mostly Croat – villages around Szombathely. Pitačić was also active – he preached, heard confessions – in the Synod of Szombathely, which lasted three days from August 2, 1579, with the participation of 80 priests of the diocese. The Protestant preachers, who where also invited, stayed away with the assistance of the Protestant estates. One of the Protestant large estate-owners, Ferenc Nádasdy even turned to Draskovich in a letter, requesting to hold the synod as a forum of debate between Protestants and Catholics or to delay it. Bishop Draskovich did not give way to the request: in the synod theological lectures were held (by Draskovich and Pitačić), and 37 reform constitutions were declared. Draskovich also declared and explained the Tridentine Decrees after the regulation of the Council (sess 25. c.2.). All these improvements were later published in a book, printed in Praha, 1579.

The synod itself was a successful one, but the continuation did not take place. György Draskovich was not able to realize the prescription of yearly diocesan synods. The catholic renewal in West-Hungary could not begin without the help of the large estate-owners. Due to this, it started only about 40 years after the Synod of Szombathely.

GLÜCK JENŐ

NAGYVÁRADI FORRÁSOK A MAGYARORSZÁGI GÖRÖGKELETI PARÓKIÁK TÖRTÉNETÉHEZ (1793–1847)

A magyarországi görögkeleti parókiák egyik csoportja a vizsgálat időszakában a korabeli Biharvármegye nyugati peremén, a nagyváradi konzisztórium joghatósága alá tartozott. Ugyanezen főhatóság keretében működött Karcag is, amely a Jász-Kun kerületben feküdt.¹ Ma az előbbieket (Körösszegapáti, Körösszakál, Darvas, Zsáka, Méhkerék, Mezőpeterd, Vekerd, Sarkadkeresztur) a gyulai görögkeleti román vikáriátus joghatósága alá tartoznak. Az általunk tárgyalt időszak egy részében Magyar-Homoróg is anyaegyház volt. Karcag a budapesti görögkeleti magyar adminisztratura joghatósága alatt áll.

Az említett területen lévő görögkeleti egyházak kialakulása ma csupán részleteiben tudott. A kutatás hiányossága folytán elszórt adatokból ismerjük, hogy a közeli vidéken a középkor századaiban (feltétlenül 1500 előtt) léteztek keleti szertartású közösségek. A reájuk jellemző kerek templomok nyomait például Kisperleskén, Szamosangyaloson és Nyírbátorban fedezték fel. Keleti szertartású sírokat Encsesen és Biharremetén találtak. Sztárai Mihály prédikátor, aki Gyulán és Sárospatakon is működött, „Comoedia de matrimonium sacerdotum” címen 1550-ben közölt egy hitvitát, amelyben egy „bizánci” szertartású papot is szerepeltet.² A Hajdukerületben a 17. század elején telepítettek jó része „rác” volt, ami feltétlenül a keleti szertartáshoz köti őket. Figyelemre méltó adat szól 1651-ből Sofroniusról, aki Lippa-Gyula metropolitájának címét viselte.³

- 1 Tanulmányunk főforrása a nagyváradi konzisztórium korabeli jegyzőkönyvei, amelyek jelenleg az ottani görögkeleti román püspökség irattárában találhatók. Hiányoznak: 1815, 1816, 1819 és 1833. évek kötetei. A hozzáférhető jegyzőkönyvek 7937 határozatot tartalmaznak, a tanulmány tárgyát mintegy 700 érinti. Szövegük 1793–1846 között latin, míg magyarul fogalmazták meg az 1–110/1844, 169–238/1846 és az 1847-es határozatokat. A következőkben a jegyzőkönyvekből K jelzettel idézünk. Nehézséget jelentett a nevek átírása, amelyeket általában magyar fonetikus alakban adtak vissza. Megjegyzendő, hogy a vidéken a latin betűs román helyesírás kialakulása, illetve a tárgy feletti vita elhúzódnása hosszú ideig a fenti módszer alkalmazását eredményezte, ami egyáltalán nem volt elszigetelt eset.
- 2 E. Csocsán de Váralya: La population de la Hongrie au XX siècle. Revue d'Étude Comparatives Est-Ouest. Vol. 8. 1977. Sept. nr. 3. 96–97.
- 3 Aradanul, Eugen – Bodogae, Teodor – Emandi, Lucian: Manastirea Hodos-Bodrog. Arad. 1980. 48–49.

Kétségtelennek látszik, elsősorban az említett metropolita esetében, hogy e szervezetek Konstantinápoly főhatóságát ismerték el, illetve későbbiekben az ipeki pátriárkáét.

Az általunk vizsgált parókiákkal kapcsolatban csupán Hunfalvi Pál adatára támaszkodhatunk, aki szerint 1404-ben Sarkadkereszturon görögkeletiek voltak találhatóak.⁴

A török hódítás erősen megviselte e vidéket is, főképpen 1658 után, midőn az Erdélyi Fejedelemség legfontosabb végvára, Nagyvárad, amelynek előterében éltek, a félhold uralma alá került. A „felszabadító háború” (1683–1699), beleértve Nagyvárad ostromát (1692), szinte sivataggá tette a vidéket. A Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc hadműveletei (1703–1711) szintén megpróbálták a vidéket. A népesség szertefutott maradványai csak lassan térhettek vissza lakóhelyükre.⁵ Teodor Misaros szerint Darvas újjáépítői között görögkeleti románok is voltak.⁶ Zsákán jelenlétük már a török uralom idején is megfigyelhető.⁷

A vérszegény lakosság feltöltése érdekében állt a földesuraknak, valamint a vidék jórészét birtokbavevő kamarának is. Nagy részüket telepítés útján biztosították, beleértve a Nyugati-Szigethegység görögkeleti románjait, akik szerencsésebben éltek túl a pusztításokat. Zsákán 1710–1720 között került sor telepítésre. Körösszegapáti új lakosai jórészben Belényes vidékéről érkeztek 1717 körül. Az újratelepedett Vekerd népsége is lényegében e forrásból származott. Méhkerék 1758–1768 között, szinte kizárólag bihari görögkeleti románokból alakult.

Kezdetben csupán kis létszámú faluközösségek jöhettek létre. Így pl. a később tekintélyes nagyságú Méhkeréken 1773-ban mindössze 30 ház létezett. Az 1786-os összeírás némi fejlődéséről tesz tanúságot, amelyből kiderül, hogy Körösszegapátiban 52, Mezőpeterden 71, Sarkadkereszturon 28, Körösszakálon 62, Zsákán 60, Vekerdén 40 görögkeleti házat jegyeztek fel.⁸ A népesség gyors szaporodása nyomán a nagyváradi görögkeleti esperesség összeírása szerint 1848-ban Mezőpeterden 497 és Körösszakálon 529 hívőt találtak. A hozzájuk tartozó leányegyházak közül a létszám Váncsódon 90, Magyar-Homorógon 42, Berettyóújfalun 75, Berettyószentmártonban 99 főt mutatott ki.⁹

Ezen összeírás eredményeitől bizonyos mértékben eltérnek Fényes Elek 1851-ben közölt adatai, amelyek a következő képet mutatják:

4 Hunfalvi Pál: Az oláhok története. 2. Bp. 1894. 57–58.

5 Nadányi Zoltán: Magyar városok és vármegyék monográfiái. Biharvármegye. Bp. 1938. 493.

6 Misaros, Teodor: Din istoria comunitatilor bisericesti ortodoxe-romane din R. Ungra. Bp. 1990. 117.

7 Barkóczy Imre: Zsáka története. Kézirat 1968, idézi T. Misaros: im. 150.

8 Malinas, Marin: Contributii privind situatia parohiilor ortodoxe si a satelor din Bihor la sfarsitul secolului al XVIII-lea. Oradea, 1977. (Kézirat a nagyváradi gör. kel. román püspökség birtokában), passim.

9 Allami Levéltár, Arad. inv. 83, dos. 14.

Anyaegyházak

Helység	Hívó
Darvas	412
Körösszegapáti	640
Körösszakál	574
Méhkerék	2.057
Mezőpeterd	428
Sarkadkeresztur	310
Vekerd	412
Zsáka	553
Összesen:	5.836

Leányegyházak

Helység	Hívó
Vámosd	469
Berettyószentmárton	20
Berettyóújfalu	22
Magyar-Homoróg	52
Püspökladány	4
Körösladány	10
Összesen:	577

Beregbszörményről csak annyit jegyez meg Fényes Elek, hogy az „óhitűek” száma „kevés”.¹⁰ Más leányegyházakról nincs adatunk.

Ami a görögkeleti hívők fajsúlyát a helyi lakosságon belül illeti, megállapítható, hogy Méhkerék és Vekerd népessége gyakorlatilag teljesen görögkeletiekből állt. Többségben voltak Mezőpeterden (86,29 %) és Körösszakálon (80,16 %). Ugyanakkor Körösszegapátiban (48,76 %), Darvason (43,32 %), Zsákán (27,58 %) és Sarkadkeresztúron (25,59 %) már kisebbségben voltak.

A bihari peremvidéktől távolabb eső Karcagon görög alapítású parókia működött. A „felszabadító” háború után megduzzadt a „görög” kereskedők száma, akik Magyarországra érkeztek. Több helyen „kompániába” tömörültek, amely gazdasági és vallási érdekeiket mozdította elő. Megmaradásuk 1781-ben csupán letett hűségeskü nyomán vált lehetségessé. A Jászkunságban Karcag képezte központjukat és az ottani parókia működése elég széles területre hatott ki. A karcagi hívők számát 1770-ben 62-ben, míg az eskütétel után

10 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I. 5–6., 34., 66., 243.; II. 118., 181., 209., 227.; III. 6., 79., 230.; IV. 53., 120., 201., 225., 261., 287., 333.

68-ban állapították meg.¹¹ Fényes Elek 1851-ben már csak 20 lélekről tudott, valamint a parókiához tartozó Kisujszálláson 40 főről.

A 18. század folyamán a lakosság meggyökeresedésével sor került az egyházi szervezet kiépülésére. A nagyváradi görögkeleti püspökség megszűnte nyomán az aradi joghatósága érvényesült a 18. század első évtizedeiben, az illyr privilégiumok rendszerének keretében. A bihari részek is képviselőt kaptak a legfőbb egyházi hatóságot képező karlócai metropólia csúcsszervében is. Az ún. „nemzeti kongresszus” széles jogkörrel rendelkezett egyházi, iskolai és alapítványi ügyekben, részben az említett kiváltságok erejénél fogva, részben a magyar országgyűlés 1791-es végzésénél fogva, amely a görögkeleti vallást a „bevett” felekezetek közé sorolta. Így 1837-ben Ioannes Netyó vekerdi parókus megválasztották az egyházi rend képviselői közé.¹²

Kétségtelen, hogy Méhkerék kivételével valamennyi parókia a 18. század derekán már legalábbis bizonyos mértékben működőképes volt. Körösszegapátiban 1748-ban két hívó egy „Cazanie de praznuire” című könyvet ajándékozott a templomnak.¹³ Karcag parókiája különleges jogállást vívott ki. Vezetői nagymértékű beleszólási jogot vívtak ki a parókia ügyeiben, elsősorban a parókus kiválasztásába.¹⁴

A török uralom bukása után (1692) Nagyváradon újra elfoglalta székhelyét a római-katolikus püspök és hozzákezdett az unió előmozdításához is. Utóda, Csáki Imre (1702–1732), lendületet adott az uniónak.¹⁵

A görögkeletiek 1724–25-ben ellenirányban mozdultak meg, és 1728-ban Joanovics aradi püspök vizitációja nyomán számos parókia visszatért a korábbi joghatóság alá. A küzdelem az unió támogatói és ellenzői között tovább folytatódott, és 1751 körül magasra csapott.¹⁶ A vizsgált parókiák sem maradtak ki az eseményekből, és úgy látszik, ideig-óráig érvényesült Mezőpeterden, Körösszakálon, Körösapátiban, Vekerden, Darvason, Zsákán és Magyar-Homorógon Kovács Meletius püspök (1748–1774) befolyása. A püspök, mint a nagyváradi római-katolikus egyházmegye ritusvikáriusa, az unitus parókiák irányítója volt. Többek között Magyar-Homorógon, Mezőpeterden és Zsákán parókusokat iktatott be.

A felforrósodott légkörben a bécsi udvar egy bizottságot küldött ki, amely több szakaszban (1755–1758) igyekezett bizonyos egyensúlyt teremteni. A bizottság kihallgatta a falvak papjait és küldötteit. A körösszegapáti Tamás parókus ortodox hitvallás szerint válaszolt a dogmatikai kérdésekre. A vekerdi Péter pap és a falu küldöttei hasonlóképp beszéltek. A darvasi Illés parókus ortodox módon nyilatkozott csakúgy, mint a zsákai és a mezőpeterdi. A kö-

11 Pap Izabella: Görög kereskedők a Jászkunságban. Zonuk II. Szolnok, 1987. 308., 319–320.; Eckhárdt Ferenc: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. Bp. é.n. 365.

12 K 138/1837.

13 T. Misaros im. 23.

14 Glück Jenő: Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspökség levéltárából (1792–1848). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 4. Bp. 1992. 58.

15 Pirigy István: A magyarországi görögkatolikusok története. 1. Nyíregyháza, 1990. 109–110.

16 Iacob Radu: Istoria diecezei Oradea. Oradea, 1932, passim.

rösszakáli parókus kész volt elfogadni Kovács püspököt, de elutasította az unió dogmatikai feltételeit. György magyar-homorógi lelkész és kántora katolikus hitvallást tett.

A vizsgálat eredményeként az udvar úgy döntött 1758 végén, hogy csupán Pocsaj, Léta és Szentandrás tekinthető unitusnak, a többiek ortodox álláspontját elismerték. Ezután sor került 1759-ben az aradi püspök újabb vizitációjára, melynek során megjárta Darvast, Vekerdet, Mezőpeterdet, Körösszegapátit, Körösszakált, Zsákát és Magyar-Homoródot.¹⁷

A következő időszakban újabb változások következtek be. A görögkatolikus térítés megújulása után a Nagyvárad-Berettyóújfalu közötti vonaltól északra elterülő parókiák elfogadták az uniót. E vonaltól délre eső parókiák, beleértve az általunk vizsgált nyolcat, ortodoxok maradtak.¹⁸

Az aradi püspök említett útja nyomán Nagyváradon vikáriátust állított fel a helyi esperes, illetve megbízottja vezetésével a vidék egyházi ügyeinek intézésére. Határozata azonban hivatalos jóváhagyást csupán az 1790-es temesvári gyűlés kívánságai, illetve a magyar országgyűlés 1791-es végzése nyomán nyert. Következésképp 1793-ban megalakult a nagyvárad-i konzisztórium, amely széles jogkört kapott a biharmegyei és a karcagi parókia ügyeiben. Elnöke – elvben – a püspök volt, állandó távolléte miatt a nagyvárad-i esperes, vagy időleges megbízottak vezették. A püspöki jogkört változatlanul hagyták.¹⁹ A konzisztórium tagjai esperesek és néhány ülnök volt, akik a tekintélyesebb parókusok közül kerültek ki. Ezek közé tartozott Ioannes Netyó vekerdi parókus (1828–43). Rövid ideig Darvason működött (1830) a Diószegre áthelyezett Georgios Hajas szentszéki ülnök is.²⁰ A vizsgált időszakban a parókiákat a nagyvárad-i esperességbe osztották be, amelynek élén az 1848–49-es forradalmat megelőző két évtizedben Atanasius Bockó állt. Az említett Ioannes Netyót 1843-ban laksági esperessé választották és haláláig (1847) hivatalban maradt. Áron Popovics mezőpeterdi parókus 1832-ben megpályázta a papmezei esperesség adminisztrátorságát, de eredményt nem ért el.²¹

A nagyvárad-i konzisztórium főképpen a 19. század második negyedében igyekezett szabadelvű irányba tájékozódni, és a középkorból származó – mindinkább anakronisztikus – terheket kiküszöbölni. Hatásköre lényegében szervezési és fegyelmi ügyekre korlátozódott, és e keretben nagy súlyt helyezett úgy saját tekintélye, mint a törvényesség biztosítására. Megalakulásától kezdve kb. 1838-ig döntő szava volt a parókiák betöltésénél és az áthelyezéseknél, a felszentelendők csupán ajánlásával járulhattak a püspök, illetve a hosszú széküresedések idején (1814–29, 1830–35) a helyettesek elé. Ráczy Gerászim (1835–50) püspök főképpen hivatalos beiktatása után (1838) igyekezett a váradiak mellőzésével mind több ügyet „elnökileg” elintézni. Másrészt beleszólást engedett az aradi konzisztóriumnak is a nagyvárad-i működésébe és a felszentelé-

17 Állami Levéltár, Nagyvárad. Római katolikus püspökség iratai, dos. 1057.

18 Uo. Fond 169. mikrofilm 736. 114 l. (1847-es állapot).

19 K 1/1793.

20 Ibidem, 109/1843., 40/1830.

21 Ibidem, 225/1832.

seknél sem tartotta magát szigorúan az ajánlásokhoz, sőt a szükségletekhez sem. A nagyváradai konzisztórium sérelmei között szerepelt az említett laksági esperesi megbízatás is, amelyet a püspök nyári székhelyén, az Arad megyei Cuvinban tartott „ülésen” döntöttek el, és csupán a határozat kihirdetését bízták reájuk. A kinevezés nyomán az új esperest püspöki rendeletre Vekerdről áthelyezték parókusnak Királyiba és az ottanit a megüresedő állomásra. Midőn a Vekerdre áthelyezett parókus sérelmezte az eljárást, a püspök elrendelte intézkedése feltétlen végrehajtását, tekintet nélkül arra, hogy a hívek közösséget vállaltak papjukkal.²² Ezt követően a vekerdi káplán, az új esperes Gábor nevű fiát, akit csupán 1841-ben szenteltek fel diakónussá, a püspök 1844-ben fencsikai plébánossá nevezte ki, az aradi konzisztórium pedig váradi ülnökké választotta és következésképp piros övvel is jutalmazta. A püspöki kegy odáig terjedt, hogy csakhamar atyja mellett „vikáriusi” megbízást kapott, majd halála után átvette hivatalát.²³

A vekerdi ügy és több más hasonló esemény nyomán a nagyváradai konzisztórium megsokallta hatáskörének csorbítását, és rendkívül tiszteletteljes hangon, de igen határozottan, 1847-ben beadványban emelt szót az aradi konzisztórium, sőt még burkoltabban a püspök ténykedései ellen. Az utóbbi esetben a papi felszentelések rendezetlen voltát kifogásolták. Valójában míg az iratokban itt-ott állástalan papok tűnnek fel, Rác püspök egyre-másra szentelt, valószínűleg a fizetendő díj érdekében, amellyel főpapi állásához képest elégtelen jövedelmét igyekezett kiegészíteni. A konzisztórium felhívta a figyelmet az illetékességi területén működő klérus körében mutatkozó fegyelmezetlenségre, amelynek okát tekintélye csökkenésében és eszközei korlátozottságában látta. A püspök válaszában igyekezett magyarázkodni, a nagyváradai konzisztórium azonban igen önérzetes határozattal zárta le egyelőre az ügyet.²⁴ A kérdések 1849 tavaszán tartott kisjenői zsinaton kerültek újra napirendre, és a püspök nyugdíjazása után elfogadott reformok többek között a fenti kérdések rendezését szolgálták.²⁵

A nehézségek ellenére az 1793 és 1847 közötti időszakban a vizsgált parókiák életében általában konszolidáció figyelhető meg. A parókiák a görögkeleti tömegek lakta területek peremvidékén, sőt nyugati nyúlványain helyezkedtek el, és így az anyaegyházak joghatósága általában területileg kiszélesedett a nagyszámú szórvány kialakulása miatt. A legnagyobb területtel a karcagi plébánia rendelkezett, mivel Nagyvárad és a Tisza között az egyetlen „görög” parókia volt, ahol e megjelölés lényegében azonosult a hívek etnikai valóságával is.

A parókiák beosztása megkövetelte a leányegyházak hovatartozásának rendezését is, ami nemegyszer vitára adott alkalmat. Így 1834-ben kiderült, hogy a sarkadi filia hovatartozása hivatalosan nincs meghatározva, és következés-

22 Ibidem, 109/1843., 42, 78/1844.

23 Ibidem, 122/1841., 40, 41/1844.

24 Ibidem, 117., 119., 175., 191/1847.

25 Miskolczy Ambrus: Egyház és forradalom. A körösjenői ortodox román zsinat 1849. Bp. 1991, passim.

képp a méhkerekiek és a sarkadkereszturiak egyaránt igénylik. Végül a nagyváradai konzisztórium az utóbbi parókiához csatolta.²⁶

Magyar-Homorógon a 19. század elején a görögkeleti hívek száma messze száz alatt maradt. Bizonyos erőfeszítések után kénytelenek voltak feladni önálló parókiájukat, mivel egy pap eltartása meghaladta anyagi lehetőségeiket. A nagyváradai konzisztórium határozatában a magyar-homorógi híveket a körösszakáli parókia gondjaira bízta. Ismeretlen okból azonban 1826-ban megóhajtotta szüntetni ottani szolgálatát. A hívek keserű hangú beadvánnyal fordultak a konzisztóriumhoz, amely nem is késlekedett az erélyes intézkedéssel. A döntés értelmében a körösszakáli parókuszt továbbra is kötelezték az összes lelkeszi feladat ellátására és utasították, hogy a helybeli templomban bizonyos meghatározott ünnepnapokon végezzen liturgiát.²⁷

Viszonylag könnyebben rendezték más leányegyházak helyzetét. Berettyó-szentmártont összekapcsolták Mezőpeterddel, és intézkedtek Váncsod és Berettyóújfalu ellátásáról. Gondoskodás történt Dereckéről és Berekböszörményről. Nem vesztették szem elől azokat a helységeket sem, ahol már csak egy-egy család élt.

A parókiák alapvető feladata az istentisztelet szabályszerű biztosítása volt. Valamennyi parókia a 18. század folyamán igyekezett valamilyen módon megfelelni ezen elvárásnak, kezdve a szükségképpől egészen a fatemplom felépítéséig. A 18. század végén és a 19. század elején már többnyire lehetőség nyílt a továbblépésre, és egymásután épültek a szilárd anyagból emelt templomok. Karcagon bizonyos hatósági huza-vona után a rendelkezésre álló 8 757 forintból kezdtek az építkezéshez. Igaz, 1793 és 1794-ben még folyt a vita a templom tornyának kérdéséről. Végül 1798-ban már állt a díszes-tornyos templom²⁸ Körösszakálon. Ugyanazon évben fejezték be az új templomot, tornya azonban csak 1837-ben készült el. Vekerden valamikor 1786 után helyettesítették a fatemplomot. Zsákán a templomtoronyra helyezték 1791-es évszám minden bizonnyal az építés befejezését jelzi. Körösszegapátiban 1799 és 1807 között folytak a munkálatok. A darvasi templom építését, az 1753-ban befejezett fatemplom helyén csupán hozzávetőlegesen lehet a 19. század elejére tenni. Csak feltételezés a mezőpeterdi szilárdanyagból készült templom építkezésének az 1791–1800 közötti évtizedre történő megállapítása.

Sarkadkeresztúron bizonyos nehézségek merültek fel. Az uniós harcok nyomán bezárták a görögkeleti fatemplomot, és 12 évig a helyzet változatlan maradt. A hívek görögkeleti többsége 1781-ben kérte a zár hatósági feloldását, kiemelve, hogy 30 házban 185 lélek él. Másrészt két ízben, mégpedig 1774- és 1782-ben új görögkeleti templom építésének engedélyezését kérvényezték. Nem sikerült megállapítani, hogy végülis a hatóságok milyen megoldást választottak, az azonban tény, hogy a 18. század végén már rendelkeztek egy

26 K 9, 17/1834.

27 Ibidem, 132/1826.

28 Országos Levéltár, Budapest (következőkben: OL) Fond C 77., 91/1793 nr. 1–3., 17/1794 nr. 1–6.

működő fatemplommal, amelyet 1830-ban újjal váltottak fel és egészen 1900-ig használatban tartottak.²⁹

Ismeretlen időpontban és körülmények között épült fel Magyar-Homorógon egy templom, anélkül, hogy anyagáról közelebbi értesülésünk lenne. Mindenesetre adatszerűen igazolható, hogy 1826-ban és 1836-ban használatban volt. Ez utóbbi évben értesülünk arról, hogy Rettegi Zsigmond özvegye, Jakab Franciska, végrendeletileg egy összeget hagyományozott számára. Ezen összeg hovatfordítása kérdéseket vetett fel.³⁰

Nagyobb visszhangja volt a méhkereki templomépítésnek, amely szilárd anyagból a múlt század elején vált időszerűvé. Simeon Popovics parókus súlyos összeütközésbe került 1807-ben a község vezetőivel, akik elsősorban a faluháza felépítését szorgalmazták. Mivel mindkét fél mereven ragaszkodott álláspontjához, a kérdés a nagyváradai konzisztórium elé került. A község vezetői nehezményezték, hogy a parókus átokkal fenyegette őket.³¹

A templom építéséhez szükséges pénz gyűjtését nemsokára elkezdték, és mivel a nagyobb beruházást igénylő tőke megszerzése időt vett igénybe, korabeli szokás szerint, kamatra kölcsönözték. Közben panaszok merültek fel Michael Jánk kurátor elszámolásaival kapcsolatban. Az eljárás azzal végződött, hogy a kurátort a konzisztórium közbejöttével elmozdították helyéről, és egyúttal új kurátort helyeztek hivatalba. Az építkezés megkezdése küszöbén – 1836-ban – kiderült, hogy a kölcsönzött pénzek behajtása komoly nehézségekbe ütközik. A méhkerékiek segélykérésére a konzisztórium úgy igyekezett segíteni az ügyben, hogy kiküldte a helyszínre az egyik esperest és jegyzőjét. Ugyanakkor együttműködésre kérte fel az Eszterházy uradalom Sárváry nevű „fiskálisát”, és javasolta, hogy szükség esetén hatósági kényszert is vegyenek igénybe. A művelet elhúzódása miatt 1840-ben újabb eljárásra volt szükség. Ugyanakkor a méhkerékiek előterjesztést tettek a konzisztórium útján, hogy gyűjtést indíthassanak országon kívül is („extra regnum”), ami tulajdonképpen az Erdélyi Fejedelemség görögkeleti híveinek áldozatkészségét célozta meg.³² Az engedély birtokában bizonyos összeget össze is gyűjtöttek, leszámolása azonban éveket vett igénybe.³³

Az építkezés ténylegesen már 1836-ban beindult. Pénzhiány miatt azonban a falak felhúzása után megállásra kényszerültek. Stéger nevű építésvezető pallér még 1844–45-ben is kérvényekkel ostromolta az aradi konzisztóriumot és az aradi püspökséget, segítséget kérve járandósága folyósítása végett.³⁴ Végül a méhkerekieknek sikerült újabb pénzforrásokat megnyitniuk, többek között a községi legelő egy részének bérbeadása révén. Így vált lehetővé a templomépítés befejezése 1849-ben.

29 Állami Levéltár, Nagyvárad. Római katolikus püspökség iratai, dos. 1012.; T. Misaros im. 23., 110–111., 118., 151., 169., 188., 201. Beiusul, 1943. VIII. 3.

30 K 132/1826., 184/1836., ld. 9. jegyzetet.

31 K 72/1807.

32 Ibidem, 38., 200/1836., 202., 227/1830., 203/1840.

33 Glück Jenő im. 55.

34 K 102/1844., 106/1845.

A templomok felszerelése és kifestése további áldozatvállalást követelt. A hívek igen korlátozott anyagi lehetőségei folytán a megvalósítások hosszabb időt vettek igénybe. Így pl. a vekerdi templomot csak 1882-ben, míg a körösszegapáti 1906-ban festették ki. Az egyházi könyvellátást a mindenkori nyomdák termékeiből biztosították, sajnos, az egykori könyvállományoknak csupán töredékei léteznek, amelyek nagyrészt a gyulai görögkeleti román vikáriátus múzeumába kerültek. T. Misaros egykori vikárius által közölt adatok alapján 49 kötetnyi 1830 előtt kiadott szertartáskönyvről tudunk, amelyeknek származási helye Körösszakál (14), Körösszegapáti (10), Mezőpeterd (9), Méhkerék (7), Zsáka (3), Vekerd (3), Sarkadkeresztur (2) és Darvas (1). Két kéziratos könyvről is van értesülésünk, az egyik lelőhelye Körösszakál (1707), a másiké Körösszegapáti (1741). Ide sorolható még egy kétségtelenül görögkeleti jellegű kézirat – Ceaslov –, amelyet 1706-ban másoltak a nagylétei parókia számára, és amelyet ma Bukarestben őriznek.³⁵ Nem ismerjük a karcagi parókia régi szertartáskönyveinek sorsát.

A templomok leltárában számos ikon van, ezek tudományos meghatározása még várat magára. Művészileg értékes ikonosztáziát csak Karcagon találunk, amely az egri Jankovics Miklós (kb. 1750–1817) fafaragó mester műhelyéből került ki, míg a reá helyezett 58 ikon két ismeretlen mester kezényomát viseli. Nem világos a helyzet a kegytárgyakkal kapcsolatban sem. Ezek közül kiemelhetjük a darvasi templom birtokában volt díszes ezüst keresztet, amelyet egy Andrási János nevű hívő ajándékozott a templomnak 1840-ben. Andrási József 1839-ben a zsákai templomnak egy kelyhet ajánlott fel.³⁶

A parókiáknak megfelelő létszámú papságra volt szüksége. A Mária Terézia-féle urbérrendezés elvként határozta meg, hogy egy görögkeleti lelkészre 100 ház juthat. Valójában ezen intézkedés csak hozzávetőlegesen valósulhatott meg. Méhkeréken 1834-ben már jóval több, mint 200 görögkeleti ház állt, de ugyanakkor csupán két pap működhetett.³⁷ E korlátozások nemcsak hivatalos oldalról származtak, hanem a helyi klérus is igyekezett a parókiák szaporítását megakadályozni, saját érdekében, nem éppen busás jövedelmei biztosítására. Zsákán annak ellenére, hogy 1790 körül csupán 60 ház állt, mégis két pap látta el a parókiát. Általában azonban a parókiákat egy-egy lelkész látta el.

Az egyházi fegyelem lényegében megőrizte konzervatív jellegét. Mivel különösebb változások nem jelentkeztek a nagyváradi konzisztórium illetékességi körében, a jegyzőkönyvek alig tesznek ilyen tárgyú megjegyzéseket. Jelentősebb eseményt jelentett 1795-ben Biharvármegye alispánjának kérése, amelyet az aradi püspökhöz terjesztett elő az éhínségre való tekintettel, valamint az élelmiszerbeszerzés nehézségeinek következtében. Javasolta a bőjt feloldását, amit a püspök teljesített is. A rendeletet az összes templomban kihírdették. Bizonyos nehézséget jelentett a munkaszünettel járó ünnepek

35 T. Misaros im. 239–242., Román Akadémia Könyvtára, Bukarest, kézirattár, mss. rom. 2301.

36 T. Misaros im. 119., 152.; Nagy Márta: Görög feliratos ikonosztázionok és ikonosztázion töredékek Magyarországon. 6. Szolnok, 1991. 147–148.

37 K 163/1834.

kérdése, amelyeket sokaságuk miatt 1786-ban államilag korlátoztak. Az intézkedés azonban nem egykönnyen ment át a gyakorlatba. Jellemző a helyzetre, hogy a darvasiak 1794-ben megbotránkozva jelentették fel papjukat a konzisztóriumnál, mivel Keresztelő Szent János fejevételének ünnepnapján földjén dolgozott. Természetesen a konzisztórium a panasz felett napirendre tért. Viszont éppen a későbbi darvasi parókus 1817-ben figyelmeztette a konzisztórium a munkaszünettel járó ünnepek korlátozott voltára.³⁸

A tanulmány tárgyát képező parókiákon – Karcag kivételével –, a román liturgikus nyelv volt érvényben. E területen már a 17. században is komoly tere volt a román liturgikus nyelvnek, és tény, hogy a 18. századtól kezdve egyetlen egyházi szláv szertartási könyv sem került elő e parókiáról. A nagyváradi konzisztórium tagjai általában románok voltak, csakúgy, mint a bihari görögkeleti hívek zöme. A liturgikus nyelv azonban nem terjed ki valamennyi egyházi ténykedésre, és így helyet kaphat a hívek által beszélt eltérő nyelv is, mint pl. a prédikáció. A 18. század derekán Darvasról megjegyzik, hogy a görögkeleti hívek egy része nem beszéli a román nyelvet.³⁹ Fényes Elek 1851-ben hozzáteszi, hogy a darvasiak magyarul is beszélnek, és Vekerd esetében is hasonló helyzetet idéz. Karcagon és a többi megnevezett „görög” parókián a szertartásokat lehetőleg görögül végezték, ha megfelelő papot tudtak biztosítani. A karcagiak nevében azonban Josephus Rác kurátor 1830-ban a lemondott Meletius Sztankovics parókus helyébe olyan papot kért a váradi konzisztóriumtól, illetve az aradi püspöktől, aki a magyar mellett görögül is tud celebrálni. Úgy látszik, hogy Karcagon az extraliturikus cselekményeket, mint pl. a prédikációt, már magyarul végezték. A tiszafüredi és törökszentmiklósi közösségek, amelyek Karcaghoz tartoztak egyházilag, kifogásolva Ioannes Kondy parókus működését, 1842-ben egy „tanultabb” és a magyar nyelvet ismerő papért szálltak síkra. A magyarosodási folyamatot igyekezett Biharvármegye is siettetni például azzal, hogy már 1843-ban szorgalmazta a magyar nyelvű anyakönyvvezetés bevezetését.⁴⁰

E folyamathoz kapcsolódik a magyar nyelvű görögkeleti egyházi és imádságos könyvek megjelenése. Pesten 1795-ben Karapása Demeter az „Imádságos könyvecske” előszavában a kiadvány szükségessége mellett azzal érvelt, „hogy ... nem kevesen, akik magyar nyelven kívül görög, oláh vagy orosz nyelveket tökéletesen, vagy éppen nem értvén és magyar nyelven írt nekik való könyvek nélkül szűkölködvén, Vácon 1801-ben megjelent. A jeruzsálemi görög anyaszentegyháznak szent miséje alatt való imádságok”. A következő évben ugyanott Steriády Theodor kalmár kinyomtatta „Evangyeliomok és epistolák” című könyvét. Imádságos könyvek kerültek forgalomba 1814-ben Budán, majd Nagyváradon 1832-ben és 1854-ben.⁴¹

38 Ibidem, 102/1794., 285/1795., 123/1817.

39 Állami Levéltár, Nagyvárad, Római katolikus püspökség iratai. dos. 1057.

40 K 204/1830.; OL C 77., 21/1842., 95/1843, 11/1844.

41 Példányai az Országos Széchényi Könyvtárban, Budapesten. Ld. még Horváth Endre: Magyar-görög bibliográfia. Bp. 1940. 118., 123., 131., 132., 134.

A 19. század elején az aradi görögkeleti egyházmegyében felerősödött a románok igénye, hogy annak élére nemzetükbeli püspököt állítsanak. Ávánku-movics püspök halála (1814) alkalmat adott a gyulai Moise Nicoara vezetésével kibontakozó mozgalomnak, amely tömegtámogatást élvezett, és Bécs támogatását is igyekezett megszerezni célja elérésének érdekében. A mozgalom vezetői 1816-ban újabb beadványban sorolták fel a szerb irányítású egyházmegye által okozott sérelmeiket. Ezek között szerepelt az egyik méhkereki parókus ellen hozott ítélet, amely három hónapos áristomra és 36 forint pénzbüntetésre szólt, sőt, utóbb családja is rövidséget szenvedett.⁴²

A parókiák életének egyik meghatározója egy megfelelő lelkész biztosítása volt. E feladat legfontosabb összetevői a személyi utánpótlás és a jelöltek felkészítése volt. Az előbbi elsősorban a papok családi utódlása révén valósult meg. A középkorból visszamaradt szokásjog alapján a parókusok fiai, néha vejeik, igényt tarthattak az előd állomására. E rendszer egyik igazolója a papi nyugdíj hiánya volt, és a kiöregedett, vagy elbetegesedett lelkész másképp eltartáshoz nem juthatott. E rendszert csupán a 19. század második felétől kezdve sikerült fokozatosan kiiktatni.

Biharban is számos papi „dinasztia” jött létre, azonban a 19. század első felében az utódlás már nem volt teljesen automatikus. A zsákai Ioannes Netyó parókus fiát, Petrust, 1795-ben minden további nélkül beiktatták. 1808-ban ugyanó, a közösség javaslatának mellékelésével fia felszentelését kérte. A nagyváradai konzisztórium elvileg igent mondott, de feltételül szabta, hogy előbb bizonyítsa be felkészültségét. Úgy látszik a feltétel időben történő teljesítését elmulasztották, mivel 1824-ben bekövetkezett halála után csupán a közösség fellépése biztosította Demetrius Netyó számára a parókiát.⁴³

Az aradi görögkeleti preparandia létesítése után (1812) a Helytartótanács úgy intézkedett, hogy ne szenteljék fel csak azokat, akik ezen iskolát elvégezték, vagy valamilyen ezzel egyenértékűt.⁴⁴ Körösszakálon 1808-ban Ioannes Popovics atya gyengélkedése miatt akadálytalanul megkapta szingéliát. Leszármazottja Theodor Popovics 1834-ben orvosi bizonyítvánnyal igazolta elcsúszott voltát, felhozta 60 éves korát és mellékelte a közösség és a földesúr hozzájárulását fia felszenteléséhez, aki „latin” iskolába járt, amit a konzisztórium tekintetbe is vett.

Az aradi szeminárium megnyitása után (1822) a felszentelést kérőket nemegyszer oda utasították, igaz, nem sok eredménnyel. Iacobus Markovics körösszegapáti plébános 1823-ban kérte fiát segítségül. A konzisztórium jogosnak találta a kérést, de feltételül szabta, hogy készüljön fel az aradi szemináriumra.⁴⁵

A papság felkészülésének emelése érdekében eredeti megoldásokat is alkalmaztak. A méhkereki öreg Simeon Bordás parókus mellé 1822-ben káplánt neveztek ki Basilius Roxin személyében. Hat évvel később az időközben felnőtt

42 Bodea, Cornelia C.) Moise Nicoara 1784–1861, partea I. ARad, (1943). 233.

43 K. 513/1795., 32/1808., 3., 16/1824.

44 OL, Fond C 77., 4/1813 nr. 15.

45 K 26/1808., 152/1822., 133/1823., 45/1828., 97/1829., 83/1832., 133/1834.

unokáját, Theodor Bordást ajánlották a helybeliek segítségével, amit a konzisztórium örömmel fogadott, mert tanulmányokat folytatott, szingéliát azonban csak Simeon halála, vagy lemondása esetére ígértek. Végül úgy oldották meg a kérdést, hogy megosztották a jövedelmet. A felét a funkciókat végző káplán kapta, a másik felét az öreg Simeon Bordás és unokája számára biztosították, és így az ifjú továbbtanulhatott.

A papi család magvaszakadása esetén, vagy az igénylővel szembeni lényeges kifogás miatt, a parókia szabad adományozás tárgya lett. Így 1821-ben Ioannes Roxin, a sarkadkereszturi parókus öregségével indokolva kérését, Stephanus nevű fia felszentelését, illetve segítségét kérelmezte a hívek és a földesúr támogatásával. A konzisztórium csupán a diakonátust engedélyezte, és az ügy e ponton meg is rekedt. 1832-ben felpanaszolta, hogy 11 éve diakónus, és végre parókiához szeretne jutni, amit egy megüresedett állomás kapcsán meg is kapott. Valójában atyja parókiáját azért nem igényelte, mert az, a jelek szerint szolgálatképtelenné vált, és megtarthatta nyugellátás fejében a fél jövedelmet.⁴⁶

A nagyváradi konzisztóriumhoz számos kérvény futott be az érdekeltek, valamint a parókiák híveinek részéről a szabad adományozású papi állomások betöltése érdekében. Magyar-Homoróg hívei 1808-ban egy Guy nevű diakonust javasoltak parókusnak. A konzisztórium helyesnek találta kérelmüket, és a nevezettet előterjesztette felszentelésre.⁴⁷ Több esetben áthelyezéssel oldották meg a papellátás kérdését. A darvasiak 1795-ben arra hivatkoztak, hogy Basilius Popovics nevű papjuk két év óta beteg és képtelen ellátni feladatait. A kisürögi lelkész ideiglenesen a faluban működött, de bejelentés nélkül visszatért parókiájára. Elhatározásának valószínű oka az volt, hogy csupán fél jövedelemben részesült. A közösség újabb javaslattal állt elő, de elintézése késett, mivel a nagyváradi konzisztórium elengedhetetlennek tartotta a beteg pap megélhetésének biztosítását.⁴⁸ Mezőtelegd parókusa, Áron Popovics 1834-ben kérte áthelyezését Mezőpeterdre, amit teljesítettek is.⁴⁹ Mint jeleztük, Rác püspök „elnökileg” töltött be egyes adományozható parókiákat, mint pl. 1846-ban Nicolaus Milian diakónus számára.⁵⁰

Habár nem létezett a parókiák későbbi osztályozása, az adományozható szingéliák odaítélésénél általában tekintetbe vették a pályázó felkészültségét a meglévő feladatokhoz képest. Így 1841-ben Darvasról áthelyezték Ábrahámus Ilicset kisebb parókiára, mivel a helyszíni vizsgálat megállapította, hogy ottani feladatai meghaladják képességeit.⁵¹

A karcagi parókia betöltése szinte állandó kérdést jelentett. A „görög” hívek elégedetlenségének forrása a megfelelő felkészültségű pap hiánya volt. Míg a román és szerb klérus iskolázására intézmények alakultak, a görög parókiák igényeivel az egyház főhatóságai nem törődtek, és panaszaiuk semmiféle ered-

46 Ibidem, 12/1821., 8., 76/1832.

47 Ibidem, 82/1808.

48 Ibidem, 370., 433., 456/1795.

49 Ibidem, 28., 29/1834.

50 Ibidem, 94/1846.

51 Ibidem, 52., 112/1841.

ménnyel nem jártak.⁵² Fennállása óta jogszokássá vált, éppen a fenti okokból, hogy a parókus kinevezéséhez a közösség előzetes hozzájárulása szükséges. A karcagiak jelentős anyagi és szellemi forrással rendelkeztek, és ez lehetővé tette papjaik magas dotációját, következésképp, hasonló igényeket is támasztottak. A megoldás érdekében végső soron az aradi központtal tárgyaltak. Igaz, a hívek között is fellépett az egyenetlenkedés, ami időnként mérgezte a légkört.

A plébániát 1798-ban Michael Ralya békési káplán kapta meg, de 1805-ben távozásra kényszerült Gyöngyösre. Az üresedés idején egymást váltogatták a helyettesek, mint Markovics sajtényi káplán, majd Zacharia Dávidovics volt nagyváradai diakónus (1813–21). A karcagiak csupán ideiglenesnek tekintették megbízatásukat, és 1818-ban hangsúlyozottan kérték a nagyváradai konzisztóriumot, hogy „megfelelő” parókussal helyettesítsék Dávidovicsot. Valóban, 1821-ben már Papmezőn találjuk amint hátralékos fizetését szorgalmazza. A kérdés úgy bonyolódott, hogy az aradi konzisztórium 1822-ben a helyszínre küldte Rácz esperest, a későbbi püspököt és jegyzőjét.⁵³

A nagyváradai konzisztórium jegyzőkönyvéből kiderül, hogy 1822-ben Michael miklósi káplán adminisztrálta a parókiát. Működése idején újabb nehézséget jelentett a megfelelő kántor alkalmazása. Úgy látszik, hogy az alkalmazott személy részben képzetlen volt, és ezért továbbtanulásra utasították. Az eredmény nem volt kielégítő, ez arra készítette a hívek egy csoportját, hogy elúzzék. A nagyváradai konzisztórium utasította a közösséget, hogy rendezzék a szolgálati idejére eső javadalmazást. A pappal sem voltak szerencsésebbek, és panaszok merültek fel viselkedésével kapcsolatban. A felettes hatóság meg is intette a papi ruha mellőzése miatt.⁵⁴

Tiszavirág életű szereplése után Demetrius Farkas mezőpeterdi parókus kapott adminisztrátori megbízatást, de csakhamar Vekerdre távozott. Végül 1825-ben Simeon Jephthimoviccsal kísérleteztek, aki három évig maradt. Ő sem felelt meg híveinek, és a két kurátor a nagyváradai és az aradi konzisztórium előtt vázolta az elmérgesedett helyzetet, amelyet a pap terhére róttak. Valóban, a nagyváradai konzisztórium több alkalommal intette meg a papot. Végül az egyházmegyét adminisztráló Putnik püspök elé idézték őt és áthelyezték Szentesre.⁵⁵

Ugyanabban az évben Meletius Sztankovics jelentkezett, mint később kiderült, csupán kénytelenségből, mivel nagyváradai parókiájától megfosztották. Nemsokára lemondott és más parókiát kért. A nagyváradai konzisztórium végül 1830-ban Darvast vagy Mezőpeterdet ajánlotta fel, és így távozásra lehetővé vált.⁵⁶

Constantinos Delas diószegi káplánt görög mivolta ellenére elutasították, és Georgios Hajas plébános áthelyezését kérelmezték. A szintén görög plébános

52 OL, Fond K 2–1868–3149.

53 K 92/1818., 113., 155/1821., 26., 41/1822.; Glück Jenő im. 58.

54 K 65., 81., 91/1822.

55 Ibidem, 42/1826., 130., 145., 156/1828.

56 Ibidem, 98/1828., 104., 239/1830.

kedvére lett volna a karcagiaknak, viszont ő nem óhajtotta nemrégien elfoglalt parókiáját feladni. Josephus Rácz kurátor a karlócai metropolitához fordult, és a temesmegyei Munár falu határában lévő Bezdin kolostorból Barlamus Maximovics szerzetes meghívását javasolta. A metropolita közbenjárására a temesvári püspök engedélyezte távozását, és működésével a helyzet 1832-ig nyugvópontra került.⁵⁷

A karcagiak azonban egy tartós megoldást igyekeztek biztosítani, és végül 1832-ben egy Ioannes Kondy nevű ifjú személyében állapotok meg. Josephus Rácz kurátor kikötötte, hogy a görög-ortodox ritus szerint végezze a misét. A nagyváradi káptalan is beleegyezett alkalmasságába, de tekintettel az előzőekre, kötelezte, hogy az egyházmegyét adminisztráló püspök előtt bizonyítsa be görög nyelvtudását. A későbbiekben felmerült, hogy az eucharisztia kiszolgáltatásánál olyan gyakorlat áll fenn, amely „abususnak” tekinthető. A nagyváradi konzisztórium azonban úgy döntött, hogy egyelőre eltűrik.⁵⁸ A kántorkérdés is megoldódott egy Karlócán végzett teológus alkalmazásával. Ő később kérte diakónussá történő felszentelését, és elutasítóan válaszolt a nagyváradi konzisztóriumnak, amely megkínálta Csanáros parókiájával és kijelentette, hogy Karcagon szeretne maradni.⁵⁹ Kondy parókusi működése alatt belső ellentétek rázták meg a közösséget, és a kurátorok 1840-ben kérték elmozdítását. A nagyváradi konzisztórium elutasította panaszukat és megtagadta Ioannes Papp kinevezését. Megállapították, hogy ténybeli vádpontokat nem tudtak felhozni, és nyolc évi működés után nem lehet egy parókust elmozdítani csupán azért, mert a hívek egy részének egy másik pap jobban tetszik. A panasz megjárta valamennyi illetékes görögkeleti egyházi fórumot, a határozatot azonban nem másították meg.⁶⁰

A helyzet odáig fajult, hogy 1841-ben Kondy fizetését megszüntették, sőt a templomot is bezárták. Ezzel a kérdés túlnőtt az egyházi fórumok hatáskörén, és a Helytartótanács vegyes vizsgálóbizottság kiküldését határozta el. Részéről a Jász-Kun kerületi főkapitány kapott megbízatást, míg egyházi részről Atanasius Bockó nagyváradi esperes és Demetrius Antonovics jegyzőt jelölték.⁶¹

A rend erélyes rendszabályok nyomán helyreállt, de egy erős párt tovább követelte Kondy menesztését és újabb jelölteket hoztak javaslatba. Végül 1844-ben a nagyváradi konzisztórium tájékoztatta a karcagiakat, hogy a parókus kérte áthelyezését, de megfelelő üresedés jelentkezéséig várniuk kell. A következő évben a karlócai metropolita átvette és kinevezte Gyöngyösre.⁶²

A teljes béke helyreállítása érdekében egy karcagi küldöttség Aradon megállapodást kötött a püspökkel a parókia betöltésére. Az alapvető feltétel a fizetés szerződésben történő megállapítása és folyósítása volt (400 forint, 16 köböl gabona, négy öl fa, négy öl széna stb.). A püspök Georgius Jonuczás klerikust jelölte ki a karcagi állomásra. A hazatérő küldöttség működését az otthoniak

57 Ibidem, 116/1830.

58 Ibidem, 161., 166/1832., 15/1838.

59 Ibidem, 46., 68., 86., 110/1836.

60 Ibidem, 165., 192/1840., 84/1841.

61 Ibidem, 101/1841., 140/1843.; OL, Fond C 77., 47/1841. nr. 1-4.

62 K 139/1844., 9., 37., 76/1845.

rosszallották és lemondtak Jonuczás beiktatásáról. Sem a püspök, sem a nagyváradi konzisztórium nem volt hajlandó engedni. Az utóbbi hozzátette, hogyha nincsenek megelégedve, pap nélkül maradnak. Rajacsics metropolita 1847-ben újra Jephicset nevezte ki. Hiába küldött ki azonban Rác püspök megbízottat beiktatására, a karcagiak elzárkóztak fogadásától. Ugyanakkor újabb beadványokkal kísérleteztek, többek között a Helytartótanácsnál, azonban egyelőre eredmény nélkül.⁶³

A kántorok megválasztása nemcsak Karcagon okozott gondot. Így 1828-ban a körösszakáli parókiát felbolygatta Galea nevű kántor ügye, mivel a hívek egy része ellene, másik része mellette nyilatkozott. Végül a békeség érdekében a nagyváradi konzisztórium úgy döntött, hogy a következő év szent György napjától megszünteti megbízatását, járandóságának kiegyenlítésével egyidejűleg. Hasonló ügy merült fel Darvason is.⁶⁴

A papság jövedelmei többnyire szerződésben körvonalazódtak. Így pl. Méhkeréken 1773-ban a Johannes Bordás parókussal kötött megállapodás biztosította az állomást és leszármazóinak utódlását. Tisztázták a megélhetésben döntő szerepet játszó földkérdést is. Néha vita merült fel, mint pl. Darvason 1830-ban, mivel a község szabadulni akart a kötöttségektől. A nagyváradi konzisztórium azonban küldöttje által megoldotta a kérdést.⁶⁵

A bihari nyolc parókia esetében a papi jövedelem fő elemei a telek, a hívek által fizetett évi ágybér és a stóla volt. Adataink szerint a Mária Terézia-féle urbérrendezés alkalmával kimérték a száz házanként esedékes telket, vagy legalább egy részét a pap számára, valamint a tanítók és kántorok járandóságát. A legtöbb helyen, mint pl. Körösszakálon háborítatlanul művelték a papi telket, a hívek munkaerejének közreműködésével. Máshol lényeges panaszok a későbbi határrendezések alkalmával e vidéken csupán Mezópeterden fordultak elő. A parókus 1809-ben panaszt tett, hogy Antonius Gadzsy földesúr elvette a parókia földjét, és helyébe ugyan hasonló területű, de kisebb termőképességűt adott. A kérdés vihart is szült, sőt a parókus felpanaszolta, hogy a földesúr bántalmazni is akarta, és csupán felesége közbelépése hűtötte le. A konzisztórium Biharvármegyéhez folyamodott, de nem sok sikerrel, sőt a jelek szerint még vizsgálatra sem került sor. A konzisztórium jegyzőkönyvéből kiderül, hogy még 1825-ben is az ügy napirenden volt, újabb beadványok alapján. Nincs értesülés a panasz végső elintézéséről sem.⁶⁶ Földesúri tisztek hatalmaskodása ellen tett panaszt 1802-ben Lazarus Popovics darvasi parókus.⁶⁷

A hívek által a helybeli papoknak fizetendő természetbeni évi járandóság ügyeiben nem találtunk panaszokat. Ezzel szemben a püspöki sidoxia behajtása már többször előtérbe került. Több rendbeli sürgetések nyomán intézkedett a nagyváradi konzisztórium, elsősorban a hosszú püspöki széküresedések idején felgyűlt hátralékok miatt, amelyeket a karlócai „Nemzeti Alapba” kellett

63 Ibidem, 78., 124/1846., 11., 115/1847., OL, Fond C 77., 78/1847.

64 K 148., 176/1818., 19/1829.

65 T. Misaros im. 159.; K 40., 50/1850.

66 Ibidem, 26., 82/1809., 99., 118/1825.

67 Ibidem, 96/1802.

befizetni. Méhkerék 1834-ben egyenesen azzal állt elő, hogy mentse fel szidoxia fizetése alól, és annak terhét hárítsák a papokra. A konzisztórium válaszában kifejtette, hogy az emberemlékezetet meghaladó gyakorlatot nem lehet megváltoztatni. A behajtást a nép nehézségei is gyakran akadályozták, mint pl. 1818-ban, midőn az éhínség miatt időlegesen fel is kellett függeszteni azt.⁶⁸ Hasonló nehézségek merültek fel az egyes „nemzeti kongresszusok” költségeinek utólagos fedezése körül. Biharvármegye úgy tájékoztatta a Helytartótanácsot, hogy „jelenleg” az 1837-es kongresszus következtében kivetett összegek beszédére nincs mód. Karcag viszont 1843-ban 1 forint 24 krajcárt fizetett be e címen.⁶⁹

Súlyos vitákat váltottak ki a stóladíjak, elsősorban a temetésekért fizetendők. A stóladíjakat ugyan hatóságilag szabályozták, de a pénzromlással arányban nem emelték. A szertartások szerteágazó elemei, amelyek befolyásolhatták a stóla összegét, már nem voltak ennyire világosak. A nagyváradai konzisztórium igen erélyesen járt el ezekben az ügyekben. Megalakulása után az első jelentősebb ügy Vekerdről adódott, ahol a vád szerint a parókus egy temetésért 11 forintot követelt. Mivel az idézésre nem jelent meg, a konzisztórium intézkedésére hatóságilag elővezették és tíz napi áristommal büntették, amit kenyéren és vízen kellett elviselnie. A darvasi parókus megyei utasításra 1817-ben megintették, mivel egy temetés alkalmával túllépte a megállapított határt. Bizonyos panaszok merültek fel 1836-ban Sarkadkeresztúron is, és a konzisztórium azonnal helyszíni vizsgálatot rendelt el. Súlyos szavakkal utasították rendre 1835-ben a nemrég odahelyezett darvasi parókus, midőn a nagyváradai konzisztórium arról értesült, hogy pénzügyi okokból megtagadta egy temetés elvégzését.⁷⁰

Mint említettük, Karcagon a parókus jövedelmének oroszlánrészét a helyi közösség, illetve az oda tartozó leányegyházak hívei biztosították, mégpedig pénzben. Igaz, 1806-ban Michael Rác kurátor a Helytartótanácsig ment kérvényükkel, amelyben megfogalmazták kívánságukat, hogy a karcagi parókiát is részesítsék ugyanabban a földjuttatásban, amit a római-katolikus plébánia kapott. A főkapitányon keresztül a következő években elutasító válasz érkezett. A karcagi „görög” közösség zsugorodása a parókiával kapcsolatban pénzügyi nehézségekkel járt, és égetővé tette a filiák hozzájárulásának rendszeres beszédét. Ezt megkönnyítendő, 1822-ben intézkedés történt a filiák kötelezettségeinek pontos meghatározására.⁷¹

Mint mindig és mindenütt, az általunk vizsgált parókiák esetében is, a közpénzek kezelését a gyanú légköre vette körül. Ezért nincs mit csodálkoznunk azon, hogy özönével érkeztek e tárgyban beadványok a nagyváradai konzisztóriumhoz is. Válaszként minden esetben intézkedés történt a számadások felülvizsgálására. Így pl. 1834-ben a helyszínre kiszállt egy küldöttség, amelynek feladata Mezőpeterd (1828–34), Zsáka (1825–34) valamint Vekerd (1832–

68 Ibidem, 399/1818., 20/1834.

69 OL, Fond C 77., 135/1842., 7., 76/1843.

70 K 300/1795., 123., 131/1817., 38., 108/1836., 65., 108/1835.

71 OL, Fond C 77., 16/1806., 45/1807.; K 111., 112/1822.

33) elszámolásainak tisztázása volt. Ha ezeket rendben is találták, a darvasi parókia esetében már hiányosságokat állapítottak meg. Kiderült az 1830–33 közötti elszámolásokból, hogy Theodorus Nagy kurátor nem tud számot adni 50 forintról és két köből búzáról, amit meg is kellett térítenie. Újabban nagyobb méretű vizsgálatra került sor 1843-ban Zsáka, Darvas és Vekerd 1834–42 közötti könyvelésével kapcsolatban. A konzisztórium meghatalmazottai csupán Vekerden az 1842. évi elszámolásokban találtak kivetnivalót, és kötelezték a kurátort a parókia kártalanítására. Körösszakálon 1847-ben olyan hangerővel jelentkeztek a vádak, hogy a küldöttség az elszámolásokat a nagy nyilvánosság bevonásával eszközölte.⁷²

Karcagon a parókus és az előljáró jelenlétében vizsgálták meg Michael Ráczt volt kurátor könyvelését (1820–23) – amit rendben találtak. Bizonyos nehézségek merültek fel Georgius Molnár (Roff) hagyatékának ügyében, amelyből az előljáróság szeretett volna egy összeget behajtani az elhunyt egyházi kötelezettségeinek hátraléka fejében. A sürgős végrehajtást azzal indokolták, hogy leányának esküvője a karcagi templomban küszöbön áll és összekapcsolódik hozományával átadásával, amit meg akartak akadályozni. A nagyváradi konzisztórium elutasította a követelést, és érvényesítése ügyében a bíróság illetékességét állapította meg.

A karcagi parókia tőkéjét szintén kölcsönök útján kamatoztatták. Az 1824–27 közötti elszámolások felülvizsgálata alkalmával kiderült, hogy az 1490 forintnyi kinnlevőségből már 433 forint visszatérítése esedékes, de amelynek bevételezése akadályokba ütközött a kuratori funkció megüresedése folytán. A nagyváradi konzisztórium leiratában tisztázta, hogy a kurátor lemondása csupán azon esetben fogadható el, ha írásba is foglalja azt.⁷³

A konzisztórium fontos szerepet játszott a papság fegyelmének megszilárdításában. Kétségtelenül nem volt könnyű dolga, mivel a klérus jórészenek színvonala úgy egyházi, mint erkölcsi téren kívánnivalót hagyott hátra. Az 1848–49-es forradalmat megelőzően az aradi szemináriumból még elvétele kerültek végzett teológusok e területre. Név szerint csupán Georgius Merucz méhkeréki és Gabriel Netyó vekerdi teológusok ismeretesek.⁷⁴ A konzisztórium erőfeszítései ugyan értek el eredményeket, amint már előbb jeleztük, de ezek távolmaradtak a követelményektől. Az igazsághoz tartozik, hogy a papok ellen benyújtott panaszok zöme szubjektív megítélésen alapult, a konzisztórium azonban egyet sem hagyott kivizsgálatlanul. Ítéleteiben sok esetben mélységes emberi érzésről tett tanúságot. Jellemző példa Stephanus Popovics darvasi pap esete, aki itálra adta a fejét, és 1824-ben a házszenelések ezért botrányba is fulladtak. A konzisztórium a vizsgálat nyomán megállapította, hogy a lelkész megérett a hivatalvesztésre, de családi nehézségei és „sok gyermeke” miatt megkegyelmezték neki, és megelégedtek áthelyezésével.⁷⁵

72 Ibidem, 147/1834., 94/1843., 72/1847.

73 Ibidem, 8., 129/1823., 43., 82/1824., 67/1828.

74 Botis. Teodor: Istoria Scoalei Normale (Preparandia si a Institutului Teologic Ortodox Roman din Arad. Arad, 1922. 685.

75 K 64., 87., 93/1824.

Ugyanakkor a konzisztórium tudott erélyes is lenni. Iacobus Markovics mezőpetterdi parókus 1811-ben szintén kocsmázással vádolták, sőt, ott verekedésbe is keveredett. A kézbesített idézésre Nagyváradon meg sem jelent, mire hatóságilag elővezették és 21 napi fogsággal büntették. Három év múlva visszaesett hibáiba, mire újból idézést kapott. Reménytelen helyzetéből úgy igyekezett kiutat találni, hogy elmozdítását megelőzve lemondott parókiájáról, azzal a feltétellel, hogy addig hagyják meg a paplakban, míg a faluba telepített „gazdasági létesítményeit” felszámolja, és megkapja a körösszegapáti parókiát. Mivel hívei teljesen elutasították kérését, azonnali hatállyal megkezdte működését a helyébe lépő lelkész. Az elmergesedett helyzet nem tette lehetővé a kegyelmi idő megadását, sőt a hívek taktikázással vádolták helyben maradása miatt. A konzisztórium „a béke érdekében” 15 napi végső határidőt adott távozására és figyelmeztette, hogy „erőszakkal viteti ki”, valamint végleg elveszti alkalmazásra való jogát, ha nem engedelmessékedik. Ioannes Hencz darvasi kántort botránnyokozás miatt nyolc napi áristomra ítélték, kenyéren és vízen.

Egyes ügyek eljutottak a püspökig is. Körösszakálon a helyi parókus halála után, 1836-ban az annak iskoláit végző fia felszenteléséig kinevezett helyettes a paplakból eltávolította az özvegyet, és a szokásos féljövédelmet sem folyósította. A püspök a konzisztórium részéről folytatott vizsgálat anyagát felülbírált, és az ügy még szigorúbb tisztázását rendelte el, mivel az illető pap kihágását példátlanak minősítette.⁷⁶

A fogsággal büntettek a Nagyváradon fennálló külön „papi börtönben” töltötték le fogságukat. A liberális idők szele azonban túlhaladta e középkori módszer alkalmazását, és 1836-tól kezdve többé már nem kapott lakót. A nagyváradi konzisztórium azonban úgy ítélte meg ezen intézkedést, hogy alkalmazása még korai volt. Az aradi konzisztórium gyakorlatával ellentétben nem találunk olyan esetet, hogy kolostori vezekléssel büntettek volna papokat. Nincs kizárva, hogy az egyházmegye egyetlen zárdája, a Hódos-Bodrog kolostor, igen távol esett és az oda utazás igen költséges lett volna.

A nagyváradi konzisztórium számos alkalommal igazságot kellett tegyen személyes okokból is. Így pl. 1847-ben a darvasi parókus és a mellette működő diakónus keveredett vitába. Egy évvel hamarabb a méhkereki plébános sérelmezte, hogy a községi bíró rágalmazta. A konzisztórium mindkét fél álláspontját bekerlte, de határozat nyomát nem találtuk.⁷⁷

A korabeli törvények az anyakönyvezéssel együtt egyházi hatáskörbe utalták a házassági kérdéseket is. A görögkeleti egyház 1791 után fennállt jogállása a nagyváradi szentszéket megfelelő hatáskörrel ruházta fel e téren is. Végső fokon házassági ügyekben a karlócai metropolitáig lehetett fellebbezni, ami az eljárást rendkívül elnyújtotta. A kisújszállási Alexander Rózsa 1831-ben a karcagi templomban kötött házasságát már a következő évben fel szerette volna bontani. A per megjárta Nagyváradot, Aradot, majd Karlócat, de 1847-ben még mindig újabb tanúk kihallgatását rendelték el.⁷⁸

76 Ibidem, 68., 82/1811., 3., 14., 32/1814., 143., 155., 168., 195/1836., 63., 68/1797.

77 Ibidem, 46., 112/1846., 55., 59., 90/1847.

78 Ibidem, 198., 210/1832., 57/1825., 123/1839., 170/1840., 85., 108/1847.

A hatóságok és az egyház már régebben összefogott a korai házasságok ellen. Úgy látszik, hogy eredménnyel jártak, mert a vizsgált időszakban csupán egyetlen esetben, mégpedig 1824-ben Theodorus Popovics körösszakáli plébános állt vád alatt a konzisztórium előtt korai házasságkötés engedélyezése miatt.⁷⁹ Gyakoribb nézeteltérések merültek fel a vegyesházasság miatt, elsősorban az ortodoxok és a görögkatolikusok között. A panaszos fél többnyire az utóbbiak egyházi hatósága volt.

A válási kérelmek száma szintén jelentős volt. Érdekes, hogy a válni óhajtók nevében gyakran atyjuk lépett fel, mint pl. a derecskei Mária Moldován érdekében. A beregböszörményi Demetrius Csoján hasonló ügyben fordult a konzisztóriumhoz.⁸⁰ A válási okok igen különbözőek voltak. Pl. 1808-ban a magyar-homorógi Michael Verdes panaszában felvázolta, hogy lányát azzal a feltétellel adta férjhez, hogy veje apósához költözik és gazdaságában is dolgozni fog, amit utóbb vonakodott teljesíteni. A konzisztóriumnak sikerült a feleket kibékítenie.

Egy körösszegapáti nő férje durva viselkedését nehezményezte, valamint azt, hogy nem fogadja magához, amit a férj tagadni igyekezett. Körösszakálon a felesége Demetrius Ráczot durvasága miatt óhajtotta elhagyni.⁸¹

A családi otthon egyoldalú elhagyása sem volt ismeretlen. Körösszegapátiban Joannes Mezeyt felesége otthagya és megtagadta, hogy vele éljen. Sophia Sztoján a derecskei Joannes Márton felesége a konzisztórium előtt 1811-ben elmondta, hogy 17 évi házasságuk alatt 14 évig minden rendben volt, az utóbbi három évben azonban ura türehetlenné vált. El is választották őket.⁸²

Az iskolák felállítása már a 18. század utolsó negyedében sürgető feladattá vált. Működésük 1847-ig felekezeti jellegük ellenére sem tartozott az egyház közvetlen irányítása alá. Csupán a templomokban és a közösségek részéről begyűjtött pénzek egy része nyert ilyen fajta célt. Főhatóságuk a nagyváradi kerületi igazgatóság volt, és Biharvármegye külön is szívén viselte ügyüket. II. József reformjainak csődje után, 1794-ben kieszközölte további működésük jóváhagyását.⁸³ Mindenesetre 1793 és 1847 között bizonyosan iskola működött valamennyi anyaegyházban és Karcagon is.

A tanítók színvonala éppen úgy, mint a papoké a jelzett időszakban kívánnivalót hagyott hátra. Csupán Bonet Grigore vekerdí ifjúról tudunk, aki az aradi tanítóképzőbe járt, és ott 1818-ban végzett. A falu szegénysége Zsákán 1823–24-ben a parókust arra kényszerítette, hogy ő maga lépjen a katedrára. Szinte általános volt, mint pl. Körösszakálon, a kántori és tanítói állás egyesítése.⁸⁴

A felekezetek közötti viszonyra az 1791-es törvény ellenére is rányomta bélyegét több, középkorból visszamaradt jogszabály terhe is. Mint ismeretes, csupán az 1848-as törvénykezés igyekezett e kapcsolatokat következetesen a viszonyosság alapjára helyezni.

79 Ibidem, 77., 126., 143., 160/1824.

80 Ibidem, 60., 83/1800., 9/1801.

81 Ibidem, 68/1808., 8., 9., 17., 104/1809., 175/1806.

82 Ibidem, 51., 65/1811.

83 OL, Fond C 69., 5/1794 nr. 14.

84 T. Botis im. 421.; T. Misaros im. 153., 191.; OL Fond C 69. 7/1819., 14/1846.

A legbonyolultabb kérdést a vallásváltozások képezték, főképpen, ha az illető görögkeletivé vagy protestánsná óhajtott lenni, elhagyva római-katolikus hitét. Így pl. a Karcaghoz tartozó Maria Cordani férjezett Kris, áttért a görögkeleti hitre, valószínűleg férje óhajára, de engedélyt nem kapott.⁸⁵ Bonyolult ügy alakult ki Farkas, alias Rácz Erzsébet esetében, aki Törökszentmiklóson lakott és görögkeleti vallásra tért át. Az iratok szerint ő is a karcagi templomot látogatta. A hatóság azonban kiderítette, hogy van egy Zimeon nevű törvénytelen gyermeke, akinek természetes apja görögkeleti vallású. Az ő kedvéért keresztelték meg a gyermeket görögkeleti rítus szerint, és tért át anyja engedély nélkül. Így tehát a törvény szerint a gyermeket a katolikus vallás szerint kellett volna nevelni, amit az anya megtagadott. Miután eltűnt lakóhelyéről, a hatóságok nagy nehezen kiderítették (1825), hogy átköltözött Nagykőrösre, de a jelek szerint a gyermeket ismeretlen helyre vitte.⁸⁶

A nagyváradai konzisztórium 1835-ben foglalkozott négy tiszafüredi nemes: Stephanus, Georgius, Demetrius és Constantinus Szabó ügyével, akik családjukkal együtt az ortodox hitet választották.⁸⁷

Az általunk ismert nagyváradai forrásokban a 19. század első felében nem szerepelnek súlyosabb összetűzések. Csupán Sarkadkeresztúron robbant ki vita a reformátusok és a görögkeletiek között, de közelebbit a kiváltó okokról nem találunk.⁸⁸ Igaz, az ökumenikus megnyilvánulások száma is csekély. Ezek egyike 1843-ban a miskolci tűzvész károsultjainak érdekében indított gyűjtés volt a görögkeleti templomokban.⁸⁹

Reméljük, hogy a jövőbeni kutatások tovább szélesítik a fenti első lépéseknek számító adatok skáláját.

JENŐ GLÜCK

SOURCES OF THE HISTORY OF SOME GREEK ORTHODOX PARISHES IN HUNGARY (1793-1847) KEPT IN NAGYVÁRAD

At the request of the Greek Orthodox Church, a Consistory was set up in Nagyvárad in 1793, to deal with the administrative affairs of the parishes of Bihar; this body was under the legacy of the Bishop of Arad, but in other respects it could act independently. In the period discussed in this paper (1793-1843) nine parishes to be found in present-day Hungary fell under the administration of the Consistory.

The parishes established after the devastations by the Ottoman Turks and their rule in Hungary were consolidating their position in the first half of the nineteenth century. Churches were built, mostly of solid building material, each parish had its own priest and the filling of vacancies was ensured on a continuing basis. Efforts were made to raise the clergy's educational standard, to tighten discipline and to ensure suitable material conditions to the parish priests.

85 OL Fond C 77., 47/1794.

86 Ibidem, 11/1820 nr. 1-5., 4/1821., 13/1822., 20/1823., 28., 35/1825.

87 K 128/1835.

88 Ibidem, 179/1847.

89 Ibidem, 147/1843. Köszönettel tartozom ft. Laurian levéltáros Úr előzékenységeért, amellyel a nagyváradai püspökségen kutatásaimat elősegítette.

Of course, the expansion of the Church raised serious problems in material as well as in spritual respects.

In the eight parishes situated in the Western borderlands of Bihar, the language of the lithurgy was Rumanian; still, at certain places Hungarian was in use, too. The Greek community living in Karcag, in the district of Jáki-Kun, had become almost completely Magyarized, it was only the priest officiating at the altar who kept the original native language, the Greek, for use during the Church services.

DEÁK ÁGNES

LADY BLENNERHASSETT ÉS HAYNALD LAJOS ÉRSEK BARÁTSÁGA

A nyugat-európai, mindenekelőtt a francia szellemi horizontot a XIX. században a liberális katolicizmus igen tekintélyes mértékben meghatározta, s a francia szellemi élet rezdüléseire éberrel figyelő magyar értelmiségiek körében is jól kitapintható vonatkoztatási pontot képviselt. A kölcsönös egymásra hatás talán az 1870. évi első római zsinat idején nyilatkozott meg legnyilvánvalóbb formájában, ahol a magyar püspöki kar túlnyomó többsége a IX. Pius által kezdeményezett, a pápai tekintélyt és befolyásának centralizálását célzó javaslatokkal, mindenekelőtt a pápai tévedhetetlenség elvének dogmaként való kihirdetésével szemben állást foglaló zsinati kisebbség soraiban együtt lépett fel a francia és német liberális katolicizmus kiemelkedő alakjaival. A személyes kapcsolatok egyikét kívánja e cikk bemutatni, mint egyetlenegy vékonyka hajszáleret a személyes és intellektuális hatások szövetében, Haynald Lajos kalocsai érsek és egy német-angol arisztokrata hölgy barátságának, levelezésének történetén keresztül.

Barátságuk gyökerei az első római zsinat idejére nyúlnak vissza, kapcsolatuk, hullámzó intenzitással bár, de egészen Haynald érsek haláláig tartott. E történet felvázolásához a kiindulópontot a kettejük között folyt levelezés jelenti, amelynek egyik fele, a Haynald által írt levelek Lady Blennerhassett hagyatékában, a Cambridge University Library kéziratárában található, Kalocsán pedig fellelhetők a hölgy érsekhez intézett küldeményei.¹

Lady Blennerhassett alakja Magyarországon szinte teljesen ismeretlen, Nyugat-Európában azonban a múlt századi liberális katolicizmus kutatói számára ismerősen csenghet neve. Életútja végén, 1917-ben bekövetkezett halálakor e múlt századi liberális katolikus hagyomány utolsó nagy alakjaként búcsúztak tőle, aki – ahogy azt a *Le Correspondant* című lap hasábjain Alfred Dumaine kifejtette – a világháború öldöklései közepette is megmaradt „az utolsó európainak”.² Mindenekelőtt irodalmi munkássága tette nevét ismertté.

1 Cambridge University Library, Kézirattár (a továbbiakban: CUL) Blennerhassett papers Add. 7486/52 (E) 480–492 (12 német nyelvű levél), Kalocsa Érseki Levéltár (a továbbiakban: KÉL) 3.A.K. – 2.B. (17 levél és egy távirat német nyelven). Ezúton is köszönöm a két intézménynek az általuk nyújtott segítséget. Köszönetet mondok a Soros Alapítványnak angliai tanulmányutam lehetővé tételéért. Köszönöm Prof. R.J.W. Evansnek baráti támogatását, mely sokat segített nekem.

2 A. Dumaine: Lady Blennerhassett, la dernière Européenne. *Le Correspondant*, 1917. 430–453.

1878-ban a *Nineteenth Century Review* hasábjain jelentetett meg írást a francia liberális katolicizmus egyik kiemelkedő személyiségéről, Felix Dupanloup orléans-i püspökről, majd ezt egy három kötetes mű követte Mme de Staëlről. Rendszeres munkatársa volt különböző német és angol folyóiratoknak. Tanulmányt írt Talleyrand-ról, Gabriele d'Annunzióról, Marie Antoinette-ről, Stuart Máriáról, Chateaubriand-ról. A német, francia, angol és olasz irodalom kutatásában végzett munkájának elismeréseképpen a müncheni egyetem tiszteletbeli doktorává választotta.

Charlotte Leyden grófnő, a későbbi Lady Blennerhassett, 1843-ban született Münchenben³, apja bajor királyi kamarás volt, ami ha önmagában nagy vagyont nem is, de a bajor királyság arisztokrata köreinek társaságát megnyitotta előtte. Tizenegyéves koráig Charlotte magánoktatásban részesült, majd Hollandiába került a Sacré Coeur-nővérek kolostorába. Itt három éven keresztül nagyon alapos nyelvi tanulmányokat folytatott, jól beszélt angolul, franciául, olaszul és spanyolul, s a latin nyelv alapjait is elsajátította. Ezután hazakerült, a család, társadalmi státuszának megfelelő házasság kilátására várva, befejezettnek tekintette oktatását. Ő azonban tehetségével, tudásvágyával igen rosszul érezte magát a család által rászabott szerepben. 1867-ben a következőket írja önmagáról Dupanloup-nak: „Mivel sajnálatos módon nincs tehetségem a zene iránt, oh, semmi adottságom a színezés vagy a bőrből való kivágás művészetéhez, meglehetősen hidegen hagy az öltözködés, ahhoz szoktam hozzá, hogy az életet komoly oldaláról tekintsem; cselekedeteim ennek bélyegét hordozták magukon, s legnagyobb szerencsétlenségemre még olyan elővigyázatlan is voltam, hogy néhány latin órát vettem. Ez utóbbival azután betelt a pohár. Akaratom ellenére ez kiderült rólam, s azóta azt vetik a szememre, hogy elfojtom és kioltom valódi éneket; azt is megsúgták nekem igen tapintatosan, hogy a férfiak félnek tőlem, a rólam alkotott ítéletet egy szóban lehet összegezni: kékharisnya.”⁴ Igen sokat olvasott, vallásos erkölcsnevelő munkákat, teológiai műveket, az irodalom klasszikusait éppúgy, mint politikai röpiratokat, de mindenekelőtt történeti és életrajzi munkákat. A szellemi elszigeteltség ezen állapotában hirtelen változás következett be 1865 májusában. Egy ismerős család szalonjában bemutatták őt Ignaz von Döllingernek, a müncheni egyetem egyházjog- és egyháztörténet tanárának. Döllinger egyáltalán nem volt egy barátságos és könnyen megközelíthető személyiség. Az 1850-ben néhány hónapot svájci menekültként Münchenben töltött Bernhard Meyer visszaemlékezéseiben a következőképp jellemezte őt: „...egész viselkedése száraz, kijelentései kategorikusak, egész lényét valamiféle jeges fuvallat lengte át.”⁵ Ennek ellenére a fiatal huszonkét éves leány felkeltette Döllinger érdeklődését, mivel emlékezett arra, hogy nevét korábban meghökkenve olvasta a Bajor Állami Könyvtár kölcsönzőjegyén Frédéric Ozanam *Les poètes franciscains en Italie au XIIIe siècle* című művének kézhez vételekor. Döllinger felajánlotta Charlotte-nak, hogy

3 Életútját Ignaz Döllingerrel folytatott levelezésének kiadója, Victor Conzemius alapos életrajzi összefoglalójának felhasználásával vázoló fel. Ignaz von Döllinger – Charlotte Lady Blennerhassett, Briefwechsel 1865–1886. Ed. von Victor Conzemius. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München, 1981. IX-XXX. (a továbbiakban: Conzemius)

4 Idézi Conzemius XI.

5 Bernhard von Meyer: *Erlebnisse des Ritter von Meyer*. Wien-Pest, 1875. 312.

magánkönyvtára is rendelkezésére áll, ez indította el levelezésüket és barátságukat, amelyet majd csak Döllinger halála szakasztott meg 1890-ben. Levélváltásuk közel 440 levelet tartalmaz, belőlük igen intenzív szellemi kapcsolat képe bontakozik ki. Döllinger nagy gonddal és figyelemmel igyekezett tanítványának szellemi fejlődését egyengetni, már korán felismerte írói képességeit.

Charlotte, szülei tudtán kívül, levelezés útján kapcsolatba lépett a már említett Dupanloup orléans-i püspökkel is, aki nagyon érdeklődött kora nőnevelésének kérdései iránt, Charlotte megnemértettségére, képzésének akadályaira vonatkozó panaszait később egy az e témában általa írt műben meg is jelentette. Charlotte szellemi fejlődésére meghatározó hatást gyakorolt 1868–1869 tele, majd 1869 első hónapjai, amikor egy sikertelenül végződő házassági terv után szülei Belgiumba, majd Párizsba küldték. Itt alkalma nyílt ugyanis személyesen is megismerkedni a belga és francia liberális katolicizmus számos kiemelkedő személyiségével, Dupanloup-pal, Auguste Cochinnel (Párizs későbbi präfektjével), Alphonse Gratry akadémikussal és az ezzel a szellemi áramlattal rokonszenvező társasági élet számos alakjával: De Menthon gróffal és feleségével (akik savoyai kastélyukba, Menthonba, majd 1869 végén Rómába is meghívták), Mrs. Cravennel és Marquise de Forbin d'Oppède-del⁶. Ők mindannyiban majd a zsinat ideje alatt a zsinati kisebbség vonzáskörébe tartozó társaság közismert szereplői lesznek. Ebben a szellemi közegben Charlotte valóságos „szellemi otthonra”⁷ lett. Hazatérte után a *Historisch-Politische Blätter* (Münchenben megjelenő katolikus folyóirat) hasábjain név nélkül cikket jelentetett meg a franciaországi liberális katolikusokról. Azonosult nézeteikkel, melyek lényegét abban a törekvésben látta, hogy összehangot teremtsenek mély vallásos hitük és koruk modern társadalmi és politikai eszményei között. Évtizedekkel később így jellemezte saját vallásosságát: „...kötelességtudat és szabadakarat alkotja etikai, azaz keresztény világnézetem kiindulópontját. Sohasem tartottam tanácsosnak és kívánatosnak az általam vallott elvekkkel állandóan előhozakodni, mivel Neki nincs szüksége az én elveimre, inkább nekem van szükségem az Övéire.... A kereszténység számomra a tökéletesedésre való képesség mércéje: kijelöli azt a területet, amelyet a sötétség erőitől – lassan, de feltartóztathatatlanul – meg fogunk hódítani. A tizenkilencedik századot minden vonatkozásban a fejlődés korának kell tekintenünk, és feljogosítva érezhetjük magunkat az optimizmusra. Éppen azok, akik a fejszét a fa gyökereinek szegezték, élvezik annak gyümölcsseit és szórnak szét oly magvakat, amelyeket az Isteni sugarak majd megérlelnek. A történelemben ismert legnagyobb anyagi haladás időszaka végül szellemi célokat szolgál majd, s többek között az eljövendő nemzedékeket arra készíti, hogy a társadalmi

6 Alexandre de Menthon, gróf (1807–1879) szárd katonatiszti szolgálatban állt, felesége Arthémie-Caroline-Pauline de Menthon († 1871), aki Dupanloup híve volt, Menthon-Saint-Bernard-i kastélyukat a püspök gyakran felkereste; Mrs. Craven, comtesse Pauline de la Ferronay (1808–1891), francia katolikus írónő, férje Augustus Craven (1806–1884) angol diplomata. Lady Blennerhassett és Marquise de Forbin d'Oppède-del folytatott levelezéséről: R. Aubert – J. R. Palanque: *Lettres de Lady Blennerhassett à la Marquise de Forbin d'Oppède. Revue d'histoire ecclésiastique*, LVIII (1963) 82–135.

7 Conzemiarius XVI.

problémákra megtalálják az ideális megoldást, azt, melyet a Hegyibeszéd hirdet, s amelyet egykor Assisiben megálmodtak.... A legjobb apológiákat ritkán írják teológusok, s milyen gyakran válnak a támadások azon ügy javára, amelynek rontására törtek...”⁸

Ilyen előzmények után kerül Charlotte Rómába 1869 decemberében a Menthon család meghívására. Ekkor már ott tartózkodik Döllinger másik kedvenc tanítványa, Lord John Emerich Edward Acton, aki 1870 júniusáig a zsinati kisebbség tevékenységének aktív szervezője volt, amint maga is írja némi hivalkodással tanárának: „Rómában az a mondás járja, hogy az ellenzék egy olyan kard, melynek hegye Strossmayer ajka, s melynek markolata az én kezemben van.”⁹ Acton és Charlotte korábban nem ismerték egymást, Döllinger 1869. december 22-i levelében ekképpen ajánlja Acton figyelmébe a fiatal leányt: „Fogadja Ön és Marie [Acton szintén müncheni arisztokrata családból származó felesége] barátsággal Charlotte Leyden grófnőt; megérdemli, tele van a jó ügyre való törekvéssel és nagy tisztelője Orléans püspökének. Jó szolgálatokat tehet.”¹⁰ Nem indult könnyen az Actonnal való együttműködés, bár már első Rómából írt levelében beszámol Charlotte megismerkedésükről. Február végén viszont így panaszodik Döllingernek: „Igen gyakran látom őt [Actont], de a köztünk levő viszony nagyon furcsa. Időnként feloldódik, mindent elmond, amit tud, és nagyon szívesen beszélget velem. Néhány órával később pedig már ismét úgy ül, mint egy osztriga a kagylójában, s oly idegenként viselkedik, hogy elbátortalanít, s már semmi továbbit nem merek kérdezni tőle. Halványan sejtem, hogy időnként nagyon untathatom őt, ez azonban semmit nem változtat az irányában érzett érzelmeimen, mivel csodálom értelmét, és rokonszenvet érzek egész valója iránt.”¹¹ Összességében jó együttműködés alakult ki közöttük, mindkettőjüket mintegy a Rómában jelen nem lévő, de a pápai tévedhetetlenségi dogma kimondásával élesen szembenálló Döllinger közvetítőjének tekintették. Részletesen tájékoztatták mesterüket a Rómában történekről, s alkalmanként üzeneteket is továbbítottak München felé. Charlotte a társasági élet örömei mellett igen lelkiismeretesen teljesítette az e szerep által rá háruló feladatokat: rendszeresen küldte leveleit, a kisebbség által látogatott szalonokban szerzett információkat, üzeneteket közvetítette, a zsinati kisebbség vezetőivel mind-mind személyesen is megismerkedett. Alakja feltűnik a zsinat idejéről fennmaradt visszaemlékezésekben is. Albert du Boys a következőképp ír róla: „jó családból származó fiatal bajor hölgy, nagyon kellemes személyiség, jól képzett, szellemi képzését Döllinger irányítása alatt fejezte be.”¹² Észrevételei azonban távolról sem szorítkoztak csupán a passzív adatközlő szerepére. Alkalmanként Döllinger radikális nézeteivel szemben na-

8 Das literarische Echo 19. Berlin, 1917. Idézi: Conzemiuss XXVIII-XXIX.

9 Acton levele Döllingerhez, 1870. február 11. In: Ignaz von Döllinger – Lord Acton. Briefwechsel II. Band C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München, 1965. 156.

10 Uo. 44.

11 Charlotte Leyden levele Döllingerhez 1869. december 28., 1870. február 20. körül. In: Conzemiuss 445., 462.

12 Albert du Boys: Ses „Souvenirs du concile du Vatican, 1869–1870” (par Jacques Gadille) Louvain, 1968. 101.

gyon egyértelmű kritikát is megfogalmazott. Egy ízben például a következőket írta a zsinat ideje alatt Döllinger által az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-ban a zsinat kérdéseiről Quirinus álnéven írt cikkekkel kapcsolatban: „Az Allgemeine Zeitung cikkeiben találok néhány túlságosan is erős kijelentést. Az ellenfelek nem fogják megérteni, hogy azok csak egy párt s *nem maga az egyház* ellen irányulnak. Úgy gondolom, gondolnunk kell a zsinat utáni napokra és a kívülről jövő támadásokra is.”¹³ Lázás társasági tevékenység, a zsinat menetére szegeződő aggódó figyelem jellemezte ezeket a hónapokat, Charlotte érezte, hogy életének igen jelentős időszakát éli. A kisebbség reményeinek halványultával a lelkesedést csendes pesszimizmus váltotta fel. Február végén Rómából Döllingernek írt utolsó levelében a következőképpen festi le lelkiállapotát: „Visszavagyódom Münchenbe, a kötelességemhez és Önhöz. Megtanultam mindazt, amit Rómában megtanulhattam! – Vágyódom Németország, az Igazság és a Jóakarát felé; itt morális értelemben vesszőfutást éltem át.”¹⁴ Ezek után február utolsó napjaiban elhagyja Rómát. Ekkor kezdődik Haynald érsekkel folytatott levelezése.

Haynald a zsinati ellenzék kiemelkedő személyiségei közé tartozott, Acton naplójában így jellemzi őt: „...nagyon jól és átszellemülten beszél, olyan egyéniségként, aki vezető szerepet kíván játszani, magáról és barátairól így szól: »mi, liberálisok«.”¹⁵

Charlotte Haynaldal való megismerkedéséről már Döllingernek írt első, az előbbieken említett levelében beszámol december 28-án. Az ő és Haynald levélváltásából kirajzolódik az a társasági kör, amelyben ismeretségük kötött, az a széles, néhány szalon köré csoportosuló társaság, mely a zsinati ellenzék holdudvarát alkotta. A már említett Menthon házaspár és Mrs. Craven mellett még Paul Benoit-d’Azy-t és feleségét, Spinola márkít és márkínét, Colonna hercegnőt Monsieur és Madame de la Rochetterie-t és d’Orsanne-t, valamint Karl Eichthal bárót és feleségét kell még itt felsorolnunk. A társaság Dupanloup püspök, Mrs. Craven vagy Marchesa Spinola szalonjában találkozott. Ez a kör jelentette a kisebbség világi, társasági hátterét, ellenfeleik haragudtak is rájuk, egyesek a társasági élet lelkét adó hölgyeket gúnyosan zsinati anyáknak vagy egyszerűen csak pletykás asszonyoknak nevezték.¹⁶

13 Charlotte Leyden levele Döllingerhez 1870. január 16. In: Conzemius 453.

14 Charlotte Leyden levele Döllingerhez 1870. február 20. körül In: Conzemius 463.; Lady Blennerhassett hagyatékában található egy kéziratos feljegyzés a Rómában töltött napokról (CUL, Blennerhassett papers, Add. 7486/22.) és számos ebből az időszakból származó névjegykártya (Add. 7486/53.)

15 Lord Acton and the First Vatican Council: A Journal. (Ed. Edmund Campion) Catholic Theological Faculty, Sidney, 1975. 46.

16 A zsinat alatt folyó társasági életéről részletesen beszámolnak: Albert du Boys id. visszaemlékezései; Ein Konzilszeugnis aus der Umgebung des Kardinals Schwarzenberg (Ed. Klaus Schatz) Königstein, 1975.; J. R. Palanque: Catholiques libéraux et gallicans en France face au Concile du Vatican 1867–1870. Aix-en-Provence, 1962.; R. Aubert – J. R. Palanque: Lettres de Lady Blennerhassett... *Revue d'histoire Eccl.* 1963. Maxime de la Rochetterie és Monsieur d’Orsanne Dupanloup egyházmegyéjének tagja volt; Federico Constanzo Spinola márki (1830–1909) a szárd monarchia diplomatája, felesége, Fanny Marchesa Spinola (1852–1890) ismert írónő; Colonna hercegnő, Adèle d’Affry (1836–1879) szobrászként Marcello néven vált ismertté; Paul Benoit-D’Azy herceg francia hivatalnok és vasúti mérnök.

Levelezésük Charlotte 1870. március 8-i levelével indul, amelyet már elutazása után ír Haynaldnak. Mindenekelőtt köszönetnyilvánítás ez a levél, hiszen, amint Charlotte írja, sohasem fogja elfelejteni Haynaldnak, milyen sokban hozzájárult ahhoz, hogy felejthetetlen emlékké váljon számára a Rómában töltött időszak. Hogy nem pusztán udvariassági gesztusról van szó, jelzik Lady Blennerhassett későbbi feljegyzései is a zsinat időszakáról, melyekben a következő bejegyzést találhatjuk: „Dr. Haynald Lajos, Kalocsa érseke, Magyarország legkiemelkedőbb hazafiainak és államférfiainak egyike, akinek...szere-treméltósága oly sokban hozzájárult ott tartózkodásunk örömeihez.”¹⁷ De tanúskodik minderről a levél hangneme is, amely igen bensőséges, meleg baráti hangon szól. E levelében jelenti be Charlotte életének nagy fordulatát, készülődését házasságát Rowland Blennerhassettel, kérve Haynald áldását frigyükre, s hogy Haynald a számára bizonyára már előzőleg szóban elhangzott kalocsai meghívását terjessze ki leendő férjére is. Rowland Blennerhassett szintén ugyanahhoz a római körhöz tartozott, mindenki Lord Acton barátjaként tartotta számon. Írországi betelepülő, de a katolikus vallásra áttért angol család sarja, 1865-től Galway, majd 1872-től Kerry kerületének liberális párti parlamenti képviselője egészen 1885-ig. A zsinat ideje alatt Acton legközvetlenebb munkatársaihoz tartozott.¹⁸ Charlotte február végén számol be megismerkedéséről Döllingernek. Blennerhassett kezdetben mindenekelőtt Döllinger tanítványát látta Charlotte-ban, amint ez utóbbi a professzornak írja, állandóan sürgette, hogy engedélyt nyerjen Charlotte-on keresztül Döllinger meglátogatására. Charlotte közben is jár érdekében, Döllinger jóakarátába ajánlja őt, akivel – mint írja – „teljes teológiai összhangban”¹⁹ álltak. Alig néhány hetes ismeretség után a házasság terve már kiformalódott, ismét csak Döllingernek így számol be erről Charlotte március 6-án: „Négy hét óta csaknem mindennap beszéltem Sir R. Blennerhassettel Önről, az egyház kérdéseiről, meggyőződéseinkről és szimpátiáinkról e tekintetben. Egészen két nappal ezelőttig távol állt tőlem a gondolat, hogy köztünk más dolgok is szóba jöhetnek. Elutazásom szólásra bírta, és én, sok körülményt figyelembe véve, olyan tetszést remélhetek, amelyet már egyáltalán nem vártam. Egyébként még minden a szülőktől függ...”²⁰

Blennerhasset megnyerte Haynald tetszését is, aki persze a római társaság pletykáiból már értesült korábban a házassági tervről. 1870. március 14-én íródott levelében meleg szavakkal szól a frigről, mint írja, sétára indulva,

Valamennyien a Dupanloup püspök vonzásköréhez tartozó francia liberális katolikus kör tagjai. Haynald is gyakran látogatta ezt a társaságot, tanúskodik erről hagyatéka: Megtalálható itt Benoist d'Azy herceg és Maxime de la Rochetterie fotója; hosszú levelezést folytatott mindkettőjükkel és Eichthal bárónővel is. Spinola márkinétól szintén találunk leveleket. Fellelhető 1870 márciusából két rövidke vacsorameghívásnak szánt levél Lord és Lady Actontól is, Acton hagyatékában (CUL Acton papers Add. 8120 (1)/315) pedig Haynald válaszelevele.

17 CUL Blennerhassett papers Add. 7486/22. 24.

18 The Roman Question. Extracts from the despatches of Odo Russel from Rome 1858–1870. Chapman and Hall. London, 1962. 373., 375.

19 Charlotte Leyden levele Döllingerhez 1870. február 20. körül. In: Conzemius 462.

20 Charlotte Leyden levele Döllingerhez 1870. március 6. In: Conzemius 467.

minden útjába eső templomba betért, hogy kifejezhesse az Úrnak örömét. Elismerően szól az ifjú vőlegényről, örömmel kiterjeszti a Kalocsára szóló meghívást rá is. Charlotte azonnal siet a válasszal, március 19-én a Menthon házaspár savoyai kastélyából ír Haynaldnak. Meleg szavakkal invitálja őt június 7-i, Döllinger által celebrált müncheni esküvőjükre. Haynald azonban május 26-i levelében jelzi, hogy testi valóságában nem tud jelen lenni a ceremónián, de szellemében ott lesz, sőt ajándékot is küld a fiatal párnak: Bécsből rendel egy Krisztust ábrázoló képet, s ahogy az Charlotte június 21-i leveléből kiderül, üdvözlő táviratot is intéz a fiatal párhoz, mely az esküvő után néhány napra Velencébe utazott. Charlotte innen is írt az érseknek, remélve egy esetleges közeljövőbeli találkozást. Leveleikben állandóan visszatér a zsinat befejeztének időszakára tervezett kalocsai látogatás programja.

Mindeközben Charlotte két apró személyes megbízatást is teljesít Haynald részére. Egyrészt felkeresi a Martins családot Münchenben, amelynek feje, Dr. Carl Friedrich Philipp von Martins, a müncheni egyetem botanika professzora a megelőző évben húnyt el, s özvegye 1869 őszén megvételre ajánlotta fel Haynaldnak férje gyűjteményét.²¹ Ugyanakkor Haynald felkérésére felveszi a kapcsolatot Johann Hautmann müncheni szobrásszal – akit minden bizonnyal ő javasolt az érseknek –, akivel Haynald egy Mária mennybevétele szobrot kívánt készíttetni. Charlotte márciusban kéri Haynaldot, adja meg a szobrász részére a pontos méreteket, június 1-jén már arról számol be, hogy a művész elkészítette a szobor modelljét, amelynek fényképét néhány napon belül elküldik Haynaldhoz jóváhagyás végett. Augusztus végén pedig örömmel értesül arról, hogy a szobrász megkapta a megbízást a munkára.

Charlotte levelei azonban nemcsak a magánélet örömeiről és vállalt megbízatásainak teljesítéséről számolnak be, állandó visszatérő témájuk a zsinat állása. Férje és ő továbbra is feszült figyelemmel kísérték soron a Rómában történeteket. Igyekeznek ellátni Haynaldot általuk fontosnak tekintett információkkal. 1870 áprilisában néhány napra Párizsba utaztak. Itt találkoztak Gratryval, beszámoltak Haynaldnak az ő és Döllinger lelkiállapotáról is. Mint írják, mindketten nyugalommal várják a fejleményeket, Döllinger a keserűséget, Gratry pedig eddigi illúzióit tette félre. E férfiak között a nagy harc méltósága megacélozta a lelkeket, az emberi indulatok fölé emelte őket. Aggódomba számolnak be arról, hogy Németországban az egyház hívei között terjed a közömbösség, csökken a húsvéti gyónások száma, ürügyet szolgáltat erre az a nézet, hogy meg akarják várni, hogyan alakulnak a dolgok Rómában. Némi bizakodással azonban ehhez azt is hozzátesszik, hogy az Isten útját követők kevés kivétellel a „mi oldalunkon” állnak. Blennerhassett külön is fontosnak tartja tájékoztatni Haynaldot az angliai állapotokról, ahol a zsinat hatására az amúgyis érezhető katolikus ellenesség még erősebb formát öltött. A helyzetet bonyolította, hogy az 1829-ben elindult politikai emancipáció során a katolikusok felhasználták érvelésükben azt is, hogy a pápai tévedhetetlenség nem szerepelt a kihirdetett dogmák között. Néhány évvel korábban pedig minden

21 Martins feleségének levele, 1869. november 24. KÉL 3. fond A. K.

katolikus parlamenti képviselőnek esküt kellett tennie, hogy meggyőződése szerint Angliában a pápa nem gyakorolhat világi hatalmat. A dogma kinyilvánítása nagy mértékben nehezíteni fogja a katolikusok helyzetét – szölt Blennerhassett érvelése.

Haynald leveleiben nemigen ír a zsinaton történekről, kivételt képez ebben a tekintetben július 2-án íródott levele. Igen nehéz időszakot jelentett ez számára, hiszen magát a kisebbséget is éles ellentétek osztották meg egyrészt a további felszólalások, másrészt a pápai tévedhetetlenség dogmájának kihirdetésével szembeni egyet nem értésük demonstrálásának végső formáját illetően. Július elején ugyanis Haynald másokkal együtt javasolta, hogy miután már nincs remény az ellentábor meggyőzésére, a nagy melegre való tekintettel az ellenzék tagjai mondjanak le a további vitáról, a már bejelentkezett felszólalók lépjenek vissza. A francia püspökök azonban, élükön Dupanloup-pal élesen kikeltek e javaslat ellen, sőt ez utóbbi hirtelen felindulásában árulónak nevezte Haynaldot, később bocsánatot kérve ezért. Végül a javaslat kisebbségben maradt. Ugyanezen sorsra jutott Haynald azon másik indítványa, hogy július 18-án a zsinat hivatalos zárülésén megjelenve, nyilvános „non placet” szavazattal tiltakozzanak a vitatott dogma kihirdetése ellen. Az ellenzék többsége azonban az ezt megelőző napon azt a határozatot hozta, hogy még ezen ülés előtt távozzanak Rómából, távolmaradásukkal tüntetve a dogma ellen, s talán lehetőséget teremtve arra, hogy a későbbiekben a zsinat ökumenicitását kétségbe vonva érjék el a dogma módosítását.²² Ebben a hangulatban válaszol Haynald Charlotte június eleji levelére, amelyben az még halvány reményekről szól a zsinati ügyek kapcsán. Haynald ezzel szemben lemondóan a következőket írja: „Ezeket a sorokat még mindig a mi lelkiéletünk babilóni fogságából írom; s mikor fog a szabadulás napja felvirradni? Senki sem tudja azt. Azok a spekulációk a kisebbség francia tagjai között a tárgyalások – őszinte meggyőződés szerint – eredménytelen folytatására irányulnak. Csak magunkat büntetjük. A kannibalisztikus ülések erőnket széttörik, az elmenekültek és a jövőben elmenekülők csak csökkentik a döntő napon elhangzó »nonplacet«-ek számát, teljesen utópikus minden remény a határozat elnapolására.” Charlotte majd csak 1870. október 14-i levelében reagál közvetlenül Haynald álláspontjára, egyetértését és sajnálkozását fejezve ki, hogy Haynald véleménye nem tudott érvényre jutni.

Charlotte bizonyos értelemben elutazása után is közvetítőként szerepelt Döllinger és a zsinati kisebbség között. Ennek nyomát fellelhetjük Haynalddal folytatott levelezésében is. Az *Allgemeine Zeitung*ban megjelenő és a zsinati kisebbség körében esetenként a bizalmasnak tekintett információk kiszivárogtatása miatt igen nagy felháborodást keltő Quirinus cikke szerzőjét a zsinati közvélemény Actonban vélte felfedezni, de rajta keresztül bizonyára nem volt nehéz Döllingerre sem rátalálni, aki folyamatos híryanaggal látta el a lapot. Haynald május 26-i levelében minden kommentár nélkül csak annyit ír Charlotte-nak, hogy az *Allgemeine Zeitung* május 21-i számában kivonatokat közöl

22 Gabriel Adriányi: Ungarn und das I. Vaticanum. Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1975.; Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975.

a zsinaton elhangzottakból, „úgy tűnik, olyat is írtak, ami nem tőlem származik.”

A zsinat végeztével is igen élénk marad a levelezés közöttük. Bár Haynald levelet nem találunk e július 2-i levele után, de az érsek mind Charlotte augusztus 31-i, mind október 14-i levelére feljegyezte az érkezés és a válaszadás időpontját is. Ezek a válaszlevelek azonban elkallódhattak az idők folyamán. A fiatal pár terveit alaposan felforgatta az időközben kitört német-francia háború, amelynek híre a Velencéből Trieszt és Bécs érintésével Münchenbe tett útjuk során érte őket. Charlotte családját közvetlenül is érintette ez az esemény, mivel Casimir nevű öccse is részt vett a hadjáratban. Ez véglegessé tette, hogy a fiatal pár abban az évben semmiképpen nem tud eleget tenni a kalocsai meghívásnak. Charlotte levelei igen plasztikusan szólnak a háború okozta feszült hangulatról, soraiban nyoma sincs a német nacionalizmusnak, kezdettől fogva szomorú hangon ír az eseményekről, féltve francia barátait. E hangnem csak megerősödik azután, hogy októberben ellátogatnak Belgiumba, s onnan Sedan környékére, ahol a „nyomorúság szörnyű képei”, kiégett házak, emberi tetemhalmok, sebesültek látványa fogadja őket.

Nem feledkezik meg Charlotte a zsinat ügyéről most sem. Augusztus 31-i levelében részletesen beszámol arról, hogy férjével két hetet Tegernsee-ben töltöttek Lord Acton és Döllinger társaságában. „Hogy az Ön neve, excellenciás úr, ebben a körben szeretettel és tiszteletteljesen gyakran említettett, aligha kell külön megemlítenem. Az azok iránti hála, akik állva maradtak, növekszik bátorságuk ritkaságával arányban, és az a gondolat, hogy legalább Kalocsán van egy kéz, amely áldásra nyúlik felénk, komoly vigaszt jelent ezekben a nehéz napokban.” Tájékoztatja Haynaldot a zsinat németországi visszhangjáról, a német püspökök engedékeny magatartásáról. Elküldi Döllinger megbízásából az általa és 19 más teológus által Nürnbergben aláírt tiltakozás szövegét, mintegy sugallva a kérést, hogy csatlakozzon ahhoz a magyar püspöki kar is.

Az erre a levélre adott válasz – ahogy azt már említettük – sajnos elveszett, tartalmáról mégis megtudhatunk valamit Charlotte ez időben vezetett naplójából. Ez év szeptemberében a következőket írta: „Ezzel egyidőben [Strossmayer levele Actonhoz] Haynald írt nekem, magyar kollégái nem fogják követni azt a példát, melyet ... sajnos Gregor [Scherr] és Melcherék nyújtottak, inkább csendben maradnak, jobb időkre várva. Nagyon sajnálja azonban, hogy Rómában nem fogadták meg a tanácsát, s a »nonplacet« a záróülésem a kisebbségbeli kollégái ellenkezése miatt nem hangzott el. Ebben teljes mértékben igaza van Haynaldnak, mivel így legalább néhányan elkötelezték volna magukat kevesen a világ előtt, így azonban csak megkönnyítették az elpártolást.”²³

Október 14-i és november 17-i levele ismét csak a szomorúságot és kétségbeesést sugározza. Részletesen szól a németországi eseményekről, a német püspöki kar viselkedését elszomorítónak nevezi, „merre tovább” – teszi fel a kérdést. Beszámol arról is, hogy Acton Mainz püspökétől, Kettelertől választ kapott, amiben „minden udvariasság félre van téve”. Öccse Franciaországban

23 Charlotte naplóját idézi: Conzemius 703.

felkereste Dupanloup-ot, aki jól van de „erkölcsi hangulata” annál inkább letargikus. Közben Haynald még egy próbálkozást tett, hogy a párt Kalocsára invitálja: Levelet és táviratot küldött számukra, amelyet azonban csak november közepén kaptak kézhez, mivel Belgiumból csak ekkor tértek haza Münchenbe, így lekésték a Haynald által javasolt november 8–19 közötti terminust. Bejelentik a látogatás elnapolását legalább 1871 nyaráig.

1870 novembere után levelezésükben kisebb szünet állt be. Haynald érsekre igen megterhelő munka és további heves küzdelem várt, hiszen részt vett a külpolitikát meghatározó delegáció ülésein, a parlament munkájában, s mindközben zajlott a katolikus autonómia tervek kidolgozása, októberben, majd a következő év májusában országos kongresszus ült össze a javaslatok kidolgozására és elfogadására. A tévedhetetlenségi dogma kinyilvánítása Magyarországon is heves ellenkezést váltott ki a politikusok körében. A kormány július 23-án határozatot hozott a dogma kihirdetésének megtiltásáról, majd pedig királyi rendelet jelent meg a placetumjog felújításáról.²⁴ Ezek után Haynald 1871. február 16-án ír újra levelet, amelyben beszámol elfoglaltságairól, s örömmel konstatálja, hogy újabb közös ismerősökkel gyarapodtak. Charlotte és férje ugyanis belgiumi tartózkodásuk idején összeismerkedett Károlyi Ede gróffal és családjával. Az érsek ismét felújítja a kalocsai meghívást. Mindemellett konkrét célja is volt levelének. Nem kis keserőséggel számol be arról, hogy az *Allgemeine Zeitung* élesen támadta a delegáció ülésén a római kérdéstről elhangzott beszédét. Ezen időszak legélesebb külpolitikai kérdéseinek egyike volt a pápai állam sorsa, miután 1870 szeptemberében Franciaország kivonta az állam területéről addig ott állomásozó csapatait, ennek nyomán pedig az olasz kormánycsapatok elfoglalták a pápai állam területét és az egyesült Olaszországhoz csatolták. Haynald ebben a kérdésben emelte fel szavát a delegáció január 23-i ülésén. Az *Allgemeine Zeitung* február 4-i számában szentelt terjedelmes cikket e témának. Részletesen foglalkozott Haynald beszédével, mégpedig mint az ultramontán irányzat képviselőjét mutatta be őt olvasóinak.²⁵ Haynald felháborodottan elküldte Charlotte-nak beszéde német fordítását, mivel az a *Pester Lloyd* című lap január 26-i reggeli és esti kiadásában megjelent. Kérte, tudósítsa az ügyről Actont is, sőt ha mindezzel Acton sem ért egyet, írjon egy helyreigazító cikket a lapba. Haynald elmondja, a magyar kormány részéről éles támadásokban van része, igen nehéz időszakot él át.

Charlotte sem a régi jó levélíró már, egyrészt reumatikus kézfájdalmi akadályoztatják őt ebben, másrészt magánéletében is nagy változás történik. Így csak március 27-én küldi el válaszlevelét, amelyben megnyugtatta az érse-

24 Kóhalmi-Klimstein József: Vázlatok Haynald Lajos bibornok, érsek életéből. 1816–1889. Pozsony-Budapest, é.n.; Salacz Gábor: A vatikáni zsinat és a Placetum. Bp., 1934.; Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973.; Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. München, 1974.; Gabriel Adriányi: Das römische Tagebuch des Fürstprimas János Simor aus der Zeit des Ersten Vaticanums. In: *Annuaire Historiae Conciliorum* Band 7. 1975.; Gabriel Adriányi: Ungarn und das I. Vaticanum.

25 *Allgemeine Zeitung*, 1871. Sonnabend 4 Februar; *Pester Lloyd* 1871. január 26. Nr. 21.

ket, hogy németországi barátait felháborította az *Allgemeine Zeitung* támadása, eljuttatta Haynald küldeményét Actonhoz is. Amint írja, sajnálatos módon a lap állandóan hasonló vagdalózásokba keveredik, mindemellett konkrét ígéretet nem tartalmaz levele Haynald kérésére vonatkozóan. A későbbiekben sincs tudomásunk arról, hogy ez a helyreigazító cikk megjelent volna. Részletesen beszámol viszont a tévedhetetlenségi dogma nyomán kialakult egyházpolitikai helyzetről Németországban: Döllingert Gregor Scherr, München-Freising érseke felszólította, hogy alávető nyilatkozatot tegyen, a megszabott határidő nyolc nap múlva telik le. Mint írja Charlotte, nem hiszi, hogy Döllinger meghajolna, így csak a suspensio várhat rá. Döllinger tényleg nem fogadta el a dogmát, ezért 1871 áprilisában az érsek kiközösítette, ezután megalapította híveivel az úgynevezett ókatolikus mozgalmat, amely azonban számottevő befolyásra a későbbiekben sem tudott szert tenni. A következő áldozat – fűzi tovább Charlotte – Hefele, Rottenburg püspöke lesz, válaszút elé állították, ezek után csak két lehetőség maradt számára: vagy aláveti magát vagy lemond méltóságáról. A következőképp összegzi véleményét: „Mi itt, Németországban, legalábbis a jelenre nézve, az ellenállás végén járunk. Az persze, hogy mi játszódik le az egyes lelkekben, más és igen nyomós kérdés, amivel a jövőben még nagyon is foglalkoznunk kell majd.” Kívánja, hogy a teljesen más helyzetben lévő magyar püspöki kar állva tudjon maradni, de – mint írja – nem akar illúziókat melengetni ezt illetően. Leveléből kitűnik, férjével együtt komolyan fontolgatják a magyarországi látogatást.

Időközben a személyes életében megtörténik a már említett nagy változás, április 17-én ugyanis megszületik első gyermeke. Erről édesanyja siet levélben értesíteni Haynaldot, aki még e hónap végén meleg jókívánságait küldi ez alkalomból, május végén pedig a kicsiről küldött „képecskét” köszöni meg.²⁶ A fiatal pár nyár elején Angliába távozott, hogy ott végre saját életük berendezését megkezdhessék. Augusztus elején viszont már Herrnsheimből adnak életjelt magukról. Ez a kastély Lord Acton birtokában volt, s rendszeresen megfordult itt Döllinger, ez alkalommal is ott tartózkodott. Korábban történhetett közvetett kapcsolatfelvétel Haynalddal, mivel Charlotte már azt írja, hogy türelmetlenül várják Haynald odaérkezését. Ő ugyanis orvosai tanácsára mellkasi fájdalmai, erős köhögése gyógykezeltetése céljából Emsben nyaralt, s onnan hazatérve vette célba a kastélyt. Lord Acton szintén két sürgető levelet intéz Haynaldhoz, augusztus 21-én, illetve 29-én. Hogy valóban sor került a látogatásra, Charlotte naplójából tudjuk. Igen fontos lehetett mindkét fél számára ez a találkozó, hiszen az ekkor már kiközösített Döllinger, Lord Acton, Lady Blennerhassett személyében Haynald a zsinati kisebbség harcaival szorosan összefonódott világiak előtt jelenti be elhatározását a dogmát elfogadó nyilatkozat kibocsátására. Charlotte így jellemzi az érsek lelkiállapotát:

26 Kitérőként megjegyezhetjük, hogy Charlotte a Rómában a kisebbség harcaiban szintén nagy szerepet magára vállalt Strossmayer vukovári püspökkel is fenntartotta a kapcsolatot, mutatják ezt a hagyatékában fellelhető Strossmayer levelek, amelyek egyike szintén gyermeke születésére küldött jókívánságokat tartalmaz. Strossmayer levelei Charlotte Leydenhez, CUL Blennerhasset papers Add. 7486/52/302–304.

„Strossmayerrel, Dupanloup-pal [elmeséli Haynald előző évi július eleji konfliktusát az orléans-i püspökkel] és Darboy-val [Párizs érsekével] szembeni fenntartásaitól eltekintve Haynaldban nincs keserűség, sem intrikára való hajlam. Csak az a furcsa, ahogy igen szigorú ítéletet mond azokról a kollégáiról, akik már alávetették magukat a dogmának.” Haynald beszámol arról is, hogy miután a lehetséges végsőig kitartott, most már elkészített egy hosszabb iratot, amelyet majd a pápához eljuttat, ebben kijelenti – emeli ki Charlotte a számára legfontosabb elemeket –, hogy soha nem fogja ünnepélyesen kihirdetni a dogmát, és soha nem fog senkit a dogmával ellenkező véleménye miatt üldözni. Ha ez nem elégíti ki a Szentszék igényeit, felajánlja lemondását. Tudjuk, hogy Haynald visszatérte után valóban így cselekedett. 1871 márciusában még kivonult a pesti püspökkari konferenciáról tiltakozásul azon terv ellen, hogy közös alávető nyilatkozatot fogalmazzanak meg; miután azonban a kisebbség tagjai Magyarországon és külföldön egyaránt sorra feladták a küzdelmet, a dogma gyakorlatilag néhány kivételtől eltekintve egységesen elfogadottá vált. Ezután Haynald úgy ítélte meg, nem tarthatja fenn tovább az általa vallott elv dogmaként való kimondását addig praktikus-politikai érvek alapján helytelenítő álláspontját. Így 1871. szeptember 15-én levelet intézett Antonellihez, a pápai állam államtitkárához, amelyben bejelenti elfogadó nyilatkozatát, szeptember 25–26-án pedig egyházmegyéje papjai előtt is kinyilatkoztatta döntését. Charlotte naplójából az is kiderül, hogy a legtovább kitartó, az alávető nyilatkozatot majd csak 1873 elején kibocsátó Strossmayer is – ahogy azt Actonnak írt levelében írja – csak abban bízott, hogy a pápa betegsége felveti egy jövőbeli új pápa megválasztásának lehetőségét, ami fordulatot hozhat az ügyben. Haynald alávető nyilatkozatának tervét természetesen a herrnsheimi társaság meglehetősen szomorúsággal és lemondással fogadta. Acton csak annyit jegyzett meg, hogy az igen nagy örömet fog kiváltani Rómában. Részletesen beszámol a látogatásról, Haynald terveiről az időközben eltávozott Döllingernek szeptember 5-én írt levelében. A megértő csalódottság érzése sugárzik Charlotte naplósoraiból: „Amikor az érsek eltávozott, Acton úgy érezte, utolsó alkalommal látta őt; én pedig sajnáltam, hogy nem őrizhettem meg róla azt a tiszta, zavar nélküli képet, amit jobb időkben kialakítottam róla.” Mindemellett sem Acton, sem Charlotte nem követte Döllingert az ókatolikusok sorába, sőt az egyházpolitikai küzdelmekben való intenzív részvételét is némi rosszalással nézték. Döllinger igazi harci terepe a tudomány – szólt véleményük –, erre, s nem egyházszerkezésre kellene összpontosítania erejét.²⁷

Nem lehet véletlen csupán, hogy ezután hosszas csönd következik a levelezésben. A megszakadt levélváltást Charlotte eleveníti fel 1879 májusában. Soraiból azonban kiderül, hogy Haynald 1878 őszén Münchenben jártakor személyesen felkereste a családot, tehát a levélváltás szünetelése nem feltétlenül jelenti a kapcsolatok teljes megszakadását. Haynaldot 1879. május 12-én ruházta fel a pápa bíbornoki ranggal, ebből az alkalomból küldi el Charlotte jókívánásait. Levele Franciaországban íródott, részletesen beszámolt a fran-

27 Conzemius 712–715.; Acton levele Döllingerhez 1871. szeptember 5. In: Ignaz von Döllinger – Lord Acton Briefwechsel II. 28–29.

cia belpolitika egyes kérdéseiről. Egyházi ügyekben örvendetes jelenségekről szól, mint írja, az ember most már zavartalanul kimondhatja mindazt, amit néhány évvel ezelőtt még gondolni is csak alig mert. Haynald válaszában meleg szavakkal invitálja őket Kalocsára, s ígéri, a nyár folyamán maga is látogatást tesz náluk Münchenben.

Ezután azonban – legalábbis a levelek tekintetében – ismét csak hallgatás következett. Charlotte jelentkezett újra 1881 szeptemberében. Beszámol arról, hogy testvérét, Casimirt mint követségi titkárt áthelyezték Stockholmból Bukarestbe, s ha alkalom adódna rá, szívesen meglátogatná az érseket Kalocsán, erre szeretne engedélyt nyerni. A levél nagy részét azonban az írországi politikai és egyházi állapotok igen kétségbeesett jellemzése tölti ki. Charlotte és férje élesen szembenálltak az ír belső önkormányzatra törekvő politikai erőkkal, ezen okból hevesen ellenezték Gladstone miniszterelnök Home Rule kezdeményezéseit. Gazdasági egzisztenciájukat közvetlenül is igen súlyosan érintette a haszonbérlet fizetését megtagadó írországi mozgalom, amelyről Charlotte szintén beszámolt. Az egyházon belül is kétségbeesítő állapotokat találunk – írja. A fiatal alsópapság mind nacionalista szellemű, s a nemzeti mozgalommal szimpatizál. Semmibe veszik az egyházi vezetők figyelmeztetéseit és intelmeit. Saját egyházkerületükben is egy erős kezű vezetőre lenne szükség, aki a hierarchiát kellőképpen kézben tudná tartani. A Kerry egyházmegye püspöke címre azonban jelenleg ketten pályáznak, Blennerhassették Higgins káptalani vikárius jelöltségét támogatják, mivel a másik jelöltet a nacionalista tábor hívének ítélik. Charlotte kéri, amennyiben teheti, Haynald használja fel római befolyását Higgins kinevezése érdekében. E levél nyomán 1881 őszén Haynald több alkalommal is életjelt ad magáról. Amint az Charlotte októberi leveléből kiderül, az érsek már az év nyarán Münchenben próbált – sikertelenül – kapcsolatba lépni velük. November 4-én íródott levelében azonban Haynald már arról számol be, hogy levelet küldött Rómába, melyben Higgins kinevezését igyekezett a kapott információkkal támogatni. A levél végére utólag Charlotte feljegyezte: Dr. Higginst 1881 karácsonyán kinevezték Kerry püspökének. Haynald közbenjárása tehát sikerrel zárult, ezt Charlotte 1882 január 1-jén meleg szavakkal meg is köszönte. Hogy sor került további kapcsolatfelvételre is, tudjuk egy Haynald kézírásával fennmaradt feljegyzésből, mely szerint ez év februárjában Charlotte férje néhány ajánló sorsal ellátva elküldte az érseknek a *Deutsche Rundschau* című folyóiratban Irland címmel megjelent írásának különlenyomatát. Haynald néhány beszéde, javaslata másolatának elküldésével viszonzta a kedves gesztust.

Ezután már csak 1888–1889-ből maradtak ránk levelek. 1888 novemberében Charlotte jelzi, hogy következő év tavaszán Magyarországra szándékoznak jönni, Haynald pedig néhány nappal a levél kézhez vétele után már megnyugtatója, hogy nagy örömmel várja őket húsvét táján. Nem tudjuk azonban, létrejött-e a találkozó, s a sokszori nekikészülődés után Blennerhassették eljutottak-e, s ha igen, hányszor Magyarországra. 1889 októberében születésnapjókívánságokat küld Charlotte az érsek számára, majd az erre érkező köszönőlevél után levelezésük lezárul.

ÁGNES DEÁK

THE FRIENDSHIP BETWEEN LADY BLENNERHASSETT AND
ARCHBISHOP LAJOS HAYNALD

The ideas of Western European liberal Catholicism had an influence even in Hungary; during the First Vatican Council, in 1870, the partisans of this movement were in close contact with the Hungarian prelates who disapproved of the promulgation of the dogma of papal infallibility.

A well-known figure of the social set forming around the conciliar minority was Countess Charlotte Leyden, Lady Blennerhassett after her marriage, an avowed disciple of Ignaz von Döllinger, the professor of canon law and Church history at the University of Munich. Döllinger was the most relentless opposer of the proposed dogma of papal infallibility. Charlotte and Döllinger's favourite disciple, Lord Acton, who was also staying in Rome at the time, kept Döllinger informed about the latest developments. Charlotte met the Archbishop of Kalocsa, Lajos Haynald in December 1869, and a friendship grew up between them. In March 1870 Charlotte left Rome, and it was then that their correspondence began and continued by fits and starts right to the end of Archbishop Haynald's life. The correspondence, 29 letters in German, in all, is held by the Cambridge University Library, as part of Lady Blennerhassett's bequest, and by the Archiepiscopal Archives in Kalocsa, respectively. A picture of the social circle supporting the conciliar minority and their life is emerging from the correspondence, with special regard to the best-known figures, and the history of the rearguard action fought in Hungarian and German ecclesiastical circles over ecclesiastical policy is told in it, too. However, as time passed, the elements of personal interest were beginning to come to the fore in the letters.

LAKATOS ANDOR

HAYNALD LAJOS KÖZÉLETI ÉS POLITIKAI TEVÉKENYSÉGE

Bevezető

Haynald Lajos kalocsai bíboros-érsek múlt századi egyháztörténetünk egyik kiemelkedő alakja. A kiegészítés után Simor János prímás mellett évtizedeken át vezető egyénisége volt a katolikus püspöki karnak. Diplomáciai érzéke, politikus alkata miatt gyakran mondták a magyar egyház látható fejének. (A láthatatlan fej alatt ilyenkor Simor prímást értették. A megjegyzés egyébként Andrássy Gyulától ered.) A múlt században országszerte ismerték nevét, manapság csupán néhány általa alapított intézmény őrzi emlékét.

Szakedolgozattal politikai életrajzának megírása volt a célom, igyekeztem ennek megfelelően a politikai vonatkozású eseményekre szorítkozni, ahol ettől eltértem, azt az értelmezhetőség kedvéért tettem. Itt hívnám föl a figyelmet a dolgozat végén található Itinerariumra, amely Haynald Lajos életútjának nemcsak politikai szempontból szerkesztett kronológiáját tartalmazza – érdemes olvasás közben is föllapozni.

Néhány gyakorlati tudnivaló: a szövegben, jegyzetekben előforduló H. L. rövidítések Haynald Lajos nevét jelentik. Az egyház szó alatt jelző nélkül a katolikus egyházat értem, más egyházak esetében kiírtam a teljes nevet.

Köszönetet mondok Adriányi Gábor egyháztörténésznek aki vezetőtanárom, Gergely Jenő mellett tanácsokat adott a dolgozat megírásához. A dokumentumok másolása terén nagy segítséget kaptam Dr. Dankó László Kalocsa-Kecskeméti érsektől, valamint Pálmány Béla levéltárostól. Köszönet illeti még Boros Istvánt, aki a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban lehetőséget adott a dolgozat szövegszerkesztésére és nyomtatására.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm a segítségét annak az ismeretlennek, aki február 11-én este ellopott, majd értéktelennek ítélte s így a Kálvin téri aluljáróban kidobott irattartómat – benne szakedolgozatom teljes jegyzetanyagával – a talált tárgyak osztályán leadta. Nélküle nem születhetett volna meg ez a dolgozat.

Kalocsa, 1995. március

1. A politikai háttérről: mik voltak az elvárások?

1. 1. Egyház és állam kapcsolata Eötvös és Deák politikai gondolkodásában

A múlt század általunk vizsgált szakaszának politikatörténete annak a liberalizmusnak a jegyében telt, amely egyházpolitikai irányvonalait Magyarországon döntően két nagy liberális gondolkodó, Eötvös József és Deák Ferenc határozta meg. Az általuk kidolgozott elméleti tézisek gyakorlati megvalósítása természetesen sok nehézséget hozott életükben csakúgy, mint utódaik számára, de mindezen nehézségek, kompromisszumok, megalkuvások vagy halogatások ellenére tény, hogy egyetlen magát szabadelvűnek tartó kormányzat sem kerülhette meg vagy feledhette el az említett elveket.

Mindketten katolikusok, s egyben nagytekintélyű politikusok. S noha eszméik az 1848-as föllángolást leszámítva csak a kiegyezéssel nyertek teret a megvalósulásra, annál mégis jóval korábbiak. Eötvös e szempontból is fontos munkája, A 19. sz. uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra c. művének kötetei az ötvenes évek elején jelentek meg, hasonlóképpen Deák 1840-es országgyűlési beszédeiből kitetsző egyházpolitikai gondolatmenete lényegében ugyanaz, mint utolsó híres beszédében.¹

Mivel Haynald főpapi élete során Eötvös és Deák ún. liberális katolicizmusa jelentette azt a gondolatvilágot, amelyhez a különböző kormányok egyházzal kapcsolatos elvárásai igazodtak, ezenkívül Haynald mindkettőjüket személyesen is ismerte, becsülte, fontosnak tartom az általuk képviselt eszmerendszert a továbbiakban röviden bemutatni.

Eötvös József nagyra értékelte az egyház szerepét a társadalomban. Az egyház szabadsága szerinte *„a legfőbb, egyedüli és rendíthetetlen erkölcsi biztosttka az állam egyes részei önállóságának az egyetem anyagi hatalma ellenében.”*² Vagyis az állam működésének egyik fő vonását megtestesítő *közpon-tosttó hatalom* mellett az egyház a másik fontos alapelv, mégpedig az *önkormányzati elv* képviselője lehet ill. kell, hogy legyen. Ily módon, autonóm szervezetének példájával lehet az egyház az állam támasza. Teljes szabadsága azonban azt is jelenti, hogy állami részről még támogatni sem szabad.³

A kereszténység civilizációs hatásának titka Eötvös szerint abban áll, hogy sosem kötötte magát bizonyos meghatározott politikai formához – tovább tudott lépni, mindenfajta államalakulatot fölhasználva tanainak terjesztésére, s végül éppen e tanok által befolyásolt. Ha célszerű volt az abszolút királysággal összekötnie a sorsát, most még természetesebb a szabadsággal kötött szövetség, hiszen a népnek adott befolyás kevésbé veszélyes: vallástalan nép ugyanis

1 Csorba László: Deák liberális katolicizmusa. In: Deák Ferenc a liberális politikus. T-Twins Kiadó 1994. 83. o. (TWINS Konferencia-Füzetek 4. A Zalaegerszegi Liberális Klub konferenciája 1993. szept.)

2 Eötvös József: A 19. sz. uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. 3. kiad. 1885–86. III. köt. 286. o.

3 Uo. III. köt. 275–278. o.

nem maradhat fenn, míg vallástalan uralkodó igen. Írta a magyarországi változások után Montalambert-nek.⁴

Az egyházzal kapcsolatos ún. külső ügyekben (pl. iskolaügy, alapítványi vagyon kezelése) Eötvös érvényre szeretné juttatni az önkormányzati elv szellemében azokat az alapelveket, amelyek az állam kormányzásában is érvényesülnek.⁵ A mérsékelt egyházreform ezen igényével máris a katolikus autonómia szervezésének kér(d)éséhez érkeztünk, amellyel a miniszter álmai szerint megvalósulhatott volna az említett önkormányzat, s amelyet Eötvös elkerülhetetlenül szükségesnek látott, mint a vallások egyenlőségét biztosító egységes és általános törvény föltételét.⁶ Az autonómia ugyanis fontos lépést jelentett volna afelé, hogy az egyes felekezetek államhoz és egymáshoz fűződő viszonya azonos legyen. A katolikus autonómia szervezeti fölépítését Eötvös a világi befolyás szükségességének hangsúlyozása mellett a püspöki karra bízta.⁷

A vallásos érzés fennmaradásának szerinte egyetlen biztosítéka a *szabad egyház a szabad államban* alapelv, amelyet a következőképpen fejt ki: a haza polgárai ekkor saját egyházaik körében éppen olyan szabadoknak érzik magukat, mint az államban, és e két szabadságban nem az egymással való ellentétet, hanem a közös szabadság biztosítását látják.⁸ Eötvös tehát össze merte vetni, sőt hasonlónak állította az egyházon és az államon belüli szabadság jelentéstartalmát.

Török Jenő bár fölismerni véli e rendszerben a francia liberális-katolikus gondolat hatását, mégis határozottan önállóan mondja Eötvös véleményét.⁹

Deák Ferenc Eötvöshöz hasonlóan mélyégesen meg volt győződve a vallás és az egyházak nélkülözhetetlen szerepéről. Noha nyilvánosan nem gyakorolta hitét, mégis annak személyes megvallását olvashatjuk pl. az 1868. év végén írt följegyzéseiben, amikor addigi sikereit annak az isteni gondviselésnek köszönte, amely megtermékenyítette az ő gyenge tehetségét, jóakarátát.¹⁰

Deák a vallással kapcsolatban két súlyos csapástól féltette Magyarországot: egyrészt a *fanatizmustól*, másrészt a *vallástalanságtól*. Előbbi a szeretetet gyilkolja meg, s következtében „*annyi erő s tehetség mik a nemzetet naggyá és boldoggá teheték vala, egymást rontva és emésztve lettek elpazarolva.*”¹¹ Utóbbi pedig, azaz a vallástalanságot lassan, de halálosan maró féregnek nevezi, mely „*megfosztja a polgári társaságot a törvények szentségének titkos, de legbiztosabb őretől, ... a szívből gyökerezett vallásnak és lelkiismeretnek intő szavától.*”¹²

4 Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Bp. Stephaneum Nyomda, 1941. 61. o. (továbbiakban: Török: Autonómia)

5 Török: Autonómia, 62. o.

6 Schlett István: Eötvös József. Bp., Gondolat, 1987. 242. o. (továbbiakban: Schlett: Eötvös)

7 Török: Autonómia, 66. o.

8 Eötvös József: Kultúra és nevelés. Szerk.: Mezei Márta. Magyar Helikon, 1976. 125. o.

9 Török: Autonómia, 59–60. o.

10 Deák Ferenc emlékezete. Gondolatok 1833–1873. Bp., Ráth Mór, 1889. 421. o. (továbbiakban: Deák: Gondolatok)

11 Deák: Gondolatok, 86–87. o.

12 Uo. 55. o.

Deák szerint az állam egyik legnagyobb hibája, ha a vallás dolgába avatkozik, s e hibától sajnos csak kevés helyen mentesek, Európa legtöbb országában elkövették.¹³ A be nem avatkozásért cserébe viszont az egyházi rend is köteles a polgári törvényeket tiszteletben tartani s azoknak engedelmeskedni, és hivatalának hatalmát sohasem használhatja a törvénynek sérelmére vagy a törvények iránti tisztelet csorbitására.¹⁴

Szabad egyház a szabad államban – mondja ki ő is alapelvét pl. 1868. okt. 20-án a képviselőházban az egyházi bíróságok hatáskörével kapcsolatban mondott beszédében. E szabadságban hamarosan példaképévé vált az Egyesült Államok politikája. Már 1836-ban is említette,¹⁵ de utolsó híres egyházpolitikai beszédében is (1873. jún. 28-án) Amerikát emeli ki követendő mintaként, ott ugyanis nem szenved külső beavatkozástól az egyház sem tulajdonának használatában, sem iskolaügyi intézésében, és mindenfajta állami támogatás nélkül biztosított a vallások teljes egyenlősége.

Magyarországon azonban először még a vallási egyenlőség kialakítása, s ennek érdekében a katolikus egyház leválasztása az államról volt a legfőbb teendő. Ezért volt Deák is híve a katolikus autonómiának, amelynek szervezésénél a püspöki kar megbízása helyett ő inkább a képviseleti elvet hangsúlyozta, és ragaszkodott a világi képviselők kétharmados többségéhez. Egyházképében ugyanis hangsúlyosan szerepel az egyház nagy részét kitevő világi hívek szerepe.¹⁶ Ennek megfelelően az autonómia előkészítő kongresszusának ülésén részt is vett 1869 júniusában és októberében.¹⁷ (Igaz, a későbbiekben a kongresszusra már nem vállalta jelölését betegségére és elfoglaltságaira hivatkozva.)¹⁸

Tekintettel Magyarországon már említett átmeneti helyzetére, a törvényhozáásban fölmerülő egyházpolitikai kérdésekben Deák a szélsőséges állásponttal szemben általában a mérsékelt középutat képviselte. Így pl. mivel megfelelő háttérintézmények híján kivihetetlennek tartja a pogári házasság bevezetését, egyelőre nem engedi kivenni a katolikus házasságokat a szentszéki bíróságok kezéből. A vegyes házasságoknál viszont csak a katolikus fél fölött ismeri el illetékességüket, következetesen a jogvédelem és a viszonyosság elvét képviselve.¹⁹ A már említett, s a placetum vita kapcsán mondott utolsó nagy egyházpolitikai beszédében bizottság kiküldését kéri az állam és az egyház közötti viszony szabályozására. Ennek a bizottságnak feladata lett volna a katolikus főpapság bizonyos előjogainak a megszüntetése (pl. a főrendiházi tagság, az ún. ius comitorum), s ezen túlmenően az elválasztás föltételeinek megteremtése (pl. polgári házasság bevezetése, egyházi és állami javak elkülönítése – nem államosítás! –, valamint az autonómia szervezeti fölpítésének ellenőrzé-

13 Uo. 52. o.

14 Uo. 58–59. o.

15 Uo. 41. o.

16 Uo. 417–418. o.

17 Ott mondott beszédeit lásd: Deák Ferenc beszédei 1868–1873. szerk. Kónyi Manó. Bp., Franklin-Társulat, 1898. VI. köt. 227–251. o. (továbbiakban: Deák: Beszédék)

18 Deák: Beszédék, 259. o.

19 Uo. 50–58. o. (A polgári perrendtartás kapcsán a szentszéki bíróságok hatásköréről.)

se, természetesen szigorúan az államot is érintő vonatkozásokra szorítkozva).²⁰

Tette mindezt akkor, amikor már kevesen hittek ezen célok megvalósíthatóságában. A „nagy nemzedék”, Deák, Eötvös, Andrássy eltűnésével a szabadelvű tábor nagyformátumú vezető egyéniségekkel szegényedett, s az 1875-ös pártfúzió idejére már a múlté az ő „felügyeletük”. Eljött a pozícióvédelem, az említett kompromisszumok, halogatások ideje.²¹ Véglegesen azonban az utódok sem tettek le a „nagyok” céljairól.

1. 2. A magyarországi politikai folyamatok a Vatikán szemében

Tovább vizsgálva az állam és az egyház kapcsolatainak megítélését, most lássuk röviden a másik fél, a hivatalos egyház elvárásait a magyarországi egyházpolitikával kapcsolatban. A katolikus egyház feje a római pápa, s e főnek az általunk vizsgált korban politikai válsága ellenére is nagy befolyása volt a magyar egyház életére. Kapcsolatban állt főpapjainkkal, részben közvetlenül is, részben pedig Bécsben székelő nunciusa által. E bécsi nunciások jelentéseit dolgozta föl Lukács Lajos, s alapvetően az ő munkája segítségével szeretnék a következőkben rövid összefoglalást adni a Szentszék törekvéseiről.²²

Az 1848–49-es szabadságharc után az ellenforradalmi idők viszontagságai közelebb hozták egymáshoz érzelmileg a Szentszék és a magyar egyházat. Viale Prela bécsi nuncius, aki egyébként Scitovszky primással együttműködött a politikai okokból elítélt főpapok kiszabadításában, a következőket írta Rómába: „*a jelenleg uralkodó szomorú körülmények igen alkalmasak arra, hogy megerősítsék ezen népnek a római pápa iránti szeretetét.*”²³ Rövid ideig tartott ez az állapot, ugyanis a pápaság az 1855-ös konkordátumát Ausztriával az egész birodalom szempontjából kötötte, anélkül hogy az ettől eltérő magyar érdekekre tekintettel lett volna. A konkordátum kimondta a katolikus államvallást, döntő befolyást biztosított a katolikus egyháznak az iskolaügyre, szabad érintkezést engedélyezett Rómával, és biztosította a szabadságot a zsinatok tartásával és az egyházszervezéssel kapcsolatban. Bármily kedvezőnek is tűnhetett mindez a katolikus egyház számára, éppen a katolikusok konkordátum által biztosított hegemon helyzeté miatt elfogadhatatlan volt a magyar közvélemény számára. Hiszen Magyarországon törvény született 1848-ban a vallások egyenjogúságáról, a konkordátumot pedig ezt figyelmen kívül hagyva, ráadásul egy abszolút és önkényes hatalommal, Magyarország feje fölött kötötték. A tárgyalások menetéről még Scitovszky primás is csak tájékoztatást kapott, azok érdemi befolyásolására nem nyílt lehetőség.²⁴

20 Uo. 408–415. o.

21 Schlett: Eötvös, 256. o.

22 Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciások jelentése és levelezése Magyarországról. Bp., Akadémiai Kiadó, 1981. (továbbiakban: Lukács: Vatikán)

23 Lukács: Vatikán, 89–90. o.

24 Uo. 106. o.

Főpapjaink ekkoriban éppen a magyar ellenzéki arisztokráciával keresték a kapcsolatot, s meg is találták a politikai együttműködés veszélytelen, mégis hatásos módját nemzeti ünnepek rendezésének formájában. (Pl. az esztergomi bazilika felszentelése 1856. augusztus 31-én, vagy Ferenc József fogadása Magyarországon 1857-ben, aztán nemzeti zarándoklat szervezése Mariazellbe még ugyanebben az évben.) Konzervatív ellenzéki arisztokráciánkkal együtt főpapjaink ezeken az ünnepeken lojális keretek között küzdöttek a Bach-rendszer bukásáért, s a birodalmi egység mellett Magyarország kormányzati autonómiájában keresték a kiutat. (Kb. 1847-es álláspont.) Érdekes volt minderre Viale nuncius reakciója, aki nem pártolta a magyar főpapok politikai ambícióit, sőt, közjogi szerepük elvesztését jónak látta, mivel szerinte a magyar főpapok azelőtt inkább országgyűlésre jártak, politizáltak, vagyonuk szaporításával voltak elfoglalva ahelyett, hogy saját egyházmegyéik problémáival, a belső építkezéssel törődtek volna.²⁵ A Szentszék tehát érezhetően nem nézte jó szemmel a magyar főpapok ellenzékiességét. De Luca nuncius 1860-ban úgy ítélte meg, hogy az egyházi méltóságok jobban tennék, ha távortartanák magukat a kormányellenes föllépésektől, és nem vállalják a kockázatot, mert könnyen lehet, hogy a tűz, amelyet felszítanak a maguk korlátozott programja érdekében, lángra lobbanhat, s akkor nem lesznek úrrá az eseményeken.²⁶ Scitovszky 1860 végén De Lucanak írt mentegetőző levelében tagadja, hogy a magyar püspökök ne fogadnák el a konkordátumot, de azt sem titkolja a nuncius előtt, hogy az abszolutizmus bukásával a konkordátumot egyébként tarthatatlannak véli.²⁷

Közben 1864-ben IX. Piusz „Quanta cura” kezdetű enciklikájához csatolt híres Syllabus melléklet 80 tévedést ítelt el, köztük pl. a liberalizmus alapítéletét, valamint az egyház és állam különválaszthatóságának tanát.²⁸ Annak ellenére, hogy a szabadelvűséget határozottan elítélő Szentszék politikája Falcinelli (1863-tól bécsi nuncius) ténykedésében sokkal kevésbé, ill. oldottabban jelent meg,²⁹ a kiegyezéssel fontos politikai posztokra kerülő magyar vezetők-ről, pl. Eötvösről és utódairól a nunciusnak lesújtó véleménye volt, s egyszerűen csak szabadkőműveseknek titulálta őket. Falcinelli hasonlóan tartott Tisza Kálmán személyétől is.³⁰

Ilyen előzmények után került sor az I. Vatikáni Zsinatra, amellyel kapcsolatban a magyar püspökök magatartását most nem részletezném, viszont amelyről fontos elmondani, hogy az ún. ultramontanizmus szellemi irányzatának sikerét hozta. Eszerint a pápát világi téren „potestas indirecta” illeti meg, a lélek üdvösségét érintő kérdésekben tehát világi hatalma is van. Így pl. világi törvényekről állapíthatja meg, hogy megfelelnek-e a természeti vagy isteni törvénynek. Noha IX. Piusz maga cáfolta azokat a feltételezéseket, hogy e

25 Uo. 118–119. o.

26 Uo. 125–126. o.

27 Uo. 133. o. A konkordátum megítélésére lásd még: Gábor Adriányi: Die Stellung der Ungarischen Kirche zum Österreichischen Konkordat von 1855. Roma, 1963. 131–135. o.

28 Török: Autonómia, 69. o.

29 Lukács: Vatikán, 141–142. o.

30 Uo. 176, 186. o.

hatalom révén ő fejedelmeket tehetne le, mégsem hatott mindez megnyugtatóan számos állam (köztük Magyarország) liberális vezetésére pár évvel a Syllabus kiadása után, amikor a zsinaton „ráadásul” még a pápai csatkozhatatlanságot is dogmaként mondták ki.³¹

Áttekintve a Magyarországon uralkodó politika eszme és a pápaság legfőbb egyházpolitikai alapelveit, világossá válhatnak számunkra a nagy távolságok a két megközelítésmód között. Miközben a pápaság szigorúan a konkordátum elvein működő, egységes birodalmi egyházzól álmodott, Magyarország nem volt hajlandó földelni egyházának nemzeti sajátosságait és határozottan elvetette a konkordátumot. Államegyház követelése az egyik féltől, s ehelyett az állami támogatás megvonásának szándéka a másiktól. Állam és egyház elválasztását, a liberalizmust elítélő pápaság, s mindehhez ragaszkodó, az egyházi autonómiát képviselő elven kérő Magyarország. Ki engedjen és miben? Szembenéztek-e egyáltalán ezekkel az ellentétekkel? Milyen következményei voltak a mindennapokban? Sajátos kihívást jelenthetett ebben a helyzetben főpaprak lenni, s a többirányú, gyakran egymásnak ellentmondó elvárásoknak megfelelni. Sajátos feladat lehetett megpróbálni közelíteni a végtelen álláspontokat, s a változásokhoz megfelelően igazodni. Sajátos felelősség volt tevékenyen maradni minden kudarc, sikertelenség ellenére is, s nem a kényelmesebb semmittevést választani. Sajátos helyzet lehetett... De mit jelentett ez a sajátosság Haynald Lajos életében? Ezzel a kérdéssel indulunk, hogy közéleti-politikai szemüvegünket föltéve figyelemmel kövessük életútját.

2. Szécsénytől Kalocsáig 1816–1867.

2. 1. *Fiatalkor, út a püspöki székiig 1816–1852.*³²

Ha Haynald felnőttkori közéletisége, politikai magatartása fényében szemléljük fiatalkorát, számos későbbi vonásának csíráját vagy indíttatását fedezhetjük föl életének e korai szakaszában, s ezzel egyben arra is választ kapunk, miért tartjuk fontosnak életútjának áttekintését a születésétől kezdeni.

Haynald Lajos 1816. október 3-án született Szécsényben, Nógrád megyében. Apja Haynald István, a Forgách grófok házitanítója, később jószágigazgatója, anyja Jüttner Franciska, váci származású polgárleány. A család harmadik gyermeke, Lajos szerencsés módon örökölte apja értelmét, valamint anyja szorgalmát és híresen jó szívét. Apja gondolkodó emberré nevelte, „foglalkozási ártalomból” már ötévesen megtanította a betűvetésre, s a környéken tett

31 Török: Autonómia, 205. o.

32 A következő fejezet forrásai alapvetően:

Dr. Ompolyi-M. Ernő: A pálya kezdete c. tanulmánya. In: Vázlatok Haynald Lajos életéből. Szerk.: Kóshalmi-Klimstein József. Budapest, 1889. 3–20. o. és

Szittyai Dénes: Haynald Lajos ifjúkora. In: A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője 1914–1915. Kalocsa, 1915. 5–43. o.

A fejezet során a jegyzetekben csak az ezeken kívüli forrásokra hivatkozom.

barangolások után együtt határozta meg kisfiával növénygyűjtő dobozának tartalmát. Később együtt olvasták a klasszikusokat, s vették át a latin nyelvtan nehezebb pontjait. A világra nyíló szemeknek meleg otthont az anya teremtett könnyed jókedvével. Ez az otthon, amely egyébként később élete nehezebb időszakában még többször befogadta, érthetően fontossá vált Haynald számára, tanúskodik minderről a kalocsai érseki levéltárban ma is megtalálható több folyóméternyi családi levelezése.

A vézna fiúcska alig nyolc évesen már a gimnázium felsőbb osztályaiba kezdett Vácott, a piaristáknál. Ezzel megkezdődött iskolai vándorútja, melynek során a további gimnáziumi osztályokat Pesten és Esztergomban végezte. A szünidőket természetesen otthon tölti, itt hódolhat igazán természetszeretetének, s együtt tanul jómodort a Forgách-fiúkkal a szécsényi kastély ódon falai között.

Tizennégy évesen kispapként folytatja tanulmányait a pozsonyi Emericanumban. Itt módja nyílt az országgyűlésről is élményeket szerezni, pár ülést is meglátogatott, és behallgatva a heves vallási vitákba érdekes kritikát írt szüleinek 1830. december 18-i levelében, miszerint „*az Urak igen a Religio ellen vannak*”. Filozófiai tanulmányait Nagyszombathban folytatja, majd a bécsi egyetemen tanul teológiát a Pázmáneum növendékeként.

Iskolai éveire általában jellemző, hogy minősítése mindvégig „E” azaz emi-nens maradt. Osztályelső létére mégis szerették társai, különbözőségeit el tudta fogadtatni velük. Már tizennégy évesen precízen gazdálkodott zsebpénzével, pontosan vezette kiadásait. Anyagi gondossága aztán egész életére megmaradt. Takarékosága mellett azonban szívesen megosztotta zsebpénzét szegényebb társaival.

Értelme tanulmányai során mindvégig kereső maradt, nem elégedett meg a kötelező tananyaggal. A bécsi egyetemen fél éven keresztül a süketnémák oktatását tanulmányozta, csillagászatot is tanult, s Goedinger híres előadásait hallgatta magyar köz- és magánjogból. Tanulmányai mellett szabadidejében zongorázott és nyelveket tanult. Fölvette a kapcsolatot Fenzl Ede kiváló bécsi botanikussal. A hittani évek befejeztével 1837 után is Bécsben maradt, 1841-ig még folytatta tanulmányait a felsőbb papi intézetben, az Augustineumban, ahol utolsó évében doktorált. Talán érdemes még megjegyezni, hogy tanulmányai során szinte mindvégig a nála három évvel idősebb Simor János nyomában járt, még innen ered ismeretségük és kapcsolatuk, amely azután a magyar katolikus egyház két vezető posztján halálukig megmaradt. A két főpap összehasonlító életrajza egyébként külön tanulmányt érdemelne.

Még Haynald bécsi évei során, elérve a szükséges korhatárt, 1839. október 15-én Jordánszky Elek esztergomi segédpüspök pappá szentelte az esztergomi „Bakácskapolnában”. Első miséjét október 20-án mutatta be szülővárosában, Szécsényben. Meghívott újmisési ünnepi szónoka Jekelfalussy Vince későbbi szepesi, majd székesfehérvári püspök volt.

1841 őszen segédlelkészként kezdte papi működését Pesten, a Lipótvárosban. Innen hamarosan, még az év vége előtt átkerült Budára, a várba. A két helyen összesen sem tartózkodott egy évet, mégis e rövid idő alatt is talált magának tennivalót. Pl. az induló Religio és Nevelés c. lapba írt cikkeket.

Örömmel újságolta szüleinek még pesti káplán korából, hogy jól érzi magát, plébánosával igen jól jön ki, s nincsen ideje „melancholizálni”.³³ A Religio és Neveléssel, ill. annak kiegészítő lapjával, az Egyházi Tudósításokkal egyébként hosszabb lett az együttműködése. Zömmel fordításokat, ismertetéseket írt a külföldi katolikus sajtóból, annak érdekesebb híreiből. Így írt pl. az ír Theobald Mathew atyáról, aki egy önmérsékleti-megtartóztatási mozgalmat indított (benne alkoholtilalommal), s mozgalmát sikeresen terjesztette külföldi útjain is. Mathew atya programját, nézeteit a Tablet c. angol katolikus lap alapján ismertette Haynald.³⁴

1842. őszétől Kopácsy primás az esztergomi szeminárium hittani tanszékére nevezte ki tanárnak. Ezen a poszton egyébként Haynald Somogyi Károlyt a Religio és Nevelés újonnan kinevezett szerkesztőjét követte. Sikerrel állta meg a helyét, s miután Kopácsy primás titkárául választja magának a tehetséges fiatal papot, emlékét a szemináriumban még sokáig nem felejtik.

1846. nyarán, mielőtt munkába állna a primási udvarban, nyugat-európai tanulmányutat tett, s útvjáról naplót is vezetett. Megbízása küldöndi nevelőintézmények, szemináriumok látogatására szól. (Meglehet, hogy elsőként kapott ilyen missziót.) Járt Angliában, nagy élményt jelentett számára a németországi Lüttichben látott jezsuita iskola fölszereltsége, gázvilágítású, vízfűtéses kollégiuma. Hosszabb időt töltött Párizsban, ahol Lajos Fülöp udvarában látta vendégül Amália nővére, aki a Cobourg család gyermekeinek német nevelőnője volt. Az úttal kapcsolatban föltételezhetnénk bizonyos szellemi irányzatok (pl. janzenizmus, gallikanizmus vagy liberális katolicizmus) hatását Haynaldra, útinaplója alapján azonban Török József szerint ennek nem találhatjuk nyomait.³⁵

Ezekben az években is folytatta sajtótevékenységét. Horarik János aposztata pap botránya kapcsán az Augsburger Allgemeine Zeitungban védi a magyar főpapok eljárását. Folyamatosan írta a magyar vonatkozású szócikkeket Herder Kirchenlexiconjába (szerk. Wetzer-Welte). Munkadíjának egy részletét Simor közvetítette Bécsből, pl. 1850. augusztus 8-i levelében ír 18 pengőforint-ról, melyet Dr. Häusle küldött általa.³⁶

1847-ben meghalt Kopácsy primás. Az egyházmegye kormányzását ezután Kunszt József káptalani helynök látta el, aki Haynaldot hamarosan irodaigazgatóvá nevezte ki. Nehéz időkből került az egyházmegye irodájának élére. Az 1848-as év következett, mindent átható változásaival. A papság gyűlésezett, kérték a káplánok és az alsópapság helyzetének javítását, az eltörölt tizedből fakadó károk pótlását, a teológiai tudományok korkívánta rendezését. A Lonovics József vezette pesti tárgyalásokon 1848. szeptember elején Haynald betegsége miatt nem tudott résztvenni. Csúzos fájdalokra és ideglázra panaszko-

33 Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSZK) Kézirattár, Analekta 11. 296. Haynald L. hagyatékából töredékek. 1. sz.

34 Religio és Nevelés 1843/32. okt. 19. 253–254. o. Címe: Mathew atya

35 Török József: Haynald Lajos emlékezete. In: Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. Kalocsa, 1991. 7. o. (továbbiakban: Török József: Haynald)

36 OSZK. Kézirattár, Levelestár Simor-Haynald, 14. sz. levél

dott, s ez a betegsége még 1849-ben is visszatért. Az 1848. szeptember végére tervezett nemzeti zsinatra nem kerülhetett sor. Maradtak a rendezetlen állapotok, pontosabban a közvetlen irányítás a kormány részéről. Még a plébánosokat is a kormány nevezte ki. Az esztergomi primási palota gyakorta katonai szállássá változott. A papság zöme tábori papként a honvédseregben szolgált. Haynaldot betegsége idején, amikor Szécsényben tartózkodott, Simor János (ekkor titkár a primási irodában) tájékoztatta az Esztergomban történekekről és a hadihelyzetről. Szorgalmasan írta „Tisztelt Főnök Uram!” ill „Tisztelt Barátom Uram!” kezdetű leveleit.³⁷

Az április 14-i trónfosztás híre Haynaldot Esztergomban találta. Nem engedélyezte annak egyházmegyei kihirdetését, s ennek következtében június 18-án kelt rendeletével a kormány elmozdította hivatalából. Első alkalommal vállalt politikai súlyú döntése hazautazással végződött. Szécsénybe vonult vissza szülőházába. Bántotta esztergomi lakása bedobott ablakainak emléke, s hogy sokan hazaárulónak tartották.

A szabadságharc leverése után Scitovszky primás hamarosan újra irodaigazgatójává teszi. Jó munkakapcsolat alakul ki közöttük, így aztán nem szívesen engedi el munkatársát, amikor az uralkodó Haynaldot öröklési jogú segédpüspökké nevezi ki Erdélybe. Az ötlet „sugalmazója” Simor János volt, aki közben kultuszminisztériumi osztálytanácsos lett Bécsben. Haynald feladata az idős és beteg Kovács Miklós erdélyi püspök segítése lett volna, de mivel neve nem szerepelt a püspök által javasolt és óhajtott személyek között, kinevezését vonakodott elfogadni. Más okai is voltak a vonakodásra. Igaz ugyanis, hogy Kovács püspök már 84 éves volt, de a koadjutori kinevezés háttérében valójában politikai okok álltak.³⁸ Az osztrák kormányzat már régóta a legsötétebb színekben tüntette föl Erdélyt, ahol a papság is, amelynek pedig nagy befolyása van a népre, a felforgatás oldalán állott. Az öreg Kovács püspöknek nem volt már ereje az ellenzéki Erdély megrendszabályozására, ezért igyekeztek rávenni, kérjen magának „önként” segédpüspököt, aki mindezt majd megteheti helyette. Végül ezt a kérést teljesítette Erdély püspöke egyik császárhoz eljuttatott beadványában. Az udvarban pedig már megvolt a jelölt... Thun kultuszminiszter Haynald tudományosságát, nyelvismeretét, primási irodában szerzett tapasztalatait dicsérte, valójában sokat nyomott a latban 1849-es magatartása, az akkor tanúsított és azóta „pro piis meritis” arany érdemkereszttel jutalmazott hűsége. Ezek után érthetőbb az a tapintat, amivel Haynald (és Róma is) az ügyet kezelte. Kapóra jöttek közben a Szentszék formai kifogásai, mivel a koadjutori kérelmet nem Rómába nyújtotta be Kovács püspök. Kínos lett volna viszont vele a kérelmet újra megírni. Így történt, hogy Haynald püspökké szentelésére csak majd egy év múlva, 1852. augusztus 15-én került sor Esztergomban. Erdélyi helyét csak október 15-én, Kovács püspök halála után foglalta el.

37 OSZK. Kézirattár, Levelestár Simor-Haynald levelezés

38 Eckhart Ferenc: Egy nagy magyar főpap életéből. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve. Szerk.: Angyal Dávid, 2. évf. Bp., 1932. 272–274. o. (továbbiakban: Eckhart: Egy nagy magyar főpap)

36 évesen, ereje teljében lett püspök Haynald Lajos. De vajon mit tud majd kezdeni az erdélyi egyházmegye hírhedten rossz körülményei között, ahol már pusztán az udvar elvárásai miatt is bizalmatlanul tekintettek rá? Annyi bizonyos, hogy akik az udvar politikai kiszolgálóját látták benne, nagyot tévedtek.

2. 2. Az erdélyi püspöki széken 1852–1864.

Haynald fiatalos lelkesedéssel székéren kezdte bejárni Erdélyt, hogy lehetőleg minden hívőt elérjen. Útjai során beszédekkel, buzdított, lelkesített. Előfordult, hogy 37 nap alatt 53 helyen beszélt. A személyes találkozások lassan oldották az előítéleteket s az előzetes félelmeket.

Egyházmegyéje nagyon szegény volt intézményekben, anyagi lehetőségekben. Ezen segítő szerepet játszott az egri káptalan egyik stallumát, s az ezzel járó jövedelmet. Valóságos szervezői bravúr volt így is erdélyi éve alatt tett közel 400 ezer forintnyi alapítványa. Nevéhez fűződik a csíksomlyói székely főgimnázium és a gyulafehérvári kórház megalapítása. Püspöki székhelyén kisebb papnevelő intézetet hozott létre és helyreállította székesegyházát. Számos templomot kellett még újjáépíteni egyházmegyéjében. A csíksomlyói búcsúk, a jezsuita missziók, papi vizsgák és lelkigyakorlatok lettek a megújuló vallási buzgóság jelei Erdélyben. 1859-ben, ad limina látogatásán Erdély fiatal püspöke büszkén számolhatott be sikereiről a pápának. Munkájáért otthon is, Rómában is megszerették.³⁹

Haynald ad limina látogatása fordulópont erdélyi püspöksége történetében, s egyben jelképes is lehet számunkra. A látogatásnak ugyanis 1859. május 1-jén a kultuszminiszter sürgönye vetett véget: „*Ő csász. kir. apostoli Felsője megvárja, hogy Erdély és Diakovár püspökei ily komoly időkben megyéikbe vissza fognak térni...*”⁴⁰ Pár év békeidő után a nagypolitika újra beleszólt Haynald életébe, s a Monarchia háborúja miatt egyelőre csak hamarabb kellett hazautaznia, nemsokára azonban megszületik az októberi diploma, amely új reményeket ébreszt a magyar alkotmány helyreállításával kapcsolatban.

Erdélyben mindez különös fontossággal bírt, hiszen az unió kérdésével volt összefüggésben. Hamarosan levélben kereste emiatt Eötvös József Haynaldot, s az unióval kapcsolatos véleményéről érdeklődött. Haynald 1860. november 22-én, Károlyfehérvárott kelt válaszában megnyugtatta, hogy ő is feltétlenül az unió mellett áll, s azért tenni is hajlandó. „*Allomásnál fogva sem szabad a merő theória terén maradni most, midőn két testvérhon jövője fölött fog talán a koczka elvettetni...*” Ígéri, hogy Bécsben jártakor latba veti ez ügyben befolyását.⁴¹ Hamarosan alakalma is nyílt a cselekvésre. 1861. február 10–12-ig Ferenc József egy előkészítő tanácskozást szeretett volna tartani az összehívandó erdélyi országgyűlés ügyében. A konferenciának Haynald adott otthont Gyula-

39 Szittyay Dénes: Haynald mint erdélyi püspök. In: Jézustársasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője 1916–17. Kalocsa, 1917. 3–21. o. (továbbiakban: Szittyay: Haynald)

40 Vázlatok Haynald Lajos bíbornok érsek életéből. Szerk.: Kóhalmi-Klimstein József. 40. o. (továbbiakban: Kóhami: Vázlatok)

41 OSZK. Kézirattár, Levelestár Haynald-Eötvös. 1. sz.

fehérváron. A nyitónapon, február 11-én elsőként mondott beszédet. Ebben kifejtette, hogy nem látja szükségét külön erdélyi országgyűlés összehívásának, sőt törvénytelenység volna azt külön összehívni.⁴² Beszédével jelentősen befolyásolta a konferencia menetét, s másnap a szavazás során a képviselők Haynald javaslata mellett döntöttek. (A magyar és székely szavazatokkal és néhány szász képviselő megnyerésével.) Gyulafehérváron ennek öröme fátylasmenet vonult a várba a Szózatot énekelve. Haynald reményteli beszédet intézett a tömeghez. De a megindult változásoknak hamarosan útját vágta a februári pátens.

Erdélyt nem hívták meg a magyar országgyűlésre. Haynald a püspöki kar tagjaként azonban meghívót kapott a főrendiházba. Itt sem maradt tétlen. Június 17-én hosszú beszédet mondott, melynek kezdetén rögtön az országgyűlés kiegészítését kérte a többi szent korona részek és Erdély haladéktalan meghívásával. „*Semmit rólunk nélkülünk...*” – hangoztatja.⁴³ A továbbiakban az 1860. október 20-án meghirdetett alkotmányosságát hiányolja, amelyet ő az eddigi törvények megtartásával ill. módosításukkal képzel el. „*Mi áll az 1847-ki jogállapotból? mi az 1848-ki törvényekből? mi az 1848–1849-ik évre következett korszakból, ... mi áll mindezekből? mi essék el? mi maradjon meg? mi álljon melléjük vagy helyökbe?*”⁴⁴ Haynald szerint a vélemények különbözőek lehetnek, de alkotmányos úton kell megvitatni őket. „*Az 1848. évi törvénynek keletkezési körülményeiből fölmerülő hiányok elhárítására nem azoknak a rögtönzés vagy felerőszakolások fejében való ignorálását, s alkotmányellenes utoni megsemmisítését, hanem alkotmányos uton való megváltoztatását, kijavítását, a nemzet valódi szükségéhez mért módosítását kívánom.*”⁴⁵

Haynald az 1848–49-es pozsonyi országgyűlés VII. tc. és az 1848-as erdélyi országgyűlés I. tc. alapján kimondott uniót változatlanul érvényesnek mondta, majd történeti áttekintést adott Erdély és Magyarország közös sorsáról, igazolva, hogy az uniós döntés egyáltalán nem volt megalapozatlan. A nemzetiségeket is biztosítja, hogy előnyükre válna az egyesítés, hiszen Magyarországon társaikra találva erősebb tömböket alkothatnának. Érti mindezt vallási és etnikai kisebbségekre egyaránt. Nem kell félniük az elnyomástól, hiszen rászolgálhatott bizalmukra az a tény, hogy Magyarország kiváltságos osztálya 48-ban önként le tudott mondani előjogairól, „*hogy azokban részesítse a honnak az alkotmány sánczain kívül álló minden lakóit.*”⁴⁶ A jövő Európájában Haynald szerint a kis nemzeteknek nem lesz jövője, el fogják nyelni őket. Ebből fakadóan kényszerű szövetségesünk Ausztria, alaptalan tehát a félelem Magyarország elszakadásától. Hangsúlyozta, hogy a kis népeknek is szükség-szerű csatlakozniuk ezen államalakulathoz.

Haynald beszéde méltán keltett föltűnést a bécsi udvarban éppúgy, mint Pesten, ahol hamarosan különlenyomatokban árusították. A köztudatban pe-

42 OSZK. Kézirattár, Fol. Hung. 1722. 241–243. f.

43 Főrendiházi Napló 1861. V. ülés, 1861. jún. 17. 31. o.

44 Uo. 32. o.

45 Uo. 35. o.

46 Uo. 38. o.

dig ezután mindvégig úgy maradt meg, mint a tehetséges püspök politikai pályájának belépője. Tették ekkor még nem lett konkrét következménye.

1861. szeptember végén császári leirat hívta egybe november 4-re az erdélyi országgyűlést. A gubernium október 3-i ülésén terjesztették elő a leiratot. Schmidt Konrád főkormányzékai tanácsos felszólalásában támogatta azt, s a 49-es jogeljárásról emlegette. Erre Haynald rögtönzött beszédében a káosz kezdetének, a jog és a törvényes rend feladásának nevezte a jogeljárás elméletét, hiszen hasonló elveken maga az uralkodó is veszélybe kerülne. Majd értelmetlennek mondta a fennálló törvények ellenére történő külön országgyűlés összehívását.⁴⁷ A főkormányzék végül Haynald javaslatának értelmében a leirat tartalmának elhalasztását kérte. Az újonnan kinevezett erdélyi főkancellár, Nádasdy Ferenc gróf erre Bécsbe hívatta Haynaldot, hogy ott próbálja meg kormányzékai ülésen tanúsított magatartásának megváltoztatására bírni. Haynald november 22-én érkezett Bécsbe, s a kért módosítás helyett hűségének kinyilvánítása mellett felajánlotta lemondását. Hazatérése után nem látogatta a gubernium üléseit. Ajánlatára választ csak későn, 1862 áprilisában kapott. Nádasdy ekkor feltétlen engedelmességre intette a jövőre nézve.⁴⁸

Fölüldülésként jött ebben a helyzetben Haynald római utazása a japán szentek kanonizációja kapcsán. Útja során (május-június) az a megtiszteltetés érte, hogy ő szerkeszthette a pápához írt hódoló föliratot.⁴⁹ Miközben a szerkesztési munkálatokkal tovább növelte római hírnevét, De Luca bécsi nuncius sorra írta jelentéseit, melyekben eljárást kért Haynald ellen túrhetetlen ellenzéki magatartása miatt. Joggal tartották különncnek, ha igazat írt az 1862-es helytartótanácsi vizsgálat, mely szerint valamennyi püspöki megye az erőhatalom ténye előtt meghajolva, ki alkalmazkodásból, ki együttműködési céllal, de öregbítik a hatalom intézkedéseit.⁵⁰ De Luca egyébként Scitovszky primás viselkedését is kifogásolta. Róma azonban Haynaldal kapcsolatban egyelőre kitarzott jó véleménye mellett.

Hazatérése után, 1863. januárjában Nádasdy kancellár magánlevélben ke-reste meg Haynaldot, s közölte vele, hogy újra tervbe vették az erdélyi országgyűlés összehívását, majd megpróbálta kipuhatolni, mi erről a püspök véleménye. Ha ugyanis kitarzana régi álláspontja mellett, úgy nem hívnák meg az országgyűlésre. Haynald válasza a magánlevélre hivatalos tiltakozás lett Bécsben jártakor. Tiltakozott egyrészt hűségének megkérdőjelezése, másrészt a feltételes meghívó miatt is.⁵¹

Tavasszal a trentói zsinat 300. évfordulója alkalmából a zsinat helyszínén tartott ünnepségek miatt Haynald egy időre újra kiszakadt a politikai küzdelmekből, s közben Erdélyben lezajlottak a július elejére összehívott országgyűlés választásai.

47 Szittyay: Haynald, 39–40. o.

48 Uo. 41–43. o.

49 Kőhalmi: Vázlatok, 48–49.

50 Lukács: Vatikán, 137, 140. o.

51 Szittyay: Haynald, 47. o.

Az országgyűlés idején Haynald a magyar képviselőkkel együtt a részvétel helyett feliratot fogalmazott az uralkodónak, részletesen megindokolva távolmaradásuk okait, felsorolva sérelmeiket. A terjedelmes felirat végén keserűen írják: „*Meglehet Fölséges Urunk, hogy emez országgyűléstől visszavonulásunk miatt ellenszegülési vágglyal fognak vádolni, pedig ki lenne boldogabb, mint mi, ha Fölséged kormányának rendeleteit teljesítenünk lehetne? Midőn azonban amaz országgyűlésbe belépve a trón és állam legszilárdabb alapjait, törvényeinket sértenők meg, azt a trón és haza iránti vétkezés nélkül nem tehetjük...*”⁵² A felirat július 22-én kelt. Másnap az erdélyi kancellária táviratilag közölte, hogy Haynaldot az uralkodó fölmentette főkormányiszéki tanácsosi állásától, valamint országgyűlési meghívóját is megszűntnek tekinti. Erről július 26-i keltezéssel meg is kapta az értesítéseket a főkormányiszék elnökétől.⁵³

A szembenállást még csak fokozta Crenneville kormányiszéki elnök, amikor politikai agitációval vádolta meg Haynald néhány papját és tanítóját. Haynald megvédte őket, s bizonyítékok híján elutasította a vádat, az ellentétek azonban ezzel pattanásig feszültek. Küszöbön állt Haynald lemondatása.

A nehéz helyzetben segítségére volt a főpapnak Erdély és Magyarország közvéleménye. Rengeteg együttérző, biztató levelet kapott. Csakhogy ezek jellegét érezzük: pl. a Dési Társalkodási Egylet levelében az áll, hogy az egylet 29 éve harcol a nemzet sarkalatos jogainak védelméért a maga szerény eszközeivel. Haynaldot tiszteletbeli tagjaik sorába fogadták, olyan nevek mellé, mint Eötvös József, Deák Ferenc és Teleki Domokos. Haynald otthonából, Szécsényből válaszolt, és megtiszteltetésnek vette, hogy ily férfiak sorába állva továbbra is a haza szolgálatában munkálkodhat.⁵⁴ Pár nappal e levél után otthonában keresik föl Nógrád megye tisztelgő nemesei, hogy kitartásra biztassák. A tisztelgők között volt Madách Imre.⁵⁵ A sajtó is foglalkozni kezdett Haynaldal, a Vasárnapi Ujság még 1862. március 30-i számában hoz egy rövid életrajzot róla, melyben mint az elmúlt évi országgyűlés nagy meglepetését mutatja be. Népszerűsége külön gondot jelenthetett a kormányzatnak is, figyelemmel voltak Haynald mozgására, utazásaira. Példa erre Kunszt József kalocsai érsek helytartótanácsától kapott figyelmeztetése, melyben a legközelebbi egyháztartományi zsinat kapcsán kéri, akadályozza meg, hogy a kalocsai ifjúság fáklyásmenetet adjon az ott jelenlevő Haynald tiszteletére. (Az erdélyi püspök a kalocsai érsek suffraganeusa, egyházmegyéje a kalocsai érseki tartomány része volt, ezért vett részt Haynald a zsinaton.) A szeptember 2-án kelt levél tanúsítja, hogy a készülőben levő „nemkívánatos eseményről” kormányzati szinten is tudomást szereztek és foglalkoztak is vele.⁵⁶ Az ügy nem kíván további kommentárt, mindenesetre „irigylésre méltó” szervezetségről tanúskodik.

52 OSZK. Kézirattár, Fol. Lat. 3953. (Fogalmazványok) 255. f.

53 Uo. 258–260. f.

54 OSZK. Kézirattár, Fol. Lat. 3954. (Pásztorlevelek, pro memoriák) 15–16. f.

55 OSZK. Kézirattár, Fol. Hung. 1722. (Hivatalos és személyi ügyekre vonatkozó iratok) 269–270. f.

56 OSZK. Kézirattár, Fol. Lat. 3954. 55. f.

Valóban nem késett sokáig az udvar végső döntése. Az erdélyi királyi biztos december 2-án önkéntes lemondásra szólította fel Haynaldot. Ez ügyben hamarosan Bécsbe utazott, ahol Thun kultuszminiszterrel egyeztetve írta meg lemondó nyilatkozatát az esztendő utolsó napjaiban. A szöveg megfogalmazása nem volt egyszerű, Haynald szeretne volna, ha lemondása nevének megbélyegzése nélkül történne, és ragaszkodott az ügy pápai kivizsgálásához. A lemondó nyilatkozat végleges változatán 1863. december 31-én száradt meg a tinta.

Haynald lemondásával kapcsolatban természetesen már történtek előzetes egyeztetések a Szentszék és az udvar között, de hamarabb szólították föl Haynaldot a lemondásra (1863. december 2-án), minthogy a tárgyalások közös nevezőre jutottak volna. Ily módon a pápa végső beleegyezését szinte megelőlegezték. Haynald a lemondó nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy a politikai vádaskodással szemben tiszta a lelkiismerete. Mindig az egyház, a trón és a birodalom érdekében cselekedett, csakhogy jobbító szándéka nem egyezett a kormányéval.⁵⁷ A melankolikus hangvételű lemondásról csakhamar szárnyra kapott a hír, hogy nem önkéntes. A bécsi nuncius, Falcinelli is arra kérte Rómát, ne fogadja el a lemondást. Tovább nehezítette a pápa döntését a gyulafehérvári káptalan és az erdélyi katolikus nemesség számos tagja által aláírt kérvény, amelyben határozottan kiálltak főpapuk mellett. De Ferenc József szándéka is eltökélt volt. Végül éppen a konkordátummal zsarolt: hogyan védhet a Szentszék egy olyan főpapot, aki a birodalom keleti felén tagadja a konkordátum hatályosságát?⁵⁸

A pápa 1864. májusában titokban magához hívatta Rómába Haynaldot. Kompromisszumos megoldásként fölmerült a székhelycseré vagy a segédpüspökös helyettesítés, ideiglenes pihenő gondolata. Az udvar azonban ezután is hajthatatlan maradt. Ragaszkodtak hozzá, hogy Haynald elhagyja székét, sőt az országot is. Ezek után a pápa 1864. szeptember 22-i konzisztóriumán Haynaldot in partibus infidelium karthágói érsekké nevezte ki, s egyben fölmentette erdélyi tiszteből.

Ha visszagondolunk Haynald hasonlóképpen politikai okokból motivált kinevezésére, s az azzal kapcsolatos hasonló eljárásra, az időközben megkötött konkordátum ellenére azt kell mondanunk, hogy az eljárás lényege nem sokat változott. Legfőljebb az utóbbi esetben kissé korábbi fázisban kezdték meg a Szentszékkel a tárgyalásokat. Ferenc József a püspökök kinevezésével kapcsolatban a Szentszéken át is érvényesíteni tudta politikai akaratát. Talán ez az eset is adalék lehet a konkordátum sikerének és érvényének megítéléséhez.

2. 3. Címzetes karthágói érsekként Rómában 1865–1867.

IX. Piusz még a fölmentés napján tízezer forintos évjáradékkal gondoskodott Haynaldról az erdélyi püspökség jövedelmének terhére, és maga mellé rendelte Rómába. Utazása azonban az említett évjáradék visszatartása miatt még egy évig húzódott, s véglegesen csak 1865. novemberétől tartózkodott

57 Eckhart: Egy nagy magyar főpap, 281. o.

58 Uo. 282–283. o.

Rómában. Az itt töltött másfél évről viszonylag keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy pápai szolgálatba állott, és tanácsos lett a rendkívüli ügyek kongregációjában (Consultor Congregationis pro Extraordinariis).⁵⁹ Ez a kongregáció volt a politikai vonatkozású ügyek felelőse. Noha munkájának részleteiről – magyarországi források híján – nem is tudunk tájékoztatást adni, annyi a „munkahely” jellege miatt is bizonyos, hogy az ott töltött idő remek diplomáciai iskolát jelenthetett Haynaldnak. Nem elhanyagolható az a rálátás, amely innen Európa politikai változásaira, s köztük részben e dolgozat elején is érintett egyházpolitikai problémákra nyílt.

Életviteléről a korabeli sajtó ill. életének későbbi ünnepei alkalmából készült életrajzi összefoglalások segítségével tudhatunk meg részleteket. Ezek alapján kiderül, hogy nyelvtelhetsége, finom modora révén Rómában csakhamar a bíborosi szalonok kedvelt vendége lett. Fogalomná vált neve, röviden csak úgy emlegették, mint „a magyar püspök” (vescovo ungharese). A pápa szemében is a legkedveltebb magyar főpapok közé tartozott. Haynald magára talált tehát az örök városban. A feszített életvitelű erdélyi évek után itt több ideje jutott olvasásra, egy-egy útikönyv társaságában látogatta Itália nevezetességeit, nagy gonddal gyarapította növénygyűjteményét.

De folytatva a gondolatmenetet az előbb említett politikai rálátással, meg kell állapítanunk, hogy volt mit figyelemmel kísérnie: jelentős változások zajlottak Európában, de kifejezetten a Monarchiában is, s ezek a változások hamarosan Haynaldot is érintették. A kiegyezéssel hivatalába lépő magyar kormány első intézkedései közé tartozott, hogy a Lonovics József halálával megüresedett kalocsai érseki székre Haynald Lajost javasolta kinevezésre az uralkodónak. Erről egyébként még magát Haynaldot sem értesítették, s e mulasztással kapcsolatban Eötvös József miniszter a következőképpen mentegőzik: *„Nagyméltóságú Érsek! E pillanatban jön kezembe őfelségének legmagasabb határozata, melyben Excellenciádat a megürült kalocsai érseki székre kinevezni méltóztatott. A fejedelemnek ezen határozata örömmel fogja eltölteni minden hazafi szívet, de ezt kettősen érzik azok, kik, mint én, Excellenciádat közelebb ismervén, nagy tulajdonairól méltányosan tételhetnek. Engedje, hogy midőn ezen érzelmemet kifejezem, egyszersmind okaimat adjam elő, melyekért Excellenciádat arról, hogy őfelségének az érsekség bétöltését javasolni fogom, előlegesen nem értesítettem.”*⁶⁰ Okai pedig a következők: ismeri Haynald hazája és királya iránti lelkesedését, s így bízott benne, hogy nem vonná meg szolgálatait. Tudja, hogy Haynald gondolkodásában a vallás érdekei minden egyebeket háttérbe szorítanak, de azt is kétségtelenül tudja, hogy *„egyházunk érdekeit semmi sem biztosítja inkább, mint ha az egyház kormányzata e hazában olyanok kezébe tétetik le, kik arra személyes tulajdonaik és a nemzet bizodalma által képesek”*. Majd így folytatja: *„Én – mint azt előterjesztésemben kimondám – abban, hogy a fejedelem a haza második egyházi méltóságára azt nevezi ki, kit arra a közvélemény kijelölt, azon szerencsés egyetértésnek egy új*

59 A kinevezést lásd: OSZK. Kézirattár, Fol. Hung. 1722. 82–89. f.

60 Eötvös József: Levelek. Szerk.: Oltványi Ambrus. Magyar Helikon, 1976. 476–478. o. (továbbiakban: Eötvös: Levelek)

jelét látom, mely a jelen pillanatban a király s nemzet között létezik, s Excellenciád, midőn sokkal kedvezőbb egyházi s tudományos tevékenységét egy nagy egyházmegye terhes kormányzatával cseréli fel, azon öntudattal teheti azt, hogy saját vágyait a nemzet s király együttes kívánatainak áldozta fel.” De azt sem titkolja el Eötvös, hogy ez az állás nagy nehézségekkel is jár.

Haynald április 12-i válaszelevelében Rómából azt írta, hogy először a pápától értesült a kalocsai kinevezés szándékáról. A kinevezést, mint a pápa és az uralkodó akaratát elfogadja, de érzi a feladat súlyát, amely „különösen most, korunk átalakulásának válságos napjaiban, a közműködés terén mindenkinek, de kiválóan a borús jövő elejébe méltó aggodalommal tekintő egyházi fő elüljáróknak vállaira nehézkedik...”⁶¹

Nemsokára újabb levélváltás történt Eötvös és Haynald között, a praeconisatio sürgetése tárgyában, amely azért volt fontos, hogy Ferenc József magyar királlyá koronázásának ünnepségén Haynald már kalocsai érsekként vegyen részt, s ott tevékenyen közreműködjék. A praeconisatio végül május 17-én történt.⁶²

Eötvös József tanúsága szerint, s egy korabeli hetilap szavaival élve Haynald neve Magyarországon is egyike volt a kedves hangzású neveknek.⁶³ A magyar közvélemény nem feledte erdélyi tanúságát. E közvélemény a kinevezésben a főpap rehabilitációját látta, nekünk azonban nem szabad említés nélkül elmennünk a levelek jövőt érintő, nehézségeket emlegető részletei mellett. Haynald a kor átalakulásának válságos napjairól ír, s Eötvös is említi a nagy nehézségeket, mellyekkel a főpapi állás akkoriban járt. Mindketten jól látták azokat a problémákat, amelyek a polgári átalakulással, intézményrendszerének kialakításával kapcsolatban várhatóan felmerülnek, s a magyar egyház érdekeit, egyház és állam kapcsolatát érinteni fogják. A nagy jogi munka előtt álló miniszternek egyáltalán nem volt mindegy a törvényhozásban is közreműködő főpapok hozzáállása. Mi lesz a reakciónk a reformokra? Merev elzárkózás vagy megegyezésre törekvés? Talán ezzel a gondolati háttérrel fejezte ki személyes örömet Eötvös a kinevezés miatt, s remélt Haynald személyében konstruktív társat az említett nagy munkához.

Egy érdekes sajtófülest még hozzátennék Haynald kalocsai kinevezéséhez, annál is inkább, mivel későbbi újságokban is ismétlődik. A Hazánk s a Külföld c. hetilap 1867. május 23-i számában azt írja, hogy ha nem töltötték volna be nemsokkal a magyar minisztérium hivatalbalépése előtt a primási széket, oda minden bizonnyal Haynald került volna. Anélkül, hogy átadnánk magunkat a „mi lett volna, ha” gondolatmenetének, azt megállapíthatjuk, hogy elég nagy fordulatot jelentett így is az ország második egyházi méltóságaként viszontlátani a letett erdélyi püspököt. Vajon ki gondolta volna másfél évvel korábban, hogy a Monarchia területéről száműzött püspök egykor majd Simor primással együtt fogja a nemzet ünnepén Ferenc József fejére helyezni a magyar koronát?

61 OSZK. Kéziratár, Levelestár, Haynald-Eötvös 2. sz.

62 E levélváltást lásd: OSZK. Kéziratár, Fol. Hung. 1722. 228–229. f.

63 Magyarország és a Nagy Világ 1866/14. (ápr. 8.) címlapon.

Haynald 1867. június 4-én foglalta el főpapi székét. Az egyházmegye hívehez intézett beköszöntő szövegében a *keresztény haladást* hirdette meg lelkipásztori programként. Hitben gyökerező haladást értett ezalatt, de a hitben való elmélyülés mellett ennek a haladásnak Haynald szerint érintenie kell az egyéni, családi és politikai élet minden szintjét. A keresztény haladás egyrészt törekszik a megtérésre, másrészt a megértésre, megegyezésre az új világgal.⁶⁴

3. Fölgyorsult események 1867–1871.

(konkordátum-misszió, autonómia-mozgalom, I. Vatikáni Zsinat)

Haynald kalocsai érsekségének első éveiben járunk. A fejezet címében fölso-rolt folyamatok, események pár éven belül, gyakran egymással párhuzamosan zajlottak. Ha figyelembe vesszük még Haynald ezidőtájt kezdődő akadémiai és országgyűlési tevékenységét, úgy életének erről a 3–4 évről megállapíthatjuk, hogy valóban embert próbáló lehetett, s nem akármilyen figyelmet követelt az egyes szálak kézben tartása. Próbáljuk meg most e szálakat szétválogatni, s lehetőleg az összefüggéseket is figyelembe véve egyeként nyomon követni.

3. 1. A konkordátum-misszió

A konkordátum érvényességének kérdése már a püspöki kar 1867. október 20-i ülésén is előkerült, Simor prímás előterjesztésében. Előjáróban érdemes talán megjegyezni, hogy Simor érsek egykor mint kultuszminisztériumi osztálytanácsos részt vett a konkordátum kidolgozásában. A hercegprímás javaslata szerint a linzi békekötés magyarországi becikkelyezésének analógiájára kérni lehetne a magyar országgyűléstől az 1855-ös konkordátum „honosítását”, azaz becikkelyezését is. Haynald felszólalásában ellene mondott a javaslatnak, mivel szerinte nem lehet párhuzamot vonni a protestánsok számára új jogokat biztosító linzi béke, és a katolikusok ősi jogait biztosító konkordátum között. A konkordátum már megkötésének módjánál fogva is olyan gyűlöletes a magyar fülnek, hogy az egyház jogainak elismerését célszerű a konkordátum szó említése nélkül kérni. Miután más főlshólalók is csatlakoztak Haynald véleményéhez, a hercegprímás elejtette eredeti javaslatát, s csak arra hívta föl a püspöki kar figyelmét, hogy a konkordátumot egykor a püspöki kar is aláírta, s most az elejtésében a lehető legnagyobb tapintattal és tisztelettel kell eljárnia a Szentszék irányában. Javasolta ezért, hogy a pápát magánúton világosítsák fel a helyzetről. A püspöki kar elfogadta ezt a javaslatot, s a téma ezután majd egy éven át nem fordult elő ezen a fórumon.⁶⁵

A kiegyezés után a konkordátum érvényességének kérdése Ausztriában is problémát jelentett. Készülőben voltak azok az új polgári oktatási és vallásügyi törvények, amelyek összeférhetetlenek voltak a régi egyezményvel. A bécsi

64 A beszédet idézi: Kóshalmi: Vázlatok, 73–74. o. Lásd még: Gabriel Adriányi: Ungarn und das I. Vaticanum. Böhlau Verlag Köln Wien, 1975. 71. o.

65 Az 1867. okt. 20-i püspökkari gyűlés jegyzőkönyvéből. In: Török: Autonómia, 339–340. o.

kormány ezért idejekorán a konkordátum módosításának lehetőségei után kutatott. A tárgyalások egyik lehetséges vezetőjeként szóba jött Haynald Lajos személye, akit kedveltek és ismertek Rómában. 1867 decemberében ezért Bécsbe rendelték Haynaldot. A január elejéig húzódó tárgyalások és magánkihallgatások során azonban még az osztrák kormány sem fogalmazta meg szabatosan kéréseit, és álláspontját folyamatosan módosította. Erről panaszkodott Haynald Eötvösnek 1868. január 11-én, Bécsből írt levelében.⁶⁶ E levélben azt is kifejti, hogy időközben kiderült a Szentszék elzárkózó hozzáállása is. Hivatkozik Antonelli táviratára, melyben a bíboros azt írta, nem ajánlja, hogy egy püspök olyan megbízatást vállaljon, mint amelyet Haynaldtól kértek. Az uralkodó mindezek ellenére kérte Haynaldot, legalább magánszemélyként menjen el Rómába, s adjon tájékoztatást. Eötvös válaszlevelében azt írja, hogy véleménye szerint az az ellentét, amely az osztrák törvényhozás és a római kúria nézetei között létezik, kiegyenlíthetetlen. Ausztriában az egyházi rend elleni ingerültség igen nagy, s az ebből fakadó törekvés a konkordátum megszüntetésére olyan politikai irányzat, mely – legalábbis egy időre – ellenállhatatlan.⁶⁷

Haynald nehéz helyzetbe került. Egyrészt eleget szeretett volna tenni az uralkodó kérésének, másrészt biztos jeleket kapott Rómából, hogy ez ügyben megjelenése nem kívánatos. Tekintélye mindkét helyen veszélyben forgott. Végül május 10-én egy császári ajánlólevéllel Rómába utazott, hogy a Szentszékét magánemberként tájékoztassa. A hivatalos tárgyalások folytatásával Meyseburg külügyminisztériumi államtitkárt bízták meg.⁶⁸

Haynald május 16-án érkezett Rómába, s ott szinte mindenkit megkeresett, aki a konkordátummal kapcsolatos döntésre befolyással lehetett. Május 20-án a pápa is fogadta. IX. Piusz elítélte az Ausztriában készülő új házassági-, iskolai- és interkonfesszionális törvényt, kilátásba helyezte a Vatikán tiltakozását e törvények szentesítése esetén, s egyetlen engedményként megígérte, hogy a tiltakozásban a császár személyét közvetlenül nem fogja támadni, és nem fogja visszavonni Ferenc József apostoli királyi jogait. A tárgyalások menetét tovább zavarta az a hír, miszerint Magyarországon is tapssal üdvözölték az országgyűlésben a polgári házasság szükségességének kijelentését.

Haynald május 25-én lényegében eredménytelenül tért vissza Rómából. Antonelli bíboros emlékezetében ettől kezdve visszavonhatatlanul liberális, politizáló érsekként szerepelt. Elvesztett római tekintélyéért cserébe itthon a Lipót-rend nagykeresztjét kapta.⁶⁹

Személyes meggyőződése a konkordátum magyarországi helyzetét érintően nem változott. Kiderül ez a püspöki konferenciákon mondott beszédeiből. Az 1868. június 27-én tartott tanácskozáson pl. Simor prímás közvetítte a pápa azon kérését, hogy az ausztriai püspökök példájára a magyar püspöki kar is a

66 OSZK. Kézirattár. Levelestár. Haynald-Eötvös 3. sz.

67 Eötvös: *Levelek*, 519–522. o.

68 Gabriel Adriányi: *Erzbischof Lajos Haynalds Mission in der österreichischen Konkordatsfrage*.

In: *Der Donauraum*, 1971. 16. Jahrgang, 2/3. Heft, 153. o.

69 Uo. 154. o.

konkordátum védelmére keljen. Haynald hozzászólásában ezt lehetetlennek mondta. Magyarországon az egyház jogait hazai törvény biztosítja, nem a konkordátum. E törvényre pedig a király esküt tett koronázásakor. Haynald felszólalása után a püspöki kar őt bízta meg, hogy a kérdésről tájékoztató föliratot készítsen a pápának.⁷⁰ Az elkészült emlékiratot már a következő ülésen, július 1-jén beterjesztette. 1868. szeptember 26-án, amikor a püspök-kari ülésen újra fölmerült a konkordátum kérdése, pontosabban Róma nemtettsége elejtésével kapcsolatban, Haynald a konkordátumot továbbra is elfogadhatatlannak mondta. Ekkor azzal érvelt, hogy a konkordátum megkötésének idején a magyar alkotmány föl volt függesztve, az akkori püspökök tehát kénytelenek voltak aláírni, ha nem akartak törvényen kívül maradni. Az ősi magyar alkotmány visszaálltával azonban a püspöki kar éppen ezen alkotmány erejénél fogva nem hivatkozhat a konkordátumra, mert ebben a helyzetben az már elfogadhatatlan.⁷¹

A püspöki kar a konkordátum kérdését diszkrétan kezelte, így az elkészült emlékiratot Haynald minden hivatalos tudósítás nélkül, személyesen vitte Rómába. A Szentzsák azonban hivatalosan csak 1918-ban, a monarchia felbomlásával ismerte el a konkordátum érvénytelenségét.⁷²

3. 2. Az autonómia-mozgalom

Eötvös József még az 1867-es év vége előtt elkezdte szorgalmazni a katolikusok önkormányzatának ügyét. Ez ügyben Simor primáshoz írt levelében röviden összefoglalta az autonómia előnyeit, s megalkotásának szükségessége mellett szóló érveit.⁷³ A kézzelfogható előnyön, az egyház önálló, államtól független kormányzásán túl Eötvös kulturális és társadalmi előnyöket is említ. Kulturális téren az egyházi iskolák gondosabb kezelését, s így az oktatás színvonalának növelését remélte, társadalmi szinten pedig a hívek bevonásával születő kezdeményezőkézséget, amely részint megszüntetné az akkoriban tapasztalható vallási közönyt, részint pedig nélkülözhetetlen előnyöket jelenthetne az egyház érdekeinek politikai képviseletében. Mindezt úgy lehet elérni, ha az egyház külső ügyeiben is érvényre jutnak azok az alapelvek, amelyek az állam kormányzásában érvényesülnek. Eötvös levelében megbízta a püspöki kart az autonómia szervezeti javaslatának kidolgozásával.

Simor válaszában támadta a miniszter levelének azt a részletét, amelyben Eötvös a kor vallásos fásultságát említette, s a közöny okaként a régimódi szervezést jelölte meg. A primás szerint a fásultság nem katolikus jellemző csupán, igaz pl. a protestánsokra is, tehát inkább magára a korra jellemző. Ennél az apró részletnél azonban fontosabb az a felfogásbeli különbség, amely

70 Az ülés jegyzőkönyvét lásd: Török: Autonómia, 352. o.

71 Az ülés jegyzőkönyvét lásd: Török: Autonómia, 353–357. o.

72 Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. München, Aurora könyvek, 1974. 20–21. o. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II. Edidit Gabriel Adriányi)

(továbbiakban: Salacz: Egyház és állam)

73 A levél ismertetését lásd: Török: Autonómia, 62–66. o.

Simor autonómiát meghatározó szavaiból derülhet ki számunkra. Míg Eötvös a társadalmi kezdeményezést hangsúlyozta az autonómiával kapcsolatban, Simor elsősorban az önálló (állami beleszólástól mentes) kormányzást értette alatta.⁷⁴

1867. november 4-én a püspöki kar tanácskozásán Simor és Haynald együtt védik meg az autonómia szükségességének gondolatát.⁷⁵ A november 7-i ülésen pedig már egy tervezet is elhangzott a primás előterjesztésében. Haynald e tervezetet még továbbgondolásra ajánlja, s a kiterjesztett püspöki vétó kapcsán Eötvöst idézi, miszerint község dolgaiban a község, megye dolgában a megye, ország dolgaiban az ország határozzon. Tehát az egyházközségek ügyeiben a püspök lehetőleg ne vétózzon. A szabályzat szellemével kapcsolatban arra figyelmeztetett, hogy a reformok korában azokat egyházi téren épp oly kevésbé lehet kikerülni, mint politikai téren.⁷⁶ Arról, hogy nem véletlen történtek e megjegyzések, Eötvös néhány Haynaldhoz írt levele tanúskodik. Fentebb már említett, 1868. január 12-i levelében, amelyet a konkordátummal kapcsolatban írt a Bécsben tárgyaló Haynaldnak, a következőképpen írt: *„A katolikus egyház jövője nem egyes konkordátumoktól s azon kedvezményektől függ, melyek azokban az egyházi rendnek biztosítanak... a konkordátum megszüntetése nem ingatja meg egyházunk állását a birodalomban, nem veszélyezteti jövőjét. A katolicizmus ezentúl csak a szabadságban találhatja támasztát, csak belső szervezetében keresheti azon eszközt, mellyel minden megtámadásoknak ellentáll, s teljes meggyőződés, hogy kik az egyház érdekét Ausztriában helyesen fogják fel, inkább oly szervezés mentül előbbi s mentül tökéletesebb keresztülvitelét fogják maguknak kitűzni célul... Excellenciád van hivatva ma, hogy e nagy eszmének hazánkban s a birodalomban megalapítója legyen.”*⁷⁷ Majd január 22-én Haynald elhúzódozó távolléte miatt a következőképpen aggódik: *„Belátom, hogy egyházunk autonómiájának ügyében nemsokára lépésnek kellene történni, mert alsóbb klérusunk mindinkább nyugtalanodni kezd, s mégis, nem akarnám, hogy valami történjék, mielőtt Excellenciád visszajött, mert semmi reményem, hogy közbenjárása nélkül kielégítő eredményekhez juthatunk.”* Majd reményeivel kapcsolatban folytatja: *„arra kellene törekednünk: hogy a régi tespedésből kibontakozva új életet öntsünk egyházi szerkezetünkbe... A szabadság semminek sem tartozik több hálával, mint a katolikus egyháznak... az idő eljött, midőn a szabadság viszonyozni fogja az egyháznak ezen szolgáltatát. Valamint az egyház a szabadságnak alapjait rakta le egykor, úgy most a szabadság fog szolgálni az egyház épületének alapjául, s ezen alap erősebb lehet annál, melyet egyházunk egyes fejedelmek s miniszterek kegyében kerestett... A primás megjött, de még nem találkoztam vele. Úgy hiszem, nem fog nehézséggel járni, hogy Excellenciád visszatérése előtt az autonómia dolgában határozó lépést ne tegyen, és ez az óhajvásom. Most igen károsnak tartanám, ha a püspöki kar oly indítvánnyal lépne fel, mely nagy opposzícóra találna, vagy*

74 Uo. 73. o.

75 A jegyzőkönyv megfelelő részletét lásd: Török: Autonómia, 342. o.

76 Uo. 345. o.

77 Eötvös: Levelek, 520–521. o.

már az első generális gyűlésnél módosíthatnák, s ha Excellenciád nincs jelen, félek, ily operátum kerülne a világ elébe...” Végül megígéri: „Megkísértem, s a velem közölt terv alapján kidolgozom azt, mit kivihetőnek gondolok, s minél még Deák támogatására is számolhatunk...”⁷⁸ S hogy mennyire fontos volt mindez Eötvös számára, arról január 29-i levele tanúskodik: „mihent jobban vagyok, felmegyek, (Bécsbe) nem a delegációért, hanem hogy Excellenciáddal az autonómia és a népiskola-törvényem ügyében szóljak, melyekhez több bizodalمام van, s melyeket a nemzet jövőjére nézve fontosabbnak tartok minden tisztán politikai vitatkozásunknál.” Levelének zárásául a Lipót-templom (mai Szent István bazilika) akkor még építés alatt álló kupolájának beomlása kapcsán a következőket írja: „Absit Omen: így végzi Excellenciád utolsó levelét, melyben a Lipót-templomon történt szerencsétlenséget említi. Megvallom, midőn a katasztrófa után a helyszínen a romokat megnéztem, nekem is ez volt az első gondolatom... Ha tehát a templomot törekvéseink jelképeként fogadom is el, abban, mi történt, nem fenyegető előjelt, hanem inkább komoly intést látok, mely azon feltételekre emlékeztet, melyektől öszves törekvéseink sikere függ, mely arra tanít, hogy mennél magasabbra akarjuk emelni egyházunkat, annál mélyebbre rakjuk le alapjait.”⁷⁹

Haynald közvetítésével valóban sikerült Eötvösnek a püspöki kar szervezeti javaslatát befolyásolni, sőt, módosítási javaslatai általában nem is találtak nagyobb ellenállásra.⁸⁰ Így pl. a világiak kétharmados többségének elvét is elfogadta a püspöki kar. A tárgyalások során fölmerült egy-két támadás esetén rendszerint Haynald nyugtatta meg a kedélyeket. 1868. június 27-én került sor hasonló eseményre, ekkor a püspöki értekezleten Fogarassy Mihály erdélyi püspök támadta durván az autonómia-eszmét, szabadkőműves szellemnek tudva be születését. Hivatkozott az erdélyi státussal kapcsolatos rossz tapasztalataira. Haynald válaszában határozottan kiállt az autonómia mellett, színterint a király megváltozott jogköre miatt az egyház a kormánynál többé nem remélhet biztos támogatást, a legjobb, amit tehet, hogy híveivel jár. Csak egy ilyen önkormányzat kaphatja meg a régi jogokat és javakat. Az autonómia tehát inkább csak forma szerint, mint lényegileg hozna újat.⁸¹

A július elején megszületett püspöki javaslat szélesebb körű tárgyalására kitűzték a egyes tanácskozmány időpontját. Erre hivatalosak voltak a katolikus országgyűlési képviselők, főurak. A tanácskozmány idejének közeledtével (október 1.) azonban egyre több új és gyakran radikális vélemény jelent meg a sajtóban, amelyek feszélyezték a légkört. Félő volt, hogy az ellentétek kipattanása esetén szakításra kerül sor a püspöki kar és a világiak között. Ennek megakadályozására javasolta Haynald, hogy a püspöki kar jelentse ki, hogy a egyes tanácskozmánynak nem feladata elméleti kérdéseket tárgyalni, szorítkozzék csak az egyház anyagi javait kezelni képes testület megalkotására. Ha a világiak gyökeresen másképp képelnék az autonómia kérdését, nem kell

78 Uo. 522–524. o.

79 Uo. 526–529. o.

80 Lásd: Török: Autonómia, 121–123. o.

81 A jegyzőkönyvet lásd: u. o. 350–351. o.

velük vitába szállni, hanem időt kell nekik adni egy pozitív kiindulási alap kidolgozására.⁸² Haynald javaslatának második felével kapcsolatban a püspöki kar inkább a vegyes bizottság híve volt, még az esetleges ellentétek esetén is, sőt egyesek a szakítást is megkockáztatták volna. Végül október 1-jén, a vegyes tanácskozmányon az egész folyamat nem várt fordulatot vett Deák felszólalásának köszönhetően.

Deák Ferenc arra kérte a püspöki kart, hogy egyelőre csak választási szabályzatot dolgozzon ki, amelynek alapján megválasztott képviselőkből még mindig csak egy előkészítő kongresszus ülne össze. Ők újra kidolgoznának választási szabályokat, s ezek alapján történné a végleges autonómiai kongresszus összehívása. A demokrácia szabályainak ilyen alapos betartatása ugyan meglepetést okozott, Deák tekintélye előtt azonban meghajolt a vegyes tanácskozmány, s indítványát elfogadták.

A püspöki kar feladata ennek megfelelően a választási szabályzat javaslatának kidolgozása lett. E feladattal el is készültek januárban, a hónap végére már az asztalon feküdt a vallás- és közoktatásügyi miniszter és az uralkodó aláírásával megerősített szabályzat. Április 2-ig mégis fiókban maradt, és nem hozták nyilvánosságra. Török Jenő érdekes politikai együttműködést lát a késlekedés mögött. Mégpedig a püspöki kar és a Deák-párt együttműködését. Az elkészült szabályzat ugyanis várhatóan megosztotta volna a közvéleményt, a párton belül pedig a szélsőséges liberális elemek és a konzervatív szárny szakítását, vagyis a párt bomlását okozhatta volna. Ez a hasadás nagyon szerencsétlen fejlemény lett volna a választások előtt. Ezért kellett a püspöki karnak a közzététellel megvárni az országgyűlési választásokat.⁸³

1869. június 24-én ült össze az előkészítő kongresszus első ülészaka. Egy 18-as választási bizottság kinevezése után gyorsan föl is oszlott. Az előkészített választási szabályzatot azután az október 7–13-ig üléselő második ülészak tárgyalta. Ezeken az üléseken Deák volt a szabadelvű módosításokat követelő ellenzék vezére. A bizottság által kidolgozott álláspontot – amely a legfőbb követelést teljesítve a közvetlen választások elvén készült – Haynald Lajos védte, általában sikerrel. Deák módosítási javaslatai közül csak azt az indítványt fogadták el, hogy a helyi választásoknál a plébános ne legyen automatikusan a választási bizottság elnöke, hanem csupán a választási bizottság összehívása legyen az ő kötelessége. Egyébként természetesen a plébánost is megválaszthatják elnökeknek.⁸⁴ Az előkészítő kongresszus feladatának bevégzése után széteszlott. Megkezdődhetett a „nagykongresszus” küldötteinek választása. Mégis egy év telt el az összehívásáig. Közben zajlott ugyanis az I. Vatikáni Zsinat, amelyen a magyar főpapok is részt vettek, s amely körül annyi politikai indulat született, hogy az autonómia-mozgalom további történetét is lényegesen befolyásolta. Szakítsuk most meg ezért a mozgalom történetének fonalát, s tekintsük át a zsinat számunkra érdekes részleteit.

82 Uo. 358. o.

83 Uo. 155–157. o.

84 Deák: Beszédék, 244–247. o.

3.3. Az I. Vatikáni Zsinaton⁸⁵

Az 1869. december 8-án kezdődő zsinatnak nem voltak mai értelemben vett előkészületei. A zsinati témákat nem dolgozták ki előre, hanem a zsinat folyamán állították össze azokat. A magyar püspökök is mindössze annyi instrukcióval érkeztek otthonról, hogy tartózkodjanak az olyan határozathozattól, amely megnehezítené az állam és az egyház viszonyát Magyarországon. Ez egyébként Eötvös kultuszminiszter kérése volt.⁸⁶

Több mint 300 éve nem ült össze egyetlen zsinat. Nem volt egyszerű feladat az idők során változott körülményeknek megfelelő ügyrend hirtelen kialakítása. Haynald országgyűlési és diplomáciai tapasztalatának itt hasznát vehették. Felix Dupanloup orleans-i püspökkel együtt javasolják a nyelvek szerinti tárgyalócsoportok kialakítását. Eszerint olasz, francia, német és angol nyelven tárgyaló csoportok alakultak. A megosztott tárgyalási módszer jól bevált, s lerövidítette a tanácskozások idejét. (E nemzetközi csoportok felújítva a II. Vatikáni Zsinaton is jó szolgálatot tettek.)⁸⁷ Haynald ötlete volt a zsinaton megalakult ún. nemzetközi bizottság is. Ez mindössze tíz tagból állt, amolyan félhivatalos szerv maradt, de minden lényeges dologba beleszólása volt. A magyar püspököket itt Haynald képviselte. Szervező tevékenysége és nyelvtetségsége révén a zsinat egyik jelentős személyisége lett. Csakhogy a zsinati ellenzék oldalán. Amikor február 22-i beszédében kitért a püspöki jogokra, s elutasította azok megnyirbálását még a Szentszék részéről is, az ultramontán többség kifütyülte, kénytelen volt beszédét félbeszakítani. Életre szóló élménye maradt, s nagyon fájdalmasan érintették a tapasztalt majorizáló törekvések.

Az igazi ellentétek azonban akkor pattantak ki, amikor március 6-án váratlanul egy újabb részt csatoltak az egyházzal szóló konstitúció tervezetéhez. A fejezet, amelyet egyébként a zsinati atyák többségének javaslatára csatoltak a konstitúcióhoz, hit és erkölcs dolgaiban kimondta a pápa tévedhetetlenségét. A zsinati ellenzék Haynald és Dupanloup vezetésével időszerűtlennek mondta a dogma kimondását, igazságtartalmát egyébként elfogadta. A készülő dogma híre közben nagy politikai vihart kavart Franciaországban, Németországban és Magyarországon is.⁸⁸ A magyar kormány sem tudta eldönteni egy ideig, hogy visszahívja-e a magyar püspököket, vagy éppen az itthoniakat küldje ki a zsinati ellenzéket erősíteni. Végül inkább az utóbbi mellett döntött. Információi a nehéz helyzetben ingadozó és meghasonlott püspöki karról minden bizonnyal Haynald Lajostól származtak.⁸⁹ A kormány magánúton is tudomására hozta a magyar püspököknek, hogy a tévedhetelenség kimondása a Syllabus

85 A zsinatról általában, de H. zsinati működéséről is alapvető információkat nyújt Adriányi Gábor: *Ungarn und das I. Vaticanum* c. könyve Böhlau Verlag Köln Wien, 1975. (továbbiakban: Adriányi: *Vaticanum*)

86 Adriányi Gábor: Haynald Lajos az I. Vatikáni Zsinaton. Kézirat, 2. o. (Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa, Ms. 819.) (továbbiakban: Adriányi: *Zsinaton*)

87 Uo. 3. o.

88 Salacz: *Egyház és állam*, 36. o.

89 Adriányi: *Zsinaton* 5. o. A kormány intervenciójára lásd még: Adriányi Gábor: *A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton (1870)*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. köt. 121. o. Bp. 1992.

elvei után határozottan károsan befolyásolná az egyház és az állam kapcsolatait. Az országgyűlés képviselőházában a költségvetés tárgyalásakor indítványozták, s néhány szavazat híján meg is szavazták a vallási alapok államosítását.

Közben Haynald június 14-i beszéde, amelyet a pápai primátussal kapcsolatban mondott, ismét zajosan fejeződött be, amikor töröltetni szeretne volna a szövegből azt a kitétel, miszerint a pápa mindenütt valódi, teljes és közvetlen joghatósággal rendelkezik. A püspöki jogok védelmére a majoritás nemtetszése felelt. Haynaldot e beszéd után személyes támadások is érték a szónoki emelvényről, védekezésre azonban, fájdalmára, nem nyílt lehetőség.⁹⁰

Júliusban elkerülhetetlenül az infallibilitas soron kívüli tárgyalása következett. Miután a zsinati ellenzék, s benne a magyar főpapok zöme a július 13-i próbaszavazáson nemmel szavazott, a kérdés az volt, megismételjék-e tettüket a július 18-i nyilvános ülésen. Haynald véleménye szerint igen, a kisebbség többsége azonban más véleményen volt, s így végül a hazautazás mellett döntöttek. A nyilvános ülésen azután az ellenzék távollétében nagy többséggel megszavazták a dogmát.⁹¹ Hazatérő püspökeink nehéz helyzetbe kerültek. A kormány a placetum-jog felélesztésével, vagyis a zsinati határozatok kihirdetésének megtiltásával nehezítette helyzetüket. A magyar közvéleményben pedig a főpapjainkról alkotott eddigi tetszetős ellenzéki képet fölváltotta a csalódottság, egyházellenesség érzése. Sokan érezték úgy, hogy ezentúl választaniuk kell az egyház, vagy a liberalizmus iránti hűség között. S az autonómia-mozgalm tárgyalásának indítékai közé most már egy jó adag Róma-ellenesség is vegyült.

1871. májusában Antonelli bíboros Haynaldot is fölszólította a zsinat határozatainak elismerésére. 1871. szeptember 15-én Haynald ezt – utolsóként a magyar főpapok közül – meg is tette.⁹² Döntését komoly vívódások előzték meg, s e vívódást nem a dogma hitével kapcsolatos nehézségei okozták. Haynaldot a zsinati döntések meghozatalának módszerei, s a magyarországi politikai következmények aggasztották. 1871 novemberében komolyan foglalkozott a lemondás gondolatával, s már annak fogalmazványát is elkészítette. Aztán befolyásos emberek (hogy kik, nem tudjuk) kérésére nem küldte el.⁹³ A dogma elfogadása mellett végül akkor döntött Haynald, amikor a kimondásához megkívánt egyetemességet utólag teljesülni látta. Valamiféle elégedetlenség azonban maradt benne, de ezt tiszteletreméltó engedelmeséggel és tapintattal a nyilvánosság előtt mindig elhallgatta. Egy magánlevelében találhatunk erre utaló nyomokat. Amikor a zsinattal kapcsolatos történeti adatok kiigazítására kéri, ilyen közléseket nem vállal, mégha személye emiatt hamis megítéltetést is szenved. Majd azt írja: „*Eljöttnek még nem látom az időt, melyben minden egyéni működések a vatikáni zsinat lefolyásában az egyházi érdekek káros*

90 Adriányi: Zsinaton, 7–8. o.

91 Salacz: Egyház és állam, 37. o.

92 Török: Autonómia, 242–243. o., Salacz: Egyház és állam, 40. o.

93 Fraknói Vilmos: Haynald Lajos emlékezete. In: Akadémiai Értesítő. Szerk.: Szily Kálmán. Bp., 1894. 8. o. 2. sz. látjegyzetben. (továbbiakban: Fraknói: H. L. emlékezete)

*érintése nélkül kiterjtessenek. Eljövend azon idő is. Addig én a nyilvánosság előtt hallgatók.*⁹⁴

Haynald zsinati magatartása is jelentős momentum volt most már marandó római rosszhírének kialakulásához. IX. Piusz 1874. júniusában, amikor Simort Rómában fogadta, még mindig a túl sokat politizáló Haynaldról panaszkodott a prímásnak, aki nem győzte eloszlatni a pápa aggodalmait.⁹⁵

3.4. Az autonómia-kongresszus

Ilyen előzmények után, s a vatikáni zsinat elhúzódása miatt megkésve, 1870. október 26-án nyílt meg a katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés, az autonómia-kongresszus. A kongresszust megelőző természetes kíváncsiság mellett sokan elég lemondóan néztek az események elébe. Az egyházi hierarchia részéről ez részben érthető, hiszen a vatikáni zsinat utáni egyházellenes légkör nem lehetett kedvező a katolikus önkormányzat kidolgozásához, joggal félték a szélsőséges liberális irányba tolódott közvéleménytől. Simor prímás még a zsinat idején azt írta Rómából, meggyőződése, hogy az autonómiából Magyarországon semmi sem lesz. A követek otthon az egyházi vagyon elkobzásáról beszélnek, így szó sem lehet józan tárgyalásokról. Ez a véleménye aztán nem tükröződik a kongresszust megnyitó reményteli beszédében, amelyben a világ szellemi haladásának színvonalán álló, vallásszabadságot biztosító tervezet alkotására szólította föl a résztvevőket.⁹⁶

Közvetlenül a nyitás előtt, 1870. október 29-én a Pesti Napló is a helyzet visszásságát emeli ki. Az átlag liberális közvéleményt tükröző lap szerint az autonómia feladata egyház és állam elválasztása. Ennek azonban az államtól kell kiindulnia, így a helyzet visszássága abban áll, hogy Magyarországon a kettéválasztást megfordított irányban kezdeményezték. Az állam még nem nyilatkozott, hogy melyek azok a jogosítványok, amelyekre igényt tart, s milyen teret enged át az egyházak szervezkedésére.⁹⁷

A kongresszus megnyitása után november 3-án került sor a szervezeti szabályzat kidolgozásával megbízott 27-es bizottság kiküldésére. Ez a bizottság pedig miután megadta az irányelveket, a kodifikációs munkát a saját kebeléből választott 9-es bizottságra hagyta. A 9-es bizottság 1871. január 21-ig ülésezett, munkáját egy héten át a 27-es bizottság megvitatta, s így került végül a szervezeti javaslat a kongresszus második ülészaka elé, mely 1871. március 9–29-ig tartott.

Haynald aktív tag volt a 27-es bizottságban, a pénzügyek kapcsán ő volt a püspöki kar megbízottja. Az egész országból gyűjtötte az egyházi vagyonról szóló adatokat, mivel az ő feladata volt a hozzájárulási kulcs kidolgozása a katolikus autonómia költségeinek fedezésére. (Talán nem véletlen ez a megbí-

94 Haynald 1878. jún. 20-án, Budapesten kelt levele, címzett bizonytalan. MTA. Kézirattár. RUI. 2–36/3.

95 Adriányi: *Vaticanum*, 72. p.

96 Török: *Autonómia*, 241,256. o.

97 Uo. 248. o.

zatás, ha Haynald főrendiházi pénzügyi bizottsági tagságára gondolunk.) Bizottsági munkája során az ún. többségi párt vezére lett. Tagja volt a 9-es bizottsának is. Egykor Eötvösnek szívesen közvetített, most a liberális bizottsági kisebbség számára hajthatatlan maradt. Egykor az ekkorra már halott miniszter letisztult liberális-katolikus álláspontját védte püspöktársai felé, most a szélsőséges irányba mozdult laikus kisebbség felé védte az autonómia eszmét.⁹⁸ Mindvégig egy megvalósítható változatot próbált képviselni, egyenes vonalon igyekezett mozogni, de a politikai színpad fordult alatta. Talán érdemes röviden megvizsgálni, mit is jelentett e védekező szerep a kongresszuson, s ennek áttekintésére legalkalmasabbnak 1871. március 13-án mondott beszéde tűnik. Válasz volt ez a beszéd az ellenzék egyik vezetőjének, Bartal Györgynek két nappal korábban mondott beszédére, ponról-pontra elemelve a kisebbség aggályait. Beszéde elején röviden kitért arra, hogy a kongresszus működését törvényesnek tartja, s e törvényességéből fakadóan határozatait is figyelembe kell majd venni. Az autonómia későbbi sorsának ismeretében érdekes lehet számunkra egy mondata: „*majd ha mi is kész munkával állunk az országgyűlés elé, semmi kétség nem lehet, hogy a magyar törvényhozás kiindulási törvényes alapunknál s tulajdon igazságánál fogva művünktől sem fogja megtagadni beleegyezését és megerősítését, melyet tőle jogosan kívánunk.*”⁹⁹ E mondat szerint Haynald bízott a hozott intézkedések jóváhagyásában, a mozgalom sikerében.

Majd oszlatni kezdte a vatikáni zsinat kapcsán fölmerült félelmeket, mondván, hogy az ott történeteknek közvetlen következménye az autonómiára nem lesz. Szerinte a pápát, mint a római katolikus egyház fejét a szabályzatnak figyelembe kellett venni, az így született autonómiát pedig Rómával el is lehet fogadtatni.¹⁰⁰ Majd cáfolta Róma folytonos terjeszkedésének vádját, mivel konkrét beavatkozásokat ő sem, mások sem tudnak említeni. Példaként hozta fel, hogy a kinevezések is úgy zajlanak, mint eddig. Arra a vádra, hogy az egyházi előljárók kizárólagos hatalomra törekszenek, azt felelte, hogy ezt a vádat jogosnak inkább a szabadság birodalmának nevezett Amerikában tudná elképzelni, ott ugyanis az állam kivonulása mellett a világiaknak sincsen része az egyház irányításában. Magyarország főpapjainak autonómiai törekvését tehát semmiképpen nem lehet kizárólagosságra törekvéssel vádolni, arra egyébként püspökeinknek eddig sem volt alkalmuk. S itt utalt az anyagi ügyek és a kinevezések minisztériumon át történő intézésére.

A kisebbség által kért kérvényezési jogot dogmatikus, liturgikus és egyház-kormányzati tárgyakra elutasítja. Egyrészt a kérvényezés kifejezést mondja csúsztatásnak, valójában annak megadásával jelen esetben beleszólásról, követelésről lehet szó, hiszen a világiak a kérvények elutasítása esetére az elhagyott pásztor emlegetésével fenyegetőztek. Másrészt lehetetlennek tartja, hogy világi

98 Uo. 269–270. o.

99 A magyarországi lati., 4s görög szertartású katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei és irományai. I. köt. Naplók, 1870. okt. 26–1871. márc. 30. Szerk.: Günther Antal. Pest, 1871. 80. o.

100 Uo. 80–81. o.

testület a püspökök egyházkormányzati jogába beleszóljon. Ez a jog ugyanis az egyház belső szervezetének egyik legrégebbi biztosítéka. Szívesebben lemond főrendiházi tagságáról vagy vagyonáról, mivel az nem érinti hivatásának lényegét, mint egyházkormányzati jogáról, amelyet nem nélkülözhet. „*Itt e padon, mely egyszersmind felsőházi rendes ülőhelyem, nyomtatva vagyon: Haynald Lajos kalocsai érsek mint kinek joga van Magyarország parlamentjében ülni. Ha a törvényhozásunk innen ki tilt engemet, nyugodt szívvel megyek nyájamhoz, Kalocsára ; nem a fényes érseki lakba, mely engem szegény tudós igénytelen fiát úgy sem boldogt, nem oda ; elmegyek legutolsó ispánom szerény lakába. (Nagy hatás. Zajos éljenzés, taps.) Mind azon dicsőségektől üsseknek el, de azon jogomhoz, melylyel bírok az egyház kormányzatában, Jézus apostol utódjai tanítókarában, melylyel bírok a disciplinaris és liturgicus ügyek elintézésében, ahhoz ne nyuljon senki! (Viharos szünni nem akaró éljenzés és taps.)*”¹⁰¹

Talán az idézett szakasz rövidsége ellenére ízelítőt kaphattunk Haynald szónoki tehetségéből is. Sikerült megvédelmeznie egyházkormányzati jogait, s a későbbiek során pedig a 27-es bizottság többségi álláspontját. A kongresszus március végén fejezte be munkáját. 1871. június 12-én Simor primás vezetésével egy erre a célra kinevezett 12-es bizottság vitte el az uralkodónak az elkészült munkálatot. A beterjesztett dokumentumot aztán tíz évre elnyelték a miniszteri fiókok. Miért? Török Jenő bizalmas természetű megegyezést sejt a háttérben. A püspöki kar többségének túl sok liberális engedményt tartalmazott az autonómia tervezet. (Pl. közvetlen választások.) A kormány számára kérdéses volt, mit engedjen át a kezelésében levő vallási és tanulmányi alapokból, vitatott volt ezek jogi jellege. A király számára a főkegyúri jogot egyszerűbb volt egy mindenkor leváltható miniszter, mint egy választott testület révén gyakorolni. A Szentszék elzárkózásához pedig elegendőek voltak a mozgalom során hallható Róma-ellenes kirohanások. Így tehát lényegében egyetlen tényező sem maradt, mely az autonómia ügyét sürgette vagy feszegette volna.¹⁰²

A kialakult helyzettel kapcsolatban Haynald véleményéről nem sokat tudunk. Kicsit később, 1872. január 2-án írta Szilágyi Virgilnek, hogy az országgyűlési választások előtt nem célszerű az autonómia ügyét feszegetni, utána azonban valószínűleg jobbról is, balról is erőltetni fogják a kényes ügy megoldását.¹⁰³ További várakozásra utal főrendiházi beszédében 1872. szeptember 24-én elejtett megjegyzése, miszerint az autonómia ügyét megfelelően felterjesztve most már annak maga útján való teljesítését várja.¹⁰⁴ Várakozásában csalódnia kellett. S hogy mit jelentett neki az ezt követő hosszú hallgatás az autonómiáról, azt nem tudjuk. De egy emberileg talán fontos tényezőt az

101 Uo. 84–85. o.

102 Török: Autonómia, 326–328. o.

103 Uo. 326. o.

104 Főrendiházi Napló 72/8. 1872. szept. 24. 31–32. o. (72/8= az 1872-ben összehívott országgyűlés 8. ülése)

eddigiek alapján láthatunk: Haynald egyike volt azoknak, kik az elfektetett munkálattal a legtöbbet dolgoztak.

4. „Akit nem állása ékített...”¹⁰⁵ 1868–1889.

Az alkalmi elfoglaltságok után most következzenek Haynald rendszeresebb kötelezettségei. Kalocsai érseksége idején ugyanis élete összekötődött az ország két fontos intézményével, az Akadémiával és az Országgyűlés Főrendiházával.

4. 1. Akadémiai tevékenysége

A Magyar Tudományos Akadémia a tudományok ápolása mellett a múlt században (is) a közélet egyik fontos fóruma volt. Haynald Lajos igazgatótanácsai tagságával, tudományos kutatókat támogató és kutatásokat szervező tevékenységével, valamint emlékbeszédeivel ezen a fórumon is jelen volt.

Haynaldot 1868. márciusában választotta tiszteletbeli, majd igazgató tagjává az Akadémia. Akkor ez a kinevezés a köztudatban minden bizonnyal a magas állású, tehetős tudománypártolónak szólt, s talán köszönhető volt Eötvös József ismerettségének is. Haynald taggá választását megköszönő levelében rövid vallomással válaszolt botanikához fűződő viszonyáról. Azt írta, hogy egész életében üdítő menedéket keresett benne, s most tiszteletbeli taggá választása némileg megzavarta ezt az idilli állapotot. *„De ha az egyik törvénye életünknek, hogy az élvezet mellé álljon mindenütt a kötelesség, s azt tartsa renden és értékestse: elfogadom a megválasztásomban foglalt intést, és, hálámat fejezve ki a lekötelező figyelemért, oda viszem a tudomány szentélyébe, hol eddig csak örömet és üdülést kerestem, a komoly munkát, hogy – mennyiben csekély tehetségeim és sokirányú elfoglaltságom engedik – a növénytan virányos mezején is hasznos igyekezzem lenni szeretett hazámnak.”*¹⁰⁶

A későbbiekben igazolta, hogy komolyan gondolta az előbbi sorokat. Az első meglepetést azzal okozta, hogy – noha tiszteletbeli tagként neki nem lett volna kötelező – székfoglaló előadást tartott a szentírás mézgák és gyanták termőnövényeiről. Ez a dolgozata egyébként tervezett nagyobb munkájának, a biblia növényvilágát ismertető Flora Biblica-nak lett volna egy fejezete. Előadása később megjelent a kolozsvári Növénytani Lapokban, s a kortárs botanikusok dicsérték, kíváncsian várva a folytatást.¹⁰⁷ A teljes művel azonban Haynald sosem készült el.

A botanikával valóban életreszóló volt a kapcsolata. Gyermekkorától végigkísérte a növények szeretete s ehhez életének minden korszakában, helyszínén

105 A fejezet címét a Vasárnapi Ujság egyik cikkéből kölcsönöztem. Haynald akadémiai székfoglalója kapcsán az eredeti mondat így hangzik: „Haynaldot nem állása ékíti, ő ad díszet annak. „ 1869/18. sz. (máj. 2.) 238. o.

106 Magyar Tudományos Akadémia. (továbbiakban: MTA) Kézirattár. RAL. 652/1868. H. L. levele Eötvös Józsefhez az Akadémia elnökéhez. Kalocsa, 1868. ápr. 3.

107 OSZK. Kézirattár. Analekta 5964. 284. sz. Tárkányi Béla hagyatékában pár soros megjegyzés.

módot és társakat is keresett. Bécsi tanulmányai idején ismerte meg Fenzl Ede egyetemi tanárt, akitől élete során még nagyon sok fontos tanácsot kapott. (Pl. kalocsai üvegházépítéssel, gyűjtemények vételével kapcsolatban.) Pesti káplán-sága idején bizonyos Dornerrel együtt gyűjtött a Budai hegyekben, később Erdélyben hol titkárával, hol kísérő nélkül töltött számos éjszakát sátorban fenn a havasokban egy-egy gyűjtőútja során. Itáliai útjait, s az ott töltött másfél évet természetesen ebből a szempontból is hasznosan töltötte, s gyönyörű mediterrán részleggel lett gazdagabb gyűjteménye. 1863 óta tagja volt a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak, s a társulat pesti könyvtárát is használta.¹⁰⁸

1874. december 20-án az Akadémia V. számú, Matematikai és Természettudományi Osztályának bizottsága elnökéül választotta. Haynald akadémiai kötelezettségeit lelkiismeretesen fogta föl. Elhatározta, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum rosszul felszerelt növénytani osztályát saját gyűjteményével fogja gyarapítani. Szinte egy egész botanikusnemzedék támogatásán, kinevelésén túl (Janka, Fuss, Borbás, Kanitz, Knapp, Sintenis, Sodiro, Menyhárt) könyvajánlataival, és főleg nemzetközi kapcsolataival hozott új szint a hazai botanikában. Ő volt az első Európát járó botanikusunk.¹⁰⁹ Nemzetközi kongresszusokon vett részt: 1874-ben Firenzében kertészeti kongresszuson, 1876-ban Brüsszelben közegészségügyi kongresszuson, majd ugyanebben az évben, amikor Budapest adott otthont a nemzetközi statisztikai kongresszusnak, azon ő elnökölt. Az itt kötött ismeretségek (s itt sorolhatnánk a neveket és Európa nagyvárosait¹¹⁰) és misszionárius papok révén gyűjtőterülete nemcsak Európára, hanem más földrészekre is kiterjedt. Haynald szerette volna, ha Magyarországon az oktatásban is nagyobb szerepet kapott volna a növénytan. (Pl. a népiskolákban határozottan szükségét látta volna a növényzaporítási módok oktatásának, s tett is intézkedéseket egyházmezejében ennek érdekében.)

Az Akadémia tagjai általában szerették, jól lehetett vele együttműködni. De ezzel kapcsolatban inkább Fraknói idézém: „*Sohasem emlékeztetett minket arra, hogy az egyház fejedelme, az ország magas dignitáriusa van körülünkben. Társunk akart ő lenni, a szó szoros értelmében, föllépésének lekötőlező igénytelenségével, modorának derült kedélyességével és egyszersmind munkájának komolyságával.*”¹¹¹ Jól tudta kezelni az esetleges véleménykülönbségeket. Pl. annak ellenére, hogy nem fogadta el Darwin fajelméletét, nagyon jó kapcsolata volt Herman Ottóval, aki annak egyik terjesztője volt hazánkban.¹¹²

Érdeklődése, figyelme a botanikán túl kiterjedt az archeológiára és a történettudományra is. Római tartózkodása idején, 1866-ban archeológia órákat látogatott s nagy szenvedéllyel tanulmányozta a régiségeket.¹¹³ Kalocsai érseként anyagi támogatásával lehetővé tette Henszlmann Imrének a kalocsai és

108 Természettudományi Közlöny, 1892. dec. 280. füz. 642–43. o.

109 Jávorka S.: H. L. In: Botanikai Közlemények, 1916. dec. 31. 5–6. füz. 127–129. o.

110 A fősorolást lásd: Fraknói: H. L. emlékezete, 13. o.

111 Franknói: H. L. emlékezete, 9. o.

112 Lásd: H. L. levelei Herman Ottóhoz. MTA. Kézirattár. Ms. 258/323.

113 H. L. mint régész. In: Archeológiai Értesítő, 1870. III. évf. 1. sz. 31. o.

bácsi középkori székesegyházak falainak föltárását. Ezért az Akadémia külön köszönetet mondott neki.

Egy történeti szakdolgozatban lehetetlen említés nélkül hagyni, hogy 1880-ban, amikor XIII. Leó megnyitotta a kutatások előtt a Vatikáni Levéltárat, Haynald volt az első, aki a római magyar vonatkozású anyagok föltárására és közlésére nagyobb összeget ajánlott.¹¹⁴

A tudományokon túl a művészetek is érdekelték. Élete során egyházzenei és egyházi festészeti alapítványokat tett. Nem ez a dolgozat hivatott, hogy művészetpártoló tevékenységét elemezzük, de két barátjának nevét talán fontos megjegyeznünk: Liszt Ferencét és Munkácsy Mihályét. Többször találkoztak hármásban is Munkácsy colpachi kastélyában, s talán kevesen tudják, hogy a Nemzeti Galéria Munkácsy-kiállításának végén a fordulóban nem véletlenül függ egymás mellett két portré, Liszté és Haynaldé – Munkácsy pedig harmadikként, az ecsetvonások mögött, a festő személyében van jelen. S hogy elvarrjuk a kitérő szálát: Haynald portréját halála után az Akadémia arcképcsarnoka örökölte, s kifüggesztése mellett az Akadémia naggyűlésén 1892. május 4-én döntöttek.¹¹⁵

Hagyatékával megkészszerződött a Magyar Nemzeti Múzeum növényteni osztályának herbáriuma és könyvtára.

4.2. Az országgyűlés főrendiházában 1868–1889.

Kalocsai érsekként Haynald a főrendiházban is helyet kapott. Hosszú időn át, egészen 1889-ig, súlyos betegségének kezdetéig a ház legszorgalmasabb tagjai közé tartozott. Ez a szorgalom nemcsak az üléseken való részvételt jelentette, bár abban is jeleskedett, hanem jelentett még több mint 120 fölszólalást és beszédet, bizottsági munkát, bizottsági elnökséget, valamint delegációs tagságot is. Pontosabban részletezve:

főrendiházi tagságának egész idején a pénzügyi bizottság tagja, 1875-től elnöke.

1878–1884-ig, majd 1887-től újra a felirati bizottság tagja.

1867. decemberétől 1870, 1872-es év kivételével 1890-ig a delegációk tagja.

1885-től a Horvát-Szlavón-Dalmát országos bizottság tagja.¹¹⁶

120 beszédéből közel 30 köszöntő, melyet a királyi család különböző ünnepeire, főleg Erzsébet királyné névnapjára, születésnapjára, ill. országgyűlések nyitása, zárása alkalmából, főrendiházi elnökök köszöntéseként mondott. Ő volt a főrendiház ünnepi szónoka. További 20 fölszólalása bizottsági előterjesztés, bizottsági munka módszerével kapcsolatos megjegyzés volt. Ha levonjuk ezentúl kb. 10 ügyrendi javaslatát, fogalomtisztázó megjegyzését, még mindig megmarad beszédeinek fele, azaz 60 alkalom, amely alkalmakkor egyházi

114 Fraknoi: Haynald, 16–17. o.

115 Akadémiai Értesítő. 1892. Bp. MTA. 345. o.

116 Bölöny József: A magyar törvényhozó testületek 1848–1984. Kézirat, Bp., 1985. (Országgyűlési Könyvtár R. F/3/b.)

érdekek védelméért szólalt meg a legkülönbözőbb témákban. Az apróbbaktól eltekintve (pl. plébániák adómentessége, vagy a bányafalvak lelkeszi ellátása) a fontosabbokról a továbbiakban próbálunk meg rövid áttekintést adni.

*A polgári perrendtartásról, a vegyes házasságok bírósági megítélésében*¹¹⁷

A főrendiházi tárgyalást megelőzően a képviselőházból már említettük Deák Ferenc véleményét a kérdésben, amikor a szentszéki bíróságok további működését megvédve a vegyes házasságok katolikus megítélését tarthatatlannak mondta, s azt kívánta, mindkét fél felett a saját bírósága ítélkezzék. Ennek értelmében érkezett meg a törvényjavaslat a főrendiházhoz 1868. novemberében. (1868: XLVIII. tc.)

Haynald ezt az eljárást a katolikus félre nézve sérelmesnek nevezte. Beszédét a sokat emlegetett *szabad egyház a szabad államban* elv kifejtésével kezdte, mely véleménye szerint magába foglalja, hogy minden egyház szabadon vallhassa hitelvéit. A protestáns fél nem ignorálhatja azokat az elveket, amelyek szerint katolikus jegyese házasságra léphet, s melyek szerint házasságának érvényét megítélik. Amennyiben tehát tudatában van ezen elveknek a házasság megkötésekor, nem éri sérelem az ezek szerinti eljáráskor. ("Volenti non fit injuria.") Különböen igazságtalanul sújtaná a katolikus felet, hogy a protestáns fél bírója bármikor föloldhatja a köteléket, mely által ő örökre kötve marad.

A Haynald beszédére adott válaszokban természetesen megfordították a példát, s azt kérdezték, hogyan várhatnák el a protestáns féltől, hogy alávesse magát a katolikus ítélkezésnek, amellyel viszont az ő szabadsága sérülne? A törvényjavaslat változatlan maradt.

Majdnem egy hónappal később, 1868. december 5-én a vegyes házasságból született gyermekek vallásának kérdésében (1868: VIII. tc. 12.) a szabad szülői döntés mellett szállt síkra, nem tartotta megfelelőnek a nemek szerinti öröklődést. Főlöszleges állami beavatkozásnak mondta ennek állami szabályozását, mivel tökéletesen elegendő volna a szülők megegyezése, az egyházaknak pedig vállalniuk kellene ezt a jó értelemben vett kihívást, versenyt. Meglepő, de taktikus szabadelvű érvelés volt ez Haynaldtól egy szabadelvű kormánnyal szemben, de a reverzális-viták világában nem számíthatott igazán sikerre.¹¹⁸

A népiskolai törvény

Talán meglephet bennünket Eötvös és Haynald az autnómia mozgalomnál már idézett levelezése ismeretében, hogy a főrendiházban Haynald Eötvös népoktatási törvényjavaslata (1868. XXXVIII. tc.) ellen nyilatkozott. Ennek oka a törvénybe foglalt közös (állami) iskolák rendszere volt. A közös iskoláról Haynald azt tartotta, hogy nem felelhet meg úgy a népnevelés céljainak, mint egy felekezeti iskola. S bár létük jogosságát ill. szükségességét elismerte, a gondot az jelentette számára, hogy „nem csak mint hiánypótlók tűnnek fel a

117 Főrendiházi Napló: 65/119. 1868. nov. 12. 480–481. o. (továbbiakban: F. N., összehívás éve, ülés száma, dátum, oldalszám a jelölés módja)

118 F. N. 65/131. 1868. dec. 5. 608–610. o.

közös iskolák, hanem mint oly valami, mi különösen akar kegyelvetni a hitfelekezeti iskolák rovására, s mi hivatva van nem csak ezek mellett létezni, hanem ezek megszüntetésével helyökbe lépni."¹¹⁹ A törvényjavaslatot Haynald fenntartásai ellenére is elfogadták, további módosító javaslatával is kisebbségben maradt.

Az életbe léptetett népiskolai törvénnyel kapcsolatban azután 1872. február 20-án szólalt fel, az elközösítéseket fájlalva. A törvény adta lehetőségekkel élve ugyanis azokat az egyházi iskolákat, melyek nem feleltek meg a törvény szabta követelményeknek rövid időn belül közös iskolákká nyilvánították és állami kezelésbe vették. Haynald szerint ezzel általában nem oldották meg a problémákat, azonkívül az eljárás igazságtalan, mert a közös iskoláknak is gondjaik vannak a színvonallal.¹²⁰

Később, 1876. májusában a népiskolai törvény Trefort-féle módosításával kapcsolatban Haynald újra az elközösítések ellen emelt szót. Most már a törvénybe szeretett volna biztosítékokat beépíteni ez ellen. Módosító javaslatára csak tartós hanyagság és tehetetlenség esetén tenné lehetővé az elközösítést (vagyis az államosítást), több időt hagyva ezáltal a megkívánt fejlődésre.¹²¹ Beszédében megjegyezte, hogy személyesen nagyon jó az együttműködése a minisztériummal, s a miniszter, Trefort Ágoston közbelépése több jogtalanságot is megakadályozott, amikor azokat neki jelezte. A továbbiakban mégis szükségét látta nemcsak személyi, hanem törvényi biztosítékoknak is. Javaslatát a főrendiház elfogadta, a képviselőház azonban visszadobta, majd a főrendiházban második alkalommal már elvetették.¹²²

Láthattuk, hogy a vita során utalás történt Trefort és Haynald jó kapcsolataira, ill. a gyakorlati eljárásokra. Valóban érdemes talán egy kicsit erre is kitérnünk. Mert jóllehet a közös iskolák terén ellentét volt a miniszterek (Eötvös majd Trefort) és Haynald között, a népoktatási törvény szándékáért, rendelkezéseinek betartásáért Haynald mindent megtett egyházmegyéjében. De idézzük ezzel kapcsolatban Trefort 1876. január 7-i levelét: „*Nagyságod az említett törvény (1868: XXXVIII. tc.) kihirdetése után azonnal az oktatás ügyében jártas és az iránt lelkesülő négy kanonokjával érseki főmegyéjét egészen beutaztatta, az iskolai épületek mikarban létét, a tanulók számához képest elégséges, vagy elégtelen voltát s azok felszerelését megvizsgáltatta, szemlét tartatott azokban a tanítás módja s jelesen a felett is, vajjon a törvény által követelt összes tantárgyak fel vannak-e véve a tanításba? s mindezek alapos megismerése után... bölcsen intézkedett a felismert hiányok pótlásáról, a népoktatás ügyének alapos javításáról és tervszerű rendezéséről.*"¹²³ Említi még a következőket is az elért sikerek sorában: ismétlő iskoláztatás felállítása, gazdasági és kertészeti gyakorlatok taníttatása, tanítók fizetésének rendezése, tantestületek, tanítói egyesületek alapítása, iskolaszékek jó működése, feleke-

119 F. N. 65/126. 1868. dec. 1. 538. o. az egész beszéd: 537–538. o.

120 F. N. 69/149. 1872. febr. 20. 392–394. o.

121 F. N. 75/44. 1876. máj. 6. 22–27. o.

122 F. N. 75/54. 1876. máj. 30. 55. o.

123 Idézi Kóhalmi: Vázlatok, 92–94. o.

zeti tanfelügyelő megbízása. „Mindezekhez méltó elismerésemet és méltánylástomat csatolom...” – írja levelének vége felé. S a levél kontrasztját igazán az országos helyzetkép adja meg. Erről ugyanis azt írta Trefort, hogy az első népoktatási törvény után 8 esztendővel a felekezeti iskolák túlnyomó része a minimálkövetelményeknek sem felelt meg.¹²⁴

Polgári büntetőtörvénykönyv

1878. februárjában, a polgári büntetőtörvénykönyv, az ún. Csemegi-kódex kapcsán Haynald az egyház és az állam egymásra utaltságával vezeti be egy módosító javaslatát. „Az állam közegei ugyanis méltán követelik az egyháztól, hogy a maga körében közreműködjék az állam iránti engedelmisség eszközlésére, az állam iránti kötelességek teljesítésére, az állam elleni merényletek és büntettek megakadályozására... S mit tesz az egyház? ismeri ebbeli kötelességét és szívesen megteszi azt, mi követeltetik tőle. Jól tudván, hogy az embernek ember felett hatalma nincs, hanem minden hatalom Istentől jön: Isten nevében parancsolja hűveinek az állam törvényei iránti engedelmisséget.”¹²⁵ Haynald gondolatmenetében ebből következik, hogy az állam is az egyház mellé álljon tekintélyével, s büntető törvénykönyvében ítélje el az istenkáromlást. El is fogadták módosítását, a képviselőházban is, így végül bekerült a 190. §-ba módosítása, miszerint aki Isten ellen gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz, büntetendő.

Még egy módosítási kérelme volt Haynaldnak a büntető törvénykönyvvel kapcsolatban, ellenezte ugyanis a párbajok enyhített elbírálását. Határozottabban szigort kért a párbajozókkal szemben, sőt, a gyenge törvényhozást bűnrészesnek mondta, amennyiben kedvezőbb elbírálásban részesíti a párbajozókat más, hasonló sérüléseket okozó bűntényeknél. De ezzel a javaslatával Haynald kisebbségben maradt.¹²⁶

Lassan egy évtizede vett részt Haynald a törvényhozásban. Talán joggal feltételezzük, hogy ez az évtized alatt nagyon egyedül érezte magát. Persze nem a szónak szoros, hanem inkább átvitt értelmében. Ha pl. a polgári perrendtartás kapcsán nézünk meg egy-egy név szerinti szavazás eredményét a naplóban, alig találhatjuk ott püspökök neveit. Egyszerűen nem vettek részt az üléseken. A változtatás igényére utalnak Haynald unszolásai püspöktársai felé, pl. 1872. január 17-én szuffraganeusainak küldött távirata, hogy legyenek szívesek az üléseken megjelenni.¹²⁷ Érdekes számunkra még ebből a szempontból Haynald 1876. január 10-én, Samassa József egri érseknek írt levele. Haynald ekkor betegen feküdt Kalocsán, s az országgyűlésben Samassa próbálta helyettesíteni. Előző levelében nehézségeiről írt. Haynald válaszában arról panaszkodik, hogy sok éven át „sokfelé fordult igyekezetemnek nem

124 Főrendiház 1875–78. Irományok 113. sz. melléklet 241. o. (Indoklás a népiskolai hatóságokról szóló törvényjavaslatához)

125 F. N. 75/116. 1878. febr. 22. 368. o.

126 F. N. 75/117. 1878. febr. 23. 386–387. o.

127 Kalocsai Érseki Levéltár. I. Az érseki hivatal iratai. a. Egyházkormányzati iratok. Metropolitana címszó, N. 1977. (továbbiakban: KÉL. I. a. címszó)

sikerült a püspöki kar óhajtott tanácskozmányait megtartva látni...” Emiatt lehetetlen a feladatokat megosztani, jól tájékozódni, szellemi és erkölcsi támaszt nyerni. Majd azzal vizsgálja magát, hogy mások talán önállóbbak, szerencsésebbek, s enélkül is teljesíteni tudják „országgyűlési magasztos tisztóket”.¹²⁸ Haynald tehát jól előkészített munkát, összehangolt fellépést szeretett volna a püspökök részéről a főrendiházban. Történtek is ezirányban előrelépések a nyolcvanas évek elejére, s mint látni fogjuk, a tárgyalások hangulata is megváltozott.

A középiskolai oktatásról szóló törvényjavaslat

Tárgyalását nagy előkészületek előzték meg. Az országgyűlés irományai között olvasható Haynald emlékirata, amelyet a magyarországi katolikus püspöki kar nevében adott be ez ügyben a képviselőház közoktatási bizottságának, 1882. február 21-i dátummal.¹²⁹ Ezt az emlékiratot sok tanácskozás, egyeztetés előzte meg. Ezen túl a katolikus iskolák alapító iratainak összegyűjtésével bízta meg Haynald egyik kanonokját, előkészülve egy esetleges jogvitára az egyes iskolák jellegét illetően. Városey Gyula, mert ő volt ez a kanonok, könyvet is írt kutatási eredményeiből.¹³⁰

Már feszült helyzetben került sor a törvényjavaslat főrendiházi vitájára 1883 április végén ill. május elején. Haynald április 30-i beszédében¹³¹ méltatlannak tartotta a katolikus középiskolák külön kezelését, megkülönböztetését más felekezeti iskoláktól. A katolikus iskolák alapjait ugyanis továbbra is a minisztérium kezelte, s így a közvetlen felügyeleti jogot is a minisztérium gyakorolta felettük. Haynald szerint így a katolikus egyháznak saját rendeltési eszközei fölött nincsen szabad fölhasználási joga. E célból kéri egy katolikus egyházi és világi férfiakból összeállított katolikus főtanhatóság fölállítását, a király fővédnöksége alatt. Ez a bizottság joggal kezelhetné a katolikus közép-tanodai ügyeket, kezelhetné azok vagyont, elláthatná felügyeletüket. Ezzel kapcsolatban Haynald kitért a katolikus autonómia kérdésére, a fogalom különböző jelentésszintjeit vizsgálva.

Tisza Kálmán válaszában váratlanul keményen felelt.¹³² Szerinte nincsen szó katolikus jogvesztésről, csupán maradt a helyzet a régiben, míg a protestáns egyházat a törvénnyel még apróbb megszorítások is érték. Majd a magyar főpapok Európaszerte kivételesen megbecsült állására célzott, nem értve az elégedetlenséget. Ne hasonlítgassák tehát helyzetüket más vallásokhoz, mert az nem vezet jóra. Végezetül Disraelit idézte az anglikán egyház és az állam elválásának mikéntjéről, történt ugyanis, hogy az anglikán egyház oly függetlenséget kért az államtól, mint a többi egyházak: „*ő mondotta ezt, a conservatív államférfi (tudnillik Dirsaeli), hogy a mai időben nincs állam, mely egy*

128 KÉL. I. a. püspöki tanácskozmányok 60/1876.

129 Főrendiházi Irományok 1881–84. 96. sz. 16–23. o.

130 Városey Gyula: A Katholikus Iskolaügy Magyarországon I. A magyar katolikus alapítványok különös tekintettel a kath. iskolaügy körül újabb időkben felmerült téves nézetekre. Kalocsa, 1882.

131 F. N. 81/67. 1883. ápr. 30. 397–407. o.

132 Uo. 407–409. o.

nagy vagyonnal rendelkező bármely corporationnak oly függetlenséget az államhatalomtól engedhetne, s figyelmeztette őket, hogy vigyázzanak, mert ha czélt érnének, nem az ő közbenjárására, de a dolog logikájánál fogva következnek az anglikán egyház vagyonának lefoglalása. (Mozgás.) Ezt Disraeli, az anglikán egyház tagja mondotta.”

Másnap, május 1-jén folytatódott a vita. Trefort véleménye szerint a katolikus befolyás a törvényhozáson át, pl. a közoktatási bizottság tagjain át érvényesül. Az anyagi alapok tisztázását most már elodázhatatlannak mondja, bár szerinte az ilyen kényes kérdéseket akkor kellene megoldani, amikor a kedélyek nyugodtak, mikor a mérséklet szavának még van hatása.¹³³

Haynald május 2-án reflektált Tisza Kálmán április 30-i kirohanására.¹³⁴ Védte az egyház autonómikus törekvéseit, nem ismerte el, hogy kérése fölösleges támadás vagy szószaporítás lett volna. Becsüli a főpapoknak biztosított előnyös állást, a rendelkezésre álló anyagi eszközöket, „azonban, ha – Isten ne engedje! (Halljuk! Halljuk!) valaha ezen eszközök és előnyök megőrzésének, megtartásának és szent örökségként átszarmaztatásának vágya összeütközésbe jönne anyaszentegyházunk magasabb kincsei megőrzésére és érvényesítésére irányzott kötelelességszerű igyekezetünkkel: akkor ezen kötelelességünk teljesítését semmiképpen áruba nem fogjuk bocsátani azon más földi előnyök és eszközök megtarthatásáért. (Helyeslés.)”¹³⁵ Majd az államosítás falra festett szellemét említi Haynald, amelyet el tud képzelni forradalom, kommunizmus vagy jogtipró demokratikus despotizmus esetén, de bármely esetről legyen is szó, kétli, hogy az egyházat romboló szándék kordában tartható lenne, s ne terjedne tovább a rombolás.

A keresztények és izraeliták közti polgári házasságról

1883 decemberében került sor a tárgyalására. Mivel a főpapság a polgári házasság burkolt bevezetését látta benne, nagy előkészületek előzték meg a tárgyalást. Haynald is meghívta suffraganeusait, lelkükre kötve, hogy szavazatuk fontos lehet.¹³⁶ A törvényjavaslatot a főpapok általában keresztényellenes, népellenes dolognak tartották, amelyet csak erőszakkal lehetne keresztülvinni. Haynald beszédében ismét állam és egyház egymásrautaltságából kiindulva mutatott rá, hogy senkinek sem lehet érdeke az a vallási közömbösség, amelyet a törvény okozna. A vallási szabályok alóli kibúvót látott benne.¹³⁷ A vitát követően a főrendiház december 11-én leszavazta a kormány javaslatát. Országos mozgolódást keltett ezzel, pl. aláírásgyűjtéseket a főpapok mellett. A képviselőháztól visszakerült törvényjavaslatot 1884. január 12-én a főrendiház név szerinti szavazáson újra elvetette. A kormány kénytelen volt azt elejteni. Nem véletlenül került sor nemsokára, a következő országgyűlés idején a főrendiház újjászervezésére.

133 F. N. 81/68. 1883. máj. 1. 416–418. o.

134 F. N. 81/69. 1883. máj. 2. 444–447. o.

135 Uo. 446. o.

136 KÉL. I. a. Metropolitana, 3217/1883.

137 F. N. 81/89. 1883. dec. 10. 40–43. o.

Bár nem tartozik szorosan az országgyűlésen történetekhez, de itt a legalkalmasabb megjegyezni, hogy Haynald a terjedő antiszemitizmust látva 1885-ben, újévi körlevelében írt erről papságának. Úgy ír róla, mint ami „*méltán vonja magára minden értelmes pap kárhóztatását... Serényen és vallásosan kerülendő tehát minden, a zsidóság ellen irányuló mozgalom, az úgynevezett elméleti antiszemitizmussal együtt, melyről sosem látható előre, hogy minő formát fog magára öltetni? Az egyet tudjuk, hogy az ilyen mozgalom honnan ered és kezdetben milyen lesz, de azt, hogy meddig megy, hová jut el és a népzendüléseiben és az emberi szenvedélyek izgalmai által mily alakot ölt magára, azt megjósolni senkinek sem áll tehetségében.*”¹³⁸ A politikailag érzékeny téma nagy sajtóvitát kavart, árulónak ill. zsidónak mondták Haynaldot, s érdekes módon a zsidók is bizalmatlanul a váratlan védelem indítékait és hiányosságait keresték. Haynald az ellenséges visszhangon nem lepődött meg s udvariasan visszautasította egy hódmezővásárhelyi lap ajánlatát a védekezésre. A szerkesztőnek címzett levelében Haynald azt írta, ha megválaszolná a lapokban megjelenő vádak, ha a tévedések helyreigazításával foglalkozna, másra nem is jutna ideje, így arról ő már régen letett.¹³⁹

A főrendiház újjászervezése kapcsán, a régi testület utolsó ülésén Haynald értékelte a ház addigi működését.¹⁴⁰ A visszaemlékezésben megjegyzi, hogy a főrendiház munkája azért kevésbé látványos csupán, mivel egyrészt nincsen kezdeményezési joguk, másrészt sokszor beszédek nélkül hagytak jóvá helyes dolgokat. De ahol kellett, mindig szóltak! Igyekeztek a hiányos törvényjavaslatokat kiegészíteni, s minél tökéletesebb alakba önteni, vagy éppen mellőztetni. Néha ugyan kevesen voltak, de előre tudták általában, mi történhet, így lényegében nem mulasztottak. Fontos kérdések tárgyalásakor általában megteltek a padsorok. Így ítélte meg Haynald Lajos a főrendiház szerepét (s talán részben a sajtóját is) a magyar törvényhozásban. Országgyűlési szerepe áttekintésének végéhez közeledve még két dolgot meg kell említenünk vele kapcsolatban: ékesszólását és humorát, mely a főrendiház ünnepi szónokává avatta. Zárásul álljon itt egy ezzel kapcsolatos idézet. Egy alkalommal az ülés jegyzőkönyvének hitelesítése során két javaslatot tett, számunkra itt most a második érdekes: „*A másik észrevételem az, hogy ott, a hol két főrendi tag elhalálozásáról szó van, ne mondassék az, hogy főrendek köréből jobb létre szenderültek, mert reméljük, hogy odaát is a főrendek körébe jutnak (Derűltég.), hanem hagyassanak ki ezen szavak: a főrendek köréből. (Helyeslés.)*”¹⁴¹

Mielőtt a szálak összefogásába kezdenénk, néhány fontos megjegyzést kell tennünk Haynald kalocsai érsekségét illetően. Nem esett szó ugyanis ez idő alatti életmódjáról, főpásztori munkájáról.

138 Idézi Kóhalmi: Vázlatok, 117. o.

139 A pásztorlevélre vonatkozó levelek, iratok: OSZK. Kézirattár. An. Lit. 2069.

140 F. N. 84/46. 1885. máj. 21. 325–326. o.

141 F. N. 78/65. 1879. nov. 27. 315. o.

Fentebb már ismertetett országos elfoglaltságai miatt kevés időt tölthetett székhelyén. Ezért írhatták azt a budapesti lapok, hogy Budapest érseke ő igazából, Kalocsára csak vendégnek jár, s hogy vele a budapesti püspökség kérdése meg van oldva.¹⁴² Az évek során Budapest valóban egyre inkább hozzátartozott Haynald életéhez, és viszont: ő is egyre jobban hozzátartozott a város életéhez. Haynald maga is kevesellte a Kalocsán töltött időt, s 1872. május 13-án így írt Lónyay Menyhértnek, az Akadémia elnökének: „*Múlt évi november hó közepe óta mai napig mindössze csakis 23 napot tölthettem székvárosomban, ezen rövid időt is csak szakadozva, a többi időben országos ügyek miatt távollenni kénytelen voltam.*”¹⁴³ Fél év alatt töltött Kalocsán 23 napot! Emiatt kérte kimentését a levélben a következő ülés alól. Távollétében a mindennapi ügyintézésben és irodája vezetésében segédpüspöke, Majorosy János helyettesítette.

Mindezek ellenére az iskolaügynél már idézett gondossága az egyházmegye építésében is megnyilvánult. Templomépítések, plébániafejlesztések, papi nyugdíjalapítványok, egyházmegyei papi tanácskozások, lelkigyakorlatok jellemezték ezeket az éveket.¹⁴⁴ Egyházi, tanügyi és jótékonyági célokra költött összesen 4 millió forintnyi adományát, alapítványait nem győznénk részletezni.

5. „Patiendo mereri” 1889–1891.

„Szenvedéssel kiérdemelni.” Haynald Lajos jelmondatát gyakran idézték életének utolsó éveiben, súlyos betegségének idején. Címerképének elemeit fölhasználva keresték életében a tövist, s a babért.

5. 1. Az életút mérlege, összegzés

Haynald magatartásának egész életén át megőrzött két fontos alapvonása volt az uralkodó iránti hűség és a ragaszkodás Magyarország alkotmányához. Egyikből sem volt hajlandó engedni, ezt láthattuk hivatalvesztései során. Ezek az alapvonások egyszerre éltek benne és jól megfértek egymással. Ezért nem lepődhetünk meg, hogy az Erdélyből száműzött Haynald Rómába érve határozottan visszautasította Garibaldiék köszöntését, amikor azok Habsburg-ellenesnek titulálták. Az idők során talán Ferenc József is fölismerte ezt a nem mindennapi hűséget, s ezért látogatta meg váratlanul 1889. márciusában betegágyán az idős főpapot. Ez volt az első, s egyben az utolsó nem hivatalos találkozásuk életükben.¹⁴⁵

142 Magyar Salon 1886. május, 113–115. o.

143 MTA. Kézirattár. RAL. 493/1872.

144 A papi tanácskozások során hozott rendelkezésekről lásd: Statuta ab Eminentissimo... Ludovico S. R. E. Cardinale Haynald pro archidioecesis sua tum e conferentiis dioecesanis, tum occasionibus peculiaribus sparsim edita, nunc vero... in unum collecta. Colocae, 1880.

145 Simon Péter: Király és Haza III. köt.: Rudolf Trónörökös Bp., 1899. 102–103. o.

Haynald római hírnevét föláldozta az 1855-ös konkordátum lemondásával kapcsolatos tárgyalásokon, amelyeket Ausztria és Magyarország érdekében is folytatott. Határozott véleménye miatt a vatikáni zsinaton vállalta a kegyvesztést is IX. Piusz pápánál. Különvéleménye a liberális-katolikus irányzathoz állt közel, jó kapcsolata volt ennek egyik vezetőjével, Dupanloup orleans-i püspökkel. Ellenzéki magatartása azonban nem ellenzékieskedésből fakadt, s a zsinaton kimondott dogmát utólag elfogadta. Annál sokkal jobban szerette egyházát, minthogy személyes sérelmei miatt megosztást keltsen. IX. Piusz halála után, s a vatikáni változások eredményeképpen XIII. Leó pápa 1879. május 12-én bíborossá nevezte ki.

Magyarország újrainduló alkotmányos életében Haynald a kiegyezést megalkotó Deák-pártot támogatta. 1872. április 15-én az országgyűlés zárása alkalmából ő köszöntötte a főrendiház Deák-pártja nevében a „haza bölcsét”.¹⁴⁶ Támogatta Eötvös autonómiával kapcsolatos elképzeléseit is. Ismerte, mélyen tisztelte mindkét liberális politikust, de mindkettőnek bátran ellentmondott a főrendiházban az egyház érdekeinek védelmében. Az autonómia-mozgalom során mindvégig a megvalósítható kompromisszumot kereste, azt határozottan képviselte. Gondolkodása sosem volt pártos, nem sorolható irányzathoz.

Deák és Eötvös helyét a politikában hosszabb távon hamarosan Tisza Kálmán és Trefort Ágoston vették át. Haynald jogvédő álláspontja, amelyet a főrendiházi munkája során is képviselt, jól illeszkedett ahhoz a politikai rendszerhez, amely – feledve a liberális örökséget és kerülve a konfliktusokat – halogatta egyház és állam elválasztását, s inkább az egymásrautaltságra, a közreműködésre épített. Trefort az egyházpolitika terén nem táplált sem alkotói, sem reformeri ambíciókat.¹⁴⁷ Haynald ebben a helyzetben „*folytonos érintkezésben állt az irányadó körökkel és engesztelékeny föllépésével nem egyszer hozzájárult nehéz, kényes kérdések sima elintézéséhez.*”¹⁴⁸

A kormánypárt támogatása a múlt századi körülmények között jelentette a választási közreműködést is. Ennek megfelelően Haynald is küldött felszólításokat plébánosainak, megnevezve kerületük támogatandó jelöltjét, s hangsúlyozva, hogy „*a lekipásztorok erélyes és együttes közreműködése nagyon sokat tehet.*”¹⁴⁹ Haynald figyelme suffraganeus egyházmegyéire is kiterjedt. 1881. augusztus 6-án azzal a kéréssel kereste meg Lönhart Ferenc erdélyi püspököt, hogy változtassa meg a gyulafehérvári gimnáziumi tanárok és papok ellenzéki magatartását, s remélte, hogy a püspöknek sikerül elérnie „*azt, mit én az egyház érdekében teteni kénék, tudni illik a kormánypárti candidatusnak minden papi választók által való hathatós pártolását.*”¹⁵⁰

A hallgatóságos megegyezések azonban nem jelentették az álláspontok azonosságát. Az egymásrautaltság érzése közös volt, a távlati tervek valószínűleg

146 Deák: Beszédék, 347. o.

147 Mann Miklós: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. Bp., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1993. 62–63. o.

148 Néptanítók Lapja 1891/54. júl. 8. 491–494. o.

149 KÉL. I. a. Politika, iktatás nélküli, 1872. ápr. 14. Pest, Rudits József választási támogatása elküldve 10 falu plébánosának.

150 KÉL. I. a. Politika, iktatószám nélkül, kelt Ems, 1881. aug. 6.

különbözők. S a ki nem mondott jogvédő kompromisszumok idejében érzékenyen érintette mindkét felet a legkisebb változás is. Ennek fényében hangsúlyosabbak a főrendiházban elhangzott következő mondatok:

1882. március 20-án, a költségvetéstől elkalandozva az egyház tájára, Trefort Ágoston szájából hangzott el: „*az állam azon jogok gyakorlatából, melyeket ma gyakorol, semmiféle viszonyok közt nem fog lemondani.*”¹⁵¹ Nemsokkal később Tisza Kálmán jegyezte meg: „*a cultus, a közoktatás terén minden confessionnak hazánk területén meg kell adni a teljes szabad működést azon határig, (Halljuk!) mely szükséges, hogy az államhatalom az állam érdeke szempontjából közbe lépjen. (Élénk helyeslés.)*”¹⁵²

Egy évvel ezután, szintén a költségvetési vita kapcsán az egyetem jellegének kérdését vetették föl. Trefort állítása szerint az egyetem országos (tehát nem katolikus) jellegét biztosítja állami támogatása, „*a minthogy tudjuk, hogy az általunk elfogadott elvek és törvényes gyakorlatunk szerint felekezeti intézetek az állam által fenn nem tartatnak és nem segélyeztetnek.*” Mire Haynald közbekiáltott: „*Nem helyes!*”¹⁵³

A középiskolai törvény kapcsán fölmerült nézeteltéréseket pedig már láthatuk. Mindezek mellett is a szabadelvű párt támogatásában Haynald egész életére hűséges maradt. Ennek megfelelően elutasította azokat a megkereséseket, amelyek egy újonnan szervezendő katolikus ellenzéki párt támogatását kérték tőle. Így pl. Zichy Nándor gróf kérésétől is elzárkózott 1884. áprilisában, s nem látta helyesnek az egyesült ellenzék támogatását.¹⁵⁴ 1885. november 29-én, Tisza Kálmán miniszterelnökségének 10. évfordulóján Haynald köszöntötte a püspöki kar és a főrendiház nevében a miniszterelnököt.¹⁵⁵ Jövőbeni támogatást ígérve áldást kért Tisza munkájára.

A köztudatban élő, sajtó által is emlegetett liberalizmusa, modernsége, szabadelvűsége tehát nem eszmerendszerére, hanem gondolkodási módjára volt jellemző. Gondolkodásának nyitottsága, toleranciája volt az, ami miatt liberálisnak mondták, noha e gondolkodás tartalmi elemei nem, vagy legfeljebb csak részben feleltek meg egy liberális kormány igényeinek.

Ha toleranciájának eredetét kutatjuk, vallási téren ebben jó iskola volt Haynaldnak Erdély, ahol az egyházak közötti ügyekben megtanult alkalmazkodni az erdélyi hagyományokhoz. Még jóval később, Kalocsán is gyakran volt vendége érseki asztalánál egy-egy környékbeli protestáns lelkész.¹⁵⁶

Mozgalmas és az átlagtól eltérő életében nagy támadási felületet talált a korabeli sajtó. Sőt, volt aki a rágalmakat könyvben adta ki.¹⁵⁷ Haynald ugyanis Pesten színházba is járt, egyszerű öltözetben, egyedül járta a várost, híres

151 F. N. 81/19. 1882. márc. 20. 123. o.

152 uo. 130. o.

153 F. N. 81/48. 1883. jan. 13. 280. o.

154 KÉL. I. A. Politika, Zichy Nándorhoz írt levelek, iktatószám nélkül, 1884. márc. 11. és 1884. ápr. 20.

155 Mondott beszédét lásd: OSZK. Kézirattár. Fol. Lat. 3955. 266–272. o.

156 Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1891/28. júl. 12. 897–900. (Feleki Józseftől)

157 Tomcsányi Sándor: A bíboros érsek és törpe uszályhordozói vagyis Dr. Haynald Lajos s a kalocsai kanonok urak. Bp., 1887. 67. pp.

szalonok kedvelt vendége volt (pl. Wohl Jankáéknál), és előfordult, hogy részt vett Pulszky Ferenc ünnepi vacsoráján. Tomcsányi (az imént említett könyv szerzője) szemében mindez paphoz nem illő viselkedést, nőügyeket, szabadkőművességet jelentett. E könyv háttérében egyébként személyes sértettség áll, a szerző fivére ugyanis Haynald által szolgálatából fölmentett kalocsai egyházmegyei pap volt. De nemcsak rágalmak szintjén foglalkoztak viselkedésével, nem volt az megszokott a korabeli általános egyházi megítélés szerint sem. Haynald neve sok nunciusi jelentésben szerepelhetett...

A sajtót figyelve ki kell még térnünk néha emlegetett arisztokratizmusára, amelyet jó és rossz értelemben is emlegettek. Tény, hogy Haynaldot a legtöbb főúri háznál szívesen látták, s a fiatal arisztokrata párok kedvelt esketője volt Budapesten. Köszönhette ezt színes egyéniségének, kiváló szónoki képességeinek. Ő maga saját származásával nem törődött, s amikor Thaly Kálmán azzal kereste meg levelében, hogy felkutatta Haynald nemes őseit, tapintatosan megköszönte a fáradságot, és megjegyezte, hogy boldogult apja őt úgy nevelte, igyekezzen önmaga szorgalma és becsületessége által megteremteni értékét, s nem a múltból, ősei emlékezetéből kölcsönözni azt át a jelenbe.¹⁵⁸ Származással, múlt dicsőségével tehát nem törődött. Játékos kedvében viszont szerette megragadni az élethelyzetek kínálta színpadias lehetőségeket. Jó humorral végig is játszotta azokat. E jeleneteket értelmezték aztán (gyakran félre) arisztokratizmusként. Beszédes Kálmán festőművész írt le egy hasonló esetet Haynald életéből.¹⁵⁹ 1866-ban ismerkedtek meg Velencében. Haynald egyszerű turistaként járt arra, a festő éppen ott dolgozott. Megörült egymásnak a két honfitárs, s egy-két napon át nagyon jókat beszélgettek a művészetekről, de Haynald mindvégig nem fedte föl kilétét, így a festőnek sejtése sem volt, kivel találkozott. Pár év múlva hivatalos ügyben kellett megkeresnie az éppen Rómában tartózkodó híres főpapot, Haynald Lajost. Haynald az előre küldött névjegy alapján tudta, ki keresi, s félhomályban fogadta a festőt szobájában. A hivatalos tárgyalás végeztével, búcsúzás előtt végül a velencei beszélgetések fonalára tért s váratlanul megvilágította arcát, felejthetetlen meglepetést okozva ezzel a festőnek.

5.2. Betegsége, jubileuma, halála

1889-ben az év elején egy szerencsétlen baleset érte Haynaldot. Fogatának lovai megbokrosodtak, s a kocsi végül felborult. Az érsek agyrázkódást szenvedett. Idős és beteges szervezete ebből a betegségből már soha nem épült fel.¹⁶⁰ Pedig ez év október 15-én volt 50 éve, hogy pappá szentelték. Ezt az ünnepet eredetileg elvonulva szerette volna tölteni, valamelyik külföldi kolostor magányában, végül ágyhoz kötve kellett ünnepelnie. Kalocsa városa azért így is megemlékezett a jeles napról, a székesegyház előtti téren tíz öl magas diadalkaput állítottak, 800 gyertyával, rajta az érsek címerével, jelmondatával. Hó-

158 A levelet idézi: Magyar Salon 1889. nov. 114–134. o.

159 Fővárosi Lapok: 1877/186. aug. 15. 896–897. o.

160 Simon Péter: Király és Haza. III. köt. Rudolf trónörökös, Bp., 1899. 102. o.

doló felirat készült a város minden családfőjének aláírásával. Az ünnep előestéjén tízezres fáklyásmenet vonult az érseki kastély elé, ő azonban még az erkélyről sem tudta őket fogadni. Több mint 300 üdvözlő táviratot kapott, köztük minden fontos közjogi méltóságét. A lapok általában megemlékeztek röviden életrajzáról.¹⁶¹

A szép ünnep azonban nem állíthatta meg a betegséget, újabb agyvérzések után a híres elme fokozatosan elfelejtette a betűket, úgy olvastatta fel magának a breviáriumot. Sz szenvedései feledtetésül Sztára József karnagy zongorázott neki. 1891. július 4-én érte a halál.

Országszerte megemlékeztek róla a lapok. A Pesti Hirlap szabadelvűségét és modernségét emelte ki, s hogy elméje mindig a kiegyenlítést és az összeférhetőséget kereste. „*Ravatalánál több könnyet fog ontani a modern fölvilágosult Magyarország, mint a tompa, lassú lépésű hagyomány.*”¹⁶² A Vasárnapi Újság szerint feje, vezére volt a magyar „ecclesia militans”-nak, mégis a béke volt a jelszava, törekvése, célja. Szerencsés harmóniában találkozott egyéniségében az egyházi és világi kiváló hivatás tudata.¹⁶³ Végezetül még Fraknói Vilmos akadémiai emlékbeszédét szeretném idézni: „*És visszaidézvén emlékezetembe azt a szemrehányást is, a mivel illettük, hogy lázas tevékenysége közepett a magas állása iránt tartozó tekinteteket nem egyszer feledi; most úgy tűnik föl előttem alakja, mintha benne méltósága régi hagyományainak napjaink igényeivel való összeolvadási folyamata ment volna végbe; mintha benne az egykor minden téren uralkodó magyar hierarchia örökösének, a minden téren szorgálni kívánó magyar hierarchiának első hírnöke jelent volna meg.*”¹⁶⁴

Abban szinte mindenki egyetértett, hogy igazi nagyságát csak 30–50 év múlva fogják fölismerni, s hogy egyéniségét a történettudomány segítségével lehet majd igazán megérteni. Az ötven év eltelt, már a századik is... Hol van a várt történeti értékelés? Ha föllapozzuk az ezután következő bibliográfiát, megtekintése után kis túlzással azt mondhatjuk: sehol. Ha csupán ennek hiányára sikerült rámutatni dolgozatommal, nem volt hiábavaló fáradozásom.

Haynald – bibliográfia

Haynald Lajos munkái:

botanikai:

Castanae vulgaris, Kalocsa, 1881. 16 p.

Ceratophillum pentacanthum, Claudiopoli, 1881. 8 p. (Különlenyomat a Magyar Növénytani Lapokból)

A szentírás mézgak és gyanták termőnövényei, Budapest, 1894.

161 Az ünnep részleteiről lásd: Kalocsai Néplap, 1889. okt. 15. különszám. Egyetértés, 1889/284. 1889. okt. 15. 3. o.

162 Pesti Hirlap: 1891/182. júl. 5. címlapon.

163 Vasárnapi Újság 1891/28. júl. 12. 449–451. o.

164 Fraknói: H. L. emlékezete, 10. o.

egyéb:

Theses ex universa theologia... Viennae, 1840. 8 p.

Felsőházi beszéde az erdélyi unió tárgyában, Pest, 1861. 36 p. (Különlenyomat a Pesti Hirnökéből.)

Epistolae pastorales... Claudiopoli, 1852.

Emlékbeszéd... Bartakovics Béla egri érsek gyászünnepélye alkalmából, Eger, 1873. 30 p.

Emlékbeszéd... Parlatore Fülöp, Bp. MTA. 1879. 68 p. (németül is)

Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede, az MTA kültagja fölött, Bp. 1885. 39 p. (németül is)

Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund, az MTA kültagja fölött, Bp. 1889. 23 p. (németül is)

***Róla írt, vele kapcsolatos fontosabb munkák:
(lexikonos említések kivételével)***

Adriányi Gábor: Ungarn und das I. Vaticanum, Böhlau Verlag Köln-Wien, 1975. Benne Haynald életútjának ismertetése bibliográfiával 63–73. p.

Borbás Vince: Haynald Lajos és herbáriumának harasztféléi, Bp. 1877. 434–458. p.

Eckhart Ferenc: Egy nagy magyar főpap életéből. In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve, szerk.: Angyal Dávid, 2. évf. Bp., 1932. 272–284. p.

Fraknói Vilmos: Haynald Lajos emlékezete, in: Akadémiai Értesítő, szerk.: Szily Kálmán Bp. 1894. 1. füzet 5–21. p.

Haynald bíboros emlékezete (Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások) Kalocsa, 1991.

Haynald Lajos felszázados papsága évfordulójára, (Versek.) Jezsuita Gimnázium. Kalocsa, 1889.

Henszlmann Emrich: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Ludwig Haynald, Leipzig, 1873. 222 p.

Kanitz Ágost: Haynald Lajos bíbornok mint botanikus, Pozsony, 1889. 15 p.

Rosty Kálmán: Aurora purpurans, Colocae, 1879. 16 p.

Szittyay Dénes: Haynald Lajos kalocsai bíboros élete születésének 100. évfordulója alkalmából, Kalocsa, 1915. 109 p.

Tomcsányi Sándor: A bíboros érsek és törpe uszályhordozói, Bp. 1887.

Vázlatok Haynald Lajos bíbornok érsek életéből, szerk. Kóhalmi-Klimstein József, Bp. 1889. 137 p.

Magyarországi sajtó:

Akadémiai Értesítő 1891. 656. o., 1892. 345. o., 1893. 636–637. o., 1894. 5–21. o.

Alkotmány 1916/273. sz. okt. 1. (t. b.)

Archeológiai Értesítő 1870. III. évf. 1. sz. 31. o. (H. L. mint régész)

Bácska	1891/51. sz. 1–3. o.
Botanikai Közlemények	1916. dec. 31. 5–6. füzet, 127–129. o.
Budapesti Hirlap	1916/273. sz. okt. 1. (Szemneecz Emil) 2–3. o.
Családi Kör	1870/35. sz. (arcképpel) 1–3. o.
Csíksomlyói Róm. Kath. Főgimn. Értesítője	1890. (Imets Jákó)
Értesítő a Kath. Congressusból	1871/3. sz. In: Reform 1871/66. márc. 7.
Egyetértés	1889/284. sz. 1–3. o.
Fővárosi Lapok	1877/186. sz. 896–897. o. (Beszédes Kálmán festőművész) 1877/219. sz. 1052–53. o. (Herman Ottó)
Hazánk s a Külföld	1867/21. sz. 1–3. o. (arcképpel)
Katholikus Szemle	1889. okt. 15., 1891. 497–498. o., 1895. 268– 285. o.
Kalocsai Néplap	1889. okt. 15. (különszám)
Magyar Állam	1891/152. 1–3. o., 1891/153. 1–2. o. (Városey Gyula) 1891/154–156. (tárca, Kanitz Ágoston)
Magyar Sion	1888. 299. o.
Magyar Sion Órei II.	1889. (Ompolyi M. Ernő)
Magyar Salon	1886. május, 113–115. o. (arcképpel), 1889. no- vember, 114–134. o.
Magyarország és a Nagy Világ	1866/14. sz. 1–2. o. (arcképpel)
Magyar Tudományos Akadémia Értesítője	1868. 98, 116. o., 1869. 30. o., 1870. 221. o. 1874. 261. o., 1878. 143. o., 1879. 37, 169. o., 1880. 84, 92, 97. o., 1882. 181. o., 1883. 115. o.
Nemzet	1889/284. sz. 1–3. o.
Néptanítók Lapja	1889. október, 666. o., 1891. július, 491. o.
Országgyűlési Almanach (szerk. Sturm Albert)	1889–1892. 16. o.
Az Ország Tükre	1862/3. sz., 1865/2. sz. 11–12. o.

Österreichische Botanische Zeitschrift	1863/1. sz. (arcképpel)
Pesti Hirlap	1891/182. sz. júl. 5. címlap
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap	1891/28. 897–900. o. (Feleki József)
Religio és Nevelés	1843. II. félév, 253–254. o. (Haynald cikke: Mathew atya)
Szabadság	1880/122. sz. melléklet, csarnok rovat
Természettudományi Közlöny	1892. december, 280. füzet, 642–643. o.
Új Magyar Sion	1883. 113. o.
Vasárnapi Ujság	1862/13. sz, 145–146. o. 1869/18. sz. 237–238. o. 1879/48. sz. 767–768. o. 1889/42. sz. 673–677, 685. o. 1891/28. sz. 449–451. sz. 1891/29. sz. 475–477. sz.

Itinerarium Haynaldianum

(A jegyzetekben szereplő irodalom, ill. az áttekintett iratok, levelezés alapján. A *** jelölés H. országgyűlési beszédeit, felszólalásait jelzi.)

1816. okt. 3-án született Szécsényben

1821–23. elemi iskola Szécsényben.

1823–26. grammatika, gimn. 1–2. Vác

1826–28. gimn. 3–4. Pest

1828–30. gimn. 5–6. Esztergom

1830–31. Pozsony, Emericanum papnevelő intézet

1831–33. Nagyszombati lyceumban filozófiai tanulmányok

1833–37. Bécsi egyetem, Pázmáneum, hittani évek, közben

1835. nov. baccalaureatus,

1836 nyarán utazás Liptay László barátjával, Salzkammergut, Salzburg, Pönten, Melk, Ems, Linz, Passau.

1837–41. Bécs, Augustineum felsőbb papi intézet, közben szigorlatok: ágazatos hittan 1838, egyháztörténet és jog 1840, erkölcsstan és lelkipásztorkodás 1841.

1839. okt. 15. Jordánszky Elek segédpüspök Esztergomban pappá szenteli,
okt. 20-án első miséje szülőfalujában, ünnepi szónoka Jekelfalusy Vince.

1841. communi applausu a hittudományok doktorává avatják.

1841. őszétől Pest, Lipótvárosban segédlelkész

1841. az év végével Budára kerül át, a várba, az induló Religio és Nevelés munkatársa.
1842. aug. 11-től az esztergomi szeminárium hittani tanszékének tanára
1845. Az Augsburger Allgemeine Zeitungban a Horarik-ügy kapcsán védi a magyar főpapokat
1846. májusától Kopácsy primás udvarában titkár, de munkába csak szeptembertől áll, addig a primás tanulmányútra küldi, a nyáron tehát Bécs, Linz, Salzburg, München (máj. 13.), Augsburg, Ulm, Stuttgart, Strassburg, Freiburg (máj. 24.), Thübingen, Karlsruhe, Heidelberg, Mannheim, Frankfurt (vendég a Rotschild-házban), Antwerpen, Brüsszel, Ostende, London (jún. 20.), Párizs (júliusban) és haza.
1847. Kopácsy primás halála után év végére irodaigazgató, az év során a Herder Kirchenlexicon számára írta a magyar vonatkozású szócikkeket.
1848. szept. betegsége miatt nem vesz részt egy pesti hitoktatási konferencián
1849. ápr. miután nem hajlandó kihirdettetni az esztergomi egyházmegyében a trónfosztást, lakását felbőszült tömeg ostromolja.
jún. 18-án a magyar kormány fölmenti hivatalából, hazautazik Szécsénybe.
szept. 24-re a pesti katonai törvényszék megidézte, betegsége miatt végül írásban védekezett. Az év végén Scitovszky mellett Pécssett segédkezik, újra titkár, majd irodaigazgató.
év végén a bécsi udvar „pro piis meritis” emlékéremmel tünteti ki.
1851. szept. 15. coadjutor cum jure successionis kinevezése Erdélybe Kovács Miklós püspök mellé. De még egy éven át nem utazik.
1852. aug. 15-én Scitovszky primás szentelte hebroni püspökké Esztergomban, de csak Kovács püspök halálával, október 15-én foglalta el helyét Erdélyben.
okt. végén már Szebenben, megkezdte első látogatói körútját, mely novemberben tovább folyik.
1853. májusában 2. körútján Nagyszeben, Erzsébetváros, Csíksomlyó (máj. 13.) Zágon
A nyáron még egy 3. körútra indul Vajdahunyad, majd szept. 11–23. Szebenben a jezsuita misszió vesz részt zárásként.
1854. bányavidéki körút Zalatna, Abrudbánya, Vöröspatak, év végére egész Erdélyt bejárta.
Útjai közben mindenütt beszédek, gyűjtés jótékony célokra.
1854. belső titkos tanácsos, ez évben halt meg édesapja.
1856. aug. 31. részt vesz az esztergomi Bazilika felszentelésén. Másnap, szept. 1-jén az ünnepek után első találkozása Liszt Ferencsel, barátságuk kezdete.
1857. máj. 4-én a királyi pár fogadásán Pesten, még e hónapban a Csíksomlyói Főgimnázium megalapítása,
máj. 31-én pünkösdi Csíksomlyón.
1859. márc. -máj. első római útja, ad limina látogatása a pápánál.
márc. 6- ápr. 16. odautazás: Trieszt, Velence, Milánó, Torinó, Genova, Messzina, Palermo, Nápoly útvonalon.

ápr. 19-én a pápánál, akitől püspökséget kér a székelyeknek, s Gyulafehérvárból érsekséget. Hamarosan, május elején császári óhajt rendeli haza a komoly időkre való tekintettel. (Háborús veszély.) Ez évben még kisebb püspöki szeminárium alapítása Gyulafehérváron.

1859. római gróf

1860. november Eötvös és Haynald levélváltása az erdélyi helyzetről.

nov. 22-én Haynald három hete tartó ideglázat panaszolja.

1861. febr. 10–12. Gyulafehérvári értekezlet, amelyet eredetileg egy leendő erdélyi országgyűlés előkészítésére rendeznek. A házigazda Haynald lett. június 17. Főrendiházi beszéde a magyar országgyűlésen szept. 19-én kelt királyi leirat november 4-re hívja össze az erdélyi országgyűlést

okt. 3-án terjeszti ezt elő Mikó Imre, a főkormányos elnöke. Haynald tiltakozó beszéde után halasztó feliratot szavaznak meg, mire nov. 14-én Nádasdy Ferenc erdélyi kancellár Bécsbe rendeli, nov. 22-én oda meg is érkezik. A megbeszélés után följánlja lemondását, amire választ csak sokára, Nádasdy

1862. április 14-i levelében kap, egyelőre maradhat.

máj-jún. Rómában a japán szentek kanonizációja kapcsán. Júniusban munka a felirati bizottságban. Liszt Ferencel is találkozott, jún. 24-én indult haza, mégpedig tengeren, Marseilles, Lyon, Genf, Ulm, München, Bécs útvonalon július 10-én érkezett haza Erdélybe.

1862. Róma város nemes polgára

1863. jan. 31. Nádasdy magánlevélben tudósít az országgyűlés összehívásának újabb tervéről, hozzáállásról tapogatózik.

febr. 26. Haynald válaszában sérelmezi lojalitásának megkérdőjelezését, az országgyűlési meghívónak szerinte nem lehet feltétele.

Tavasszal (?) Trientben, a 300 éves zsinati emlékünnepen, ő fogalmazta a hódoló föliratot a pápához.

július elejére hirdetik meg az országgyűlést

júl. 22-én a magyarok tiltakozó felirata a királyhoz

júl. 26-án Haynaldot fölmentik főkormányoséki tanácsosi tiszteből és országgyűlési meghívóját is semmisnek tekintik

aug. 29-án Creneville Lajos főkormányoséki elnök választási visszaéléssel vádolta Haynald négy papját ill. tanítóját, mire ő

szept. egyháztartományi zsinat Kalocsán

okt. 13-i levelében megvédte őket, néhány hét múlva,

dec. 2-án fölszólítást kap a lemondásra.

dec. közepétől a hó végéig lemondó iratát fogalmazzák Bécsben. Szentszéki kivizsgálást kért.

dec. 31-én aláírta lemondásának végleges változatát majd hazautazott Szécsénybe.

1864. jan. lemondása országszerte sajtótéma.

márc. 21. találkozik Miksa főherceggel, aki Mexikóba vinné magával nunciusnak. Haynald nemet mondott.

május 25-én a pápa hívására titokban Rómába indul,

- jún. 8-án ért oda. Szó van esetleges ideiglenes távozásáról, addig segéd-püspök helyettesíthetné. Liszttel újra találkozott, kirándulgattak, Rómában még Bach is kedvesen fogadta.
- júl. -aug. Ems, gyógyfürdő, ügye még függőben
- aug. utolsó napjaiban találkozó Liszttel Karlsruheban.
- szept. 22-i konzisztóriumán a pápa végül fölmenti és egyben Karthágói érsekké nevezi ki.
- okt. 3-i búcsúlevelét erdélyi híveihez Szécsényből írja, nyugdíját Bécsben visszatartják, így még nem utazik Rómába.
- 1865. év elején bántja a róla megjelenő sok hamis újsághír**
- jan. -febr. szécsényi magány
- márciusban Bécsbe utazik, ahol végül a pápa személyes kívánságára rendezik nyugdíját évi tízezer forintban.
- május végén indul Rómába, június elején érkezik, de tovább utazik Emsbe, ahonnan nyár végén még két hónapra hazatér, s csak novembertől van végleg Rómában.
- 1867. ápr. 4-én Eötvös miniszter kéri az uralkodót Haynald kalocsai érseki kinevezésére**
- ápr. 5-én Ferenc József kinevezi kalocsai érsekké
- ápr. 7-én Beust külügyminiszter ennek értelmében értesíti a nunciatúrát, mire
- ápr. 11-én a nunciatúra szóban közli a pápai beleegyezést.
- máj. 17. preconisatio Rómában
- jún. 4. székfoglalója Kalocsán
- jún. 8. Ferenc József koronázásán
- dec. -1868. jan. végéig Bécsben, tárgyalások a Konkordátum ügyében
- 1868. márc. 18. az Akadémia tiszteletbeli tagjává választja**
- márc. 26. az Akadémia Igazgató Tanácsa tagjául választja
- május 16-25. Rómában a Konkordátum ügyében, végül magánszemélyként, de császári ajánlólevéllel.
- júl. 23. ***
- aug. 11. ***
- aug. 17-én Teplitzből írt levelet (vallásügyi törvények kapcsán)
- okt. 1. vegyes autonómiai tanácskozmány a központi szemináriumban
- okt. a Lipót-rend nagykeresztjét kapja
- nov. a Főrendiházban a polgári perrendtartásról, (nov. 12. ***) majd
- dec-ben a vegyesházasságok bírósági megítéléséről s a népiskolai törvényről
- (dec. 1,2,3,5. ***)
- 1869. jan. 27. egyházmegyei értekezlet, Kalocsa**
- ápr. 12. akadémiai székfoglaló beszéde
- jún. 24-től előkészítő kongresszus (autonómia), októberig bizottsági munkák,
- júl. 10. epebajára hivatkozva kimentés az akadémiáról, delegációból
- okt. 7-13. második ülészak
- 1869. dec-1870. júl. közepe Róma, I. Vatikáni Zsinat**

1870. okt. 26. az autonómia-kongresszus megnyitása, év végéig bizottsági munka
1871. jan. bizottsági munka folyt.
 márc. 9–29. a kongresszus folytatódik
 júl. 22. Teplitz, fürdőn
 aug. 25. Ems, csúzbaját gyógyítja
 szept. 15. aláveti magát a zsinati határozatoknak
 okt. 25. egyházmegyei értekezlet, Kalocsa (Vatikánum, placetum kapcsán)
 nov. közepétől
1872. máj. 13-ig mindössze 23 napot töltött Kalocsán, a többi országos ügyekben távol
 febr. 20. ***
 ápr. 15. ***
 szept. 24. ***
 okt. 16. egyházmegyei értekezlet, Kalocsa
 nov. 15. ***
1873. febr. 7,12. ***
 márc. 22. ***
 dec. 23,31. ***
1874. febr. 9. ***
 márc. 26,27. ***
 máj. firenzei nemzetközi kertészeti kongresszus
 júl. 1. ***
 nov. 16. ***
 dec. 14,22. ***
1875. év elején betegeskedik Kalocsán
 brüsszeli nemzetközi közegészségügyi és életmentésügyi kongresszus magyarországi előkészítő bizottságának elnöke
 ez évben halt meg édesanyja
 ápr. 22. ***
 máj. 12,24. ***
 jún. 21. Lippik, fürdőben (Teplitz és Mehádia után)
 szept. 2. *** a főrendiház pénzügyi bizottságának elnöke, majd
1876. máj. -ig nem volt ott az országgyűlésen
 1876. márc. nehezeére esik az írás, beteg
 máj. 6. *** , máj. 30. ***
 júl. -okt. Brüsszeli kongresszus
 év végén (?) a Budapesten tartott nemzetközi statisztikai kongresszus elnöke
 Lipót belga király felhívására az Afrika-társulat magyarországi fiókját szervezi
 dec. 19, 20. ***
1877. márc. 27. ***
 máj. 16. ***

- aug 15. savoyai fürdőben egy hónapig
 nov. 15. ***
- 1878.** Kalocsán csillagvizsgáló alapítása Jezsuita Gimnázium tetején. (későbbi Haynald-obszervatórium)
 febr-ban a polgári büntetőtörvénykönyv tárgyalása a Főrendiházban (febr. 21,22,23. ***)
 márc. a Magyarországi Múemlékek Ideiglenes Bizottságának kültagjául választják
 ápr. beteg, neuralgia, húsvétkor még templomba sem tudott elmenni
 jún. 20-án írja, nemsokára indul fürdőútjára, melynek során Párizst is érinti.
 jún. 22,25,29. ***
 jún. 25. fontos teendők miatt Kalocsára utazik Pestről
 okt. 16. egyházmegyei értekezlet, Kalocsa,
 okt. 20. ***
 dec. 21,22. ***
 dec. Szász-Coburgi hercegi Erneszt házi rend nagykeresztjét kapja
- 1879.** márc. 10. ***
 máj. 12. bíborosi kinevezése
 máj. 13. ***, egy hétre sürgős teendői miatt otthagyja az országgyűlést
 majd a hónap folyamán a Szent István rend nagykeresztjét kapja
 jún. 7. ***
 nov. 5. ***
- 1880.** máj. 8. ***
 jún. 15. ***
 júl. 18. Karlsbad
 nov. 13,20. ***
- 1881.** jan. 18. ***
 febr. 7. ***, a hó végétől márc. közepéig mellhurut, ágyban fekvő beteg, kimentés az országgyűlésből
 aug. 6. Ems
 szept. 28. ***
 okt. 21. ***
 dec. 21. ***
- 1882.** febr. H. emlékirata a középiskolai oktatásról az országgyűlés oktatási bizottságának, melyet a püspöki kar megbízásából készített.
 márc. 20. ***
 ápr. 1,29. ***
 jún. 1. ***
 júl. 6. Teplitz
 szept. 26. egyházmegyei értekezlet, Kalocsa (középiskolai törvény kapcsán)
 nov. 18. ***
 dec. 1,21. ***
- 1883.** jan. 10,23,26. ***
 márc. 7. ***

- ápr-máj. a középiskolai törvényjavaslat tárgyalása a Főrendiházban
 (ápr. 30, máj. 1,2,4. ***)
 máj. 21,23,26,28. ***)
 aug. 28–31. lelki gyakorlat papságával Kalocsán
 szept. 27. ***)
 nov. 17. ***)
 dec-től 1884. jan-ig a keresztények és izraeliták közti polgári házasság
 bevezetéséről szóló törvényjavaslat vitája a Főrendiházban. (dec.
 10,11,12. jan. 12. ***)
1884. febr. 10,15. ***)
 márc. 22,26,27. ***)
 máj. 6,19,21. ***)
 dec. 16,17. ***)
1885. jan. újévi körlevelében elítéli az antiszemizmust.
 szept. 9–12. lelki gyakorlat papságával Kalocsán
 szept. 26. ***)
 dec. 12,18. ***)
1886. jan. 30. ***)
 febr. 20. ***)
 dec. 22. ***)
1887. febr. ismét beteg, hurut
 márc. 14,15. ***)
 máj. 16,25. ***)
 aug. Teplitz, fürdőn.
 szept. 8. főpásztori látogatás Zomborban (Bácska tudósítás)
 szept. 29. ***)
 okt. 1. ***)
 dec. 15. ***)
1888. febr. 28. ***) , majd jún-ig hiányzott az országgyűlés ülészakáról
 jún. 21. ***)
 nov. 21. ***)
 dec. 17. ***)
1889. jan. 18. ***)
 az év elején baleset éri, ettől kezdve először Budapesten, majd Kalocsán
 haláláig betegeskedik.
 okt. 15. pappá szentelésének 50 éves jubileuma, ünnepek
1891. júl. 4-én halt meg.

ANDOR LAKATOS

LAJOS HAYNALD'S PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY

Lajos Haynald (1816-1891), cardinal Archbishop of Kalocsa was a prominent figure of Hungarian ecclesiastical history. The aim of this paper is to give an outline of the biography of Haynald the politician. To put his figure in context, the author is trying to formulate concisely the expectations of the contemporary Hungarian political leadership, and the way Eötvös and Deák's

political principles, their ideas about the role of the Church and their impact on the government's attitude, influenced Hungarian official policy towards the Church. If these principles are compared to the Vatican's expectations from Hungary, the fundamental antagonism between the two conceptions becomes obvious at once: while the papacy was dreaming about a unified (and imperial) Church extending to the entire territory of the Hapsburg Empire, and strictly observing the principles of the Concordat of 1855 in its functioning, the Hungarian leadership would not abandon the national peculiarities of the Hungarian Church and firmly rejected the Concordat. While Rome demanded an Established Catholic Church, the leading Hungarian politicians did not even approve of giving State support to the Church. They planned autonomy for the Church, grounded on the principle of representation, while the papacy categorically condemned the separation of the Church and the State, and liberalism, in general. Who should make concessions and on what points? Were the parties aware of the seriousness of their differences? What were the implications of the above for a prelate in his everyday activity? It is with these questions in mind that the author surveys Lajos Haynald's life.

Lajos Haynald was of humble origin, he was born in Széchény on 3rd October 1816. He studied theology in Pressburg (Bratislava), Nagyszombat (Trnava) and Vienna. After his ordination in 1839 he continued his studies and took his doctor's degree in Vienna in 1841. The young and gifted priest was soon chosen to work for the Primate, Kopácsy. By the time of the 1848 revolution he had already been promoted to the post of director in the Primate's bureau in Esztergom. He soon got an important part to play in this capacity: owing to the fact that the Primate's See was vacant, it fell to him to proclaim the dethronization of the Hapsburg Dynasty. He, however, refused to obey to the National Defence Committee's order and was consequently relieved of his office and had to leave Esztergom. His loyalty to the dynasty was misunderstood in Vienna, too, and he was sent to Transylvania (1851) as coadjutor, in the hope that he would bring the recalcitrant Transylvanians to heel.

This time it was the Pope who came to his rescue by consecrating him Archbishop of Carthage and calling him to Rome, into the Congregation for Special Affairs. A few years later, new opportunities offered for him in Hungary, because of the political changes, the Compromise of 1867 which made it possible for Hungary to form a new Hungarian government. This government designated Haynald to the vacant archiepiscopal see of Kalocsa. They regarded him as a go-between in the first place, who could mediate between them and the episcopate, but also as a partner in the work of transforming Hungary into a secularized civil State, and as a man well suited for these tasks, due to his political acumen and courage which had already become manifest earlier.

Haynald did in fact much for the autonomy of the Catholic Church. His motion was simply put off indefinitely, owing to the distrust of some of the bishops, of Rome and even of the government itself. It was not even discussed in Parliament.

As early as the beginning of 1868 an embarrassing diplomatic mission was suggested for Haynald: Emperor Francis Joseph would have liked to entrust him with the negotiations about the annulment of the Concordat of 1855 in the Vatican. In the end, when it became obvious that the Holy See did not consider desirable Haynald's journey to Rome on this mission, he travelled at the Emperor's request as his private emissary, with the purpose of keeping him informed. Even so, the mission damaged his reputation in Rome. Incidentally, his good name was blackened even more in ecclesiastical circles by his activity at the First Vatican Council (1870), where he sided with the minority in opposition to the dogma of papal infallibility. What troubled Haynald was the way conciliar decisions were made and their implications for Hungarian politics. Despite his forebodings, he kept his opinion to himself, refraining from making it public, out of a sense of delicacy and in deference to his vow of obedience.

Some of Haynald's permanent obligations resulted from his membership of the Hungarian Academy of Sciences and from his membership of the Upper House of Parliament. He took these functions very seriously. From March 1868, he was first a honorary member and later a full, governing member of the Academy. In December 1874 he was elected president of the Mathematical and Science Division. His election was due not only to the prelate patronizing the sciences and arts, but also to the botanist. Besides educating and supporting nearly an entire generation of botanists, Haynald also put a new shade into the palette of Hungarian botany by writing book reviews and by having contacts with botanists all over the world. After his death, his herbarium

increased the collection of the Botanical Section of the Hungarian National Museum to twice its original size, and his library enriched its library, too.

As Archbishop of Kalocsa, Haynald was a member of the Upper House of Parliament. For a long time, up to 1889, when his illness aggravated, he had been one of the most active members. His industry extended not only to regular attendance at the sessions, though it would have been praiseworthy even in itself, but was also reflected in his more than 120 contributions and speeches, his committee work, committee chairmanship and membership in various delegations.

Because of his above-mentioned obligations, he could not spend much time at his see. This is why national dailies would claim that he is in fact the archbishop of Budapest, and would only visit Kalocsa as a guest, and that the problem of the bishopric of Budapest was solved by his presence in the capital. And it is true that, as time passed, Budapest was becoming a more and more important part of Haynald's life. His concern for developing his diocese was, on the other hand, unabated. These years were characterized for him by the building of churches, the development of parishes, setting up pension-funds for aged priests, attendance at ecclesiastical councils and spiritual exercises. He spent four million Forints on donations and foundations for ecclesiastical and educational purposes and charities; it would be difficult and too long to list them all.

He also took part in politics, in Hungarian constitutional life, which had revived from 1867 on. He backed Deák's Compromise making party. In due course, Eötvös and Deák were replaced in Hungarian politics by Kálmán Tisza and Ágoston Trefort, and this opened new, long-range prospects. Haynald's personality, his natural inclination to protect established rights and legality, which is also obvious from his activity in the Upper House, were well adapted to a political system which - forgetting its liberal origins, tradition and past - preferred to avoid conflicts, tried to postpone the separation of the Church and the State, and would rather form relationships of mutual dependence and cooperation than to clash openly. His liberalism, modernity, broad-mindedness, virtues much publicized by the press, was characteristic of his turn of mind rather than his ideas. It was the openness of his mind, his tolerance which made people think that he was a liberal, though his ideas did not meet or met only in part the demands of the liberal government.

He never opposed anybody for opposition's sake, and he loved his Church too much to create division because of his grievances. In recognition of his activity, and as a result of the changes that had taken place in the Vatican, he was created cardinal by Pope Leo XIII on 12 May 1879.

He died on 4 July 1891.

The bibliography at the end of this paper, listing the literature on Haynald, and the Itinerary wants to assist those interested in his activity to study the subject in detail. With this aim in view, it covers all the bibliographical sources (only the encyclopaedias are excluded) on the one hand, and can be regarded as a review of the Hungarian periodical press; on the other hand, it contains a chronology of Lajos Haynald's life, not limited to his political activities alone.

*Haynald Lajos 1870 körül, Rómában
Legújabbkori Történeli Múzeum fényképtára
(L. sz. 72. 1199)*

*Haynald Lajos
Legújabbkori Történeli Múzeum fényképtára*

SZECSKÓ KÁROLY

DR. SZMRECSÁNYI LAJOS EGRI ÉRSEK
(1851–1943)

1851. április 24-én született a ma Szlovákiában lévő Sárosmegyei Darócon, ősi magyar nemesi családban. Atyja Szmrecsányi Ödön volt, anyja báró Berzeviczy Mária, báró Berzeviczy Vincének, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának, a Kassai Magyar Színház alapítójának leánya volt, kinek nemes ízlése és művészszeretete családi hagyományként szállott át tizenhat gyermekére. A népes családból nemcsak Lajos érsek, hanem többen tettek szert hírnévre. Szmrecsányi Pál nagyváradi püspökként hunyt el. László udvari tanácsos, kassai királyi közjegyző volt. János Zemplén megyei földbirtokosként élt. Jenő, a közigazgatási bíróság tanácselnöke, Miklós a Vallási és Közoktatási Minisztérium tanácsosa, neves műtörténész volt.¹

Elemi iskoláit Debrecenben és Eperjesen végezte. Ez utóbbi helyen járta ki a gimnázium hat osztályát. A hetedik és a nyolcadik osztályt már Egerben kis szeminaristaként végezte el.² 1867-ben, a kiegyezés évében itt öltötte magára a Papnevelő Intézetben az élete végéig méltósággal hordott reverendát. 1873. augusztus 28-án Lévay Sándor segédpüspök szentelte áldozópappá.³

Kápláni működését a megyebeli Kápolnán kezdte el, ahonnan 1876 júliusában Miskolcra helyezte át Samassa érsek.⁴ Itt előbb mint káplán, majd később mint plébánoshelyettes rendkívül sokat dolgozott az egyházi élet fellendítésén. Leginkább a miskolci római katolikus egyházközség önkormányzatának megalkotásán buzgólkodott.⁵

A tehetséges fiatal papot 1882-ben főpásztora udvarába hívta, s szertartójjá és egyben szentszéki aljegyzőjévé nevezte ki.⁶ 1891-ben addigi érdemeiért érseke titkárává léptette elő. Ilyen minőségében főpásztorának állandó kísérfője volt bel- és külföldi útjain.⁷

1 EÉL.; PALSZ. – Szmrecsányi Lajos Érsek Úr Óexcellenciájának életrajzi adatai. Aláírás és dátum nélkül. 702/1914. – Szmrecsányi Lajos dr. egri érsek úr Ógyméltóságának életrajzi adatai. Eger, 1931. ápr. 21. Aláírás nélkül. 2073/1931. – Szmrecsányi Lajos érsek életrajzi adatai. Aláírás és dátum nélkül. 1878/1935.

2 Uo.

3 Uo.

4 Uo.

5 Uo.

6 Uo.

7 Uo.

1893-ban címzetes,⁸ 1899-ben pedig javadalmas kanonok lett, feltűnően korán.⁹ 1900-ban elnyerte a Pécs melletti Szentháromságról elnevezett címzetes apáti címet.¹⁰ Rá egy évre az érseki iroda igazgatója lett.¹¹

1904-ben oldalkanonok,¹² dr. Párvi Sándor volt egri segédpüspök távozása után pedig az említett évben a nagydói címre felszentelt egri segédpüspök lett.¹³ Az egri főkáptalanban az éneklő kanonoki stallumot töltötte be, s mint ilyen a főkáptalani alapítványok kezelőgondnoka lett.¹⁴

A Katolikus Sajtó Egyesület 1911-ben a kalocsai érsekké kinevezett Csernoch János helyébe egyhangúlag alelnökévé választotta meg.¹⁵

1912. február 29-én a király Samassa érsek javaslatára utódlási joggal mint koadjutort segédpüspökké nevezte ki.¹⁶ A pápa pedig március 26-án kelt brevéjében cyrrói érseki címmel ruházta fel.¹⁷ Miután főpásztorá augusztus 20-án elköltözött az örökkévalóságba, ő lépett helyébe az érseki trónra.¹⁸ Szeptember 21-én tette le a hűségesküt Ferenc József apostoli királyunk kezébe.¹⁹ December 12-én vette át a szepesi püspöktől az érseki palliumot.²⁰

1913. február 17-én a miniszterelnök javaslatára a király addigi érdemeinek elismeréseként belső titkos tanácsosi címet adott neki.²¹ Április 21-én kelt felsőbb döntés nyomán az uralkodó a vallás és tanulmányi alap felügyelő és azok kezelését ellenőrző időleges bizottság tagjává nevezte ki.²²

A Központi Katolikus Kör május 14-i közgyűlésén egyházi elnökévé választotta meg.²³ A Katolikus Sajtó Egyesület pedig május 15-i közgyűlésén egyhangúlag hozott határozatával díszelnökséggel tisztelte meg.²⁴

Egyházfejedelemként tagja lett a Főrendi Háznak, s annak közjogi és törvénykezési bizottságában dolgozott nagy megaláztatással kísérve.²⁵

1937-ben ünnepelte az érseki trón elfoglalásának negyed évszázados évfordulóját. Az eltelt 25 év mérlegét az alábbiakban vonhatjuk meg.

Mindenek előtt szívügyének tekintette egyházmegyéjében annak átszervezését, új plébániák létesítését, és a hitélet fellendítését. Ennek előfeltétele volt, hogy elegendő pap álljon a főpásztor rendelkezésére. Ebből a célból felállította a kisszemináriumot és jelentékenyen felemelte a nagyszemináriumban tanuló papnövendékek számát. Az utóbbiak létszáma 1912-ben még csak 69 fő volt,

8 Uo.

9 Uo.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo.

13 Uo.

14 Uo.

15 Uo.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

19 Uo.

20 Uo.

21 Uo.

22 EÉL.; PALSZ. A vallási és közoktatási miniszter levele az érseknek. Bp. 1913. ápr. 29.

23 EÉL.; PALSZ. A Központi Kath. Kör levele az érseknek. Bp. 1913. máj. 18.

24 EÉL.; PALSZ. A Kath. Sajtó Egyesület levele az érseknek. Bp. 1913. máj. 19.>

25 EÉL.; PALSZ. A Főrendi Ház elnökének levele az érseknek. Bp. 1913. máj. 5.

1937-ben pedig már 119 fő. Bölcs intézkedése következtében egyházmegyéjében az áldozópapok száma az 1912. évi 365-ről 1937-re 466 főre emelkedett.²⁶

Az áldozópapok létszámának nagymérvű növekedése lehetővé tette számára a nagykiterjedésű plébániák megosztását, s új plébániák, helyi lelkészségek, valamint kihelyezett kápláni és hitoktatói állomások szervezését. 1912-ben a ténylegesen betöltött plébániák száma 199, a helyi lelkészségek száma pedig mindössze 4 volt. 1937-ben a ténylegesen betöltött plébániákszámára már 226, a helyi lelkészségeké 9, a kihelyezett kápláni állomásoké 3, a kihelyezett hitoktatói állomásoké 6 volt. Az intézkedései következtében 1937-ben 41-el több áldozópap látta el lelkészi hatáskörrel a hívek gondozását, mint 1912-ben.²⁷

1912–1937-ig 36 új kápláni állást szervezett. Az iskolai hitoktatás színvonalának emelése érdekében számos hitoktatói állást létesített, az említett évkörben összesen 34-et.²⁸

Az egyházmegyei papság lelkipásztori munkájának segítése érdekében több női és férfi szerzetes rendet telepített le. Férfi szerzetes rendként hívta Mezőkövesdre a jezsuitákat, a szalézianusokat Mezőnyárádra, és a ferenceseket Nyíregyházára.²⁹

Érseksége negyedszázada alatt az egyházmegyéjében 29 helyen telepített le női szerzeteseket, akik 15 helyen tanítással, 6 helyen szegénygondozással, 2 helyen gyermekvédelemmel foglalkoztak, 4 helyen pedig internátusi háztartást vezettek. A szerzetes nők ezen kívül két helyen újoncházat tartottak fent.³⁰

1937-ig érseksége alatt egyházmegyéjében 25 templom, 54 kápolna és 61 iskolakápolna épült, nagyobb részt az ő anyagi támogatásával.³¹

A templomépítések és a templomi felszerelések beszerzésének irányítására megszervezte az Egyházmegyei Szépművészeti Bizottságot, amelynek egyik kiválósága volt Wälder Gyula műegytemi tanár.³²

Szmrecsányi érsek az egyházmegye területén megszervezte az önkormányzattal bíró egyházközségeket, melyek vagyonkezelésének irányítására, ellenőrzésére számvevőséget szervezett.³³

Az egyházmegyei nevelés- és tanügy irányítása, ellenőrzésére hivatott tanfelügyelőséget teljesen átszervezte, s a hivatal létszámát növelte.³⁴ A közép, és hasonló fokú iskolák növendékei részére öt fiú- és négy leányinternátust szervezett. Az országban ő szervezte meg az első római katolikus fiú felsőfokú kereskedelmi iskolát, s ugyancsak az első római katolikus jellegű felső mezőgazdasági iskolát. E két iskolán kívül 1937-ig egyházmegyéjében két leánygimnázium, két tanítóképző intézet, két női kereskedelmi szaktanfolyam, valamint egy fiú és három polgári leányiskola létesült.³⁵

26 EEK. 1937. 7. sz. 101–102.

27 Uo.

28 Uo.

29 Uo.

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo.

33 Uo.

34 Uo.

35 Uo.

1938-ban 120.000 pengő költséggel újjávarázsoltatta az 1828-ban létesített első magyar nyelvű tanítóképző intézetet.³⁶

Egyházmegyéje területén 1937-ig az elemi népiskolák tantermeinek száma az 1912. évi 865-ről 1937-re 1235-re emelkedett. Ennek arányában növekedett a néptanítók létszáma is. Míg 1912-ben 888 fő tanító oktatott az egyházmegye római katolikus népiskoláiban, addig 1937-ben már több mint 1200 fő.³⁷

A szegénygondozás intézményes ellátására megalapította a Szent Ferencről elnevezett Szegénygondozó Nővérek Rendjét, s ezzel együtt megteremtette az Egri Normát, amely határainkon kívül is mércéje lett a szegénygondozásnak.³⁸ Már 1916-ban saját költségen bölcsődét létesített az egri dohánygyárban, amely azóta is működik.³⁹

Az érseki uradalmakban hatalmas szociális beruházásokat intézményesített a XI. Pius pápa által kibocsátott Quadragesimo anno című enciklika szellemében. Ennek jegyében vezette be az uradalmakban a családi munkabért, valamint a kiházasítási, születési és temetési segélyezést.⁴⁰

Rendkívüli érdemei elismeréseként XI. Pius pápa az 1929-ben pápai trónálói címmel tüntette ki, amelyet nem sok magyar főpap kapott meg addig.⁴¹

Nem állunk messze az igazságtól, ha leírjuk azt, hogy Szmrecsányi érsek e század legjobb szívű egyházfejedelmei közé tartozott. Ezt igazolják az alábbi feltüntetett, a teljesség minden igénye nélkül felsorolt adományai is.

1913 januárjában az Országos Magyar Iparművészeti Társulat működéséhez évi 400 korona alapítványi tőkével járult hozzá.⁴² Ez év februárjában anyagilag támogatta Kotsis Iván műegyetemi tanársegédnek, a XVIII. századbeli egri barokk épületekről készített kiadványának publikálását.⁴³ Ugyancsak a fenti év májusában 200 korona évi támogatást ígért a Vakokat Gyámoltó Egyesület eperjesi intézetének.⁴⁴ Az említett év decemberében 100 koronát adott a Szent Tamás Társaságnak.⁴⁵ 1914 február elején 2000 korona alapítványt tett az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak.⁴⁶

Az 1914 nyarán kitört első világháború hadirokkantjainak, hadiárvánaink ügyét mindvégig a szíven viselte. Az említett év nyarán pusztaszikszói nyaralójában 40 fő sebesült katona részére kórházat létesített, sőt a betegek könyvvel való ellátásáról is gondoskodott.⁴⁷ 1914. augusztus 1-jétől 1917. július 1-jéig a háború kárvallottjait 58.612 korona értékben segítette.⁴⁸

36 Uo.

37 Uo.

38 Uo.

39 Uo.

40 Uo.

41 EÉL.; PALSZ. Az Érseki Jogakadémia igazgatójának levele az érseknek. Eger, 1929. szept. 20.; 4796/1922.

42 EÉL.; PALSZ. Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat levele az érseknek. Bp.1913. jan. 15.; 124/1913.

43 EÉL.; PALSZ. Kotsis István levele az érseknek. Bp. 1913. febr. 17.; 1070/1913.

44 EÉL.; PALSZ. A Vakokat Gyámoltó Egyesület levele az érseknek. Bp.1913. máj. 5.

45 EÉL.; PALSZ. A Szent Tamás Társaság levele az érseknek. Bp.1913. dec.17.; 6593/1913.

46 EÉL.; PALSZ. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat levele az érseknek. Bp. 1914. febr. 4.

Bár nem volt céhbeli tudós, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatóválasztmányja tagjaként a tudomány művelőit állandóan segítette. Például 1918 februárjában az Akadémia céljaira 10.000 koronát adott.⁴⁹ Az év júliusában Bertalan József egri főreáliskolai tanár doktori értekezésének kiadásához tetemes összeggel járult hozzá.⁵⁰

Bár nem volt a forradalmak híve, 1918 november elején az egri polgárőrség felállítását 20.000 koronával támogatta.⁵¹

Nem feledkezett meg a század elején szárba szökkenő keresztényszocialista mozgalom anyagi támogatásáról sem. Ezt bizonyítja, hogy anyagilag támogatta a keresztényszocialista mozgalom oly megyei kiválóságait, mind a dr. Nagy János egri kanonokot, a gyöngyösi Bozsik Pál plébánost, s az ugyanitt működő Király János földművest.⁵²

A kiváló főpap addigi érdemeit természetesen az 1919-es kommün helyi vezetői nem honorálták. Március 21-e után kétszer is letartóztatták az egyház ellenségei. Az üldöztetést mindvégig méltósággal viselte, s üldözőinek vallása elvei szerint megbocsátott.⁵³

A kommün bukása után addigi nagystílű adományozásait tovább folytatta. Ezt bizonyítja az is, hogy a Horthy kormányzó által alapított Vitézi Rend megyei céljaira 1921 decemberében 100 hold földet ajánlott fel.⁵⁴

Még 1920 februárjában a megszállott országrészekből Egerbe települteknek 30.000 koronát juttatott.⁵⁵ 1921 májusában a Múzeum Barátok Egyesületének 10.000 koronát adományozott, amelyen az Egyesület meg tudta vásárolni a híres Rákóczi-kupát.⁵⁶

Több tudóstársaságba belépett, illetve számos tudósegyesület választotta tagjai közé nemes adományait honorálva. 1913 decemberében alapító tagja lett a Szent Tamás Társaságnak.⁵⁷ 1915 májusában a Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság⁵⁸. 1916 márciusában a Nemzeti Kaszinó választotta tagjai sorába.⁵⁹ 1917 május elején bekerült a Magyar Tudományos Akadémia igazga-

47 EÉL.; PALSZ. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának levele az érseknek. Bp. 1914. szept. 17.

48 EÉL.; PALSZ. Szmracsányi Lajos hadi jótékonykodási adományainak kimutatása. Eger, 1917. júl. 17.; 3313/1917.

49 EÉL.; PALSZ. Az Magyar Tudományos Akadémia elnökének levele az érseknek. Bp. 1918. febr. 15.; 904/1918.

50 EÉL.; PALSZ. Bertalan József egri főreáliskolai tanár levele az érseknek. Eger, 1918. július hó.; 3135/1918.

51 EÉL.; PALSZ. Elismervény. Eger, 1918. nov. 8.; 6076/1918.

52 EÉI., PALSZ. Dr. Nagy János levele az érseknek. Eger, 1921. febr. 15.; 814/1921. – Bozsik Pál levele az érseknek. Gyöngyös, 1919. szept. 24.

53 Egri Népszerűségi, 1919. nov. 16.

54 EÉL.; PALSZ. Horthy Miklós kormányzó köszönő levele az érseknek. Bp. 1921. dec. 15.; 359/1922.

55 EÉL.; PALSZ. A polgármester levele az érseknek. Eger, 1920. febr. 17.; 325/1920.

56 EÉL.; PALSZ. A Múzeum Barátok Egyesületének levele az érseknek. Bp. 1921. máj. 15.; 1588/1921.

57 EÉL.; PALSZ. A Szent Tamás Társaság levele az érseknek. Bp. 1913. dec. 17.; 6593/1913.

58 EÉL.; PALSZ. A Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság levele az érseknek. Bp. 1915. máj. 10.; 1957/1915.

59 EÉL.; PALSZ. A Nemeti Kaszinó levele az érseknek. Bp. 1916. márc. 21.; 1402/1916.

tóválasztmánya tagjai közé.⁶⁰ Ez év májusában pedig tagja lett a Múzeum Barátok Egyesületének.⁶¹ 1921-ben meghívta tagjai közé a Benczur Művészeti Társaság.⁶² Alapító tagja volt a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak,⁶³ valamint a Pázmány Péter Társaságnak.⁶⁴ 1923 október végén belépett az akkor alakult Egri Gárdonyi Géza Társaságba.⁶⁵

A hervadhatatlan érdemű főpap érdemei közé sorolhatjuk azt is, hogy a II. Vatikáni Zsinat a zsidókat, a Krisztus gyilkosság alól feloldozó döntése előtt több évtizeddel több alkalommal anyagi támogatást nyújtott az Egri Izraelita Hitközségnek.⁶⁶

Mint fővédnök több esetben jelentős összeggel támogatta az 1860-ban alapított, ma is működő Egri Katolikus Legényegyletet.⁶⁷

A kiváló főpap közéleti munkásságát nem csak a korábban már említett egyházi elismerésekkel honorálták, hanem több világi kitüntetés birtokosa is lett. Többek között 1914 januárjában a budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karától tiszteletbeli doktori diplomát kapott.⁶⁸ 1917 januárjában az uralkodó a Vaskorona rend első osztályával tüntette ki.⁶⁹

A korabeli festőművészek több portrét készítettek róla. Közülük legjelentősebb Benczur Gyula portréja volt, melyet a neves piktor e század elején készített.⁷⁰

A nagyszerű főpap 1943. január 28-án (csütörtökön) délután 14 óra 15 perckor hunyt el.⁷¹ Élete utolsó aktáját délután 1 órakor halálos ágyán írta alá, majd megebédelt. Ezt követően elvesztette eszméletét. Erről az eseményről titkára azonnal értesítette kezelőorvosát, dr. Besznyák Istvánt, aki rövidesen megjelent betegágyánál, s akkor már az agonizáló főpapnak szíverősítő injekciókat adott. Eközben Subik Károly kanonok, érseki irodaigazgató a betegek szentségében részesítette. A halála előtti órában betegágyánál volt még dr. Vízny Miklós répost-kanonok, dr. Száva János pápai kamarás és Bordás Alfréd érseki titkár.⁷²

60 EÉL.; PALSZ. A Magyar Tudományos Akadémia elnökének levele az érseknek. Bp. 1917. máj. 3.; 2582/1917.

61 EÉL.; PALSZ. Szmezsányi Lajos dr. egri érsek Úr Ónagyságának életrajzi adatai. Eger, 1931. ápr. 21. Aláírás nélkül. 2073/1931.

62 EÉL.; PALSZ. A Benczur Társaság levele az érseknek. 2965/1921.

63 EÉL.; PALSZ. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság levele az érseknek. 1022/1922.

64 EÉL.; PALSZ. Timon Ákos rektor levele az érseknek. Bp. 1922. febr. 13.; 747/1922.

65 EÉL.; PALSZ. Az Egri Gárdonyi Géza Társaság levele az érseknek. Eger, 1923. okt. 29.; 5458/1923.

66 EÉL.; PALSZ. Például Az Egri Izraelita Filléregylet levele az érseknek. Eger, 1915. jún. 9.; 2231/1915.

67 EÉL.; PALSZ. Dr. Nagy János és Radil Károly levele az érseknek. Eger, 1913. febr. 14.; 1049/1913. – Szecskó Károly: Az Egri Katolikus Legényegylet története 1860–1951. Eger, 1992.; 87.

68 EÉL.; PALSZ. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karának levele az érseknek. Bp. 1914. jan. 5.; 702/1914.

69 EÉL.; PALSZ. Az Egri Érseki Joglíceum igazgatójának levele az érseknek. Eger, 1917. jan. 31.; 402/1917.

70 EÉL.; PALSZ. A Könyves Kálmán Magyar Műkiadó RT. levele az érseknek. Bp. 1914. okt. 1.; 5197/1914.

71 Eger, 1943. jan. 29.

72 Uo.

Besznyák doktor szíverősítő injekciói nem tudták életre kelteni az életének 10. évtizedében járó elaggott szervezetet, s a nagy főpap életének 92. és áldozópapságának 70., s érseksége 31. évében kiszenvedett. A halál közvetlen oka a még 1939-ben háziórvosa által konstatált, s egyre elhatalmasodó gynomrdaganat volt. Kihűlt tetemét az érseki magánkápolnában ravatalozták fel.⁷³

A hamarosan kiszivárgó halálhír országos, sőt nemzetközi részvétet keltett. Másnap érkezett meg Horthy kormányzó részvéttávirata és koszorúja, valamint XII. Pius pápa részvéttávirata. A nagy egyházfejedelem elhunytá alkalmából részvéttáviratot küldött többek között Kállay Miklós miniszterelnök, Angelo Rota pápai nuncius, József főherceg, s számos miniszter. A hazai sajtó megleghangú megemlékezéseket publikált róla.⁷⁴

Temetése február 1-jén, hétfőn volt országos részvét közepette. A temetési szertartást Serédi Jusztinián hercegprímás celebrálta, amelyen megjelent Horthy Miklós kormányzó is. A gyászmisét a főszékesegyházban tartották. A szertartás után az érsek koporsóját a székesegyház kriptájába vitték, ahol a szokásos ceremónia után helyezték el.⁷⁵

A temetés után a megyei Törvényhatósági Bizottság rendkívüli ülésén méltatta az elhunyt főpásztor érdemeit.⁷⁶

A megüresedett érseki széket 1944. június 30-án dr. Czapik Gyula, addigi veszprémi püspökkel töltötte be a kormány egyetértésével a Római Szent-szék.⁷⁷

RÖVIDÍTÉSEK

EEK.	Egri Egyházmegyei Közlöny
EÉL.	Egri Érseki Levéltár
PALSZ.	Personalia Aepus Ludovicus Szmrecsányi
sz.	szám

KÁROLY SZECSKÓ

DR.LAJOS SZMRECSÁNYI, ARCHBISHOP OF EGER (1851-1943)

Dr. Lajos Szmrecsányi, born to a large family of noble origin, was ordained priest in 1873. After he had held a number of ecclesiastical and secular offices, he recieved the Archbishop's pall (pallium) from the hand of the Bishop of Szepes, in 1912. He celebrated the silver jubilee of his accession to the Archbishop's see in 1937. This paper sums up the achievements of the quarter of a century he spent there.

73 Uo.

74 Eger, 1943. jan. 30.; febr. 1.

75 EEK. 1943. febr. 15. 2. sz.; 12–15.

76 Eger, 1943. febr. 6.

77 EEK. 1943. júl. 15. 7–8. sz.; 1–2.

Lajos Szmrecsányi's main concern was to reorganize his diocese, to create new parishes in it and to promote religious life. The precondition of his success was to have enough priests at his service. With a view to increasing the number of priests, he had a lower seminary established, and increased considerably the number of young men admitted to the upper seminary. The resultant increase in the number of officiating priests was considerable and this allowed the Archbishop to divide large parishes into smaller ones, to organize new parishes and to lay stress on the pastoral office of the local priests, to create new chaplancies and religious instructors' posts for schools in small places. In order to assist the priests' pastoral work in his diocese, he settled several religious orders there, nuns as well as brothers. Of the male religious orders, the Jesuits were invited by him to Mezőkövesd, the Salesians to Mezőnyárad, and the Franciscans to Nyíregyháza. In his activity the promotion of church building and the provision of financial resources for the construction works played an important part. In his diocese Archbishop Szmrecsányi organized the local government of his parishes and set up accountancies to administer Church estates and manage Church property. He completely reorganized the school inspectorate responsible for the direction and control of public instruction and education in the diocese, and increased the number of the teaching staff. He founded primary and secondary schools for both boys and girls and employed a greater number of elementary teachers. To solve the problem of the relief for the poor and to provide it with an institutional framework, he founded the order of the Sisters of Mercy, named after St. Francis; moreover, he established the Norm of Eger, thereby setting a standard for charitable work, held in high regard even outside Hungary. He invested large sums into the welfare of the people living on his archiepiscopal estates. In recognition of his extraordinary merits, Pope Pius XI conferred on him the title of *assistens solio pontificio* in 1929. It would not be far from the truth to say that Archbishop Szmrecsányi was one of the most kind-hearted prelates of this century. His donations also show his kindness. The 1919 Republic of Councils (or Commune) had no appreciation for the prominent prelate's merits, indeed, he was put under arrest twice after 21 March 1919. He endured the persecutions with dignity, on both occasions. The public activity of this eminent prelate was recognized by several high distinctions given to him by the secular authorities. The news of his death, on 28 January 1943, roused feelings of universal compassion and sympathy in and outside Hungary.

OTTO KRESTEN

A RÓMAI OSZTRÁK KULTÚRINTÉZET TÖRTÉNETI INTÉZETE

A római Osztrák Kultúrintézet keretében működő Történeti Intézet „élet-rajzának” alaposabb bemutatásától elsősorban azért tekinthetünk most el, mert e témáról a közelmúltban részletes és szakszerű beszámolók jelentek meg Karl Rudolf¹ és Heinrich Schmidinger² tollából. Az sem igazán szükséges ezúttal, hogy *longe lateque* bemutassuk az intézet összes eddigi kutatási programját, tevékenységét és kiadványait, hiszen erről a kezdetektől fogva³ érvényes tanulmányok jelentek meg nyomtatott formában, akár az Osztrák Tudományos Akadémia „Almanachjában”⁴, illetve ennek „Kutatási beszámoló” rovatában⁵, akár a római archeologiai, történeti és művészettörténeti intézetek nemzetközi csúcsszervezetének „Annuario” című kiadványában⁶, akár a „Römische Historische Mitteilungen”, tehát az intézet tudományos kiadványának lapjain⁷. Fontosabbnak tűnik most, hogy más nézőpontokat érvényesítsünk,

- 1 K. Rudolf, Geschichte des Österreichischen Historischen Instituts in Rom von 1881 bis 1938 (A római Osztrák Történeti Intézet története 1881-től 1938-ig) in: Römische Historische Mitteilungen, XXIII. 1981. (Festgabe zur Hundert-Jahr-Feier der Gründung des Österreichischen Historischen Instituts in Rom. Rom-Wien 1981.) 1–137. U.ő.: L’Istituto Storico Austriaco. in: P. VIAN (a cura di): Speculum mundi. Roma centro internazionale di ricerche umanistiche. Roma 1993. 348–389. Nota bene: Jelen tanulmány minden „időrendi” adata a végső változat elkészültéig értendő (1994 június).
- 2 H. Schmidinger: Die historischen Studien und deren Abteilung am Österreichischen Kulturinstitut in Rom nach dem Zweiten Weltkrieg (Történeti studiumok és osztályuk a római Osztrák Kultúrintézetben a második világháború után). in: Römische Historische Mitteilungen, XXIII. (Festgabe zur Hundert-Jahr-Feier der Gründung des Österreichischen Historischen Instituts in Rom. Rom-Wien, 1981.) 139–179. Tekintettel arra, hogy az 1. és 2. jegyzetben említett tanulmányok részletes apparátust is tartalmaznak, a továbbiakban főlegesen lenne a római Osztrák Történeti Intézet történetére vonatkozó (kizárólag Rudolf és Schmidinger vizsgálódásain alapuló) egyik vagy másik ehelyütt megemlített részlet teljességgel kifejtteni.
- 3 v.ö. pl. Th. Sickel: Bericht über die bisherigen Arbeiten des Istituto Austriaco di studii in Rom. in: Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, VI. 1885. 203–223.
- 4 Utoljára: Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, CXXVII. 1977. 333–335. (A Wandruszka által frott „Tätigkeitsbericht”) Az Almanach kutatási beszámoló rovatát ezután megszüntették.
- 5 Először: Tätigkeitsbericht der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1982–83. Wien, 1984. 227–228. Legutoljára: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Tätigkeitsbericht 1992–1993. Wien, 1994. 339–347.
- 6 Legutoljára: Annuario dell’Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell’Arte in Roma. XXXIV. 1992–1993. (Attività 1987–1992) 177–189.
- 7 Legutoljára: Römische Historische Mitteilungen. XXXIV/XXXV. ’992–1993. (1993) 11–17.

jóllehet ezek sem választhatók el igazán a római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézetének történetétől és strukturájától. És ráadásul az intézetnek éppen egy rövid bevezető „életrajza” lesz alkalmas arra, hogy a későbbiekben tárgyalandó különböző szempontokat paradigmaticusan ábrázoljuk.

A római Osztrák Intézet *curriculum vitae*-jének „klasszikus” bemutatását tulajdonképpen azzal kellene kezdeni, hogy az Intézetet ezen vagy azon a napon alapították. Az Intézet ugyan 1981 novemberében ünnepelte Rómában százéves fennállását⁸, de őszintén be kell vallani, hogy nem lehet igazán megállapítani az alapítás napját. Pontosán szólva az Intézetet soha nem alapították meg hivatalosan, hanem egyszerűen megszületett Ferenc József császár magániskolájából, miként a hajdani Pallas Athene Zeusz fejéből: az akkori kulturális és oktatásügyi k. k. minisztérium ugyanis nem reagált Theodor Sickel sürgető beadványaira – ő volt akkor az Osztrák Történelemkutató Intézet vezetője Bécsben – hogy Rómában a kutatás céljaira osztrák történeti intézetet is alapítsanak akkor, amikor XIII. Leo pápa kezdeményezésére megnyílt az Archivio Segreto Vaticano. Ily módon Sickelnek Ferenc Józsefnél 1881 június 20-án tett audienciája hozott csak áttörést: a császár 1881 június 29-én rendelkezésre bocsátott egy 4.000 gulden értékű pénzalapot „a vatikáni levéltárak történeti kutatásához”, nevezetesen a Habsburg-ház, illetve a későközépkori Ausztria történetére vonatkozó anyaggyűjtés céljaira. 1881 november 8-án érkezett meg Rómába a két első osztrák ösztöndíjas, Ferdinand Kaltenbrunner és Adolf Fanta, lakást béreltek a Via Sistinán, s a k.u.k. osztrák-magyar szentszéki követség ajánlóleveleivel elkezdtek dolgozni a Vatikánban. E tanulmányokat 1883-tól a k.k. kulturális és oktatásügyi minisztérium rendes költségvetéséből fedezték. Sickel elérte ugyanis, jellemző módon egy Ferenc Józsefnél tett újabb audiencia után, hogy a k.u.k. pénzügyminisztérium, amely korábban ellenezte az *urbs aeternában* folyó osztrák történeti kutatások ilyen jellegű finanszírozását, ne állítson többé akadályokat. A római tudományos kutatások mindenestre továbbra is az ösztöndíjakra épültek, egyik illetékes minisztérium sem kívánt állandó státuszokat létrehozni. Maga Sickel sem egy Rómában esetleg újonnan alapított szolgálati helyről irányította az osztrák történelmi kutatásokat, hanem 1891-ig bécsi egyetemi professzorként, ill. az Osztrák Történelemkutató Intézet vezetőjeként, ily módon tehát gyakorta ingázott Róma és Bécs között.

E bevezető gondolatsor a római Osztrák Történeti Intézet kezdeteiről már érintett olyan témaköröket, amelyeket a későbbiekben részletesen kifejtünk s amelyek ma épp olyan időszerűek, mint 113 évvel ezelőtt. Mielőtt azonban elkezdenénk ezek tárgyalását, álljon még itt néhány száraz „technikai” adat az intézet jelenlegi helyzetéről. Hivatalos, kissé nehezen kezelhető elnevezése 1982 január 1. óta: „Historisches Institut beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom”, ill. „Istituto Storico presso l’Istituto Austriaco di Cultura in Roma” (A római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete). E név arra az időre utal, amikor a régi, Sickel által alapított „Istituto Austriaco di Studii Storici in

8 v.ö. az 1981 november 26-án a Sala della Protomotecában tartott ünnepi beszédek nyomtatott változatát: Römische Historische Mitteilungen. XXIV. 19–45.

Roma”, vagy „Istituto Storico Austriaco in Roma”, ill. „Österreichisches Historisches Institut in Rom”⁹ 1935-ben egy osztrák-olasz kulturális egyezmény keretében feloszlott, s egy akkor alapított római Osztrák Kultúrintézetbe tagoldódott be mint „Abteilung für Historische Studien” (“Sezione di Studi Storici”, a Történeti Tanulmányok Osztálya). Az intézet kezdetben, még a második világháború után is, az osztrák oktatásügyi minisztérium felügyelete alá tartozott, majd 1974 január 1-én átkerült az osztrák külügyminisztériumhoz. 1982 január 1-től az „Abteilung für Historische Studien” ismét kivált a római Osztrák Kultúrintézetből és mint az osztrák tudományos és kutatási minisztériumhoz rendelt önálló „Historisches Institut beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom” (a római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete) tevékenykedett, természetesen továbbra is az 1936–37 között a római Osztrák Kultúrintézet részére a Villa Giulia fölött emelt épületben, a Viale Bruno Buozzi 111–113-ban. A Történeti Intézet tudományos felügyeletét az Osztrák Tudományos Akadémia vette át, amely az intézet élére önálló kuratóriumot állított fel, először Adam Wandruszka, a közelmúlttól pedig Hermann Fillitz vezetésével. Ez a kuratórium már korábban ellátta a római Osztrák Kultúrintézet Történeti Tanulmányok Osztályának tudományos irányítását is, kiváltképp Leo Santifaller sürgetésére.

A Történeti Intézet jelenlegi személyzete az igazgatóság vezetőjéből („direttore amministrativo”), a középkori történelem, a művészettörténet és az ókori archeológia szakterületein működő három tudományos munkatársból, két könyvtárosból és két titkárnőből áll. 1988 július 1-től ezekhez csatlakozott a Történeti Intézet „Madrid Szekciója”, amit egy tudományos munkatárs vezet, ám további státusz nélkül. Mindkét egységénél, tehát a római intézetnél és a Madrid szekciónál az Osztrák Tudományos Akadémia által határozott időre kinevezett további tudományos munkatársak is dolgoznak, akik fizetésüket a tudományos kutatási alapból kapják s akik meghatározott kutatást végeznek. E felsorolásból hiányzik a Történeti Intézet igazgatójának posztja. Erről a tudományos és kutatási minisztérium ill. az Osztrák Tudományos Akadémia által aláírt, 1982 február 3.-án datált jegyzőkönyv ezt tartalmazza szárazon: „A vezető (ti. a Történeti Intézet vezetője) számára az állástervezetben nem áll rendelkezésre önálló, külön biztosított álláshely. Ő mindig a Történeti Intézethez van rendelve és korábbi álláshelyét viszi magával”. Más szavakkal: *nil novi sub sole*; az a konstrukció maradt tehát a független római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézetének újjáalapítása után is érvényben, amely az „Istituto Austriaco di Studii Storici in Roma” alapítása utáni első évtizedben Theodor Sickel irányítása alatt már kialakult. A Történeti Intézet mostani, 1982 március 1-én kinevezett igazgatója álláshelyét tekintve úgy működik Rómában, mint a bécsi egyetem bizantinológiai és újjörög intézetének rendkí-

9 Az intézet különböző elnevezéseiről lásd: O. Kresten: Das Österreichische Historische Institut in Rom und die Studien zu Kaiser Friedrich I. Barbarossa. in: *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*. XCVI. 1990. (1992). Federico I Barbarossa e l'Italia nell'ottocentesimo anniversario della sua morte. *Atti del Convegno*, Roma, 24–26 maggio 1990, a cura di I. Lori Sanfilippo. Roma, 1992. 35–38.

vüli egyetemi tanára, mégpedig megtartva szolgálati kötelezettségeinek egy részét a bécs egyetemen, azaz SICKELHEZ hasonlóan ő is gyakori ingázásra kényszerül Róma és Bécs között. A tudományos és kutatási minisztérium ill. az Osztrák Tudományos Akadémia által 1982 februárjában aláírt, már említett jegyzőkönyvben mindenesetre határozottan az áll, hogy a Történeti Intézet vezetőjét a tudományos és kutatási miniszter nevezi ki az Osztrák Tudományos Akadémia javaslatára. Ez egy olyan javaslati jog, amellyel annakidején már a bécsi Császári Tudományos Akadémia is rendelkezett az Istituto Austriaco di Studii Storici in Roma esetében, ám ezt a mindenkori illetékes minisztérium gyakorta nem vette figyelembe. A római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézetének jelenleg érvényben lévő szabályzata rendelkezik arról is, hogy a Történeti Intézet igazgatója az osztrák történeti kutatás abszolvált tagja legyen, íly módon tehát e szabályzat számít Theodor SICKEL római alapítása és a bécsi anyaintézet közötti szoros együttműködésére is.

E bevezető megjegyzések után következék tehát néhány korábban már jelzett általánosabb tanulság, amelyek elsősorban a római Osztrák Történeti Intézet egyetemen kívüli kutatás keretében végzett tevékenységét érintik. A következő témaköröket emeljük ki: az intézet ösztöndíjasainak munkái és személyi helyzete; az intézet által végzett tudományos kutatási témák nemzeti és nemzetközi rangja; az intézet szervezeti formájának és finanszírozásának különös aspektusai; az intézetnek más római, olasz, ill. ausztriai intézményekkel való együttműködése.

Az intézet személyi állománya kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy éppen a közelmúltban örömteli előrelépést jelentett a Madrid-szekció alapítása és az ókori archeológia területén létrehozott tudományos munkatársi státusz. Ahhoz persze semmi kétség sem fér, hogy ezzel nyilvánvalóan megnövekedett az intézet feladatköre. A római Osztrák Történeti Intézet immár olyan kutatásokat is vezet, amelyeket voltaképpen a Német Szövetségi Köztársaság Német Történeti Intézete, továbbá Német Archeológiai Intézete ill. a Bibliotheca Herciana három, sőt, négy intézete végez, ha ide számítjuk a Görres-Társaság római intézetét is. A Történeti Intézet két felépítésbeli gyengéjét nem hallgathatjuk el: először is azt, hogy az új és legújabbkori történelem tudományos munkatársakkal nincs képviseltetve. Az e területen végzett munkálatok csakis az osztrák tudományos kutatási alap időben korlátozott programjai keretében lehetségesek. Ezeket általában öt esztendeig támogatják. Másodikként azt, hogy a római Osztrák Történeti Intézetnek nincsen segédszemélyzete, e téren a római Osztrák Kultúrintézet támogatására van utalva. Ezzel szemben azonban a Történeti Intézet természetesen a kultúrintézet rendelkezésére bocsájtja könyvtárosait, hogy azok a kultúrintézethez tartozó könyvtári állományt felügyeljék és az olvasó- illetve tájékoztató szolgálatot ellássák. Ezzel egyúttal tehát közvetetten olyan feladatokat is ellát, amelyek a Német Szövetségi Köztársaság Goethe-intézeteinek hatáskörébe tartozna. Most még nem tudni, vajon a röviddel ezelőtt megnyitott milánói osztrák kultúrintézet azt is jelenti-e egyúttal, hogy az osztrák történeti kutatás személyi állományát tekintve is a lombardiai metropoliszba kerül. Az Osztrák Történeti Intézet velencei tagozatának létrehozására irányuló törekvések mindenesetre eddig még nem jártak sikerrel.

A káderhelyzet persze feltétlenül pozitív módon változott az Istituto Austriaco di Studii Storici in Roma első évtizedei óta, mindenképpen jobb lett: az az idő szerencsére már elmúlt, amikor a Történeti Intézet tudományos programjain kizárólag csak az ösztöndíjasok dolgoztak, s egyúttal a tudományos működésből adódó összes probléma is rájuk hárult. A hatvanas évekig gyakorlatilag ez jelentette a Történeti Intézet kutatási tevékenységének egyetlen lehetőségét. Az olyan vállalkozások például, mint az intézet mostani fő kutatási programja, nevezetesen III. Ince pápa kancelláriai regiszterének kiadása, képzett munkatársakat követelnek meg. Egy kilenc hónapos római ösztöndíj nyilvánvalóan nem ad lehetőséget arra, hogy e nagyszabású kiadási tervben való szakszerű részvételhez a szükséges szakmai ismereteket meg lehessen szerezni. Problematikus továbbá az ösztöndíjasoknak a Történeti Intézet egyéb részprogramjaiban való részvétele is. Álljon itt egy konkrét példa: egy ösztöndíjas, aki a római barokk építészet kérdései iránt érdeklődött, a Történeti Intézet művészettörténeti kutatási programja szempontjából további képzésre alkalmas volt, ám a római és latiumi későközépkori síremlékek feldolgozására nemigen lehetett használni. Nem beszélve arról, hogy epigráfiai kérdésekben, illetve a későközépkori levéltári anyagok feldolgozásában túl sokat is vártak tőle. Mindemellett nyilván hiányzott belőle a szükséges motiváció, hogy későközépkori művészettörténeti kutatásban vegyen részt. Ez esetben az osztrák tudományos és kutatási alap által finanszírozott témátámogatás szerencsére átmeneti segítséget tudott nyújtani.

A most vázolt fejlődés természetesen összekapcsolódott az *ösztöndíjak* elosztásának hangsúlyeltolódásával is. Az ösztöndíjakat az Osztrák Tudományos Akadémia bevezetőben már említett kuratóriuma itéli oda: az októbertől júniusig tartó akadémiai évben összesen 36 hónapnyi ösztöndíj áll rendelkezésre, ez elméletileg négy ösztöndíjas kilenc hónapos római tanulmányútját jelentheti. Gyakorlatilag a 36 hónapos keretet több ösztöndíjas között osztják fel. Mivel az ösztöndíjasoknak, mint éppen említettük, immár nem kell az intézet tudományos programjain dolgozniuk, az ösztöndíjak kizárólag a fiatal osztrák kutatók olaszországi önálló tudományos munkáit szolgálják. A támogatott témák nem csak a történelem, művészettörténet vagy az archeológia köréből kerülnek ki, de átfogják a romanisztika, a zene- és színháztörténet, a római jog, a szociológia és több egyéb diszciplína területét is. Az ösztöndíj feltétele a lezárt egyetemi tanulmány, azaz a jelenleg Ausztriában törvény szerint érvényes magiszteri fokozat. Ez a közelmúltban ahhoz vezetett, hogy az ösztöndíjasok többsége olyan magiszterekből verbuválódott, akik doktori fokozat megszerzésére törekedve ösztöndíjasként disszertációjukon dolgoztak Olaszországban. Az Osztrák Történeti Intézet ösztöndíjainak sajátos aspektusát azonban nem hallgathatjuk el: az osztrák egyetemeken az utóbbi esztendőben lezajlott fejlemények azt eredményezték, hogy éppen a bölcsészettudományi karokon végzettek száma jelentősen megnövekedett. Ők tanulmányaikat a magiszteri fokozat megszerzésével zárják le, ezzel viszont nem találnak megfelelő munkakört. Így módon egy disszertáció elkészítését nem csupán tudományos igény, de a *dura necessitas* is megkövetelheti, azaz hogy magasabb minősítéssel jobb állásokat s ezzel magasabb fizetést érjenek el. Egészen nyíltan tehát arról van

szó, hogy a római Osztrák Történeti Intézet közvetett módon egy általános társadalmpolitikai jelenség áldozata lett, s fennáll a veszély, miszerint az osztrák végzett hallgatók munkanélküliségét maga is leplezi, illetve azon frissen végzetek „várankozási pozícióját” teremti meg, akik egy római ösztöndíj segítségével még néhány hónapig nem akarnak víz alá kerülni. Igaz, hogy az Osztrák Tudományos Akadémia római kuratoriumának szigorú elvei az ösztöndíjak elosztásában némileg fékezhetik ezt a tendenciát, ám nem tudják teljességgel leállítani. Nem egyszer fordult már elő, hogy egy jelölt azonnal visszamondta ösztöndíját (és lemondott tervezett római kutatásairól), mihelyt Ausztriában biztos álláslehetősége volt kilátásban.

Az eddigiekben már említettünk néhányat a Történeti Intézet fontosabb aktuális *kutatási témáiból*, – mint pl. III. Ince pápa kancelláriai regiszterének kiadását, egy olyan feladatot, amit az intézet már a korai ötvenes években felvállalt és most a bécsi Osztrák Történelemkutató Intézettel (Institut für österreichische Geschichtsforschung) együtt végez. Legutóbbi közös eredményük az ötödik kötet kiadása volt¹⁰, illetve a római és latiumi későközépkori sírkövek feltárása. Ezek rövidesen megjelennek a monumentális síroknak szentelt kiadás második kötetében.¹¹ Archeológiai szempontból említést érdemel a római Caracalla-fürdők építészeti dekorációjának feldolgozása, illetve a Velia/Marina di Asceaban, az antik Eleaban folytatott osztrák ásatások logisztikai támogatása, kultúrtörténelmi vonatkozásban szólnunk kell a Walter Buchowiecki által megkezdett „Handbuch der Kirchen Roms” befejező munkálatairól, történelmi szempontból kiemelhető a Biblioteca Apostolica Vaticana állományában őrzött vatikáni Szent Péter káptalan, valamint a Biblioteca Apostolica Vaticana prefektúra-levéltárának rendezése.¹² Természetesen fel kell tenni a kérdést, vajon e kutatási programok mennyiben képezik vagy képezhetik egy római osztrák intézet közvetlen feladatkörét. Ez mindenesetre olyan problematika, amelyet a római Osztrák Történeti Intézet életrajza már kezdetektől fogva rendkívül élesen felvetett, attól az időtől kezdve ti., amikor-től nyilvánvaló lett, hogy Sickel feltevését, miszerint a vatikáni titkos levéltár gazdag anyagot tartalmaz a Habsburg-ház és a későközépkori Ausztria történetéhez, nem sikerült olyan mértékben igazolni, amiképp ezt maga Sickel is tervezte s Ferenc József császár kilátásba helyezte. Viszonylag röviddel a római Istituto Austriaco di Studii Storici alapítása után máris az került előtér-

10 Die Register Innocenz'III. 5. Pontifikatsjahr, 1202/1203. Texte. Feldolgozta O. Hageneder, közreműködött: Ch. Egger, K. Rudolf és A. Sommerlechner. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. II. Abteilung: Quellen, 1. Reihe, 5. Band. Texte), Wien 1993. Az „Indices” kötet sajtó alatt.

11 Die mittelalterlichen Grabmäler in Rom und in Latium vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. 2. Band: Die Monumentalgräber. Közreadták: U. Knall-Brskovsky, J. Kugler, E. Mühlmeier, W. Prohaska, E. Sladek, J. Wieninger, U. Winischhofer, H. Witte és P. Zawrel. Szerkesztette: J. Garms, A. Sommerlechner és W. Telesko (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. II. Abteilung: Quellen, 5. Reihe, 2. Band) Wien, 1994.

12 E vállalkozás első átfogó eredménye már mrgszületett: Ch. M. Grafinger: Die Ausleihe vatikanischer Handschriften und Druckwerke 1563–1700. (Studi e Testi, 360). Citta del Vaticano 1993.

be, hogy az akkori „Stazione Storica Prussiana”, a mai római Német Történeti Intézet és a Görres-Társaság római intézete együttműködéséhez kapcsolódva az osztrák intézet vegyen részt a „Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken” (Nunciatur-jelentések Németországból kiegészítő aktákkal) kiadásában. E munka során az Osztrák Történeti Intézet az 1560 – 1572 közötti éveket átfogó II. osztályt kapta meg¹³ – egy olyan tematikát tehát, amelyiknek csak korlátozottan volt köze az osztrák történelemhez és amelyet nyilvánvalóan a Rómában hozzáférhető levéltári anyag határozott meg elsősorban. A kimondottan Ausztrára irányuló munkálatok, vonatkoznak bár az egykori Habsburg-monarchai földrajzi területére, vagy korlátozódnak az Osztrák Köztársaság mai határaitra, semmiképp sem jelentik a kezdeti célkitűzések „elárulását”. Az Osztrák Történeti Intézet több római társintézete pontosan ilyen helyzetben van: nem is kevés helyen olyan programon dolgoznak, amelyet csak *cum grano salis*, vagy éppen egyáltalán nem lehet a „nemzeti” történelem feldolgozásának nevezni. Egyetlen párhuzamos példa talán elegendő ehelyütt: a Svenska Institutet i Rom legfontosabb tevékenysége most az etrusiai ásatás, illetve a római Testaccio „Cimitero acattolicojának” feldolgozása. A kutatási tevékenység ilyen irányát könnyű lenne éppen manapság szép szavakkal egy nemzetek feletti egységes Európára való utalással megindokolni és ebben a szűklátókörű nacionalizmusok meghaladását látni. Fontosabb és helyesebb viszont ehelyett arra utalni, hogy az általában európai „patrimonio culturale”-ként emlegetni szokott kulturális javak jelentősebb része itáliai területen van. Egyszerűen azért, mert ezek a kincsek Itáliában jöttek létre. E kulturális javak nemzetközi feldolgozása ezért nem csupán közös európai feladat is bizonyos mértékig, de egyben a külföldi tudományos intézeteknek a vendéglátó országgal szemben kifejezett hálája is.

A római Osztrák Történeti Intézet természetesen olyan kutatási programokban is dolgozik, amelyek közvetlenül kapcsolódnak Ausztriához. Elsőként említhetjük az „Acta Pataviensia Austriaca” kiadását, amely Ausztria és az avignoni kúria kapcsolatának kutatására a Ludwig-Boltzmann-Instituttal együttműködésben folyik. E munka keretében a vatikáni titkos levéltár 1342–1378 közötti nagy regisztorsorozatából azokat az aktákat adják ki, amelyek a passauai püspökség és Ausztria hercegeinek történetét is érintik. Röviddel ez előtt jelent meg e kiadás második köteteként VI. Ince pápaságának (1352–1362) feldolgozása¹⁴. A kötet a későközépkori osztrák történelem fontos dokumentumait tartalmazza, mint pl. Margarete von Tirol és Ludwig von

13 A „Nuntiaturberichte” sorozatnak az osztrák intézet által gondozott első kötete 1897-ben jelent meg (Nuntiaturberichte aus Deutschland...II. Abteilung: 1560–1572... 1. kötet: Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561. Bearbeitet von S. Steinherz, Wien, 1897.) Az utolsó kötet 1967-es (Nuntiaturberichte aus Deutschland...II. Abteilung: 1560–1572... 8. kötet: Nuntius G. Delfino und Kardinallegat G.F. Commendone 1571–1572. Bearbeitet von J. Rainer, Graz-Köln, 1967.).

14 Acta Pataviensia Austriaca. Vatikanische Akten zur Geschichte des Bistums Passau und der Herzöge von Österreich (1342–1378). II. kötet: Innocenz VI. (1352–1362). Herausgegeben von J. Lenzenweger unter Mitwirkung von H. Hold, M. C. Mandelmayr und G. Marckhgott (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom, II. Abteilung: Quellen, 4. Reihe, 2. Band), Wien, 1992.

Brandenburg házassági viszonyában beállott javulás eddig nem kellően tisztázott körülményeit, vagy IV. Rudolf herceg kérelmét egy társas káptalan alapítására a bécsi várban, ahonnan az később a Szent István plébániatemplomhoz került, illetőleg a herceg törekvéseit egy bécsi egyetem megalapítására.

A Stejer Történeti Bizottsággal (Historische Landeskommission für Steiermark) közösen végzett „Gráci nunciatura” program szintén közvetlenül kapcsolódik az osztrák történelemhez. Ez a „Nuntiatuberichte” nagy lendülettel kezdett, ám később sajnos megrekedt külön sorozatának folytatása. Annak a különsorozatnak a folytatása, amely azt az ambíciózus célt tűzte ki, hogy a bécsi császári udvarból elsősorban a 18. században küldött nunciusi jelentéseket dolgozza fel a regesztákból. A munka az első kötet után azonban megszakadt.¹⁵ A „Gráci nunciatura” különsorozatának tervei szerényebbek s ezáltal realisabbak: a pápai nunciásoknak a belsőausztriai gráci udvarból 1580 és 1622 között küldött jelentéseinek kiadása. Az eddig megjelent két kötet¹⁶ nagyon hatásosan jelezte, hogy a feldolgozott, Ausztria koraujkori történelmét elsősorban az ellenreformáció és a török elleni védekezés vonatkozásában megvilágító anyag igen nagy jelentőségű s ezzel egyúttal egy „nemzeti” nézőpont az osztrák kutatási szempontokat is legitimálja.

A továbbiakban beszéljünk néhány szót a történeti intézet *felépítéséről és finanszírozásáról*. Az intézet alapítása óta szoros kapcsolatban állt az akkori bécsi Császári Tudományos Akadémiával. Most, mint már említettük, az Osztrák Tudományos Akadémia felügyeletébe tartozik. Az akadémia külön kuratóriumot állított fel a történeti intézet számára. Ez a kuratórium kezdetben az akadémia Történeti Bizottságának albizottságaként működött és a római Osztrák Kultúrintézet akkori Történelmi Tanulmányok Osztályán elsősorban az ösztöndíjak odaitélésével foglalkozott. A kuratórium végleges formáját 1966 január 28.-án nyerte el¹⁷. 1982 és 1989 között az Osztrák Tudományos Akadémia finanszírozta a történeti intézetet, azóta az Osztrák Tudományos és Kutatási Minisztérium költségvetéséből kap támogatást. Mindez felemás helyzetet eredményezett: a Történeti Intézet nem intézete az Osztrák Tudományos Akadémiának, de az Osztrák Tudományos Akadémiánál működő intézet. Mindenesetre a római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete az egyetlen ez időben külföldön működő független osztrák tudományos intézet, mivel el-

15 Der Schriftverkehr zwischen dem päpstlichen Staatssekretariat und dem Nuntius am Kaiserhof Antonio Eugenio Visconti 1767–1774. Bearbeitet von A. Cornaro, H. Paulhart, P. Uilein, W. Wagner und G. Winner. Gesamtedaktion I: Lindeck-Pozza (Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom, II. Abteilung: Quellen, 2. Reihe, 1. Band), Wien-Köln-Graz 1970.

16 Die Nuntiatür des Germanico Malaspina. Sendung des Antonio Possevino 1580–1582. Bearbeitet von J. Rainer (Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom, II. Abteilung: Quellen, 2. Reihe, Sonderreihe: Grazer Nuntiatür, 1. Band), Wien 1973. Nuntiatür des Germanico Malaspina und des Giovanni Andrea Caligari 1582–1587. Unter Mitwirkung von S. Weiss bearbeitet von J. Rainer (Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom, II. Abteilung: Quellen, 2. Reihe, Sonderreihe: Grazer Nuntiatür, 2. Band), Wien 1981.

17 A kuratórium előzményeihez és történetéhez való rövid utalásokat lásd: L. Krestan: Die Mitglieder und Institutionen der Akademie (Dokumentation zur Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1847–1972. III.) Wien-Köln-Graz 1972. 134. (4.3.3. pont.)

térően az osztrák Archeologiai Intézet külföldi (mint pl. atheni és kairói) képviselőitől, közvetlenül nincs egyetlen osztrák anyaintézménynek sem alárendelve. Egészen nyilvánvaló, hogy a történeti intézet eme ausztriai konstukciója néha illetékességi problémákat vet fel, és ez természetesen a történeti intézet Madrid-szekciójára is érvényes. Ezt azért szervezték szekciónak és nem intézetnek, mert az osztrák pénzügyminisztérium kizárólag az osztrák külügyminisztériumnak juttatott külképviseleti lehetőséget saját szolgálati hellyel. Ellenezte tehát a tudományos és kutatási minisztérium által Madridban alapítandó osztrák történeti intézet tervét, egyébként is erősen zavarja a római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézetének helyzete, amelynek létét annak több mint százéves fennállása után a pénzügyminisztérium nemegyszer főként formálisan gondolkozó jogászai természetesen még el is vitathatják.

Egy újabb nézőpontból a történeti intézet helyzetének más bizonytalansága látható. A római Osztrák Kultúrintézethez való viszonyára gondolunk, amelyhez -miképpen már említettük- a harmincas évektől 1981 december 31-ig mint a „Történelmi Tanulmányok Osztálya” volt hozzárendelve s amellyel 1982 január 1. óta közös fedél alatt dolgozik. Ez egyrészt jelentős előnyökkel is jár, például a nagyobb rendezvények közös támogatásának lehetőségével, mikoris egyetlen intézet költségvetése nem bizonyulna elegendőnek. Előnyöket jelenthet a kultúrintézet által patronált osztrák művészekkel való kapcsolatteremtés lehetősége is. Az ilyen kapcsolatok gátolhatják azt, hogy a történeti intézet a tudomány oly sokat idézett „elefántcsonttoronyává” váljék. Másrészt azonban minden „cohabitation” bizonyos problémákkal jár. Például ha a közös könyvtárat a kultúrintézet rendezvényekre veszi igénybe s így módon a zavartalan tudományos munka ott napokig lehetetlenné válik, vagy ha a történeti intézet könyvtárosai idejük egy részét a kultúrintézet látogatói számára nyújtott felvilágosítással töltik s így sokat veszítenek abból az időből, amely tulajdonképpeni feladatuk ellátásához, a történeti intézet tudományos könyvanyagának kezeléséhez szükséges lenne.

Végezetül szenteljünk még néhány gondolatot a Történeti Intézet más hasonló, római és itáliai, illetve ausztriai intézettekkel való *együttműködésének*. Itt elsősorban azt kell megemlítenünk, hogy a Történeti Intézet az 1992 óta fennálló un. URBS (”Unione Romana Biblioteche Scientifiche”) könyvtári rendszerhez tartozik, amely ezidőben tíz nemzet nyolc Rómába telepített tudományos könyvtárát fogja össze és ezzel egy kb. kétmillió nyomtatott társadalomtudományi könyvanyagot kezel. E rendszer legfőbb célja az, hogy a használók számára megteremtse az On-line Public Access Catalogue-ot (OPAC), és ezzel a társintézetek különböző, rendszerben és nyelvilag is eltérő katalógusait retrospektíve is egységes adatbankba helyezze. Ez az adatbank a Biblioteca Apostolica Vaticanában lenne, s lehetővé tenné a nagy nemzetközi adatbankokhoz való csatlakozást. Az együttműködés további formáját a kiállítások és kongresszusok közös rendezése jelentheti. Csak egyetlen példát említenünk ehelyütt: a római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete, a római Német Történeti Intézet, valamint az Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1990 májusában közösen rendeztek egy háromnapos konferenciát „Federico I Barbarossa e l’Italia nell’ottocentesimo anniversario della sua morte” címmel.

A konferencia anyaga időközben nyomtatásban is megjelent.¹⁸ Rómában működő más intézményekkel a történeti intézet ezidőben nem folytat közös kutatást, persze ha eltekintünk attól, hogy a vatikáni Szent Péter káptalani levéltár, illetve a vatikáni könyvtár prefektura levéltárának feldolgozása a Biblioteca Apostolica Vaticana és az Archivio Segreto Vaticano jószándékú támogatása nélkül nem volna lehetséges. Éppen így magától értetődik, hogy a bécsi egyetem klasszikus archeológiai intézetének veliai ásatásai az illetékes olasz szervek, nevezetesen a Soprintendenza archeologica per le province di Salerno, Avellino e Benevento támogatását élvezik.

Ez ásatások említésével egyúttal utaltunk a Történeti Intézet más osztrák kutatóintézetekkel való kooperációra is, minekutána jeleztük korábban már együttműködését a bécsi Osztrák Történetkutató Intézettel (III. Ince pápa kancelláriai regiszterének kiadása), a Ludwig-Boltzmann Intézettel Ausztria és az avignoni kúria kapcsolatának kutatásában (az „Acta Pataviensia Austriaca” kiadása) és a Stejer Történeti Bizottsággal (a „Gráci nunciatura” kiadása). Emellett elsősorban az osztrák egyetemi intézetek római szemináriumainak patronálása az, ami a Történeti Intézetet tudományos területen hazájához köti. Az ilyen szemináriumok szervezésekor igen széles spektrumot kell figyelembe venni, s egyúttal az osztrák egyetemek bölcsészettudományi fakultásainak lehetőleg egyenrangú megítélése is fontos. Anélkül persze, hogy teljességgel elfeledkeznénk a természettudományokról, amelyek 1989 februárjában egy nemzetközi „Ludwig Boltzmann” tanácskozáson mintegy kivívták jogaikat. A kongresszus előkészületeiben ugyanis a „Boltzmann: his life and cultural environment”, illetve a „Boltzmann’s heritage: statistical mechanics today” témák kapcsán nem csupán a római „La Sapienza” egyetem fizikai intézete vett részt, hanem a gráci Karl-Franzens egyetem és a gráci műegyetem is¹⁹.

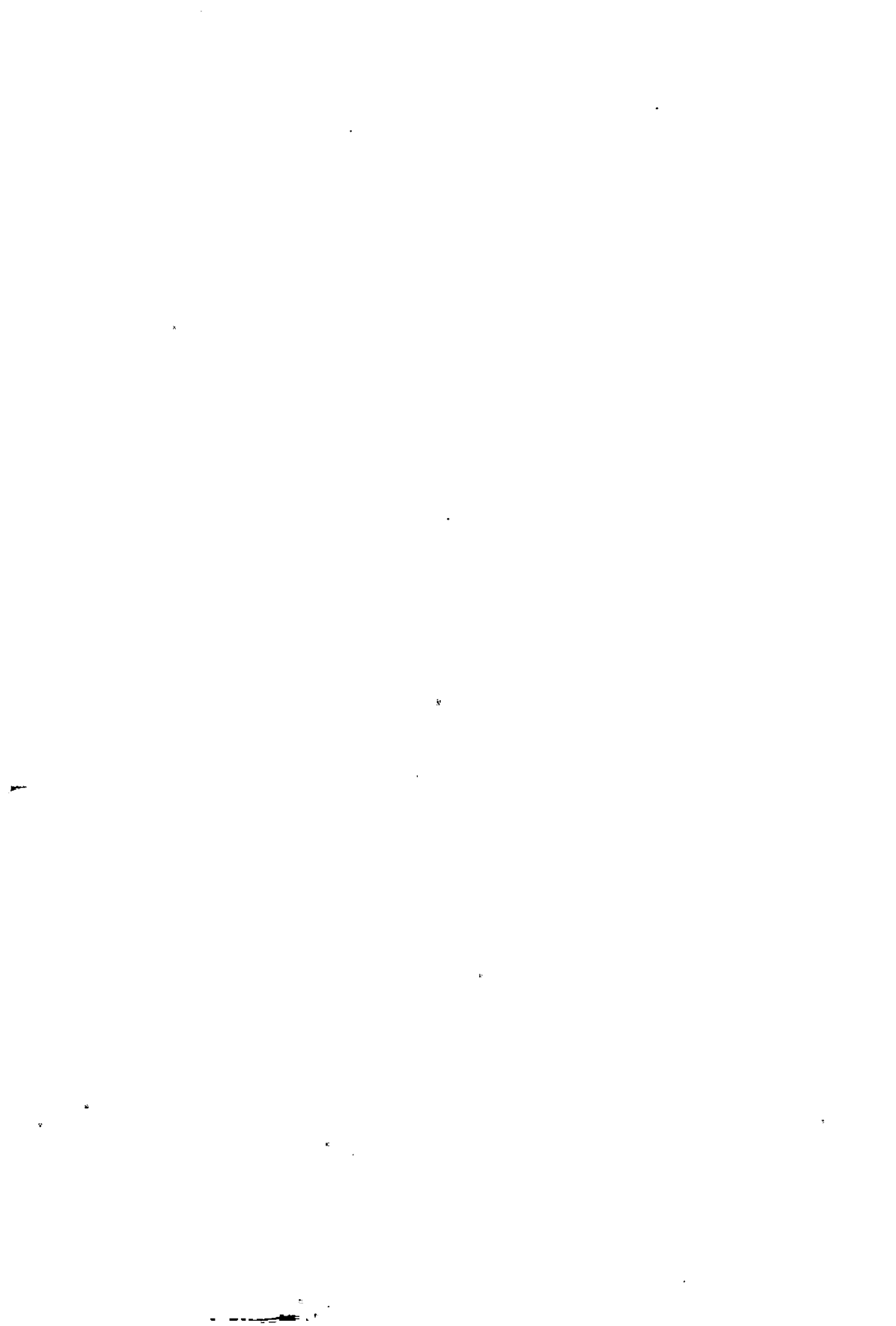
Last, but not least szólunk arról, hogy a Történeti Intézet az osztrák tudományos életnek szolgálatokat is nyújt. Az osztrák kutatók számtalan esetben fordulnak az intézethez, hogy az Olaszországban őrzött kódexekről és levéltári anyagokról mikrofilmeket vagy fotomásolatokat készíttessenek, irodalmat kapjanak, vagy egyszerűen a Rómában ill. Olaszországban nehezen hozzáférhető különgyűjtemények tanulmányozásához engedélyt szerezzenek. A Történeti Intézet e téren nyújtott sokoldalú szolgálatait nagy elismerés övezi. Ez elismerést az egyik kolléga Frantisek Palacky cseh történész ismert mondására utalva eképpen fejezte ki, amikor levélben mondott köszönetet a Történeti Intézetnek: „Ha a római Osztrák Történeti Intézet már nem működne régóta, akkor sürgősen meg kellene alapítani”.

18 Federico I Barbarossa e l’Italia nell’ottocentesimo anniversario della sua morte. Atti del Convegno, Roma, 24–26 maggio 1990. a cura di I. Lori Sanfilippo, Roma 1990. (1992) = „Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano”, XCVI. 1990.

19 Lásd az időközben megjelent kongresszusi kiadványt: Proceedings of the International Symposium on Ludwig Boltzmann (Rome, February 9–11. 1989). Edited by G. Battimelli, M. Ianniello and O. Kresten. Wien, 1993.

THE INSTITUTE FOR HISTORY OF THE AUSTRIAN CULTURAL INSTITUTE IN ROME

The aim of this paper is to give an outline of the history of the Institute. An imperial edict of 1881 provided for the establishment of an Austrian Cultural Institute in Rome, on Theodor Sickel's suggestion. The Institute's researches in Rome were supported by scholarships, because the Ministries concerned did not want to create jobs for a permanent staff residing in Rome. Even Sickel himself kept his original position, and directed the work of the Institute by commuting between Vienna and Rome. This state of affairs has continued up to this day, despite that fact that the Institute for History of the Austrian Cultural Institute was reorganized as an independent institution. The academic researches carried on in the Institute for History are under the supervision of the Austrian Academy of Sciences, which set up an independent board of trustees to preside over the Institute. From 1989 on, the Institute has been granted regular financial support from the budget of the Austrian Ministry of Science and Research. This arrangement has put the Institute into an embarrassing position, because the Institute's structure of the Austrian type raises problems of competence, and the same applies to the Madrid-based section of the Institute. Examining the Institute's position from another aspect, another kind of insecurity strikes the observer. The "cohabitation" with the Cultural Institute in Rome offers considerable advantages for the Institute for History on the one hand, while on the other it causes certain problems originating from the nature of cohabitation. The staff of the Institute has come up to a high standard in the course of time. This change, however, has extended the range of the activity going on in the Institute, shifting it towards fields of study which are not under the authority of Austrian Academic Institutes. The Institute for History is also afflicted by constitutional weakness, on two counts: modern and contemporary history is absent from its work, because there is no scholar there to do this task, and the Institute is dependent on the Austrian Cultural Institute for the services of its assistant staff, as it has no auxiliary personnel of its own. The sole purpose of the scholarships is to allow young Austrian scholars to do independent academic work in Italy. Researches are promoted in the domains of history, art history, archaeology, Romance studies, the history of music and theatre, Roman law, sociology and similar disciplines. The Institute's policy in granting scholarships shows clearly that it fell victim to a current socio-political trend, the effort to disguise unwillingly the high rate of unemployment among the newly graduated, who are about to start on their career, by placing them in temporary positions where they can wait for a time for permanent employment or for some job to turn up. The Institute pursues studies - independently as well as in cooperation with other academic institutions - in the following domains: it prepares the edition of the register of Pope Innocent III's chancery, explores tombstones from the late Middle Ages in and around Rome (in Latium), examines the architectural decoration of the Baths of Caracalla in Rome, gives logistic support to the excavations made by Austrians in ancient Elea, present-day Veli/Marina di Ascea, puts the finishing touches on the "Handbuch der Kirchen Roms" and arranges the archives of St. Peter's Chapter in the Vatican and the prefectural archives of the Biblioteca Apostolica Vaticana. The tendency to go beyond the scope of the national history in the strict sense of the word can be justified by the new demand for studying the common European cultural heritage, considered to be a common European task. The Institute has a programme which directly concerns the study of Austrian history, and is carried on jointly with the Styrian Historical Committee and the Ludwig Boltzmann Institute. Besides, a cooperation has also been developed between the Institute and the library system called *Unione Romana Biblioteche Scientifiche* and other institutions involved in similar researches and therefore, natural partners for the Institute. The Institute for History provides for the needs and demands of the Austrian academic community as a matter of course, and its services are held in very high regard.

KRZYSZTOF ŻABOKLICKI

A LENGYEL TÖRTÉNÉSZEK RÓMÁBAN FRAKNÓI VILMOS IDEJÉBEN ÉS A LENGYEL KÖNYVTÁR MEGALAPÍTÁSA

Mint ismeretes, a Rómában kutató külföldi történészek száma a vatikáni levéltár 1881-ban történt megnyitását követően növekedett meg. Több ország így Ausztria is saját történeti intézetet alapított az örök városban, ezek ma is működnek. Lengyelország, ez a katolikus ország, amely mindig hűséges maradt a Szentszékhez, ez időszakban idegen elnyomás alatt volt, Oroszország, Németország és a Habsburg Birodalom uralma alatt. Csak a Bécs alá tartozó országrész, Galícia garantálta a lengyel tudósok autonómiáját. A krakkói és a lengbergi egyetemen virágzottak a történelemtudományok, és ezen a téren igen fontos szerepet játszott a krakkói tudományos akadémia is (1872-es alapítását követően: *Akademia Umiejętności*). A galíciai történészek azonnal tudatosították a vatikáni levéltár megnyitásának jelentőségét, hiszen kincsesbányája volt a lengyel államiság történeti okmányainak; ezért megszületett az a gondolat, hogy missziót küldenek Rómába, ezen okmányok tanulmányozására.¹

E munkát Stanisław Smolka (1854–1924) kezdeményezte, a krakkói egyetem lengyel történelem professzora, a krakkói akadémia tagja, akit szívesen láttak a bécsi körökben is, mert édesapja vezető politikus volt (császári tanácsos, az osztrák felsőház tagja).² A kezdetben tehát egyéni kezdeményezésről van szó: Smolka összegyűjtött néhány fiatal tudóst, kapcsolatot teremtett olyan személyekkel, akik szívesen adakoztak a római kutatás céljaira, és 1886 őszén elindult Krakóból az ún. *expeditio romana*, amely végül több mint harminc évig tartott. Ugyanis a következő ősztől kezdődően Smolkának sikerült megoldania az *expeditio* finanszírozását: a galíciai diéta, ez az osztrákok által biztosított önkormányzat, évi szubvenciót nyújtott, majd hamarosan a bécsi kormány is adott anyagi támogatást. Nincs szó nagy összegekről, de elegendőről a lengyel kutatók szerény igényeinek kielégítésére.

Az első csoport – hat fiatal, élükön prof. Smolka – kiváló munkát végzett a számos váratlan akadály ellenére. Smolka így emlékezik arra a napra, amikor először lépett be a konzisztoriális levéltár hatalmas termébe:

-
- 1 E tanulmány készítésekor használt fontosabb két munka: D. Rederowa, *Polska Stacja Naukowa w Rzymie*, in: *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności*, 1992/1993, Kraków 1994. 188–234; B. Bilinski, *Biblioteca e Centro di Studi a Roma dell'Accademia Polacca delle Scienze*, *Conferenze e Studi*, 70. szám, Wrocław-Warszawa 1977. 34–95.
 - 2 v. „*Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności*, 1991/1992, Kraków 1912. 13.

„A kanonok, aki velünk foglaltott [...] nem tudott semmiféle felvilágosítást nyújtani; őmagának fogalma sem volt, mi lehet az általa őrzött termekben található többszáz kötetben. Első pillanatban kétségbeestünk: mit tegyünk, hol kezdjük el – iránytű nélkül – a hajózást azon a tengeren, amely négy hatalmas falat borított be, a padlótól a mennyezetig, „Először is végig kellett néznünk az összes polcot, ki kellett nyitnunk a főlókat; s miután hatan jó ideig végeztük ezt a munkát, lassanként megértettük, mely dokumentumokról lehet szó az adott helyen és a levéltár mely szekciójába kerültünk.”³

Az *expeditio* tagjainak át kellett vizsgálniuk a lengyelországi apostoli nunci-usok leveleit, Báthory István korával kezdve, amikor Giovanni Andrea Caligari és Giovanni Bolognetti voltak a nunciások, éppen Báthory halálának 1886-ban esedékes háromszázéves évfordulója alkalmából: e levelezések jobban fennmaradtak a többi nunciusi iratokhoz képest. 14 dosszié volt a kutatás első évének eredménye, telve gondosan másolt dokumentumokkal. 1888-ban a dossziék száma 40-re növekedett, a fokozatosan érkező többi tudós gyűjtőmunkájának köszönhetően. Katalógusukat Krakkóban, 1894-ben jelentették meg, címe: *Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant*.

Ugyanebben az évben a római lengyel misszió hivatalos jelleget öltött: a krakkói akadémiától függött szervezetileg, ugyanis Smolkát közben főtítkárrá választották. A diéta és a kormány támogatását már nem személyesen Smolka vette át, hanem az akadémia, amelynek Történeti Bizottsága választotta ki azokat a tudósokat, akik Rómába mehettek kutatni (általában két-három évre); gyakorlatilag azonban semmi sem változott, mert Smolka maradt a vállalkozás *spiritus movense*. Közben nehézségek adódtak a lengyel misszió és a Történettudományok Osztrák Intézete között, amelyet a neves *medievista*, Theodor von Sickel igazgatott. Bár kezdetben jók voltak a kapcsolatok – az intézet rendkívüli tagoknak tekintette a lengyel kutatókat –, hamarosan nehézségek támadtak. Smolka szabad kezet kívánt az ő csoportjának, szándékai szerint a lengyel, nem pedig az osztrák tudományosságot kellett képviseljük Itáliában. Hazafias magatartását teljes mértékben támogatta a krakkói akadémia Történeti Bizottsága. Így az osztrák intézettel való együttműködés megszakadt, a lengyel tudósok egyenesen kerültek a kapcsolat az osztrák kollégákkal. Prof. von Sickel, a maga részéről, sürgette a lengyel részvételt az ő intézetén belül, már presztízs szempontból is. Smolka határozottságát látva, ellenséges kapcsolat alakult ki, amely az ambíciózus lengyel tervek megakadályozására irányult. Smolka, látva a krakkói akadémia sikerét: 1893-ban Párizsban lengyel tanulmányi központot nyitott; ennek mintájára képzelte el a rómaid is. E célból a bécsi kultuszminisztériumhoz fordult, amely azonban von Sickel véleményét osztotta, s politikai megfontolásból megtagadta a támogatást. Egy római lengyel központ veszélyes, államérdekeket sértő precedenst teremtett volna: Olaszország fővárosában elég egy osztrák intézet. Nem tudjuk bizonyosan, hogyan alakult volna a kérdés a császári kormányzat magasabb köreiben; tény azonban, hogy Smolka ismételt sürgetése ellenére, választ sem

3 D. Rederowa, 192. l.

kapott a minisztériumtól, így a tervezet füstbe ment. Mindeme nehézségek mellett az *expeditio romana* továbbra is megkapta a szubvenciót és végezte kutatásait, megerősítve saját helyzetét a külföldi és olasz akadémiai körökben.

Amikor Smolka egészségügyi okokból 1900 táján le kellett mondjon a római misszió vezetéséről, helyét nem kevésbé illusztris személyiségek vették át: Wladyslaw Abraham, a lengbergi és Wincenty Zakrzewski, a krakkói egyetem professzora, felosztva maguk között a középkort és az újkort. Abraham már néhány évig együttműködött Smolkával és ismeretségre tett szert Rómában. Fraknói Vilmost is jól ismerte, aki a krakkói akadémia „külföldi” (azaz zakrajowy, a birodalom egy másik nemzetéhez tartozó) tagja volt.⁴ Egy 1896-ban kelt levelében Abraham leírja, hogy „a lengyel tudományosság képviselőiben”⁵ részt vett egy vasárnapi ebéden, amelyet a magyar püspök adott és – a többi külföldi tudóssal együtt, akik között elsősorban németek és franciák voltak, mint az idézett levélben írja – bizonyosan munkakapcsolatban állt a házigazdával. Ne feledjük, hogy a lengyel misszió az első időszakban lényegében a magyar eredetű király, Báthory István időszakának dokumentumait tárta fel.

1902-ben Wladyslaw Abraham hivatalosan is a krakkói akadémia római részlegének igazgatója lesz; az osztrák intézeté pedig, az előző évtől kezdődően, az ismert pápaságtörténet író, Ludwig von Pastor. A két tudós hamar megtalálta a közös nyelvet, 1903-ban egyezményt írtak alá, amelyet jóváhagyott a bécsi kultuszminisztérium is. A misszió tagjai az osztrák intézet rendkívüli tagjai lettek, kutatási eredményeikről beszámolási kötelezettséget vállaltak von Pastor felé, a munkák irányítása azonban továbbra is Abraham kezében maradt. Ilyen megoldást találtak, miután Krakóban megértették, hogy az osztrák kormányzat nem hagyhatta jóvá az önálló lengyel központ létesítését Rómában. Hogy hálájukat kifejezzék von Pastor felé, aki különös jóindulatot tanúsított a lengyelek irányában, a krakkói akadémia 1904-ben levelező tagjává, néhány évvel később pedig rendes taggá választotta.

A lengyel történészek, amikor nem a levéltárban vagy valamelyik római könyvtárban kutatnak, ilymódon a *via della Croce* 74-ben, az osztrák intézetben dolgoznak, a birodalom más országaiból, így Csehországból vagy Német-Ausztriából jövő történészekkel együtt. Megszűnik a viszálykodás, sőt az együttműködés példaszerű lesz, egészen a világháború kirobbanásáig, majd az intézet bezárásáig. Már az 1900/1901. tanévben találunk lengyeleket az osztrák, román, magyar és olasz tagokkal együtt az ún. *Societas Mixta* soraiban,⁶ a Fiorelli vendéglőben, a *via delle Colonnate*, a Corso közelében, ahol bizonyára bőven folytak a róma-környéki jó borok.

4 v. „Rocznik Akademii,” i. h. 17. l. (a történeti-filozófiai szekció tagjainak névsora): „Wilhelm Fraknói, Ardea címzetes püspöke, váradi kanonok, Szent-Jobb konvent apátja, Magyarország könyvtárainak és múzeumainak főfelügyelője, a Budapesti, Prágai és Belgrádi Tudományos Akadémia tagja, az esztergomi Történeti Társulat tagja, stb. Tényleges taggá választva 1888. november 24-én. Címe: Budapest, Nemzeti Múzeum.”

5 D. Rederowa, i. m. 220. l.

6 v. K. Rudolf, *L'Istituto Storico Austriaco*, in: AA.VV. *Speculum Mundi*, Roma, é.n. 361. l.

Az *expeditio romana* tudományos tevékenysége az első húsz évben az okmányok gyűjtésére koncentrált, hogy azokat később sajtó alá rendezzék. Csak 1905-ben kezdtek a publikálásra gondolni, amikor a gyűjtött anyag már igen megnövekedett. Krakkóban dolgozták ki a terveket: két sorozat indult, az első a középkori anyag számára, a XIII/XIV. századtól, a második a Báthory-korszak nunciusi anyagával kezdődően, a korszak más dokumentumaival, elsősorban a római lengyel követségekével együtt. Mindkét sorozat bevezetését, kommentárját és jegyzetanyagát latin nyelven fogalmazták. Az anyag válogatása és sajtó alá helyezése Rómában és Krakkóban történt. A támogatások összegének növelésével 1913/1914-ben Krakkóban megjelent a *Monumenta Poloniae Vaticana* első három kötete, Jan Ptasnik szerkesztésében, középkori anyaggal. Az I. és II. kötetben az *Acta Camerae Apostolicae* található 1207–1344 ill. 1344–1374 között: ezek fontos, Rómának fizetett járadékok okmányai (annáták, tizedek, péterfillérek, a pápai adószedők névsorai ill. beszámolóí). A III. kötet, az *Analecta Vaticana* 1202–1366, pápai leveleket, különféle peres okmányokat és kérvényeket tartalmaz, Lokietek Ulászló és Nagy Kázmér idejéből. 1914 júliusában jelent meg, az első világháború kitörését közvetlenül megelőzően.

1913 óta egy krakkói kutató sem utazhatott Rómába, mert a *Monumenta* első két kötetének megjelenését követően gyakorlatilag megszűntek a támogatások, majd az akadémia ismételt kérésére újból megindultak 1914 tavaszán, ezt azonban ismételten a kiadásra fordították. 1915-ben Ludwik Boratynski gondozásában megjelent a *Monumenta* IV. kötete, az első, amely a nunciusok anyagát közli, nevezetesen Andrea Caligari 1578–1581 anyagát. A további kötetek már a háborút követően az újjászületett Lengyelországban jelennek meg. Az *expeditio romana* 1921 óta ismét megkezdte működését, ugyancsak a krakkói Tudományos Akadémia (PAU – Polska Akademia Umiejetnosci) kerekein belül.

Ismét fölmerül a római lengyel kutatóközpont megalakításának terve, mintegy húszéves kényszerszünetet követően. A krakkóiak egyre egységesebben képviselték ezt a gondolatot, mert tudatában voltak annak, hogy az újjászületett lengyel állam tudományossága csak akkor lesz versenyképes a többi nemzetével, ha méltóképpen képviselve lesz Rómában, a humanisztikai tudományok fellegrárában. A főszerepet Józef Michalowski gróf játssza (1870–1956), a szentszéki lengyel követség titkára. Michalowski történész, jogász és az antik kultúra ismerője, egy ideje olaszországi lakos, már 1912-ben felajánlotta a krakkói akadémia számára gazdag magánkönyvtárát, hogy megvesse a jövőbeli „lengyel tudományos állomás” alapjait Rómában. Ez akkor nem sikerült, mert az akadémia nem fogadhatta el a nemes adományt. A gróf megújította felajánlását 1920-ban, ekkor már semmi sem akadályozta meg annak elfogadását. A 4500 kötetet – lengyel történelem, egyháztörténelem, állam- és egyházjog, régészet és művészettörténet témakörben – a Botteghe Oscure utcában, a Szent Szaniszló lengyel tempom melletti reneszánsz vendégházban helyezték el, itt tartották az ünnepélyes átadást 1921 június 17-én, mindkét lengyel követség és a lengyel kolónia számos tagja jelenlétében. Michalowski gróf ez alkalomból ékesszólóan beszélt többek között az *expeditio romana* működéséről. Idézzünk néhány gondolatot:

„...Az olyan karakterű és hagyományú nemzet számára, mint a lengyel, különösen is fontos a tudományosság ápolása. [...] Mielőtt a lengyel fegyverek emlékeztették volna a világot Lengyelország nevére, a tudományos kutatás hosszú, munkás éveivel, tántoríthatatlan szorgalmával hirdette és tanúsította, hogy különleges értékeket hordozó nemzet vagyunk, az egész emberiség számára fontosak, hogy jogunk van helyünkre a nemzetek asztalánál. [...] Amikor átadom ezt a szerény gyűjteményt akadémiánk számára, tisztelettel emlékezek meg [...] a lengyel tudományosságról. [...] Feladatunk az, hogy segítsük a lengyel tudományok kibontakozását. Ilyen célt szolgálnak a külföldi lengyel tudományos központok. [...] A tudomány távol áll és távol is kell álljon a politikától, de talán a nemzetek közötti közeledés eszközévé is kell váljék, szolgálva egymás jobb megismerését. Egy római lengyel tudományos központ értékes szolgálatot tehet ezen a téren. [...] Ez a mai esemény különösen is jelentős számomra: azt a köteléket jeleníti meg, amely a gondolkodó egyén és a nemzeti, vallási, társadalmi és kulturális kolosszus között áll fenn, amilyen-né kell váljék a lengyel gondolat. Hogy ez a gondolat mindig világítson, mindig szabad legyen, igaz és jótékony az emberiség számára. Hogy benne megtestesüljenek nemzetünk értékei és nemes érzelmei, és ugyanakkor megsokszorozódjanak az egyetemes szellemi értékek...”⁷

Michalowski gróf magánkönyvtára így a krakkói akadémia tulajdonába kerül, gondozását a követségek vállalták addig, amíg létrejön az akadémiától függő tudományos központ. Számos nehézséget kellett még elhárítani, úgy anyagi, mint szervezési téren. A születendő központ – melynek hivatalos neve „Római Lengyel Tudományos Állomás” (Polska Stacja Naukowa w Rzymie), röviden azonban „Lengyel Könyvtár” – finanszírozására az akadémia segítségére jön a varsói külügyminisztérium. Igazgatása Michalowski feladata lesz, egyben az akadémia római képviselőjét is ő látja el (bár sohasem kapja meg az igazgatói kinevezést, talán azért, mert nem volt egyetemi tanár). Igen nehéznek bizonyult a székház megszerzése: a könyveket a vendégház földszintjén helyezték el, néhány sötét és fűtetlen teremben, tehát más hely után kellett nézni. Így írja le ezt a helyzetet az akadémához írt levelében Jan Ptasnik professzor, a Monumenta szerkesztője, aki 1926 őszén érkezett Rómába és az egyik szobában szállt meg:

„Két hete dolgozom. Sajnos a munkával nem haladok úgy, ahogy kellene. [...] A háború előtt akár a Vatikánban, akár a különböző könyvtárakban, akár az Osztrák Intézetben, jól fűtött helyiségekben dolgoztunk, akár éjfélig is. [...] Most nem: az estéket elvesztegetjük, mert a hideg szoba nem ösztönöz tudományos munkára, nem tudunk mást tenni, mint olvasgatunk. Nem tudjuk mivel kitölteni az estéket. [...] Ilyen feltételek között a római tartózkodás valóságos szenvedés, amelyet nem kívánok egy fiatal kutatónak sem. Ha komolyan kívánjuk venni a vatikáni és általában a római kutatásokat, nem adhatjuk alább, kell legyen jól fűtött és megvilágított saját székházunk. [...] Az

7 B. Bilinski, i.m. 68–69.

a sötét helyiség, amelyben Michalowski könyveit helyezték el, csak raktárként használható, valójában az is...”⁸

Az akadémia vezetősége nyilvánvalóan osztotta Ptasnik nézeteit, mert a következő esztendőben, 1927-ben, egyezményt írt alá a krakkói érsekséggel, a római lengyel vendégház tulajdonosával. Ennek értelmében az akadémia 25 évre, évi szimbolikus egy líráért kibérelte a második emelet tizenkét világos és részben fűthető szobáját. Ide hordták a könyveket, a többi szobát pedig az akadémia és a lengyel kormány ösztöndíjasai foglalták el. Kezdetben ez jó megoldásnak tűnt, de néhány évvel később bonyolódott a helyzet: nemcsak az épület állagának romlása, hanem a római városi hatóságok támasztotta nehézségek miatt is, amely alkalmatlannak találta e külföldi testületnek a város területén való elhelyezését, és jogi természetű kifogásokkal nehezítette a krakkói érsekkel kötött egyezség érvényesítését. E helyzetben Michalowski nem tehetett mást, mint új székházat keresett. Pénzszűkében szó sem lehetett egy központi fekvésű palota megvásárlásáról, bármennyire szeretne volna, így bérlet után nézett. 1938 őszén végül a könyvtár átköltözött a Palazzo Doriának a vicolo Doria – akkor még a vicolo della Fede – felé eső tágas lakosztályába, ahol ma is található.

Így zárult le a római lengyel könyvtár és kutatóhely történetének első szakasza. E korszak szervezeti és tudományos kérdéseivel foglalkozik Bronislaw Bilinski a *Speculum Mundi* kötetben,⁹ e helyen annyit említenék meg, hogy a lengyel és olasz tudósokak a *via delle Botteghe Oscure*-i régi székházban tartott számos előadás között található egy magyar vonatkozású is. Luigi Salvini, a Nápolyi Keleti Egyetemi Intézet tanára (később a római Sapienza Egyetem professzora) tartotta, címe: *Lengyelország a magyar népdalokban* (1933. január 14-én).¹⁰

A könyvtár történetének második szakasza különösen is nehéz, sőt drámai jellegű, a második világháború kitérésével indul, majd a harmadik, amely nyugalmasabb lesz, Bronislaw Bilinski professzor 1956. évi kiérkezésével kezdődik – huszonöt évig volt igazgatója – és máig tart. A Római Lengyel Akadémia, ahogy ma intézetünket nevezünk, ily módon több mint egy évszázados múltra tekinthet vissza.

Olaszból fordította: Somorjai Ádám

8 D. Rederowa, i.m. 220.

9 B. Bilinski, *La Biblioteca e il Centro di Studi a Roma dell'Accademia Polacca delle Scienze*, in: AA. VV., *Speculum Mundi*, 391–426. (Bilinski idézett művének olasz összefoglalása.)

10 Bilinski, *Biblioteca e Centro di Studi*, i.m. 84. l.

POLISH HISTORIANS IN ROME IN VILMOS FRANKNÓI'S TIME AND THE FOUNDATION OF THE POLISH LIBRARY

The number of Polish historians doing research in Rome increased considerably after the opening of the Vatican's archives to the public, in 1881. In Poland, which had been divided between foreign oppressor countries, only the part under the rule of Vienna, Galicia allowed autonomy for Polish scholars at the time. The Polish historians living in the Kingdom of Galicia realized at once the importance of the opening of the Biblioteca Vaticana to scholars. Thus they had the idea of sending an expedition to Rome, in order to study the historical documents relating to the rise and development of the Polish State. This project was proposed by Stanislas Smolka, the professor of Polish history at the University of Cracow. It was on his initiative that the first "expeditio romana" left for Rome in the autumn of 1886; from 1887, the Diet of Galicia gave them financial support and, later, the government of Vienna provided a grant, too. Beginning with the year 1894, the Roman expedition was given an official standing, from then on it was supported not by the Diet and the Austrian government but by the Austrian Academy of Sciences, and the scholars who were to go to Rome to do research - usually for two or three years -, were chosen by its Historical Committee. As time passed, the disagreement between the Polish expedition and the Austrian Institute of Historical Sciences was becoming a problem, because Smolka demanded full powers for his group, while Theodor von Sickel insisted that the Polish researches be part of the work of his Institute. Because of the two scholars' hostility to each other, Smolka's plan to set up a Polish centre in Rome could not be realized. The relationship between the partners had not changed for the better before 1903. It was at that time that the director of the Roman Section of the Academy of Cracow, Wladislaw Abraham, and the head of the Austrian institute, Ludwig von Pastor signed an agreement. This agreement formed the basis of an exemplary cooperation between the parties, up to the outbreak of World War I and the consequent closing down of the institute. The researches of the *expeditio romana* were focussed on collecting documents during the first twenty years of its activity. The idea of publishing the documents had not occurred to the Polish scholars before 1905. Two series were launched in that year, one for the medieval material, covering the thirteenth to fifteenth centuries, the other contained the nuncio's documents, from the age of Balthasar, and included other documents of the period, too, the papers of the Polish legations in Rome in particular. At this stage of the work, the Polish scholars were presumably working in cooperation with Vilmos Franknói. The documents were published in Rome and Cracow. The first three volumes of the *Monumenta Poloniae Vaticana* came out in Cracow, during 1913 and 1914. After 1913, no Polish scholar could travel to Rome any longer, because the grants had stopped and the remaining financial resources were needed for the publication of the material. The *expeditio romana* resumed its activity in 1921, within the institutional framework of the Academy of Sciences of Cracow. Count Jozef Michalowsky, the secretary of the Polish Legation by the Holy See played the most important part in it. He offered even his own private library to the Institute, in order to lay the foundations of a future "Polish academic outpost" in Rome. His offer was accepted in 1920. Still, some time had to pass to overcome the difficulties, and to set up the Polish academic outpost, called the Polish Library in Rome. It was financed jointly by the Academy of Cracow and the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw. The second, tragic stage of the Library's history began at the time of the outbreak of World War II. The third, more quiet period began in 1956, under the direction of Professor Bronislaw Bilinszki and has continued to this day.

ARNOLD ESCH

A RÓMAI POROSZ TÖRTÉNETI INTÉZET 1888–1936

Mint a többi római intézetet, úgy a mienkét is, a Vatikáni Titkos Levéltár megnyitása alkalmából alapították. A német történetírásnak a szellemtörténetről a pozitívizmusba való váltása, a Monumenta Germaniae Historica, valamint a regionális levéltárok anyagainak kiadási tervei, mindez további indokul szolgált a vatikáni levéltár kutatási lehetőségeinek kihasználására. A vatikáni levéltár addig az ideig hozzáférhetetlen kincseshánya volt, a kutatók oly lendülettel vetették rá magukat, mint máshol az aranykeresők a telérekre. Ez esetben nem Németország, nem a Reich, hanem Poroszország kezdeményezett. Igaz, hogy Poroszországban az volt az uralkodó vélemény: sokkal értelmebb volna Szentpétervárott nyitni intézetet, semmint Rómában. Szerencsés módon azonban, a római alapítás mellett döntöttek: *Porosz* (tehát még nem Német) Történeti Intézet.

E helyen nem kívánom ismertetni az intézet történetét, ez megtalálható a „Speculum Mundi” kötetben,¹ és egy intézetünk fennállásának centenáriuma alkalmából kiadott önálló kötetben.² Nem térnék ki az egyes igazgatók működésének ismertetésére sem, csak Paul Kehrré (nem lehet őt megkerülni). Emlékeztetnék arra, hogy Ludwig Quidde, aki 1890–1892 között volt igazgató, 1893-ban megírta „Caligula” c. pamfletjét II. Vilmos császár ellen, amelyben párhuzamot vont a kettő között, örültnek tartván a császárt; s mint ismert pacifista, 1927-ben megkapta a Béke Nobel-díjat –, úgy gondolom, hogy a mienk az egyetlen olyan római intézet, amely elmondhatja magáról, hogy Nobel-díjat kapott, s még hozzá Béke Nobel-díjat.

Nem sorolnék fel neveket (mert rangos történészek támogatták az alapítást: Waitz, Wattenbach, Sybel, Weizsäcker), s nem is hoznám az intézetnek fordulatokban gazdag történetét: mert hiszen az volt már azért is, mert a két világháború, a két vereség és az azt követő nehéz évek nyilvánvalóan fékeztek munkájának lendületét. Hogy mindkét alkalomból sikerült újrakezdeni, azt olasz barátainknak is köszönhetjük, és az olasz nép spontán nagylelkűségének. A német történetírás nem mondhatott le Rómáról.

1 R. Elze, L'Istituto Storico Germanico di Roma, in: Speculum Mundi. Roma centro internazionale di ricerche umanistiche, P. Vian (szerk.) Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma, Róma, é. n. 182–212.

2 Das Deutsche Historische Institut in Rom 1888–1988, R. Elze – A. Esch (szerk.), Tübingen 1990.

E helyen röviden az intézet fontosabb terveire, hagyományossá vált jellegzetességeire térnék ki, mert úgy gondolom, hogy – mivel ehelyütt a különböző római intézetek összehasonlító ismertetéséről van szó –, hasznosabb lehet történetünk átfogó ismertetése, semmint a részletek taglalása.

Kezdetől fogva mindmáig, a nunciatúra anyagok, azaz a reformáció és ellenreformáció németországi nunciatusi relációinak feldolgozása tartozott legfontosabb feladataink közé. Mint ismeretes, a reformáció és ellenreformáció (valamint a felekezeti kérdés általában) mind a németek, mind más népek számára egy meghatározó időszakot jelentett. A protestáns Poroszország számára ugyancsak, mert Nagy Frigyes keleten katolikus népeiséget csatol az országhoz, és a napoleoni háborúkkal nyugaton is. Protestáns történészek azt remélték, hogy a *vatikáni* levéltárban megtalálják a *reformáció* történetének kulcsfontosságú dokumentumait, olyan anyagot, amelyet a pápasággal szemben tudnak felhasználni. Az úgynevezett *Kulturkampf*, a bismarcki állam és a katolikus egyház közötti harc még nem merült feledésbe! E körülmény tudtával érthető, miért volt oly merész XIII. Leó pápa döntése, hogy a vatikáni levéltárat megnyitja a kutatók előtt.

Be szeretnék mutatni e helyen egy másik tervet is, nem részleteiben, hanem csak nagyvonalakban: a REPERTORIUM GERMANICUM-ét. Addig az időig a kutatóknak Rómába kellett jönniük az egyes dokumentumközlések miatt. Így a vesztfáliai aktákat egy vesztfáliai levéltáros kellett kutassa, a szászországiakat egy drezdai, stb. – Németország még a bismarcki korszakban is, de napjainkban még inkább, sokkal inkább föderatív szerkezetű, mint ahogy azt első pillantásra gondolnánk. – Ezeknek a levéltárosoknak ilymódon az összes vatikáni regesztát át kellett tanulmányozniuk, hogy megtalálják a megfelelő területre vonatkozó anyagot.

Ezért a munkát szervezettebben, centralizáltabban kellett folytatni: egy mindenkiért. Ez lenne a klasszikus értelemben vett munkája egy római kutatóintézetnek: minden olyan dokumentum gyűjtése, amely a németországi személyekre és helyszínekre vonatkozik, kezdve a nagy egyházszaladástól egészen a protestantizmusig, méghozzá az összes vatikáni regesztából. Ez idő szerint eljutottunk az 1474. esztendőig, és úgy számolunk, hogy egy év anyagának feldolgozása (pl. az 1474. évé) egy munkaévünket veszi igénybe (mondjuk az 1993. évet).

Még egy megjegyzés, amely viszont egy tágabb keretbe illeszkedik: ez a Repertorium Germanicum eredetileg repertóriumnak készült, de egyre inkább helyrajzi katalógusnak is kezdték használni. Vannak tehát olyan esetek, amelyekben a régebbi tervezetek értéke *nem csökken*, hanem – mint esetünkben – növekedhet is (amit nem mondhatok el *minden* tervezetünkre). Továbbá nyilvánvaló, hogy az ilyen természetű munkánál a komputer éppen az az eszköz, amelyre kezdetől fogva nagy szükségünk lett volna, és amely igen nagy segítséget nyújt.

Paul Kehr, aki 1903-tól 1936-ig volt igazgató, új dinamizmust hozott magával. Mommsen, Harnack és Planck mellett említendő, mint nagy tudományszervező: néhány évig egyszemélyben volt a Római Porosz Intézet igazgatója, a Porosz Állami Levéltárak vezérigazgatója, a Monumenta Germaniae

Historica elnöke és a Német Történelmi Intézet igazgatója (utóbbinak ma Max Planck Történelmi Intézet a neve)! Ma e négy feladathoz négy személyre van szükség!

Kehr olyan tervezetet készített, amely mai napig intézetünk egyik büszkesége, eredetileg a Göttingeni Tudományos Akadémia terve volt, nem intézetünké, de idővel intézetünk nevével nőtt össze: ITALIA PONTIFICIA, amelynek majdnem mindegyik kötetét: 12-ből 10-et maga az igazgató gondozott. Az 1198. évet megelőző összes pápai oklevél gyűjteményes kiadásáról van szó. Néhány munkatárssal, így az olasz Luigi Schiapparellivel, akivel életre szóló barátság fűzte össze, Kehr az összes itáliai levéltárat végiglátogatta (állami, városi, magán- és egyházi levéltárakat), még a kevésbé ismerteket: az abruzzói, kalábriai és szicíliai levéltárakat is. Ehhez a munkához szüksége volt helytörténelmi bibliográfiára, amely azóta intézetünk kiemelt gyűjteménye lett: lehetőség szerint teljes itáliai helytörténelmi anyaggal.

Még egy érdemi megjegyzés, bár az intézetek alapításának történetében olykor nemzeti szempontok is szerepet játszottak: az Italia Pontificia sorozat esetében azonban nem találunk németországi anyagot, csakúgy, mint a *Corpus Inscriptionum Latinarum* sorozatban sem, s nem találunk francia anyagot Pierre Toubert művében: *Les structures du Latium médiéval*. Történelemtudományról van tehát szó, nem pedig nemzeti történetírásról. Kehr egy alkalommal azt mondta, hogy „az okleveles áthagyományozásból (*Überlieferung*) nem különíthető el, mi az, ami egy nemzet számára fontos lehet, mert csak a saját komplexitásában lehet csak értelmezni” (az idézet 1907-ből való!).

Kehrnek további szempontjai is voltak. Hamarosan fölvette a kapcsolatot az olasz kollégákkal. Pasquale Villari, az Olasz Történelmi Intézet elnökének személyében nagyformátumú történésztársra akadt. Mivel a két intézet egyirányban kutatott, Kehr szoros együttműködést javasolt az Olasz Történelmi Intézetnek, hogy „a kutatást tartományról tartományra, országról országra, levéltárról levéltárra végezzék”. Ebből az intenzív levéltári kutatásból nőttek ki, mint ismeretes, a *Regesta Chartarum* kötetei – e közös vállalkozásban az olasz részvétel, őszintén meg kell vallanunk, kezdettől fogva sokkal jelentősebb volt.

Végezetül még egy tervezet, amely említésre méltó: a dél-itáliai kutatások megindítása, elsősorban a szvév és Anjou-várak anyagáé. A külső ösztönzés II. Vilmos részéről érkezett (apuliai két utazása során 1904-ben és 1905-ben), de a kezdeményezés ismét Paul Kehr érdeme, nem a császáré. Tervezete két fő célt tűzött ki maga elé: II. Frigyes dokumentumainak összegyűjtését, kritikai kiadását, hogy úgymondjuk, egy új Huillard-Bréholles előkészítését (amelyet azonban nem tudott a kezdeti fázison túljuttatni, később a Monumenta Germaniae Historicához került, jelenleg a müncheni professzor, Walther Koch gondozza); a másik fő cél a várak, kastélyok tanulmányozása volt. Erre a munkára egy művészettörténelmi szekciót is csatolt a római intézethez, ennek keretei között Arthur Haseloff művészettörténész foglalkozott az építészeti és művészeti jellegű feladatokkal, Eduard Sthamer, történész és levéltáros pedig az írott források feldolgozásával. Ilymódon egy interdiszciplináris együttműködés alakult ki egy olyan korban, amelyben ezt a fogalmat még nem ismerték.

Ez a két tudós szép eredményeket ért el az intézetbeni együttműködés során, amíg azt az első világháború meg nem szakította. (Említsük meg zárójelben, hogy Sthamer, a Nápolyi Állami Levéltárban folytatott sok éves munkája során sok Anjou-korabeli regesztrámot írt át. Mivel ezeket a regisztrumokat a német katonák által okozott tűzvész a második világháborúban megsemmisítette, Sthamer hagyatékát kellett megkeresni, amely csak mostanában sikerült: több száz átiratunk van ily módon.)

Az első világháború, mint említettük, megszakította a munkálatokat. A háború végeztével a művészettörténeti szekció megszűnt az intézetben, ill. a Bibliotheca Hertziana állományába került át, melyet Kehr mindig irigységgel nézett. Igen érdekes Kehr beszámolója, amelyben 1919 és 1920 táján a római intézetek újrainyításának lehetőségeit vizsgálja. Újra fölvette a kapcsolatot Pietro Fedelével (akivel együtt dolgozott az Italia Pontificia munkálatai során), s aki megismertette Benedetto Crocevel, aki az ötödik Giolitti-kormány oktatásügyi minisztere volt, s mint Fedele is, jóindulatúan támogatta a német intézetek újrainyítását. Fedele később maga is oktatásügyi miniszter lesz, mint Giovanni Gentile utódja, a Mussolini-korszak elején.)

A római újrakezdés a háború után nem bizonyult könnyűnek. Az 1923. évi németországi szörnyű infláció, majd a gazdasági világválság mind az intézet költségvetésének jelentős megfaragását hozta, amely – még mindig Paul Kehr vezetése alatt – nem tudott új munkálatokat indítani, sem a régieket nem tudta folytatni. Bár jelentős könyvek készültek itt a két világháború között (Gerd Tellenbach *Libertas*-a, Carl Erdmann: *A kereszties háborúk eszméjének születése*), a kutatások csak alapszinten folytak.

Feladatom az volt, hogy intézeti munkáinkat a második világháború kitöréséig ismertessem. Így már csak egy szempontot szeretnék kiemelni, amely közös témánk szempontjából érdekes lehet. Mint ismeretes, a többi nemzeti intézetektől eltérően, nincs egyetlen német intézet a régészeti, a történeti és a művészettörténeti kutatások végzésére, hanem három intézet van, mindegyik a megfelelő profillal. Ennek pusztán történeti okai vannak (az egyik birodalmi intézet volt, a másik porosz, a harmadik pedig Henriette Hertz magánalapítása, amely a jelenlegi Max-Planck-Társulat elődjéhez került át), amelyeket tehát nem előzött meg egy közös eszme, közös tervezet. Paul Kehr mindig kritikusa volt ennek a felosztásnak (amint ő ezt felfogta), és egy nagy német intézetet akart létrehozni, az *École FranLaise* és a *British School* mintájára. Ez esetben azonban eleve sikertelenségre volt ítélve. (A többiek féltek attól, hogy az ő erős személyisége lesöpri őket, féltek tehát, hogy a Történeti Intézet egyik szekciójává váljanak.)

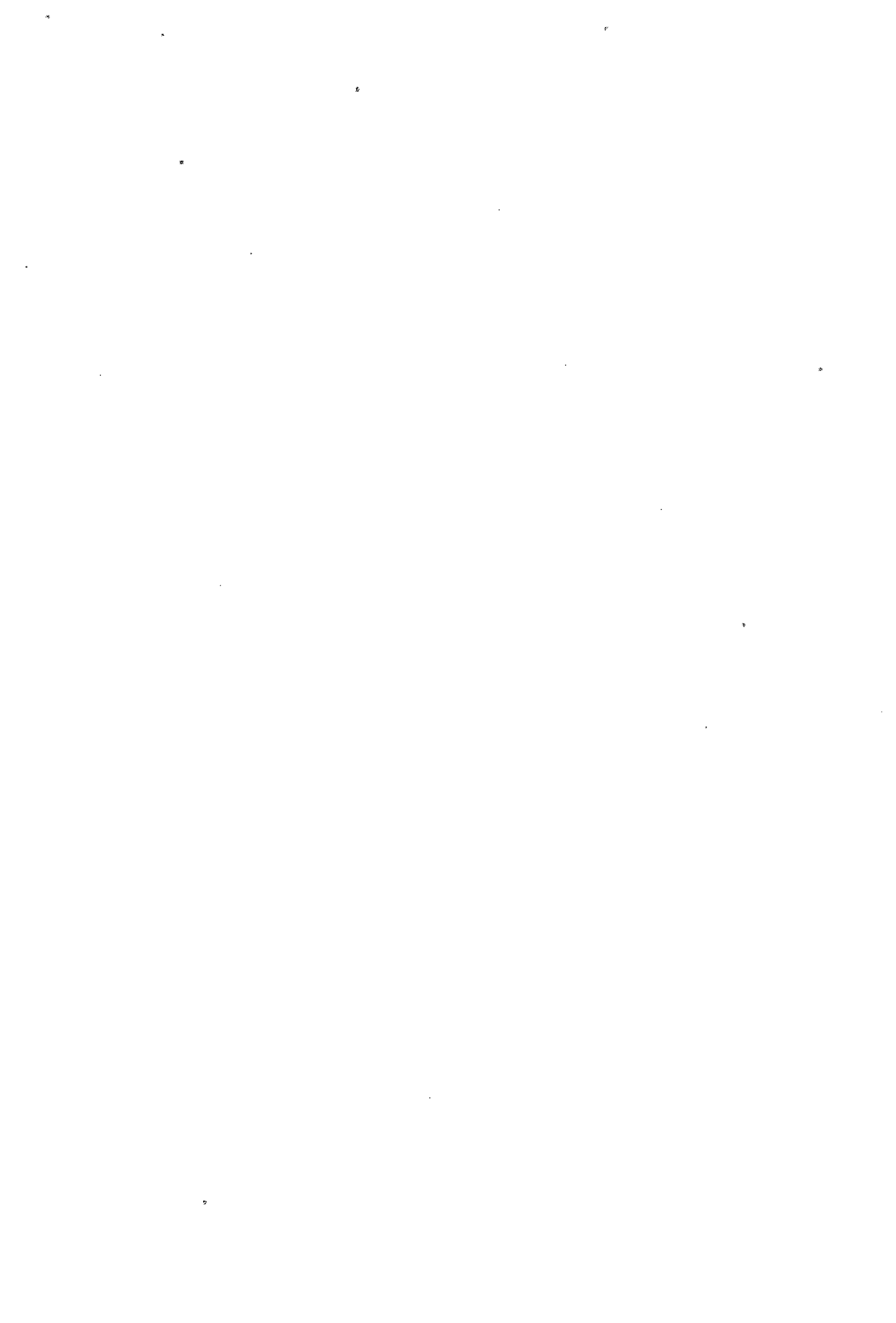
Ma közmegelegedésre szolgál, hogy ez a hármas felosztás megmaradt, s hogy bár intézetileg szét vagyunk választva, a jó személyes kapcsolatok révén együtt tudunk működni. Ez a három német intézet egyben együttműködik az olasz intézetekkel: a Történeti Intézet például, az itt jelenlévő Prof. Arnaldi barátunk Olasz Középkori Történeti Intézetével (*Istituto Storico Italiano per il Medioevo*) együtt hármásban: a *Monumenta Germaniae Historicával*.

Olaszból fordította: Somorjai Ádám

ARNOLD ESCH

"THE PRUSSIAN HISTORICAL INSTITUTE, ROME, 1888-1936"

In his paper, the author deals with the German Historical institute in Rome, from the beginning until the year 1936. Because the fundamental bibliography is given (see *Speculum Mundi* and a monograph published for the centenary of the Institute), the article gives only basic information about the main activities and personalities, for example Paul Kehr (director between 1903-1936). The main projects were the Nuntio's documents in the period of Protestantism and the Catholic Restoration, the *Repertorium Germanicum* (not yet finished), and the *Italia Pontificia* (Papal documents until the year 1198 in 12 volumes, 10 of them edited by P. Kehr). The interest is focused on German documents, but in the latter no documents for Germany were published: rather international historical science is here represented. Although French and British historical research is centralized in Rome, German scholarship is traditionally represented by three institutes, which are cooperating with the Italian institutes.

MARGIT BEKE

DAS PÄPSTLICHE UNGARISCHE KIRCHLICHE INSTITUT IN ROM

DIE VORGESCHICHTE

Die Auslandsstudien der ungarischen Studierenden im Mittelalter und in der frühen Neuzeit sind von der Geschichtsforschung schon sehr wohl erkannt. Aus dieser Sicht scheint es aber trotzdem so, als ob die diesbezüglichen Ereignisse in Rom, vor allem im 20. Jahrhundert, viel weniger Erwähnung gefunden hätten. Das Collegium Germanico-Hungarorum ist zwar in manchen Publikationen behandelt, die Geschichte des Päpstlichen Ungarischen Instituts in Rom wurde bis jetzt gar nicht aufgearbeitet. Das Institut hat es sich zur Aufgabe gestellt, Gelegenheit zu höheren Studien zu bieten, und damit die postgraduierte Weiterbildung und die wissenschaftliche Forschungsarbeit zu fördern. Diesmal habe ich vor, dieses weniger bekannte aber auch heute noch existierende Institut im Vordergrund zu stellen.

Die Vorgeschichte des Instituts führt uns zu der Person des gelehrten Priesters Vilmos Fraknói (1843–1924) zurück. Als Historiker hat er viel Zeit den historischen Forschungen in Europa Ende des 19. Jahrhunderts gewidmet und hatte die Absicht, mit der Gründung eines selbständigen Instituts die ausländische Forschung in günstigere Lage zu versetzen. In dem 19. Jahrhundert verfügten schon einige Nationen über eigene Forschungsinstitute in Rom, die den anderen Nationen genügend Beispiele lieferten. So gab es z.B. französische, preußische und österreichische Institute in Rom¹. Zu jener Zeit haben mehrere Historiker aus Ungarn in Rom an wissenschaftlichen Projekten gearbeitet, die vor allem Dank der Kirche zu dem Fortschritt der ungarischen Geschichtsschreibung wesentlich beigetragen haben.

Auch Fraknói wies darauf hin, daß Rom Sammel- und Mittelpunkt von Kulturschätzen sei. Deswegen sei ihm die Stadt am besten geeignet, dort seine wissenschaftlichen und kunstgeschichtlichen Vorhaben durchzuführen². Fraknói lebte ab 1892 längere Zeit in Rom. Nachdem er ein Grundstück auf der Piazzale del Policlinico Nr. 139. gekauft hatte, ließ er seine Villa im Jahre

1 ÁLDÁSY, Antal: Fraknói Vilmos emlékezete. (Andenken an Vilmos Fraknói.) in: *Katholikus Szemle* XXXIX/1925/449–457.

2 *Prímási Levéltár* (PL) (Primatialarchiv) Vaszary Cat. D./c. A római Magyar Intézet (Das Ungarische Institut in Rom.)

1895 aufbauen³. Die Geistlichen, die in den vatikanischen Archiven Forschungsarbeit durchführen wollten, fanden in diesem Haus Unterkunft. 1902 ließ Fraknói für die Maler und Bildhauer herrliche Gebäude errichten. Sie wollte er in den Dienst der Kirche und der nationalen Kultur stellen. Diese Absicht stand mit dem Gesetz 1548:XII im Zusammenhang. Laut Gesetz sollen die Güter und Einkommen der zerstörten Klöster „auf den Lebensunterhalt der gelehrten Priester und der Prediger verwendet werden, die das wahre Wort Gottes verkündigen“, bzw. „die wahren und gelehrten Männer müssen unterstützt und versorgt sein“⁴. Die Güter und Benefizien der zerstörten Klöster bildeten bekanntlich jene kirchliche Basis, die die Stipendien des Ungarischen Kirchlichen Instituts ermöglichten.

Um die Jahrhundertswende verließ Fraknói Rom, das ist vielleicht mit dem Tode des Papstes Leo (1903) in Beziehung zu bringen. Damit wurde die Existenz des Instituts bedroht, Fraknói ließ in dem Gebäude ein Privatsanatorium einrichten. Aus den bisher zugänglichen Quellen kann man darauf schließen, daß er in Ungarn ein Abbild seiner ausländischen Pläne verwirklichen wollte. 1905 wandte er sich nämlich in einem Brief an den Fürstbischof Kolos Vaszary betreffs der Gründung eines Kulturpalais in Esztergom (Gran)⁵. Dieser Entwurf wurde dann dem Graner Domkapitel zur Begutachtung vorgelegt aber wahrscheinlich nicht bewilligt, weil es nicht verwirklicht wurde.

Die Idee der Gründung eines Historischen Instituts in Rom begann ihn in den 1910-er Jahren wieder zu beschäftigen. Er war sogar bereit, für dieses Vorhaben unter andren und unter gewissen Bedingungen auf die Einkommen der Abtei von Szentjobb zu verzichten⁶. Auch der Kustos und Archivar der Universitätsbibliothek, Lajos Crescens Dedek, später Graner Domherr, legte 1911 eine positive Begutachtung dem Episkopat vor⁷. In seinem Entwurf „Das Ungarische Historische und Künstlerische Institut“ stellte er seine Pläne detailliert dar. Er hatte vor, zum Nutzen des Instituts auf die Einkommen der Abtei von Zselicsszentjakab zu verzichten. Seitens des Episkopats wurde der Bischof römischer Liturgie von Nagyvárad (Großvardein, Oradea) Miklós Széchenyi beauftragt, mit Vilmos Fraknói zu verhandeln⁸. Inzwischen suchte Fraknói auch die Großbenefiziaten mit der Bitte auf, das Insitut in Form von Kultursteuer zu unterstützen. Durch diese Besuche wurden aber die Verhandlungen erschwert⁹. Von dem Episkopat wurde jetzt eine Kommission gewählt,

3 Über die Geschehnisse siehe: Studi e documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia D Ungheria di Roma: I. Annuario 1936. Roma 1937. 4., – NAGY, Iván: Magyar diákok külföldjárása (Die Auslandsstudien von ungarischen Studierenden.) in: A Collegium Hungaricum Szövetség Zsebkönyve (Taschenbuch des Bundes von Collegium Hungaricum.) ed. Martonyi, János. Budapest, 1936. 16–29. Magyar Országos Levéltár (MOL) (Ungarisches Staatsarchiv) VKM K 636.63

4 Gesetzesartikel XII. aus dem Jahre 1548. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Budapest, 1899. 1227.

5 PL Vaszary Cat. 15. Diversa. 2116/1905.

6 PL Vaszary Cat. D/c. A Római Magyar Intézet (Das Ungarische Institut in Rom.)

7 PL Vaszary Cat. D/a. 1911. sine numero

8 Püspökkari jegyzőkönyvek (Episkopatsprotokolle) 9–10. November 1911. Punkt 11.

9 Püspökkari jegyzőkönyvek (Episkopatsprotokolle) 25–26. April 1912. Punkt 14.

deren drei Mitglieder Károly Hornig Bischof von Veszprém, Miklós Széchenyi Bischof von Nagyvárád und Ágoston Fischer-Colbrie Bischof von Kassa (Kaschau) waren¹⁰. Die Verhandlungen führten nicht zu dem gewünschten Erfolg. Einerseits zog Fraknói seine Vorschläge zurück, andererseits wurde der Entwurf von dem Episkopat für unvollkommen gehalten¹¹. Das Episkopat ließ aber die Sache der wissenschaftlichen Stipendien ungarischer Priester in Rom nicht beiseite. Als Möglichkeit wurde vorgeschlagen, die Stipendiaten bei den Sulpicianern, in der Santa Maria dell Anima und in dem Santa Maria in Campo Santo einzuquartieren¹².

Fraknói wandte sich endlich an den ungarischen Staat. Am 22. Jänner 1913 schenkte er seine Policlinico Villa in Rom dem ungarischen Staat zum Zwecke eines historischen Instituts unter der Bedingung, daß im Falle der Auflösung des Institutes, soll das Haus verkauft und das Geld zwischen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und der St. Stefan Gesellschaft aufgeteilt werden. Die Villa wurde am 13. November 1913 tatsächlich in das Grundbuch als ungarisches Staatseigentum eingetragen¹³. Später wurde es auch erwähnt, daß sie laut Grundbuch dem Ungarischen Historischen Institut in Rom angehöre. Wegen des Krieges konnte man aber im Institut mit der Arbeit nicht beginnen. Das Gebäude, in dem sich die belgische Militärmission aufhielt, wurde stark beschädigt. Im Sinne des Friedensvertrags von Trianon kam die Villa in den Besitz des italienischen Staates, am 10. August 1922 gelangte sie nach einem königlichen Dekret zurück zum ungarischen Staat.

DIE GRÜNDUNG DES COLLEGIUM HUNGARICUM

In dem Historischen Institut begann die eigentliche Arbeit 1924–1925 in dem Palast auf der Policlinico Straße¹⁴. Kurz nach der Eröffnung des Instituts starb der Mäzen, Vilmos Fraknói im Jahre 1924. Durch seinen Tod hat ein schwerer Verlust die ungarische Geschichtsforschung betroffen. Zu jener Zeit wurden die Geistlichen gemeinsam mit den weltlichen betreut. An Stelle der Fraknói-Villa kaufte der ungarische Staat 1927 das im Jahre 1640 von Carlo Borromini erbaute Gebäude des Palazzo Falconieri auf der Via Giulia 1., das zunächst als Eigentum der Staatlichen Ungarischen Sammeluniversität, ab 1934 des Rechtsnachfolgers, des Ungarischen Nationalmuseums katastriert wurde¹⁵. In diesem von alten Patrizierhäusern umrahmten Palais fand das

10 Püspökkari jegyzőkönyvek (Episkopatsprotokolle) 25–26. April 1912. Punkt 14.

11 Püspökkari jegyzőkönyvek (Episkopatsprotokolle) 22–23. Jänner 1913. Punkt 21.

12 Püspökkari jegyzőkönyvek (Episkopatsprotokolle) 7. November 1913. Punkt 9. Die Sulpicianer gehören der St. Sulpice-Kongregation an, die in Rom auch ein Institut besass und deren Mitglieder weltliche Priester, unter ihnen hervorragende Wissenschaftler waren. Die beiden anderen waren deutsche Institutionen: Collegio Teutonico di S. Maria dell Anima, bzw. Collegio Teutonico S. Maria in Campo Santo.

13 MOL (Ungarisches Staatsarchiv) VKM K 636. 63. 1/a. IV–29. 17380/1928.

14 Das Collegium Hungaricum 1937. 21.

15 MOL (Ungarisches Staatsarchiv) VKM K 636. 63. 1932–36.

Collegium Hungaricum in Rom und damit auch das Kirchliche oder Priesterliche Institut ein endgültiges Zuhause¹⁶.

Inzwischen wurden in Europa ungarische Institute gegründet, 1917 in Konstantinopel, 1924 in Wien und Berlin. Die Ausweitung des Institutnetzes wurde von dem Gesetz 1927:XIII. wesentlich gefördert¹⁷: Laut Gesetz ist es nämlich vollkommen möglich, Wissenschaftler in ausländischen Anstalten (Collegium Hungaricum) weiterzubilden und Immobilien zur Gründung ungarischer Institute zu kaufen. Am 4. Oktober 1927 führte der Ministerialrat Zoltán Magyari im Kultusministerium ein Gespräch mit Gyula Glattfelder, Bischof von Csanád und anderen geistlichen Würdenträgern wie Sándor Ernst, István Breyer, Antal Leopold und Gyula Sváb Unterstaatssekretär über die Nutzung des von dem Staat gekauften Falconieri-Palais¹⁸. In diesem Institut bestand die Möglichkeit auch für höhere Studien der Geistlichen. Hier wurde darüber diskutiert, mit welchen Aufgaben die Priester nach Rom geschickt werden können, ob die Kirche bereit ist, Stipendien zu gründen und in welcher Weise die Stipendiaten auszuwählen seien. Bis zu dieser Zeit studierten die ungarischen Theologen in dem Collegium-Germanico-Hungaricum, in dem Wiener Pazmaneum und an den Universitäten von Innsbruck bzw. Freiburg. Rom bietet aber den Priestern Gelegenheit, dort höhere Studien durchzuführen, die Sprache zu erlernen, Kirchenrecht, Exegese, Archäologie und Archivwissenschaften zu studieren. Nach der Meinung von Antal Leopold steht die Aufsicht und wissenschaftliche Betreuung der Priester den geistlichen Vorgesetzten zu, deren Lage im Collegium Hungaricum mit dem Generaldirektor zu regeln sei. Das Palais-Falconieri könnte ein Zentrum des ungarischen geistigen Lebens werden und damit ein Ansehen in Vatikan und vor der Regierung Italiens gewinnen können. Gyula Sváb hatte vor, einen Teil für die Katholiken abzutrennen, damit dort Bischöfe und in den repräsentativen Räumen italienische Würdenträger empfangen zu können. Neben dem Institut stand eine Barockkirche, früher gab es einen Durchgang von dem Palais zu der Kirche. Diese Kirche sollte man für die ungarische Kirche noch erwerben.

Ein anderes Mal wurde über die Statuten des Collegium Hungaricum verhandelt. An dieser Verhandlung nahm auch Mihály Marcell, der Direktor des Pester Szent Imre (St. Emmerich) Kollegiums teil, diesmal kam aber die Rede auf die Zahl der Stipendiaten¹⁹. Laut Gesetz werden die ungarischen Institute einer Stadt dem Collegium Hungaricum untergeordnet. Nach der Absicht des Kultusministers Kuno Klebelsberg hätten damit 45–50 ungarische Wissenschaftler sowie 10–12 junge Geistlichen die Gelegenheit, sich in dem Ungarischen Institut weiterzubilden²⁰.

1928 begann man das Historische Institut nebst Kunsthaus in das Palais Falconieri zu verlegen. Die Mieter zogen inzwischen schrittweise aus. Neue

16 Das Collegium Hungaricum 1937. 25.

17 1927: XIII. tc. (Gesetzartikel) Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár Budapest, 1928.

18 PL Csernoch Cat. D/c. 2556/1927.

19 PL Serédi Cat. 41.974/1928.

20 PL Serédi Cat.D/c 6303/1940 (1964/1929).

Pläne wurden für den Umbau entworfen, mit der Innenausstattung wurde Antal Megyer-Meyer beauftragt²¹. Das Gebäude wurde folgendermaßen ausgestaltet: Im Erdgesoß gab es ein Zimmer für den Hauswart, ein Internat, eine Bibliothek und ein Büro. Im Mezzanin wurden drei Wohnzimmer für Bildhauer eingerichtet, in dem ersten Stockwerk gab es Ausstellungs- und Konferenzräume sowie Appartements für Minister und höhere Geistlichen. Im zweiten Stock richtete sich die Priesterabteilung mit sieben Wohnzimmern, vier Gästezimmern und einem Verwaltungsbüro ein. Im dritten Stock bekam die historische Abteilung sechs Wohnzimmer, im vierten wurden Zimmer für Architekten und Kunstmalers zur Verfügung gestellt. In dieser Weise schloß das Ungarische Institut (oder Akademie) in Rom das Kirchliche Kollegium, die Priesterabteilung, das Historische Institut (gegründet von Vilmos Fraknói), das Ungarische Kunsthaus und das Allgemeine Studienkollegium in sich ein. Die ganze Akademie wurde in den Jahren 1924–1932 von Tibor Gerevich verwaltet, an der Spitze des Kirchlichen Kollegiums stand der kanonrechtliche Botschaftsrat Ferenc Luttor als Superior.

DIE PRIESTERABTEILUNG AUF DEM WEGE ZUR SELBSTÄNDIGKEIT

Die Ungarische Akademie in Rom konnte also ungehindert mit ihrer Tätigkeit beginnen. Ferenc Luttor hoffte darauf, daß das ganze Palais Falconieri bis zum 15. Feber 1929 schon für den Einzug fertiggestellt wird. Die Verwirklichung verspätete sich aber um ein halbes Jahr. Man arbeitete inzwischen daran, daß der Klerus seine spezielle Funktion getrennt von den Weltlichen ausüben könnte. Mit der Genehmigung des Ministers wurde es glücklicherweise erreicht, in dem zweiten Stock eine Kapelle zu errichten und den Speisesaal in einem separierten Raum unterzubringen, in dem es auch Gelegenheit für die lectio gab. Luttor und Jusztinián Serédi hatten von Anfang an die Absicht, die Abteilung (*domus pia*) kirchlich zu gestalten. Die Satzung der Umgestaltung legte Luttor dem Fürstbischof vor, damit er diese nach Überprüfung dem Heiligen Stuhl weiterschicke²². Als Vorlage dieser Organisationsatzung diente die Satzung des Institutum Polonorum in Urbe. Mit dem apostolischen Nuntius Titularerzbischof von Heraklea Francesco Borgongini Duca²³ besprach Ferenc Luttor die Frage schon vorher, dieser benötigte aber noch weitere Informationen von dem Primas über diejenigen Punkte, die von der üblichen Formulierung abwichen, so z.B. über die Lage des Instituts unter weltlicher Führung oder über die Ernennung des Superiors.

Das erste Jahr in dem Palais Falconieri begann im Herbst 1929. Nach Kunó Klebelsberg können 10–12 junge Geistlichen im Collegium Hungaricum studieren, darin stimmte auch Jusztinián Serédi überein. Anfangs zogen aber nur

21 MOL VKM K 636. IV-29. 27976/1928.

22 PL Serédi Cat.D/c 6303/1940 (1964/1929).

23 Francesco Borgongini Duca Titularerzbischof, apostolischer Nuntius siehe: *Annuario pontificio per l'anno 1934*. Citta del Vaticano 1934. 362, 697, 785.

wenige in das Priesterseminar ein. In den finanziellen Fragen gab es in der Akademie eine gemeinsame Verwaltung. Der Kultusminister hatte vor, die Geistlichen im Institut betreffs ihrer Studien und der Verwaltung unter eigene Führung zu bringen. Als Vorstand empfahl er Ferenc Luttor. Serédi berichtete dem Minister, daß er schon eine Satzung verfassen ließ, die er zunächst ihm dann dem Heiligen Stuhl vorlegen werde. In der Frage der Ernennung des Vorstands der Priesterabteilung gab es Meinungsverschiedenheit zwischen dem Minister und dem Primas. Der Kultusminister hatte die Absicht, den neuen Vorstand nach der Befragung des Primas selbst zu ernennen. Es wurde von Serédi distinguiert abgelehnt und beschlossen, mit der Ernennung nach der vorherigen Befragung des Ministers den Papst zu betrauen. Übrigens empfahl er dieselbe Person wie Klebelsberg, Ferenc Luttor zum Superior.

Serédi als Jurist überarbeitete die Satzung²⁴. Die Grundstatuten des Collegiums wurden am 30. September 1930 von dem Kultusministerium bewilligt²⁵. Laut Ordnung sollen die Priester, die in das Collegium aufgenommenen wurden, ein doppeltes Ziel erreichen, und zwar die Würde des geistlichen Lebens, bzw. Fortschritte in den eigenen Studien²⁶. Diejenigen, die im Institut sind, unterstehen dem Superior in Disziplinarfragen und in der Betreuung ihrer wissenschaftlichen Forschungen. Die Priester können sich vom 1. November bis 31. Juli im Institut aufhalten. Das geistliche Leben war ebenfalls geregelt, die Wichtigkeit der Meditation, des Messelesens, der wöchentlichen Beichten und der Andacht wurde besonders betont. Alle waren verpflichtet, am Jahresende dem Superior schriftlich über ihre Fertigkeit in der italienischen Sprache, über wissenschaftliche Exkursionen, über literarische Tagungen und dergleichen zu berichten. Vorgeschrieben wurden die Kleidung (gegebenenfalls die Priesterkleidung) und das einwandfreie Verhalten, der Besuch von Wirtshäusern und das nächtliche Ausbleiben waren untersagt.

Nach der Bewilligung des Kultusministers wurde das Konzept dem Heiligen Stuhl mit Verzögerung vorgelegt. Der Minister und der Primas -vor allem wegen der Bedenken des Primas- standen noch miteinander in Briefwechsel. Serédi war der Meinung, daß die gegebenen Umstände im zweiten Stock des Instituts, wo die Priesterabteilung eingerichtet wurde, die Erfüllung des Priesteramtes nicht ermöglichen²⁷. Im Sinne der Ansprüche des Titularerzbischofs von Velletri und römischen Vikars Pompili Basilio²⁸ sei die räumliche, organisatorische und finanzielle Absonderung Voraussetzung für ein selbständiges Collegium. 1931 bat Serédi den Kultusminister darum, die gesamte zweite Etage den Priestern zur Verfügung zu stellen. Es wäre ebenfalls nötig, auch eine Küche und einen Speisesaal separiert zu gestalten, damit die vorgeschriebene lectio beim Essen realisiert werden könne. Die Erhöhung des Personalstandes der Priesterabteilung gemäß des ursprünglichen Konzepts wäre auch

24 PL Serédi Cat. D/c 6303/1940 (3155/1930).

25 Die Bewilligung erfolgte: Nr. 440-05 IV./1930. siehe Anmerkung 22.

26 PL Serédi Cat D/c 6303/1940 (4712/1929).

27 MOL VKM K 636. 1931. 12-8815.

28 Pompili Basilio römischer Vikar, Kardinal, Erzbischof. Siehe: *Annuario pontificio* 1930. 637.

erwünscht. 1932 richtete Ferenc Luttor in einem Teil der dritten Etage eine Küche und einen Speisesaal für die Priester, sowie seine eigene Wohnung ein. Dieses Jahr wurde die Kapelle zu einem oratorium semipublicum, damit sie auch die Weltlichen besuchen können²⁹.

Die Organisationssatzung des Collegium Hungaricum wurde von dem Ministerium für Religion und Unterricht bewilligt³⁰. In der Struktur des Instituts hatte auch das Priesterseminar seinen Platz. Als man diese Regelung Serédi vorlag, wurde er darum gebeten, die Organisation der kirchlichen Abteilung zu verschieben. Der Primas ging darauf bereitwillig ein. Die endgültige Regelung des Priesterseminars wurde durch neue Hindernisse erschwert. Die Durchführung der Ministerialverordnung betreffs ihrer Unterbringung wurde nämlich von dem Minister eingestellt, sogar ihr selbständiger Haushalt abgeschafft. Der Grund dafür liegt vielleicht in der großen Wirtschaftskrise oder in dem Wechsel des Kultusministers. Die Lage der Priesterabteilung wurde seitens der Ungarischen Akademie auch nicht erleichtert, das Direktorat schickte die Ordnungssatzung dem Superior Ferenc Luttor erst nach wiederholter Mahnung. 1933 war Tibor Gerevich der Meinung, die Priesterabteilung in das Collegium Hungaricum zu verlegen. Es gebe dort nämlich infolge der Abtrennung mehrerer Diözesen genug freien Platz.

In den Jahren 1933–1935 wurde auch darüber geredet, daß der italienische Staat gemäß der von Mussolini entworfenen Stadtplanung den auf den Fluß Tiberis gehenden Seitentrakt des Palais Falconieri enteignen werde³¹. Wenn es wirklich der Fall wäre, würde die Ungarische Akademie in Rom wieder in die Villa Fraknói einziehen, die man vielleicht mit einer neuen Etage erweitern könnte. Der ungarische Staat verzichtete auf das Kunsthaus neben der Villa, Fraknói verkaufte es schon vor dem ersten Weltkrieg. Für die Priesterabteilung öffnete sich damals die Perspektive, ein völlig selbständiges Collegium zu errichten³². Auch darüber wurde verhandelt, daß das Kultusministerium das ganze Gebäude dem italienischen Staat verkaufe und dafür ein Grundstück gratis auf der Valle Giulia für den Bau eines neuen Collegium Hungaricum bekomme. Diese Pläne wurden nicht verwirklicht und das Palais Falconieri blieb im Besitz der Ungarischen Akademie. Gemäß Verordnung des Ministeriums für Religion und Unterricht vom 29. Dezember 1935 wurden die Einräumung, die Administration und die Finanzverwaltung der Priesterabteilung von den Teilinstituten der Ungarischen Akademie unabhängig gemacht³³, die finanzielle Unterstützung blieb aber noch zurückgehalten.

29 PL Serédi Cat. D/c 6303/1940.

30 VKM Anordnung Nr. 1932. 21–485. Siehe: PL Serédi Cat. D/c. 6303/1940. (3108/1932).

31 MOL VKM K 636. 63. 1932. 36.

32 PL Serédi Cat. D/c 3679/1935.

33 VKM Anordnung Nr. 30.011–1936/IV. Siehe: PL Serédi Cat. D/c 6303/1940 (379/1936)

Die Kongregation der Seminare und Universitäten hielt 1938 eine Visitation, wahrscheinlich in Betracht auf die endgültige Erteilung des Namens *domus pia*³⁴. Außerdem war auch die Zeit sehr knapp: Die Erlaubnis wurde der Priesterabteilung ohne *electio canonica* nur für das Schuljahr 1938/39 gegeben, sonst können die Kandidaten an den päpstlichen Universitäten nicht weiterstudieren. Laut Anordnung des Kultusministeriums vom 17. April 1939 wurde das Budget des Instituts genau festgelegt³⁵.

Nachdem alle Hindernisse beseitigt worden waren, nahm der Präfekt Kardinal Giuseppe Pizzardo die Priesterabteilung seitens der Kongregation der Seminare und Universitäten in die Organisation der kirchlichen Institute auf³⁶. Die Bewilligung war für fünf Jahre befristet. Damit wurde das Ungarische Kirchliche Institut gegründet. Als nächster entscheidender Schritt kann das Erlangen des Namens *päpstlich* erwähnt werden. Das Dekret der Kongregation der Seminare und Universitäten wurde am 15. Mai 1940 datiert³⁷. Es wies darauf hin, daß vor einigen Jahren in dem Gebäude der Ungarischen Akademie in Rom ein kirchliches Institut gegründet wurde und damit sei es schon erreicht, daß ausgewählte Priester aus verschiedenen ungarischen Diözesen an den Graben der Apostel, im Zentrum der Wahrheit an höheren Schulen studieren können. Durch kanonische Disposition (*canonica institutione*) gründete und errichtete jetzt Papst Pius XII. das Ungarische Kirchliche Institut in Rom, zeichnete es mit dem Namen und Titel *päpstlich* aus und erteilte ihm diejenigen Rechte, Freiheiten und Privilegien, die den ähnlichen Instituten gebühren. Jusztinián Serédi stimmte damit nicht völlig überein und schickte es deswegen mit seinen Bemerkungen der Kongregation zurück³⁸. Am 16 Juli 1940 wurde dann das gemäß dem Wunsch des Primas umgearbeitete Dekret erlassen³⁹. So wurde das Ungarische Kirchliche Institut in Rom in die Organisation der päpstlichen Institute aufgenommen. Dies bedeutete nicht allein einen Rang und die weitere Existenz in der *urbs aeterna*, sondern brachte solche Rechte mit sich, daß das Institut von Akademien aller Art oder von den ungarischen weltlichen Behörden unabhängig blieb. Dank dieser Vorsicht konnte es auch später existieren. Der Kultusminister Bálint Hóman begrüßte das Institut aus diesem Anlaß mit aufrichtiger Freude, weil es mit seiner wissenschaftlichen Aktivität „die Ehre des ungarischen Namens im Ausland vermehrt“⁴⁰.

34 PL Serédi Cat. Dc. 6303/1940 (4961/1938).

35 Die Anordnung wurde unter Nr. 2103/1939. veröffentlicht. Siehe: PL Serédi Cat. D/c 6303/1940 (2666/1939)

36 Dekret Nr. 1120/38/15. Siehe: PL Serédi Cat. D/c 6303/1940 (3919/1939), bzw. PL Serédi Cat. 41.6794/1939.

37 Dekret Nr. 462/40/6. Siehe: PL Serédi Cat. D/c 6303/1940 (3685/1940).

38 Siehe Anmerkung 37.

39 Dekret Nr. 462/40/12. Siehe: PL Serédi Cat. D/c 6303/1940 (5486/1940).

40 PL Serédi Cat. D/c 6303/1940.

DIE STIPENDIATEN

Aus der Zeit des zweiten Weltkriegs verfügt man über spärliches Quellenmaterial betreffs der Geschichte des Instituts. Wegen Bombenangriffe und Kommunikationsschwierigkeiten mußte das Institut im Jahre 1943 nicht existiert haben. 1945 drang die italienische Regierung auf erneuerte Kontaktaufnahme und damit hängt auch die Neueröffnung des Collegium Hungaricum zusammen. An der Spitze der Akademie stand István Genthon bis zum April 1945, dann wurde er zum Direktor des Museums der Schönen Künste in Budapest ernannt.

Der römische Aufenthalt wurde den Mitgliedern der Ungarischen Akademie und des Kirchlichen Instituts von verschiedenen Stipendien ermöglicht. Der staatliche Stipendienrat war für die Auswahl der Stipendiaten zuständig, der Kultusminister berichtete dem Kardinal über die Geistlichen, der Ungarischen Akademie der Wissenschaften über die Weltlichen. Außer den staatlichen Stipendien gab es Möglichkeit, mit Stipendien des Religionsfonds der Diözesen, mit italienischen staatlichen Stipendien und mit Studienförderung in Ausland zu studieren. Es gab noch Stipendiaten, die für ihre Kosten selbst aufkamen. 1934 wurde in Ungarn der Bund der ungarischen Auslandsinstitute mit dem Zweck gegründet, die Studierenden in Ausland zu unterstützen. Allein aus dem Jahre 1936 steht uns ein Taschenbuch des Bundes des Collegium Hungaricum zur Verfügung⁴¹, deswegen ist es ziemlich schwer zu entscheiden, welche Rolle später der Bund zumal in dem Fortbestehen des Päpstlichen Ungarischen Kirchlichen Instituts spielte. Die Liste der Priester von 1924 bis 1945 durchgesehen, kann festgestellt werden, daß mehrere zu außerordentlichen Experten geworden sind. Einige waren als Lehrer tätig und verfaßten durch wissenschaftliche Produktion dauerhafte historische Werke. Unter ihnen seinen z.B. Edgár Artner, Ernő Mihályi, Polykár Radó, Gyula Géfin, Alajos Werner, József Waigand, Andor Szörényi zu erwähnen. Andere betätigten sich als Juristen oder Bischöfe in der praktischen kirchlichen Verwaltung, wie z.B. József Bánk, Gellért Belon, József Ijjas. Es gab wieder andere, die nicht an päpstlichen Universitäten studierten sondern in den vatikanischen Archiven forschten und ihre Ergebnisse veröffentlichten, wie z.B. Tihamér Vanyó, Ferenc Galla, Gyula Géfin.

UNMITTELBAR NACH DEM KRIEGE

Vom April 1945 bis zum Sommer 1946 war der päpstliche Kämmerer Gyula Magyary der beauftragte Vorstand der Ungarischen Akademie. Ab 1946 wurde Tibor Kardos von dem Ministerium für Religion und Unterricht zum Direktor ernannt⁴².

41 Taschenbuch des Bundes Collegium Hungaricum. Hrsg. von János Martonyi, Budapest, 1936.

42 PL Mindszenty 3550/1946.

Nach einem Brief von Gyula Magyary⁴³, der sich ab 1940 in Rom aufhielt, als erster aus Ungarn die dreijährige juristische Praxis an der Sacra Romana Rota absolvierte und Lehrer der Propaganda Fide war, wäre er gern in den Dienst des Päpstlichen Ungarischen Kirchlichen Instituts getreten. Der Fürstprimas József Mindszenty gab ihm keine Antwort aber mit der Zustimmung des Kultusministers Dezső Keresztury ernannte er Gedeon Péterffy zum Superior. Péterffy erhielt die offizielle Ernennung im August 1946, die Übergabe des Instituts erfolgte im Jahre 1947. Es stellte sich jetzt heraus, daß Ferenc Luttor vom 1. Jänner 1944 bis zum Juli 1945 aus den Erhaltungskosten Monatsrenten überweisen ließ und die Zurückerhaltung dieser Summe ohne jede Hoffnung wäre. Die Inventare können erst unter der Leitung des neuen Direktoren Kardos aufgenommen werden, im Laufe des Krieges wurden nämlich Mobilien vernichtet oder verschwunden. Die Wohnung des Superiors bezog ein Advokat, die bischöflichen Gästezimmer wurden von Gyula Magyary den Flüchtlingen überlassen, die sich noch immer dort aufhielten. Danach kamen schwere Zeiten sowohl für das Päpstliche Ungarische Kirchliche Institut als auch für die ganze Akademie.

Abschließend sei es festzustellen, daß die heute florierende Hungarica-Forschung nach dem 18. Jahrhundert eben in der zweiten Hälfte des 19. ihre neue Blütezeit erreichte. Zu dieser Blüte trugen die Geistlichen wesentlich bei. Der Entwurf von Fraknói wurde zu einer Ungarischen Akademie in Rom entfaltet und darauf basiert auch das Päpstliche Ungarische Kirchliche Institut. Hier wurde Gelegenheit geschaffen, neben höheren Studien auch Archivarbeit durchzuführen. Das Institut war aber von noch größerer Bedeutung: Durch die höhere Ausbildung wurde nämlich nicht nur die ungarische sondern auch die Universalkirche bereichert.

Diese Entwicklung wurde nach 1948 durch die historischen Ereignisse gehindert. Das Institut geriet erst nach dem Abkommen zwischen Staat und Kirche 1964 in die Lage, wieder als Institut arbeiten zu können. Seitdem steht es im Dienste des kulturellen Wachstums der ungarischen Kirche und fördert die Priester, die höhere Studien beanspruchen. Die Aufarbeitung dieser Periode ist schon die Aufgabe weiterer Forschungen.

43 PL Mindszenty 704/1947 (4037/1946).

Die Priesterspendiaten

Nach den Namen werden die Diözesen, bzw. die Mönchsorden, dann die Art der Stipendien, das Institut, wo der Kandidat studierte, bzw. forschte angegeben. Im Falle es nicht mehr zu erforschen war, wurde mindestens auf den Beruf angewiesen. Aus den Jahren 1927 und 1928 stehen uns keine Archivquellen zur Verfügung.

Quellen: MOL VKM K 636. 63-1., 63-3., 78-1.

Taschenbuch des Collegium Hungaricum

PL Serédi Cat D/c.2256/1935., 6303/1940.

Cat 6.2279/1936., 3623/1938.

Cat.41. 6794/1939., 7148/1940., 7973/1941.

Sine Cat. 7189/1942., 5788/1943.

1924-1925

Edgár Artner Diözese Esztergom (Gran); staatliches Stipendium
Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana
altchristliche Archäologie
Kirchengeschichte

István Miskolczy Piarist; staatliches Stipendium
Lehrer für Geschichte und Latein

1925-1926

Edgar Arzner Diözese Esztergom (Gran); staatliches Stipendium
Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana
altchristliche Archäologie
Kirchengeschichte

1926-1927

Ferenc Galla Diözese Vác (Waitzen); staatliches Stipendium
Religionswissenschaft

1927-1928

--

1928-1929

Albin Balogh Benediktiner; staatliches Stipendium
die römische Geschichte Pannoniens

József Ijjas Diözese Kalocsa (Kolotschau); staatliches Stipendium
(*Ikotits*) Pontificio Istituto Biblico
Bibelexegese

Károly Kopf staatliches Stipendium
Theologie

Ernő Mihályi Benediktiner, staatliches Stipendium
Kunstgeschichte

Antal Somogyi Diözese Győr (Raab); staatliches Stipendium
Theologie

Alajos Werner Diözese Szombathely (Steinamanger); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto Biblico
Bibelexegese

István Justh staatliches Stipendium
altchristliche Kunst

József Kinczki staatliches Stipendium
Scuola di Paleografia
Geschichte

Elemér Lovas Benediktiner; staatliches Stipendium
Fächerkombination Geschichte und Latein, Archäolog

Antal Meszlényi Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium
Kirchengeschichte

István Miskolczy Piarist; staatl. Stipendium
Fächerkombination Geschichte und Latein

Antal Somogyi Diözese Győr (Raab); staatl. Stipendium
Theologie

Alajos Werner Diözese Szombathely (Steinamanger); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto di Musica Sacra; 2. Jg.
Kirchenmusik

1929–1930

Antal Ijjas Diözese Kalocsa (Kolotschau); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto Biblico
Bibelexegese

István Justh Staatl. Stipendium
altchristliche Kunst

József Kinczki Staatl. Stipendium
Scuola di Paleografia e Diplomatica
Geschichte

Elemér Lovas Benediktiner; staatl. Stipendium
Fächerkombination Geschichte und Latein, Archäologe

Antal Meszlényi Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium
Kirchengeschichte

István Miskolczy Piarist; staatl. Stipendium
Fächerkombination Geschichte und Latein

Antal Somogyi Diözese Győr (Raab); staatl. Stipendium
Theologie

Alajos Werner Diözese Szombathely (Steinamanger); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto di Musica Sacra; 2. Jg.
Kirchenmusik

1930–1931

József Kinczki Staatliches Stipendium
Scuola di Paleografia e Diplomatica
Diplom erworben

Elemér Lovas Benediktiner; staatl. Stipendium
beendete die epigraphische Aufarbeitung der Provinzen im Donaunraum

<i>Polykár Radó</i>	Benediktiner; Pontificio Istituto Biblico exegetische und liturgische Studien
<i>Tihamér Vanyó</i>	Benediktiner; staatl. Stipendium Erschließung und Aufarbeitung der Nuntien in dem Archiv von Vatikan
<i>Alajos Werner</i>	Diözese Szombathely (Steinamanger); staatl. Stipendium Pontificio Istituto di Musica Sacra 3. Jg. Kirchenmusik
<i>Géza Décsey</i> <i>Ferenc Galla</i>	sammelte Materialien betreffs der zukünftigen Kunst im Institut Diözese Vác (Waitzen); forschte Materialien im Archiv von Vatikan betreffs der Pázmány-Universität und im Archiv der Propaganda Fidei betreffs der Türkenherrschaft

1931–1932

<i>Ferenc Galla</i>	Diözese Vác (Waitzen); staatl. Stipendium Archivarbeit
<i>Gyula Géfin</i>	Diözese Szombathely (Steinamanger); staatl. Stipendium Forschungen betreffs des Bistums Szombathely
<i>Andor Szörényi</i> <i>(Schieber)</i>	Diözese Kalocsa (Kolotschau); staatl. Stipendium Pontificio Istituto Biblico Bibelexegese
<i>Andor Szörényi</i> <i>(Schieber)</i>	Diözese Kalocsa (Kolotschau); staatl. Stipendium Pontificio Istituto Biblico Bibelexegese
<i>István Tempfli</i>	Diözese Szatmár; staatl. Stipendium S. Apollinare Kirchenrecht
<i>Alajos Werner</i>	Diözese Szombathely (Steinamanger); staatl. Stipendium Pontificio Istituto di Musica Sacra 4. Jg. Kirchenmusik

1932–1933

<i>Ferenc Galla</i>	Diözese Vác (Waitzen); staatl. Stipendium Archivarbeit
<i>Andor Szörényi</i> <i>(Schieber)</i>	Diözese Kalocsa (Kolotschau); staatl. Stipendium Pontificio Istituto Biblico Bibelexegese
<i>Andor Szörényi</i> <i>(Schieber)</i>	Diözese Kalocsa (Kolotschau); staatl. Stipendium Pontificio Istituto Biblico Bibelexegese
<i>Frigyes Teller</i>	Diözese Veszprém; staatl. Stipendium Pontificio Istituto di Musica Sacra 1. Jg. Kirchenmusik
<i>István Tempfli</i>	Diözese Szatmár (Sathmar); staatl. Stipendium S. Appolinare Kirchenrecht

Alajos Werner Diözese Szombathely (Steinamanger); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto di Musica Sacra 5. Jg.
Kirchenmusik

1933–1934

Andor Szörényi Diözese Kalocsa (Kolotschau);
Pontificio Istituto Biblico
Bibelexegese

Frigyes Teller Diözese Veszprém; staatl. Stipendium
Pontificio Istituto di Musica Sacra 2. Jg.
Kirchenmusik

István Tempfli Diözese Szatmár; staatl. Stipendium
S. Apollinare
Kirchenrecht

1934–1935

György Papp Diözese Hajdúdorog; staatl. Stipendium
S. Apollinare
Kirchenrecht
Forschungen in Quellen der ungarisch-griechischen Kirchenrecht

Frigyes Teller Diözese Veszprém; staatl. Stipendium
Pontificio Istitutodi Musica Sacra 3. Jg.
Diplom erworben

Tihamér Vanyó Benediktiner; staatl. Stipendium
Forschungen in dem Archiv von Vatikan betreffs der Sacrae
Congregationis Consistorialis processus informativus

József Waigand Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium
Lizentiat an der Fakultät der Missiologie der Pontificia Universi-
ta Gregoriana

László Rónai jun. Diözese Eger (Erlau); italienisches Stipendium
Lizentiat an dem Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana

Ferenc Luttor Diözese Székesfehérvár (Stuhlweissenburg); Privatstipendiat
S. Apollinare 2. Jg.
Kirchenrecht

László Hosszú Diözese Nagyvárad (Großwardein);
Pontificia Universita Gregoriana
Kirchenrecht

1935–1936

György Papp Diözese Hajdúdorog; staatl. Stipendium
S. Apollinare 2. Jg.
Kirchenrecht

László Rónay Diözese Eger (Erlau); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana
Doktor der Archäologie

József Waigand Diözese Esztergom (Gran);
Pontificia Universita Gregoriana
Missiologie

<i>Lőrinc Bartl</i>	Diözese Esztergom (Gran); Stipendiat der Diözese Pontificio Istituto Biblico Lizentiat der Biblexegese
<i>Károly Schandl</i>	Diözese Szombathely (Steinamanger); Pontificio Istituto Biblico Baccalaureat der Biblexegese
<i>Andor Szörényi</i>	Diözese Kalocsa (Kolotschau); Studienhilfe Pontificio Istituto Biblico Biblexegese
<i>Ferenc Luttor</i>	Diözese Székesfehérvár (Stuhlweissenburg) Privatsipendium; S. Apollinare Kirchenrecht
1936–1937	
<i>József Bánk</i>	Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium Pontificium Institutum Utriusque Juris
<i>Antal Németh</i>	Diözese Veszprém; staatl. Stipendium Pontificio Istituto Biblici 2. Jg. Lizentiat der Biblexegese
<i>Gedeon Péterffy</i>	Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium Pontificio Istituto Internazionale Angelico 1. Jg. Theologie
<i>László Rónay</i>	Diözese Eger (Erlau); Studienhilfe Pontificia Scuola Vaticana di Paleografia 2. Jg.
<i>Károly Schandl</i>	Diözese Szombathely (Steinamanger); Stipendiat der Diözese Pontificio Istituto Biblico Lizentiat der Biblexegese
<i>Pál Németh</i>	Diözese Győr (Raab); Stipendiat der Diözese Pontificio Istituto Biblico 1. Jg. Biblexegese
<i>András Telkes</i>	Diözese Esztergom (Gran); Stipendiat der Kirchenprovinz Pontificium Institutum Utriusque Juris 1. Jg. Kirchenrecht
<i>Béla Grundl</i>	Diözese Pécs (Fünfkirchen); italienisches Stipendium Pontificio Istituto Biblico 1. Jg. Biblexegese
1937–1938	
<i>József Bánk</i>	Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium Pontificium Innstitutum Utriusque Juris 2. Jg. Kirchenrecht
<i>Antal Németh</i>	Diözese Veszprém; staatl. Stipendium Pontificio Istituto Biblico 2. Jg. Lizentiat der Biblexegese
<i>Gedeon Péterffy</i>	Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium Pontificio Istituto Internazionale Angelico 2. Jg. Lizentiar der Theologie
<i>Pál Németh</i>	Diözese Győr (Raab); italienisches Stipendium östliche Sprachen an der Sapiencia

Béla Grund Pontificio Istituto Biblico 2. Jg.
Lizentiat, Bibelexegese
Diözese Pécs (Fünfkirchen); italienisches Stipendium
Sapienzia
östliche Sprachen

András Telkes Diözese Esztergom (Gran); Stipendiat der Kirchenprovinz
Pontificium Institutum Utriusque Juris 2. Jg.
Lizentiat des Kirchenrechts

Ferenc Luttor Diözese Székesfehérvár (Stuhlweissenburg);
Studienhilfe

1938–1939

Antal Németh Diözese Veszprém; staatl. Stipendium
Pontificio Istituto Biblico 3. Jg.
Bibelexegese

Pál Németh Diözese Győr (Raab); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto Biblico 3. Jg.
Laurea in der Bibelexegese

András Telkes Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium
Pontificium Institutum Utriusque Juris 3. Jg.
Kirchenrecht

József Bánk Diözese Esztergom (Gran); andere Unterstützung
Pontificium Institutum Utriusque Juris 3. Jg.
Kirchenrecht

Imre Vág Diözese Kalocsa; andere Unterstützung
Pontificio Istituto di Musica Sacra 1. Jg.
Baccalaureat, Kirchenmusik

Ferenc Nagy Diözese Pécs (Fünfkirchen); italienisches Stipendium
Pontificium Institutum Utriusque Juris
Baccalaureat, Kirchenrecht

Dezső Huszár Diözese Esztergom (Gran); Stipendiat des Fürstprimas
Pontificio Istituto di Musica Sacra
Baccalaureat, Kirchenmusik

1939–1940

Miklós Bittenbinder Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium
(Boér) Pontificium Institutum Utriusque Juris 1. Jg.
Kirchenrecht

Ferenc Nagy Diözese Pécs (Fünfkirchen); staatl. Stipendium
Pontificium Institutum Utriusque Juris 2. Jg.
Lizentiat des Kirchenrechts

Lajos Senkár Diözese Esztergom (Gran); staatl. Stipendium
(Könösy) Pontificio Istituto Internazionale Angelico 1. Jg.
Philosophie

Gellért Belon Diözese Kalocsa; italienisches Tauschstipendium
mittelalterlicher Kurs an der Sapienzia
Pontificia Università Gregoriana
Methodologie, Synthetik

Imre Vág Diözese Kalocsa; Stipendiat der Kirchenprovinz
Pontificio Istituto di Musica Sacra 2. Jg.
Lizentiat, Kirchenmusik

János Bobák Diözese Eperjes; Studienhilfe
Forschungen in Vatikan

László Orbán Diözese Győr (Raab); Studienhilfe
Pontificia Universita Gregoriana 5. Jg.
Doktor Theologiae

1940–1941

Miklós Kopcsányi Diözese Pécs (Fünfkirchen); staatl. Stipendium
Pontificum Institutum Utriusque Juris 1. Jg.
Kirchenrecht

Imre Vág Diözese Kalocsa; staatl. Stipendium
Pontificio Istituto di Musica Sacra 3. Jg.
Kirchenmusik

József Taksony Diözese Pécs (Fünfkirchen); it. Tauschstipendium
Erforschung und Aufarbeitung der Nuntien des 18. Jh. im Archiv
von Vatikan

Ferenc Kósa Diözese Székesfehérvár (Stuhlweißenburg); Stipendiat der
Pontificio Istituto di Musica Sacra
Kirchenmusik

Ferenc Nagy Diözese Pécs (Fünfkirchen); staatl. Hilfe bei dem kirchlichen Sti-
pendium
Pontificum Institutum Utriusque Juris 3. Jg.
Kirchenrecht

Antal Jakab Diözese Siebenbürgen; Stipendiat der Kirchenprovinz
Pontificum Institutum Utriusque Juris 2. Jg.
Kirchenrecht

Andor Zsigmond Diözese Siebenbürgen; Stipendiat der Kirchenprovinz
Pontificia Universita Gregoriana 4. Jg.

János Bobák Diözese Eperjes; eigene Kosten, staatl. Hilfe
Pontificia Universita Gregoriana 1. Jg.
Kirchenrecht

József Balogh Diözese Veszprém; Stipendiat des Historischen Instituts
Scuola di Paleografia e Diplomatica 1. Jg.
Palegraphie und Diplomatie

1941–1942

László Hegyi Diözese Pécs (Fünfkirchen); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto di Musica Sacra 1. Jg.
Kirchenmusik

Miklós Kopcsányi Diözese Pécs (Fünfkirchen); staatl. Stipendium
Pontificum Institutum Utriusque Juris 2. Jg.
Kirchenrecht

István Miklós Diözese Kalocsa; staatl. Stipendium
Pontificio Istituto Biblico 1. Jg.
östliche Sprachen

- Ferenc Nyitrai* Diözese Vác (Waitzen); staatl. Stipendium
Pontificio Istituto Internazionale Angelico
Philosophie
- József Balogh* Diözese Veszprém; Stipendiat des Historischen Instituts
Pontificia Università Gregoriana
Methologie an der Fakultät für Kirchengeschichte
- Rezső Levárdy* Benediktiner; Stipendiat des Historischen Instituts
Scuola di Paleografia e Diplomatica 2. Jg.
Geschichte der Architektur
- József Taksonyi* Diözese Pécs (Fünfkirchen); Stipendiat des Historischen Instituts
Scuola di Paleografia e Diplomatica 2. Jg.
- Antal Jakab* Diözese Siebenbürgen; eigenes Stipendium
Pontificium Institutum Utriusque Juris 3. Jg.
Kirchenrecht
- János Bobák* Diözese Eperjes; eigenes Stipendium
Pontificia Università Gregoriana 2. Jg.
Kirchenrecht
- 1942–1943**
- Imre Domán* Diözese Eger (Erlau); Stipendiat des Kirchlichen Instituts
Sacra Romana Rota – Studium Causarum
Pontificio Istituto Anselmiano 1. Jg.
Kanonrecht und Liturgie
- László Hegyi* Diözese Pécs (Fünfkirchen); Stipendiat des Kirchlichen Instituts
Pontificio Istituto di Musica Sacra 2. Jg.
Kirchenmusik
- László Németh* Diözese Székesfehérvár (Stuhlweißenburg)
Stipendiat des Kirchlichen Instituts
Forschungen Klemens VIII. und Ungarn betreffend
- István Rojkovich* Diözese Hajdúdorog; Stipendiat des Kirchlichen Instituts
Istituto Pontificio Biblico 1. Jg.
Bibelexegese
- József Taksonyi* Diözese Pécs (Fünfkirchen); Stipendiat des Historischen Instituts
Pontificio Istituto di Musica Sacra
Kirchenmusik
Forschungen die Wiener Nuntien betreffend
- János Bobák* Diözese Eperjes; eigenes Stipendium (vom Ministerpräsident)
Pontificia Università Gregoriana 3. Jg.
Kirchenrecht
- János K. Tóth* Diözese Esztergom (Gran); Stipendiat des Außenministeriums
Archiv der Propaganda Fide
Forschungen betreffs griechisch-katholischer Bistümer zwischen
1700 und 1728

THE PONTIFICAL HUNGARIAN ECCLESIASTICAL INSTITUTE IN ROME

The origins of the Institute can be traced back to an initiative by Vilmos Fraknói (1843–1924), a scholarly priest. He was a historian, who spent several years studying Hungarian historical records and documents, and wanted to facilitate the difficult task of scholars by setting up an institution in Rome on a permanent basis. Some European nations - the French, the Russians and the Austrians - had already research institutes of their own in Rome and this may have served as an example for other nations. From 1892 on, Fraknói had made a protracted stay in Rome and after he had bought a plot of land at 139 Piazzale del Policlinico, he had a villa residence built by 1895.

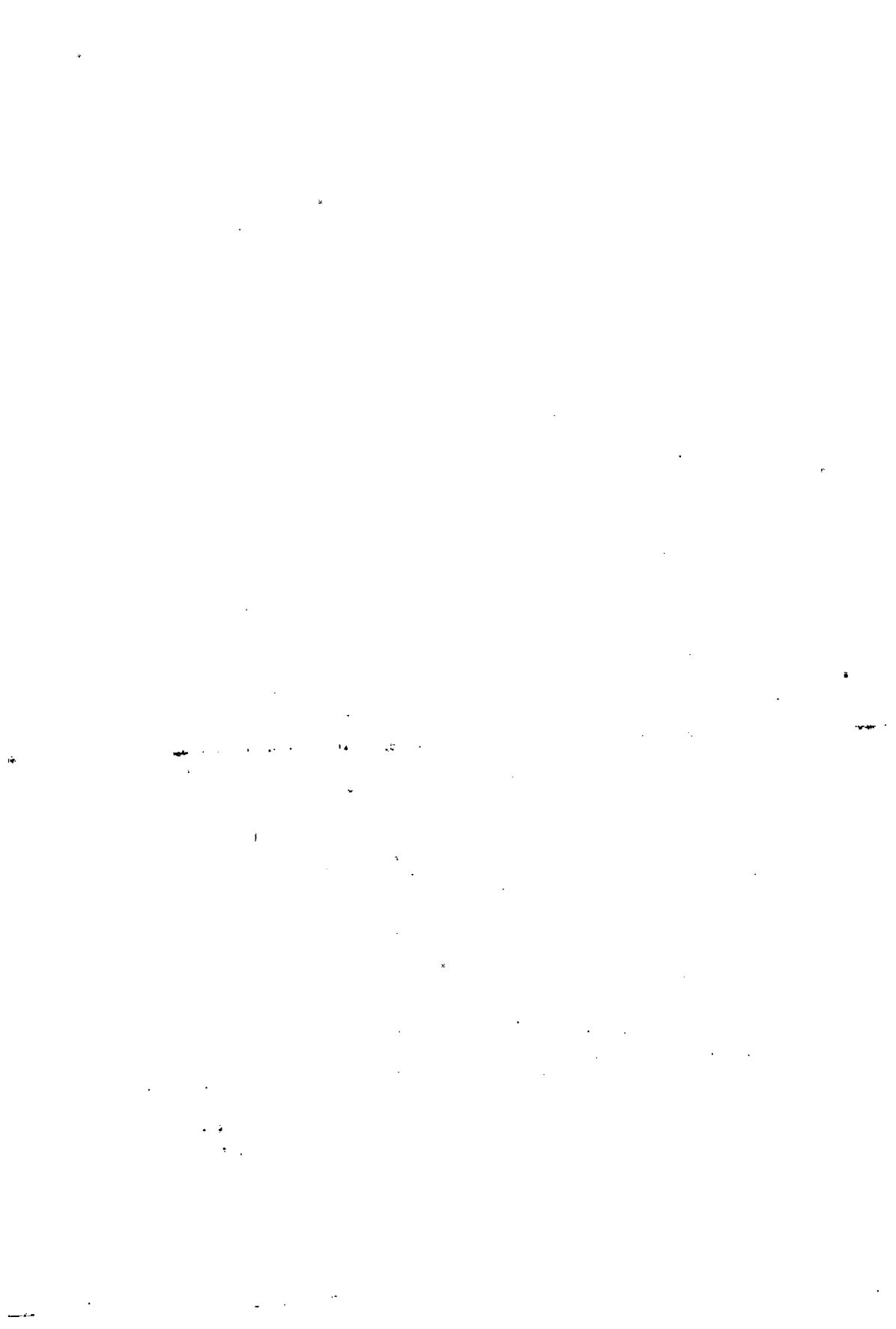
The actual functioning of the Institute for History began in the palace at 139 Piazzale del Policlinico in the academic year 1924/25. At that time lay scholars and priests were educated together. In 1927, the Hungarian State purchased the Palazzo Falconieri, built for Carlo Borromini, at 1 Via Giulia, in 1640, and this building was to inherit the function of Fraknói's palace, and was entered in the land register under the name of the Hungarian National Collections, and later, in 1934, under that of its official successor, the Hungarian National Museum. It was in this palace, surrounded by old patrician houses that the Collegium Hungaricum was given a permanent home, and it also housed the Ecclesiastical or Clerical Institute.

According to the plan of Kuno Klebelsberg, the Hungarian Minister of Education, the Hungarian Institute was to accommodate forty to fifty Hungarian scholars pursuing higher studies, and ten to twelve priests were also to continue studies there. The building had the following layout: on the ground floor a porter's room, living quarters for boarders, a library and a bureau were fitted out. On the mezzanine, living rooms were reserved for three sculptors. On the first floor exhibition rooms, lecture halls and apartments for prelates and cabinet ministers could be found. On the second floor, an Ecclesiastical Division was created, with seven living rooms, four guest rooms and a warden's office. On the third floor, the Historical Division had six living rooms, and on the fourth floor architects and painters were put up. Thus the Hungarian Institute or Academy in Rome included the Ecclesiastical College (Ecclesiastical Division), Fraknói's Institute of History, the House of Hungarian Artists and a College for General Studies. The Primate, Jusztinián Serédi's wish was from the start that the Ecclesiastical Division (*domus pia*) be truly ecclesiastical in character, and he did all he could to achieve this goal.

On behalf of the Congregation of Seminaries and Universities, Giuseppe Pizzardo, cardinal prefect, conferred on the Ecclesiastical Division of the Hungarian Academy the status of ecclesiastical institution by his decree of 8 June 1939. The decree issued on 15 May 1940 by the Congregation of Seminaries and Universities mentioned the fact that, a few years earlier, an ecclesiastical institution was set up in Rome, in the building of the Hungarian Academy, allowing for Roman Catholic priests from the dioceses of Hungary, and selected for this purpose, to pursue higher studies near the graves of the Apostles, in the centre of veritas. Pope Pius XII founded the Hungarian Ecclesiastical Institute in Rome by canonical institution (*canonica institutione*) through the medium of the Sacred Congregation, conferred on it the name and title "Pontifical" and granted it all the rights, prerogatives and privileges that similar institutions were entitled to have. In this way, the Hungarian Ecclesiastical Institute in Rome could be included under the category of pontifical institutions, which gave it not only distinction, rank and continuing stay in the eternal city of Rome, but also freedom from both Hungarian academic and even civic authorities.

Taking a look at the list of priests who studied in the Institute between the years 1914 and 1945, one can come to the conclusion that prominent scholars came from their ranks, distinguished University professors, chair-holders as well as eminent authors of professional literature.

The progress was interrupted by historic changes in Hungary's situation after 1948. The activity of the Institute was resumed in 1964, in terms of an agreement between the Church and the Hungarian State. From this time on, the Institute has continued to serve the spiritual improvement of the Hungarian Church and has been open to members of the clergy wanting to obtain higher academic qualifications.

SZILAS LÁSZLÓ

A PÁPAI GERGELY EGYETEM EGYHÁZTÖRTÉNELMI KARA

Az egyháztörténelem a teológiai tanulmányok szerves része. Ezért egyetemi és főiskolai tanszék bőven található. Teljesen kiépített egyetemi kar (fakultás) az egyháztörténelem tanítására csak a római Gergely Egyetemen, röviden a Gregoriánán, létezik. Alapítója XI. Piusz pápa volt. A Szemináriumok és Egyetemi Tanulmányok Kongregációjának 1932. augusztus 7-én aláírt rendeletével hozták létre.

A fakultás célja az egyháztörténelem ismeretének növelése és elmélyítése volt. Ezt kellett előmozdítani a történelmi segédtudományoknak is. Fontos szerepet játszott a történelemkutatás módszereinek, a források tanulmányozásának, a tudományos munkák írásának elsajátítása.

A főcél az egyháztörténelem négy korszakának, az ókornak, a középkornak, az új és a modern kornak analitikus és szintetikus tanítása szolgálta. Ehhez járult még a bölcelet története.

A segédtudományok az egyes korok, vagy kérdések alaposabb tanulmányozásához adják meg a szükséges eszközöket. Ezek között szerepeltek az első években: módszertan, paleográfia, kronológia, okirattan, hellén-görög és középkori latin nyelv, epigráfia (felirattan), levéltári ismeretek és hasonlók.

A felvétel feltételei voltak: a humanisztikus gimnázium, valamint a bölceleti és teológiai kurzus elvégzése legalább szemináriumi fokon. Ezek feltételezték, hogy a hallgatók az egyháztörténelem elemi ismereteit elsajátították, melyek alapul szolgálhattak a kifejezetten szaktudományos képzéshez.

A teljes kurzus elvégzése három évig tartott. Ezalatt a hallgatóknak el kellett sajátítani az egyháztörténelem általános ismeretét. Ehhez járult egy szabadon választott korszak alaposabb tanulmányozása, szaktanár vezetése alatt. A második év végén a hallgatók elnyerhették a licenciátusi fokozatot. A harmadik év a doktori dolgozat megírására szolgált.

Érdekes megfigyelni az első év tanmenetét. Az első félévben főtárgyként szerepeltek heti két órában az ókorból a Római Birodalom és a kereszténység az első három évszázadban; az újabb korból a reformáció a 16. században. A második félévben szintén két órában ez volt az anyag: a középkorból Konstantin és Nagy Károly a történelemben és a legendában; a modern korból az Egyház a 18. század végén. Segédtárgyak voltak: a protestantizmus történetéből az első félévben egy órában: A szekták Amerikában; azonkívül általános történelmi módszertan az első félévben három órában, latin paleográfia heti két órában a második félévben és ugyanabban egy órában bevezetés a

hagiográfia forrásaiba, főleg a görögbe, és keresztény archeológia heti egy órában.

Bő választási lehetőség volt a speciális anyagból a Gregoriána más fakultásain, így bizánci és szláv egyháztörténelem a Pápai Keleti Intézetben, szentatyák, dogmatörténet, hitvédelem története a teológiai fakultáson, egyházbizományi kérdések és missziótörténet a megfelelő karok anyagából.

Szemináriumi gyakorlatok voltak heti egy órában az első félévben: Plinius levele és Traján császár válasza; az egyház és állam viszonyának forrásai és a pápai hatalom Dante és Nicolaus Cusanus között; 13. századi válogatott források. A második félévben szerepeltek: görögnyelvű szentek élete, főleg a 40 sebastei vértanú története; a „Liber Pontificalis” kritikai kiadásának előkészítése és 19. századi egyháztörténelmi források.

Az egyháztörténelmi kar szervezője és első dékánja a spanyol jezsuita de Leturia Péter (1891–1955) volt. Bölcséleti és teológiai tanulmányai után a müncheni egyetemen doktorált egyháztörténelemből 1925-ben. Negyvenéves korában 1931-ben hívták Rómába a Gergely Egyetemre, hogy előkészítse a kar megnyitását és ugyanakkor résztvegyen a Jezsuita Rendtörténelmi Intézet indulásában is. Tudása, szervező tehetsége irányt szabott a fakultás munkájának. 1953-ig volt dékán.

Az első évben a következő tanárok szerepeltek: ókor – de Leturia Péter, 42 éves, 22 évig tanított; középkor – Silva-Tarouca Károly, 50 éves, 8 évig tanított és March József M., 58 éves, 6 évig tanított; újabb kor – Grisar József, 47 éves, 30 évig tanított; modern kor – Leiber Róbert, 46 éves, 29 évig tanított; protestantizmus – Crivelli Kamill, 59 éves, 5 évig tanított; hagiográfia – Simon János, 36 éves, 26 évig tanított; keresztény archeológia – Fausti Román, 46 éves, 16 évig tanított. A következő tanévben az ókort Hertling Lajos vette át, 42 éves, 28 évig tanított; a kiadástechnika tanára lett Fernández Dénes, 56 éves, 14 évig tanított, utódja 1949-ben Wicki József, 45 éves, 31 évig tanította ezt az anyagot.

1934-ben a fakultáson 2 doktorandus, 10 másodéves és 12 elsőéves, összesen 24 hallgató volt.

Az alig több mint hatvan évre jellemző, hogy egyes tanárok évtizedekig tanítottak, és így biztosították az egyháztörténészek képzésének folyamatosságát. Kempf Frigyes 33 évig tanította a középkor történetét, Monachio Vince 39 évig a keresztény ókort, Batllori Mihály 30 évig a modern kort és Rabikauskas Pál 36 évig a paleográfiát és okirattant. 1969 és 1983 között a magyar Pásztor Lajos volt a pápai udvar történetének és a levéltári ismereteknek a tanára.

Néhány speciális tárgy éveig szerepelt a programban, mint pl. a hagiográfia az alapítástól 1959-ig Simon János előadásában, a jogtörténet 1952 és 1965 között, a tanár Huizing Péter volt, és a liturgia története 1952–1973 között Schmidt Hermann vezetése alatt.

A tanárok között mindig voltak nemzetközileg is elismert történészek, pl. Leturia, Kempf, Batllori, Rabikauskas és Martina Jakab.

A hallgatók száma az első évben 11 volt, és 1938-ban elérte az 50-et. A 2. világháború után állandó növekedés mutatkozott és az 1956–57-es akadémiai

évben 102 hallgatója volt a fakultásnak. Ettől kezdve a hetvenes évekig 83 és 107 között mozgott a szám. Ekkor erős csökkenés jelentkezett. A mélypont 1974–75-ben volt csak 63 hallgatóval. 1986–87-ben újra 100 fölé emelkedett a szám és 1991–92-ben érte el az eddigi csúcspontot: 139-et.

Az utóbbi évtizedekben nagyon megnőtt az Európán kívüli, afrikai, ázsiai és délamerikai hallgatók száma. Ez nem kis problémát okoz egyrészt az egész egyháztörténet tanításában, másrészt az egyes világrészek történetének tekintetbevételében.

Az egyháztörténelmi fakultás kiad egy monográfia-sorozatot „Miscellanea Historiae Pontificiae” címmel, melyben eddig 61 kötet jelent meg. Évkönyve, az „Archivum Historiae Pontificae”, 1863 óta létezik évente 7–800 oldal terjedelemben. Ebből átlagosan 250–300 oldal a pápaság történetének évi bibliográfiája. Világos szerkezeti felépítése, gyakorlati használhatósága és nemcsak könyvészeti, hanem helyesírási pontossága miatt is a legismertebb bibliográfiák közé tartozik. A magyar jezsuita Arató Pál indította el és haláláig, 1993-ig gondozta ezt a nagy elismerésnek örvendő bibliográfiát.

Az utóbbi években a tanmenetet alkalmazni kellett a kor igényeinek és a hallgatók előképzettségének megfelelően. A cél ma is a régi, az Egyház útját és életét a történelemben kikutatni és ismertetni. Ennek megfelelően a fakultás kutatókat és tanárokat akar kinevelni, akik képesek lesznek arra, hogy az Egyház történetét magukból a forrásokból tanulmányozzák és előadják, mindig szem előtt tartva a régi mondást, mely szerint „a történelem semmit se állítson, ami nem igaz, és ne féljen az igazságtól”. A fakultás munkája felöleli az egész Egyház történetét. Tekintve azonban a római történelmi emlékek és levéltárak egyedülálló fontosságát, a pápaság történelmének művelését előtérbe helyezi.

A fakultás célja az, hogy az egész egyháztörténelem alapos ismeretét hallgatóinak átadja, a tudományos kutatás módszereit és eszközeit ismertesse és a jövő határokat a tanítás módszereibe bevezesse.

Rendes hallgató csak az lehet, aki a középiskolát és az első ciklust elvégezte. Ebben a hallgatóknak, ha nem tanultak előtte teológiát, annak alapjait, főleg az egyháztant, meg kell ismerniök. El kell végezniök egy általános bevezetést az egyháztörténelembe és azokba a tudományágakba, melyek szükségesek a kitűzött cél elérésére. Mindenkinek megfelelő módon ismernie kell a latin és az olasz nyelvet, azonkívül két másikat, egyet a latin, a másikat a német nyelvkörből el kell sajátítania. Ennek megtörténtét a kar felülvizsgálhatja.

A második ciklus legalább két évig tart. Ebben az időben a hallgatóknak el kell jutniök az egyháztörténelem általános ismeretére. Az első félév végén el kell döntenieök, hogy a régibb (1300-ig), vagy az újabb (1300-tól) korról szeretnének behatóbban foglalkozni. A ciklus végén megszerezhetik a licentitusi fokozatot az előírt vizsgák és a dolgozat megírásával. Ennek kb. 50 oldalnak kell lennie, mely megmutatja, hogy a hallgató alkalmas a tudományos kutatásra.

A harmadik ciklus a tanulmányok emélyítésére és a doktori dolgozat megírására szolgál, s annak megvédésével ér véget.

Az 1994–95-ös tanév menete a következő volt:

A második ciklus a licentiátus elérésére, 1–2. év:

Előírt alapvető kurzusok:

Első félév:

- Ókori egyháztörténelem 2.
- Újabb egyháztörténelem 1.
- Történelmi módszertan.
- Okirattan, főleg pápai.

Második félév:

- Középkori egyháztörténelem 1.
- Modern egyháztörténelem 2.
- Latin paleográfia.
- Keresztény archeológia és epigráfia (felirattan).
- A pápai kúria története.

Választható kurzusok:

Első félév:

- Keresztény művészettörténelem 3. A Francia Forradalomtól napjainkig.
- I. és II. Vatikáni Zsinat.
- A történelemírás története a 18. században.

Második félév:

- A tridenti reformok megvalósításának néhány szempontja.
- Az antiklerikalizmus Európában a 19. és 20. században.
- Az Egyház kialakulása Amerikában.
- A vallásos élet a 19. században, főleg Olasz- és Spanyolországban.

Szemináriumi gyakorlatok:

Első félév:

Történelmi és időrendi problémák magyarázatának és megoldásának gyakorlása.

- Az iskolai hitoktatás története a 19. századtól napjainkig.
- A művészetek fogalma a szentatyáknál és a középkorban.
- Tartományi és egyházmegyei zsinatok Latinamerikában a 16. században.
- A Jézus Társasága feloszlata (1759–1773).

Második félév:

- Kutatások a római vikariátus levéltárában.
- Langenstein Henrik zsinati egyháztana.
- A római régi Szent Péter bazilika.
- A középkor és a protestáns reformáció okai.

Harmadik ciklus:

Előírt kurzusok:

- Történelemtudomány, vagy történelemfilozófia.
- A keleti egyházak története.

Kiegészítő kurzusok a felvételi vizsga eredményei szerint:

- A latin mondattan szabályai gyakorlatokkal.
- Latin mondattani gyakorlatok és fordítások a megértés előmozdítására.
- Általános történelem.
- Földrajz.

Ezekon a kurzusokon kívül bőven vannak még választható kurzusok a teológiai, missziós, szociológiai és más fakultások tananyagában is.

Egy fontos megjegyzés: aki az egyháztörténelmi fakultáson szerezte meg a doktorátust, bármely tárgyat taníthat egy teológiai fakultáson, amelyből megvan a licenciátusi fokozata (Acta Apostolicae Sedis, 37. 1945. 272. o.)

LÁSZLÓ SZILAS

THE FACULTY OF ECCLESIASTICAL HISTORY OF THE PONTIFICAL GREGORY UNIVERSITY

It is the Gregory University in Rome alone, which has a fully fledged faculty for the teaching of ecclesiastical history. The objective of the faculty is to impart knowledge to its students across the entire range of ecclesiastical history, to acquaint them with the methods and tools of academic research and to introduce future teachers in teaching methodology. The curriculum contains three cycles of study. At the end of the second cycle, the students can obtain a Bachelor's degree (licentiatus) and the third cycle is completed by defending a doctor's thesis. The programme contains key subjects, subsidiary subjects, seminars and practical classes and extras. The organizer and first dean of the Faculty of Ecclesiastical History was a Spanish Jesuit, Peter de Lecturia, who headed the Faculty between 1931 and 1953. Some members of the academic staff had taught there for decades, ensuring thereby the continuity of the training in ecclesiastical history. The internationally known and recognized history teachers had no more than 11 students to teach in 1932, but by the seventies their number increased to about one hundred. Since the academic year 1975/75, which could be considered as touching the bottom, the number of students has been on the increase again, owing partly to the fact that, in recent years, an ever growing number of students have arrived from outside Europe. This raised the question of the necessity of adapting the curriculum to the special needs of the new students. The Faculty of Ecclesiastical History has published a monograph series under the title "Miscellanea Historiae Pontificiae", and an annual entitled "Archivum Historiae Pontificae". The annual, launched in 1963, contains as a regular feature an annual bibliography of the history of the papacy; this was started by a Hungarian Jesuit, Pál Arató.

ELISABETH KOVÁCS

BIBLIOTHECA PONTIFICUM
A MODERN PÁPASÁG-TÖRTÉNET ALAPVETÉSE ÉS ALAPVONÁSAI

A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténeti Karának professzorai 1963-ban adták ki az *Archivum Historiae Pontificiae* (AHP) első kötetét, amelynek célja a pápaságtörténet objektív kutatása. A Gergely-Egyetem Egyháztörténeti Kara, amely 1932 óta végzi az egyháztörténet felsőfokú oktatóinak képzését, már közvetlenül a második világháború után ki akarta adni saját folyóiratát. Hosszabb késlekedés és alapos előkészítési folyamat után az évkönyv a Kar fennállásának 30. évfordulójára jelent meg.¹

A II. vatikáni zsinat abban az időben éppen második ülészakát tartotta, így az AHP a Zsinat szellemét tükrözi vissza, amely döntő jelentőségű a pápaság új felfogása szempontjából is.

A kiadók felhívták az egész világ történészeit, nemzetre, nyelvre, vallásra való tekintet nélkül, hogy vegyenek részt a pápák és a pápaság objektív történetének megírásában, hogy munkáikat tegyék közzé az új évkönyvben, egy olyan orgánumban, amely minden kutatónak, az egyetemes történelem kutatóinak is szolgálni kíván, mert hiszen az egyetemes történet szerves része a pápaság története is.²

Ettől kezdődően folyamatosan 29 kötet jelent meg.

Az egyes kötetek egyharmadát a pápaságtörténet nemzetközi bibliográfiája teszi ki, amelyet Arató Pál SJ dolgozott fel. Időközben ez, példa nélküli módon, a pápák képzeletbeli könyvtárává nőtte ki magát.

Az AHP 30 éves évfordulója alkalmából megvizsgáljuk ennek a kiváló bibliográfiának jellegzetességeit és sajátosságait, és annak tartalma és szerkezete alapján felvázoljuk a modern pápaságtörténet kívánalmait, kereteit és alapelveit.

1 Vincenzo Monachino SJ, *Alle Origini di „Archivum Historiae Pontificiae”*, in: AHP 28 (1990) 9–22; Ludwig von Hertling SJ, *Die kirchengeschichtliche Fakultät in Rom und ihr neues Jahrbuch*, in: *Stimmen der Zeit* 174 (1964) 231–232.

2 *Lectoribus editores*, in: AHP 1 (1963) 8. „Et iam omnes historiae cultores cuiusvis gentis, linguae ac religionis (sic!), quorum historiam pontificiam plenius noscere vel promovere interest, humanissime invitamus, ut animadversiones suas consilia, praecipue vero sua investigationis operam nobiscum communicare velint. Sic enim fiet, ut hi nostri annui Commentarii instrumentum in dies aptius evadant ad historicas disciplinas vere utiliterque provehendas.”

Ezen kívül kiértékeljük azt az érdeklődést és eredményt, amelyet a kutatás a közés megindulása, tehát 1961 óta, a pápaságtörténet számára nyújtott. Ismertetjük a tudományos közlemények érdeklődésének súlypontjait és a kutatási irányokat.

Arató Pál évente 4000 – 5000 tételt ismertetett, átlag 4438,1 címet. 29 év alatt így 128 705 közleményt, amelyek Szent Péterrel kezdődnek és a jelenlegi pontifikátusokkal végződnek.³ Ez a hatalmas Bibliotheca Pontificia egyáltalán nem szubjektív kritériumok alapján készült.⁴ Az itt felvett tételek európai és más kontinensek, így az USA és Kanada tudományos folyóiratait és gyűjteményes munkáit (emlékkönyveket, kongresszusok anyagát és lexikonokat) ismeretnek, önálló publikációkkal és reprintekkel kiegészítve. Közvetlen vagy közvetett kapcsolatban állnak a pápaság történetével.⁵ Közvetlenül a tudományos produkciókból származva, kettős aktualitásuk van. Mert a bibliográfia nemcsak az összes múltbeli pápaság kutatás jelenlegi állását tükrözi vissza, hanem folyamatosan regisztrálja a jelenlegi pápaságra vonatkozó publikációkat is.

Ludwig von Pastor „Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters” c. – utánnomásban ismételtelen megjelenő – alapvető művéhez⁶ nincs mérhető munka a katolikus világban. Pastor szándéka az volt, hogy forrásközlésekkel korrigálja Ranke Pápák történetét,⁷ és katolikus szemszögből ellensúlyozza ezt a protestáns munkát, s így „meggyőzze az olvasót... a Szentszéknek ill. a Szentszék mindig Isten által vezetett fejének az üdvösség szempontjából szükségszerű szerepéről... A pozitívizmus szelleme uralkodik, ezért az van előnyös helyzetben, aki többet kínál, aki gazdagabban megajándékozza az olvasót vagy még inkább a felhasználót mind a reflexió, mind a más jelenségekkel való kapcsolat kimutatása, mind a közvetlen megszólítás útján. Nyilvánvaló műünkben az apologetikus tendencia. Ezért az ódivatúság gyanújába eshet..., mert az anyagot nem csúcs- és súlypontok szerint, hanem kronológi- kusan, azaz az egyes pápaságok sorrendjében tárgyaljuk.”⁸

Pastor csak részben valósította meg eredeti koncepcióját, amely az összes pápa történetét tárgyalta volna, Szent Pétertől egészen XIII. Leóig, azt követően, hogy Hartmann Grisar SJ⁹ feladta a korai századok és a középkor pápai történetének feldolgozására vonatkozó tervét, és Rómából Innsbruckba távozott.

Ludwig von Pastor művét az avignoni korszakkal kezdi és 16/2. kötetében VI. Pius halálával végzi.

3 A számonkénti eltérésekről l. 19. sz. jegyzetet.

4 Vö. Horst Fuhrmann, *Papstgeschichtsschreibung. Grundlinien und Etappen: Geschichte und Geschichtswissenschaft in der Kultur Italiens und Deutschlands*. Wissenschaftliches Kolloquium zum hundertjährigen Bestehen des Deutschen Historischen Instituts in Rom (24–25. Mai 1988), hrsg. v. Arnold Esch und Jens Petersen, Tübingen, 1989. 163.

5 L. az egyes kötetek kezdő megjegyzéseit.

6 Ludwig von Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, Freiburg i. Br. 1886–1934.

7 Pastor, l. 6. jegyzet, I, V.

8 Fuhrmann (L. 1. j.) 154.

9 Ludwig Koch SJ, *Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt, A–J*, Paderborn 1934 (Reprint, Löwen–Heverlee 1962) 735.

Josef Schmidlin, Pastor egyik munkatársa és tanítványa, a 19. század pápáinak történetével foglalkozott és mesterének végzéséből a művet egészen XI. Piusig folytatta.¹⁰

E gazdag forrásanyagra alapozott munkákkal szemben minden újabb pápaságtörténet csak kompiláció. Ezek a művek az újabb életrajzokat és forrásokat egymástól eltérő módon és olykor aránytalanul használják fel.

E katolikus-protestáns kontroverzia során, amely a pápaságtörténetírást egészen a 20. századig meghatározta, Johannes Haller protestáns szemszögű feldolgozását követően a hangsúly az intézményre, az idő- és személyfelettire került, „arra a ... módra, ahogyan (az) a változó időkben megtestesül”, mint „eszmény és valóság”.¹¹

Franz X. Seppelt Pastor tervezetéhez hasonlóan és Johannes Hallerével ellentétesen katolikus szempontú pápaságtörténetet kívánt írni, ő is a francia forradalommal jelezte be munkáját.¹²

A II. vatikáni zsinattal alapvetően megváltozott a pápáról és a pápaságról alkotott szemléletmód. E változást, amelynek során a kontroverz, apologetikus és doktrinális jellegű történetfelfogást az interdiszciplináris dialógus, a belső összefüggések ismertetése és objektivitásra törekvés váltja fel, Arató Pál bibliográfiája és ennek közlési módja szemlélteti a legjobban.

A pápaság lényegéről, küldetéséről és funkciójáról alkotott reflexió, továbbá a helyi egyházakhoz, népekhez és nemzetekhez való viszonyának vizsgálata ugyanúgy helyet kap, mint annak kibontakozása vagy visszafejlődése a századok folyamán. Az egyes tételeket csak tudományos minőség szempontjából vizsgálja, függetlenül az egyes szerzők nemzeti hovatartozásától, nyelvétől, felekezetétől.

Az anyaggyűjtés szempontjai:

- a pápaság a maga időbeli és időfeletti önértelmezésében,
- a primátus doktrinái és teológiai,
- a tanítóhivatali feladatok és a hitvédelem,
- tekintélye és kapcsolata az egyház és világ minden életmegnyilvánulásával, életformájával és struktúrájával,
- politikai funkciója– történeti megjelenése az egyes személyek, intézmények, korhoz kötött megnyilvánulások tükrében (az életformák, a környezet, a hivatalvezetés szervezete),
- ökumenikus szempont (judaica, islamica, lutherana, massonica).

A bibliográfia anyaggyűjtése empirikus: Szent Pétertől a mindenkori aktuális pápáig terjedő téma figyelembevételével a tudományos közleményekből évi bontásban mindaz ismertetésre kerül, amely közvetlenül és közvetve a pápaságra és a pápákra vonatkozik. E felfogás alapján az egész egyháztörténelem

10 Josef Schmidlin, *Geschichte der Päpste der neuesten Zeit, I–IV*. München 1934–1939, Pastor munkájának folytatásáról l. az I. kötet előszavát.

11 Fuhrmann (l. 1. j.) 157.

12 Franz X. Seppelt – Georg Schwaiger, *Geschichte der Päpste von dem Anfang bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*, I–V, 2. kiadás, München 1954–1962. Előszó az I. kötetben.

időtartamára kitekintő hatalmas bibliográfia keletkezett, a pápaságtörténetre koncentráltan.

A bibliográfia struktúrája, amelybe általános, alapvető és segédtudományok egyaránt bekerültek, a pápák sorát kronológikusan követi. Ezzel nagyon egyszerű és hatékony felhasználást biztosít, amelyet az indexek (rövidítések, szerzői és rendszeres index) rendkívül megkönnyítenek.

Öt nagy fejezetbe tagolódik

A – Generalia

B – 1-3. és 4-7. század

C – 8-10. és 11-13. század

D – 14., 15. és 16. század

E – 17., 18. és 19. század

F – 20. század.

és mindegyik fejezet – a kutatás mindenkori helyzete szerint – alfejezetekre oszlik.

A Generalia-ban (A fejezet) található az általános jellegű tanulmányok:

Archivisztika

Pápaságtörténet

Prímátus és Püspökök

Tanítóhivatal

Zsinatok

Liturgia

Kánonjog

Római Kúria

Pápai oklevelek

Pápai Állam

Róma

Szerzetesek

Ökumenika

Missziók

Egyéb

A B fejezet 800 évet ível át, Pétertől Agathoig (678–681) és hozza a pápák és ellenpápák irodalmát csakúgy, mint azok ekléziológiai vonatkozásait, az állam és egyház kapcsolataira vonatkozó irodalmat, a régészeti és a liturgiátörténeti kutatások eredményeit.

A kora-keresztény periódusban a pápaság és a korai kereszténység történetét Róma és egyházai összefüggéseiben vizsgálja. Az életrajzi és intézményi szempontok találkozása esetén utóbbiakat az előbbi szerint tárgyalja, így pl. az ökumenikus zsinatokat az esedékes pontifikátus keretei közé illeszti (kezdő év szerint).

A C fejezet, amely a 8–13. századot tárgyalja és 600 év pápaságtörténetét tekinti át, olyan kamerára emlékeztet, amely a pápák jelentőségét a népvándorlás során keletkezett és az Imperium Romanum örökségébe lépő keresztény királyságok (Imperium, Regnum, Regna, Bizánc) szempontjából fogja fel és illusztrálja azok kapcsolatrendszerét.

A szláv missziók, a zsinatok, a pápai hivatalvezetés és tradícióátadás írásbeliségének megerősödése (Archivistica, Documenta Pontificia), a szerzetesség kialakulása (Religiosi) is figyelembe vett szempontokként jelentkeznek, ugyanígy az iszlám és Dante az érett középkor és a korai reneszánsz metszéspontján.

A D fejezet, amely a 14–16. századot, 300 év pápaságtörténetét tárgyalja, dokumentálja a korszak növekvő forrásbázisát. A 14. és 15. század ellenpápai, az avignoni fogság és a nyugati egyházszakadás – amely már a megelőző században megkezdődik – a történeti vizsgálódás középpontjába kerül. Avignon és Róma, Concilia és Hussiana tematizálják az életrajzi kereteket, így VI. Sándor és Savonarola korát.

Az ekléziológiai válságos és ellentmondásos 16. század, a „Reformatio” és „Lutherana” címek kiegészítik a Trentói Zsinat (1545–1563) és III. Pál pontifikátusát (1534–1549).

Az Egyházi Állam problematikája, amely e században a figyelem középpontjába kerül, továbbá a pápák politikai visszahúzódása az Imperium Romanumból Itália területére, jellemzi a 16. századot, amelyben dominánssá válnak egyes személyiségek („Cardinales”), míg a pápák és családjaik monumentális építkezései kialakítják Rómát. A kultúra, a zene és a művészettörténet témáit tárgyaló tanulmányok is jelentősek a pápaság szempontjából.

Az E fejezetben, amely a 17. 18. és 19. századot koordinálja, a témák: Róma, Itália és Galilei, ekléziológiai problémák, továbbá az egyes pápaságok időtartama alatti egyes témák.

A – VI. Pius pápaságát (1775–1799) is meghatározó és az egyházi állam felszámolását megindító – francia forradalommal indul meg a modern tudományos kutatás is a pápaságról. A kutatók érdeklődése a 19. és 20. századi témákra összpontosul, amelyet indokol a források könnyebb olvashatósága, jobb állapota és a kutatás könnyűsége.

A 19. század első felének feldolgozásai a 18. század tematikájának megfelelően a pápáknak Rómán és Itálián belüli helyzetével foglalkoznak.

Az Egyházi Állam elfoglalása és Róma elvesztése után a nagy témák: a mindenkori pápaság önértelmezése, szellemi-lelki hatása és a tanítóhivatal működése.

Az AHP teljes bibliográfiájának egyötöde a 20. századdal foglalkozik, az F rész a modern pápaságtörténetre vonatkozó tanulmányok nagy számának adatait hozza.

A közelmúlt tendenciáinak historiográfiai feldolgozása kapcsolódik a modern feldolgozási és kutatási lehetőségekkel.

Néhány appendix, amely dokumentálja a pápák és pápaságok hatását a film és az irodalom tükrében, utal erre a forrásfajtára.¹³

A bibliográfiában hangsúlyozott témák sokrétűsége megfelel a 20. század dinamikájának: a tér- és időbeli határok meghaladásának. Néhány lényegesebb elem:

Questio socialis

13 Vö. 16. és 19. kötet.

Jura hominis
Ecclesia et Status
 Status socialistae
 America
 Palæstina
Œcumenica
Modernismus
Italia
Germania
Bellum
Concilium Vaticanum II
Magisterium
Peregrinationes
Codex Juris Canonici
Synodus episcoporum 1980, 1983, 1985, 1987, 1990
 Küngiana
 Boffiana
 Eschatologia
 Declaratio de Associationibus Massonica
Nationes
Pax

Az új kiadások, reprintek felsorolásával az a szerző szándékozza, hogy kimutassa az egyes jelentős munkák, hagyományok és hagyományláncok jelentőségét és utóhatását a történeti kutatás egészében, s felmutassa súlypontjait.

A bibliográfia minden fejezetében közli a korábbi kötetekben ismertetett könyvekről hozott recenziókat, amely lehetővé teszi a tudományos vitákról való gyors tájékozódást és az egyes új kötetek jelentőségének felmérését.

A három index (Abbreviatorum, Auctorum, Systematicus) tájékoztatást ad a folyóiratokról, Miscellaneákról és lexikonokról, amelyek címét a bibliográfia tartalmazza, és a szerzőkön túl kiterjed a személyekre, helységekre és tárgyakra is.

128 705 cím esetében, amelyet P. Arató 29 év alatt ismertetett, szinte lehetetlen tartalmilag kiértékelni a bibliográfiát. maga sem volt erre képes, bár kimutathatóan ismerte az általa hozott tanulmányokat, keresztutalásokkal látta el és a Generáliáknál kiemelte az egyes pontifikátusok határait, hogy a kutatási területeket könnyebben megtalálhatóvá tegye.

A tartalmi értékelés kiterjedhetne a pápaság tekintélyére, funkciójára és feladatára, a tanítóhivatal és a hit védelme gyakorlási módjainak változására, a jelenségek és tanítások megítélésére, és más vallásokhoz, felekezetekhez való viszonyára.

Ugyancsak érdekes volna, a pápai utazások alakulásának figyelemmel kísérése, nemcsak az úti programé, hanem az egyes utazások motívumainak, céljainak vizsgálata.

Lotte Wewalka számára és az én számomra is, e hatalmas bibliográfia kiértékelésére egyetlen alkalmazható módszer a pápaságtörténet kutatási súlypontjainak és irányzatainak vizsgálata maradt.

A szerzők eredetének ill. nyelvének vizsgálata, a kutatói földrajz felvázolása már meghaladta lehetőségeinket.¹⁴

Vizsgálatunk módszere egy igen egyszerű statisztika alkalmazása, az összes tanulmány megszámlálása, és pedig mind a 29 évfolyamon keresztül. Statisztikánk követi P. Arató számozását, bár több címet közöl, mint számot. A számok és címek aránya egyharmada-egynegyede azon tanulmányoknak, amelyeket a nyomtatást megelőzően a már megállapított számok közé beillesztett.¹⁶

Minden statisztika torzít, így a mienk is, a hivatalos számozást követve, nem ad képet az anyag teljességéről. E látszólagos pontatlanság ellenére az anyag bősége miatt, ami a kutatás súlypontjait és irányzatait illeti, mégis biztos és egzakt eredményeket kapunk.

Az első kérdés az egyes pontifikátusok feldolgozottsági fokára vonatkozik. Ezt két irányból válaszolhatjuk meg:

- ami a feldolgozott pápák és ellenpápák számát illeti,
- ami a pápaságtörténet egyes korszakaira vonatkozik, a periodizációt követve, a bibliográfia szerint.

A statisztikára vetett pillantás arra hívja fel figyelmünket, hogy 1963 (1961) és 1991 között

262 pápából (100%)

187 (71,4%) lett feldolgozva,

55–71 pontifikátus (21,0–27,3%) részletesen feldolgozva,

20 pápa (7,6%) nem kapott említést. (1A ábra).

54 pápát (20,6%) mind a 29 kötetben megemlíti.¹⁶

Az *Annuario Pontificio* 37 ellenpápát regisztrál.

Ezek közül 20 (54,0%) lett feldolgozva,

2 (6) részletesen (5,4%),

17 ellenpápa pedig (45,9%) nem nyert említést.

Egy ellenpápa (2,7%) mindig magára vonta a kutatók figyelmét.¹⁷

A kutatás súlypontjainak vizsgálata¹⁸ ismételten négy pápát első helyre emel ki:

II. János Pál (átlagban 222 cím)

XXIII. János (átlagban 204,6 cím)

IX. Pius (átlagban 158 cím)

VI. Pál (átlagban 136,3 cím).

14 FUHRMANN (I. 1. sz. j.), 162, bizonyítás nélkül: a német nyelvű kutatók száma csökken, az angol és francia kutatók száma emelkedik.

15 Pl.: I. kötet: 3436 szám – 727 beillesztett cím – összesen 4163 cím. 10. kötet: 3902 szám – 1197 beillesztett cím – összesen 5099 cím. 11. kötet: 4021 szám – 1117 beillesztett cím – összesen 5138 cím.

16 A részletes feldolgozás kritériumaként legalább öt olyan tanulmányt feltételezünk, amely a címben említi az illető pápa nevét, a tematizált alcímre való tekintet nélkül (pl. Concilia).

17 Hippolytus.

18 Olyan pápák, akiket 70-nél ill. 50-nél több tanulmány dolgoz fel.

Az első helyen váltogatják egymást:

Péter (átlagban 47,1 cím)

III. Pál (átlagban 48,3 cím)

XIII. Leo (átlagban 64,9 cím)

XI. Pius (átlagban 52,4 cím). (vö. 2A, 2B–7A, 7B cím)¹⁹

XXIII. János óta a kutatás fő területe a mindenkori uralkodó pápa, I. János Pál kivételével, az érdeklődés néhány évvel a pápa halálát követően csökken, és utódja iránt fordul.

A kutatás súlypontjainak második sorozata a következő pápákra összpontosul:

XIII. Leo (átlagban 64,9 cím)

XI. Pius (átlagban 52,4 cím)

XII. Pius (átlagban 51,3 cím)

és egymást váltogatva

Péter (átlagban 47,1 cím)

III. Pál (átlagban 48,3 cím).

Súlypontok: VI. Pál és II. János Pál apostoli útjai, a pápaság jelenléte a jelenkorban és konkrét találkozása az egyházzal és a világgal.

A pápai enciklikák és tanbeli döntések, a püspöki szinódusok ülészekai, a Hittani Kongregáció döntései ugyancsak témáit képezik a kutatásnak, mint ahogy az új Egyházi Törvénykönyv értelmezése is.

A kutatás fő iránya a II. vatikáni zsinat (1961–1965) lefolyásának és eredményeinek a vizsgálata, amely az I. vatikáni zsinattal, a Trentói zsinattal és a 15. századi zsinatokkal összehasonlítva, az ekkleziológiai vita tárgyát képezi.

Másik nagy téma az Egyházi Állam megszűnése, az I. vatikáni zsinat és az olasz nemzeti állam összefüggésében, továbbá a Lateráni Egyezmény.

Ehhez kapcsolódnak még:

– a szociális kérdés,

– a pápák és a nemzeti szocializmus, a faszizmus és a második világháború.

Péternek, az első pápának vonzereje továbbra is nagy a kutatás számára, elsősorban a Szent Péter bazilikában folytatott régészeti feltárás kapcsán. A bibliográfia felsorolja az ezegetikai munkákat (Biblica) és Szent Péter tiszteletével (Cultus S. Petri) kapcsolatos újabb irodalmat.

A pápaság hatására vonatkozóan tanulságos annak a 36 pápának a felsorolása, akik a szépirodalomba is bevonultak, továbbá annak a 31-nek, akik a filmekben fő- ill. mellékszerepet játszottak.

23 közülük az irodalom és a film szereplői, elsősorban az érett középkor (11–13. század) pápai

(11 az irodalomban, 7 filmen),

továbbá a 16. századéi

(6 az irodalomban, 6 filmen),

és a 20. századéi

¹⁹ Kompjűtergrafikák az 1. és 29. kötetre, az 5 (1967), 10 (1972), 11 (1973) és 22 (1984) kötetre. Az 5. 10. 11. és 22. kötetek hozzák a legtöbb címet (4927–5138).

(6 az irodalomban, 7 filmen).

Ez a statisztika érzékelteti a pápák egy csoportjának olyan jelentőségét, amely messze meghaladja a történetírás és a népszerűítő irodalom feldolgozási lehetőségeit (vö. 8A, 8B ábra), erre utal az irodalomban és a filmekben szereplő fiktív pápák jelensége is. Ezek a művek kor- és egyháztörténeti témákat dolgoznak fel.

Kutatásaink végül azt is megpróbálták felmérni, melyek a kutatás fő irányjai (vö. 9–19. ábrák).²⁰

Ezek összefoglalják a feldolgozott ill. részletesen feldolgozott pápákra vonatkozó eredményeket.

A szinopszis illusztrálja, századonként és a feldolgozottsági szintje szerint csoportosítva, a következő fő irányokat:

1. A 19. és 20. század pápáinak feldolgozottsági szintje 83,3–100% között van.

A 20. századi pápaságok 75–100%-osan, a 19. századiak 66,7–100%-osan lettek részletesen feldolgozva (vö. 9, 10. ábra).

2. Ezt követik a 15. és 14. század pápaságai, ezek feldolgozottsági szintje 80–100%, míg a 15. századi pápák részletes feldolgozást nyertek (54,5–100%) (vö. 12, 11. ábra).

3. Harmadik helyen szerepelnek a 18. és 17. század pápái (22,7–100%), részletesen csak a 18. századi pápák lettek feldolgozva (25–87,5%) (vö. 13, 14. ábra).

4. Majd a 16. század következik (58,8–88,2%) (15. ábra). 30–72,7%-ig lettek kutatva a 14. századiak (12. ábra), 41,2–70%-ig a 16. századiak, 36,4–72,7%-ig a 17. századiak (vö. 15, 14. ábra).

5. A 11–13. századiak 35,6–72,2%-ig, részletesen 9,3–24,5%-ig (vö. 16. ábra).

6. Az első évezred pápáinak kutatottsági foka maximálisan 50 %, kivéve a 10. kötetet (86,2% az 1–3. századból, 69,1% a 4–7. századból). Gyakrabban kutatottak közé csak a pápaságok 6,9–10%-a tartozik (vö. 18, 17. ábra).

7. A kutatás legnagyobb hiátusai a 8–10. századi pápák esetében figyelhetők meg, itt a maximális kutatottsági szint 37%. A részletesen kutatott pontifikátusok maximuma 4,7% (vö. 19. ábra).

A kutatási főirányok elemzése egybecseng a kutatás súlypontjai vizsgálatának eredményeivel:

1. A II. vatikáni zsinat alatti és utáni pontifikátusokról folyik a leghevesebb tudományos vita, ezt csak fokozzák a nyomtatás, a sokszorosítás technikai lehetőségei. A korszak kutatása világméretben is kiemelkedő.

2. Második fő téma az Egyházi Állam megszűnése és a pápaságkép megváltozása: a Patrimonium Petri szuverénjéből, ill. annak legnagyobb földi hatalomra való igényéből az életre vonatkozó tanítása világszerte elismert letéteményese, és a világ lelkiismeretének hangja lesz. Ezt dokumentálják azok a munkák, amelyek a

20 Az ábrák megfelelnek a 19. sz. jegyzetben említett, részletesen feldolgozott pápák mintájának. A fiktív pápákhoz vö. 13. sz. j.

18. század végétől a „Tanítóhivatal” (Magisterium) cím alatt található az AHP bibliográfiájában.

3. Számítalan olyan tanulmányt is regisztrál, amely a pápai ígahirdetés megváltozott formáiról, amelyek nélkülözik a korábbi kereszties háborúk jellegét és exkommunikációkat, és a hit propagálásának módszereit enciklikák írásában, ökumenikus párbeszédben és missziós utakban találták meg.

4. A kutatás egyik fő iránya a zsinati periódusok vizsgálata, a tudományos irodalom tanulmányozza a II. vatikáni zsinatot és összehasonlítja azt az I. Vatikánnummal, a trentói zsinattal és a 15. század ökumenikus zsinataival, valamint e korok ekléziológiai felfogásaival.

5. Végezetül, vizsgálatunk legfontosabb eredményeképpen a pápák történeti jelentőségét kell megemlítenünk, amely a kutatottsági szinttel összefüggésben áll. Maga a történelem szelektál, ez kétség kívül összefügg a dokumentumok, okmányok és hagyományok fennmaradásával.²¹

Ezzel válik érthetővé a 8–10. századi pápák történetének „terra incognita”-ja.

P. Arató bibliográfiája méreteiben és intenzitásában is a pápaság történelmi realitására hívja fel a figyelmet, arra a visszhangra, amelyet az idők során az egyes kontinenseken kiváltott, s amely elválaszthatatlanul összeforrott a századok történéseivel és mozgalmával. Mentis az apologetikai hajlamtól és attól az ideológiai szűklátókörűségtől, amely a pápaság történetét teológiai tudományágra redukálja.²²

Arató Pál nyitott volt minden újra, egyben minden elfelejtettre, rugalmas és kész mindannak elfogadására, amely megfelelt témájának és szelektációs kritériumainak.

Köszönettel tartozunk neki e hatalmas teljesítményért, tágas horizontjáért. Az Archivum Historiae Pontificiae-t pedig a régiekkel együtt köszöntjük: „Ad multos annos!”

Németből fordította: Somorjai Ádám OSB

21 Gondoljunk Nagy Szent Gergely élete és műve iránt megnyilvánuló, az utóbbi száz évben fokozott érdeklődésre, I. Robert Godding, *Bibliografia di Gregorio Magno (1890–1989)*, Roma 1990. (Opere di Gregorio Magno, Complementi 1); uő, *Cento anni di Ricerche su Gregorio Magno. A Proposto di una Bibliografia*, in *Studia Ephemeridis „Augustinianum”* 33 (Roma 1991), 293–305.

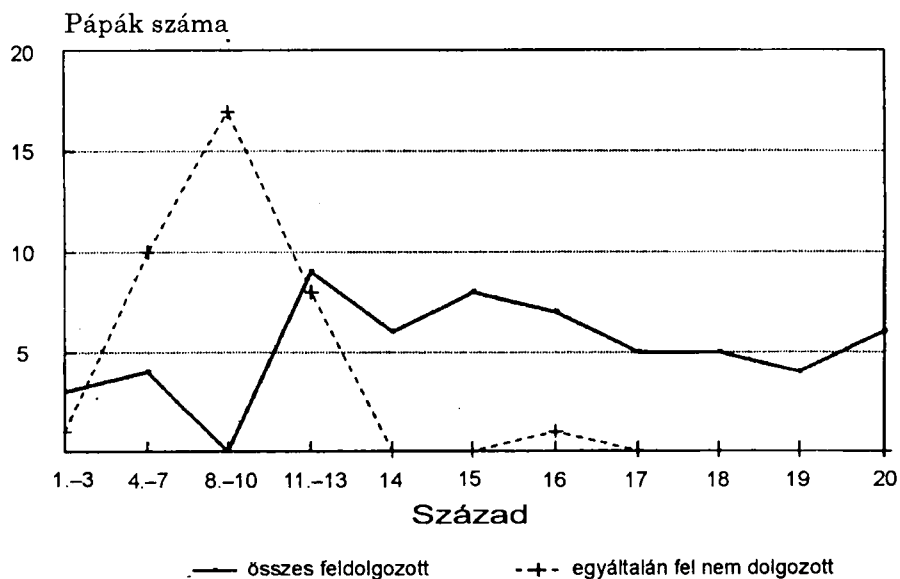
22 Fuhrmann (I. I. j.) 160.

Summary

This article honours the bibliographical achievement of Pál Arató SJ on the thirtieth anniversary in 1992 of the *Archivum Historiae Pontificiae*. The characteristics of this great bibliographical opus for papal history are described as well as the criteria, framework, and guidelines for modern papal historiography, which the work defines. Using statistical methods a picture emerges of the changing interests of researchers in the field of papal history in the course of the last third of the twentieth century. The focus and accent of historical research have been pinpointed, and trends in research identified, and illustrated with the aid of computer graphics.

The original text was published in: *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, Vol. LXXXVII (1992), N° 3-4. (*Eine Bibliotheca Pontificum. Grundlagen und Grundlinien für eine moderne Geschichte der Päpste.*) Here is offered the Hungarian translation because Pál Arató SJ was native in Hungary.

AZ ÖSSZES FELDOLGOZOTT ÉS EGYÁLTALÁN FEL NEM DOLGOZOTT PÁPÁK.

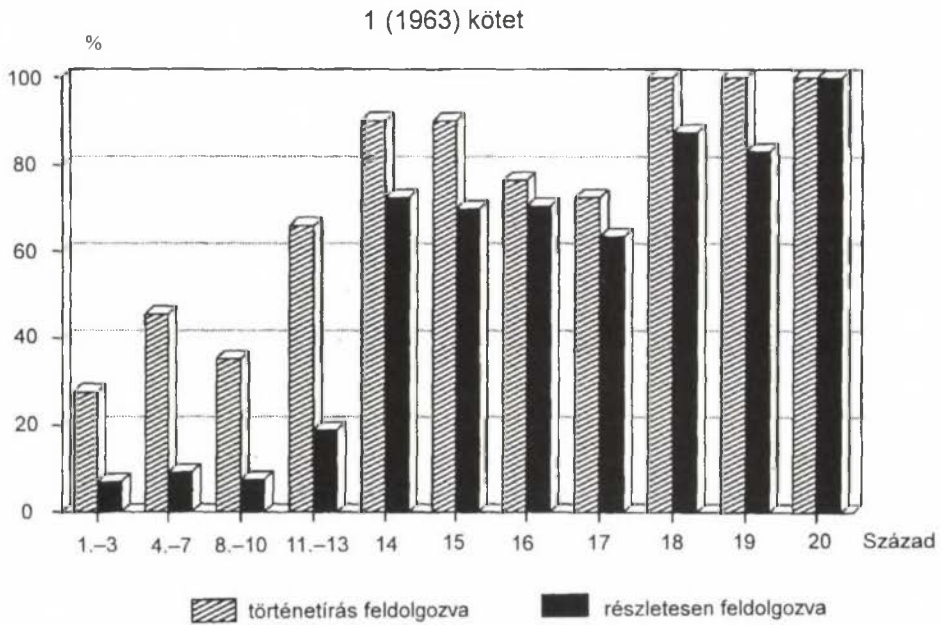

1A ábra:

ÖSSZES FELDOLGOZOTT ÉS EGYÁLTALÁN FEL NEM DOLGOZOTT PÁPÁK

<i>század</i>	<i>összes feldolgozott</i>	<i>egyáltalán fel nem dolgozott pápák</i>
1.–3.	Petrus, Clemens I, [Hippolytus]	Anterus
4.–7.	Silvester I, Damasus I, Leo I, Gregorius I	Sebinianus, Severinus, Donus, Joannes V [Ursinus, Eulalius, Laurentius, Dioscorus, Theodorus
8.–10.		Sisinnius, Valentinus, Marinus I, Romanus Theodorus II, Leo V, Landone, Leo VI, Stephanus VII
11.–13.	Leo IX, Gregorius VII, Eugenius III, Alexander III, Innocentius III, Gregorius IX Innocentius IV, Gregorius X, Bonifacius VIII	Joannes XVII, Silvester III [Theodoricus, Albertus, Silvester IV, Caelestinus, Pasqualis III, Innocentius III]
14	Joannes XXII, Benedictus XII, Clemens VI, Urbanus V, Gregorius XI, Urbanus VI	
15.	Martinus V, Nicolaus V, Pius II, Sixtus IV, Innocentius VIII, Alexander VI, [Benedictus XIII]	
16.	Julius II, Leo X, Paulus III, Pius V, Gregorius XIII, Sixtus V, Clemens VIII	Urbanus VII
17.	Paulus V, Urbanus VIII, Innocentius X, Alexander VIII, Innocentius XII	
18.	Clemens XI, Clemens XII, Benedictus XIV, Clemens XIII, Pius VI	
19.	Pius VII, Gregorius XVI, Pius IX, Leo XIII	
20.	Pius X, Pius XI, Pius XII, Joannes XXIII, Paulus VI, Joannes Paulus II	

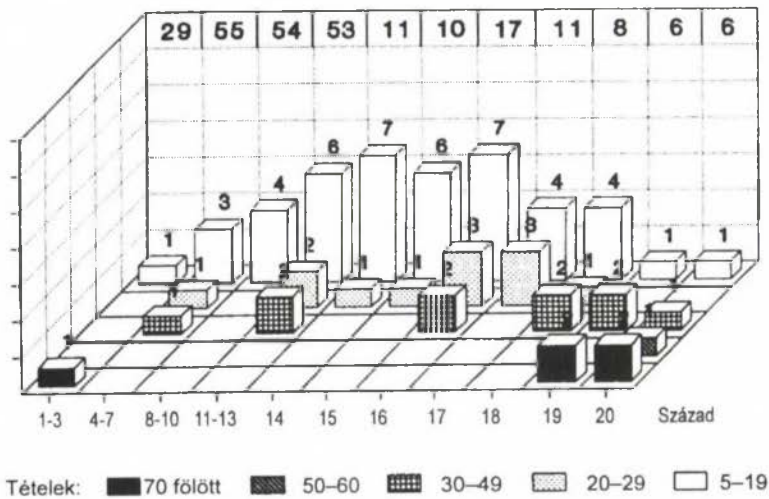
Szögletes zárójelben az elenpápák.

2a ábra

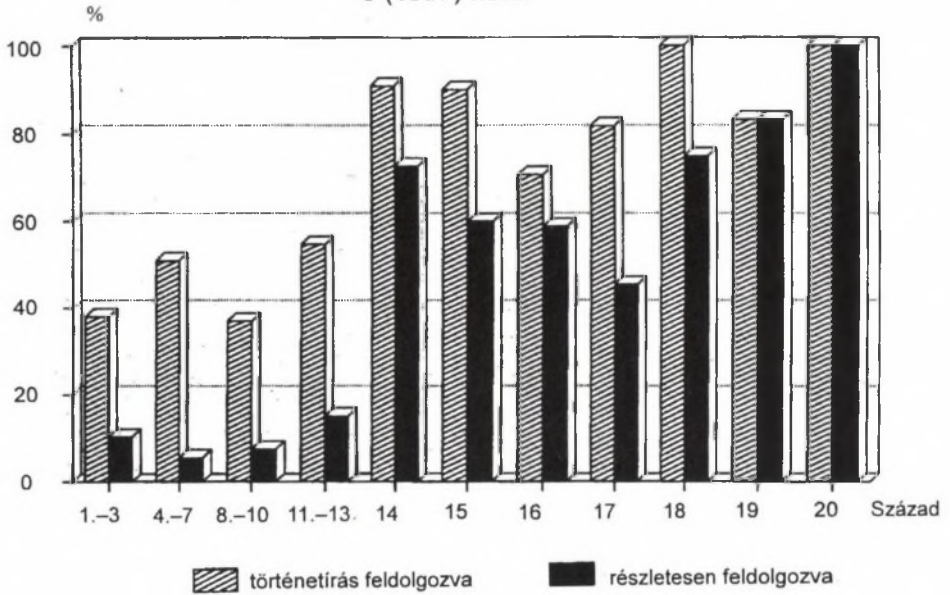
1 (1963) kötet részletesen feldolgozott pápák

Uralkodó pápák

2b ábra

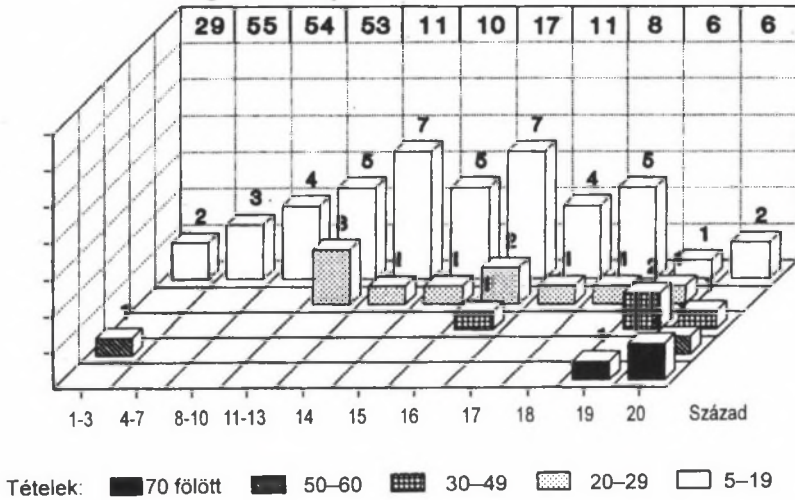
5 (1967) kötet

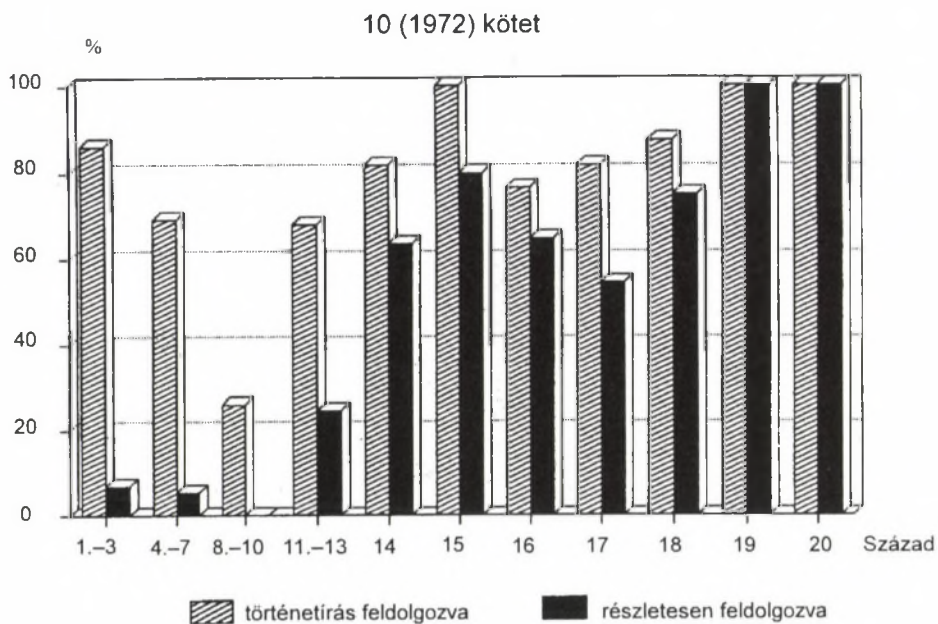
3a ábra

5 (1967) kötet részletesen feldolgozott pápák

Uralkodó pápák

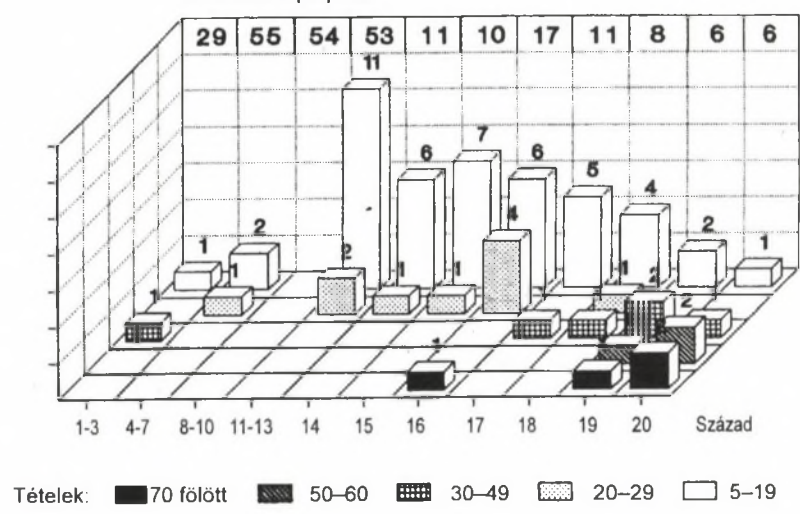
3b ábra

4a ábra

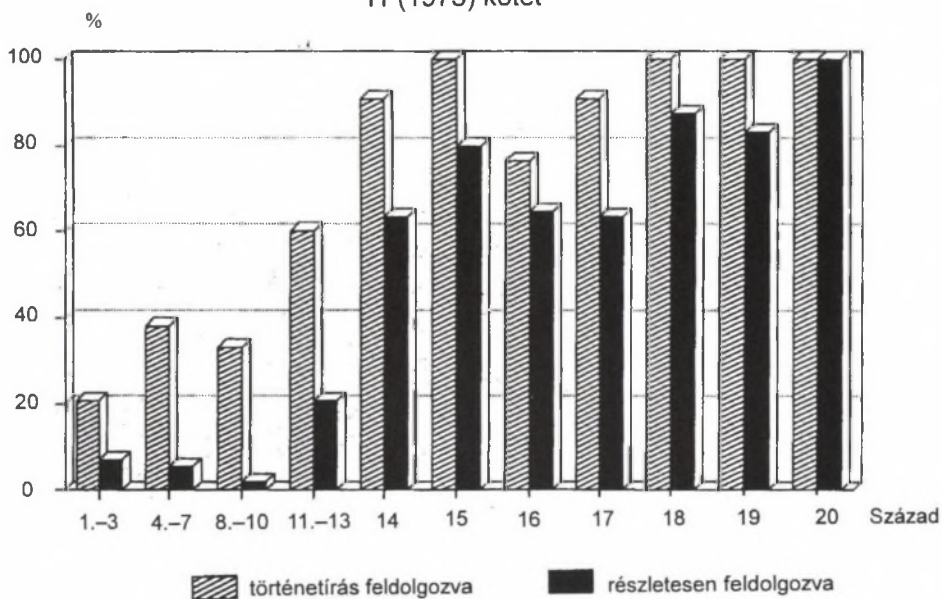
10 (1972) kötet részletesen feldolgozott pápák

Uralkodó pápák

4b ábra

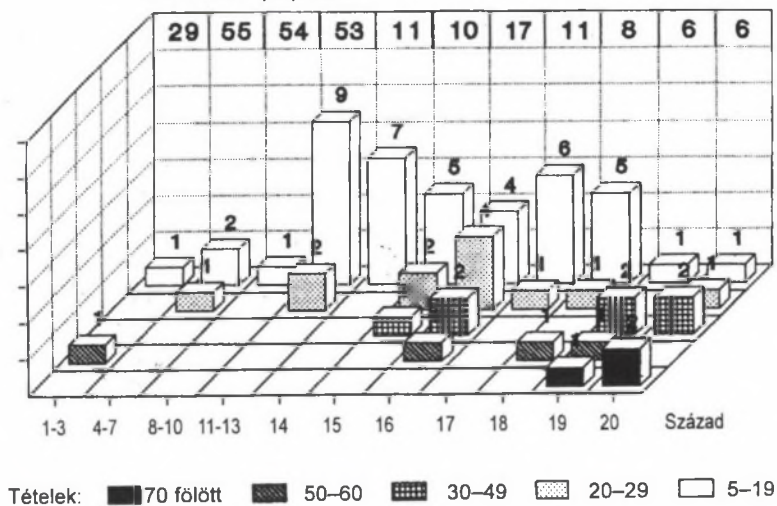
11 (1973) kötet

5a ábra

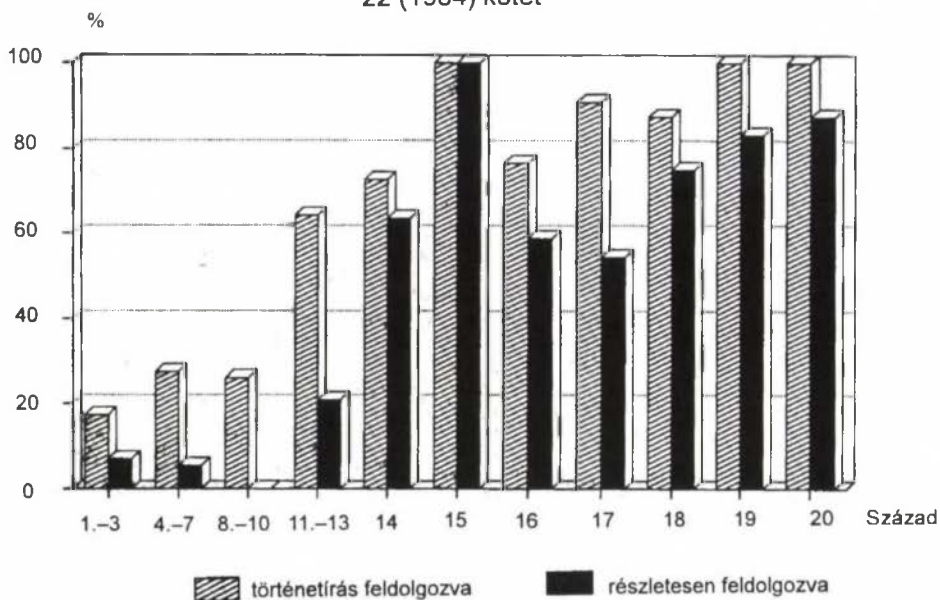
11 (1973) kötet részletesen feldolgozott pápák

Uralkodó pápák

5b ábra

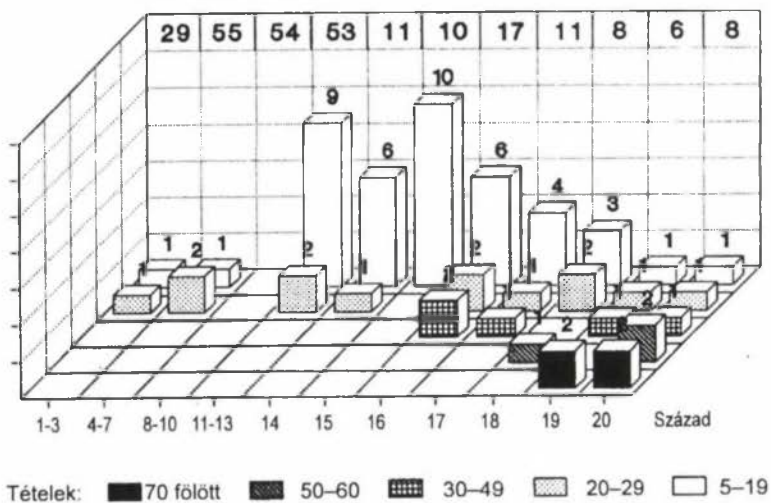
22 (1984) kötet

6a ábra

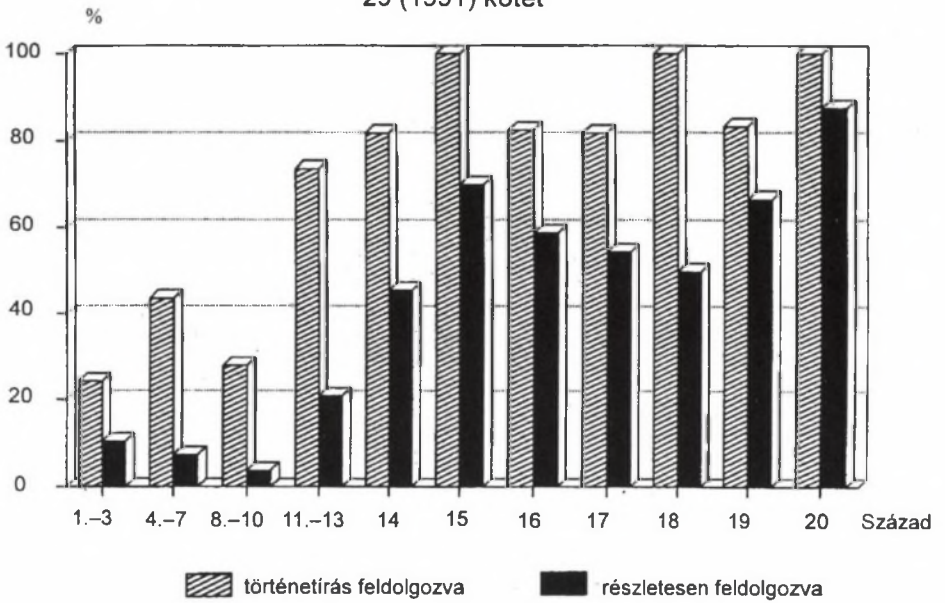
22 (1984) kötet részletesen feldolgozott pápák

Uralkodó pápák

6b ábra

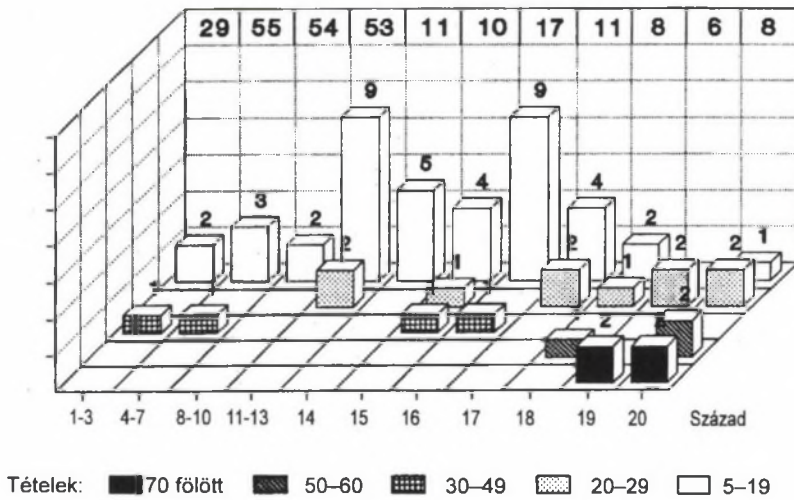
29 (1991) kötet

7a ábra

29 (1991) kötet részletesen feldolgozott pápák

Uralkodó pápák

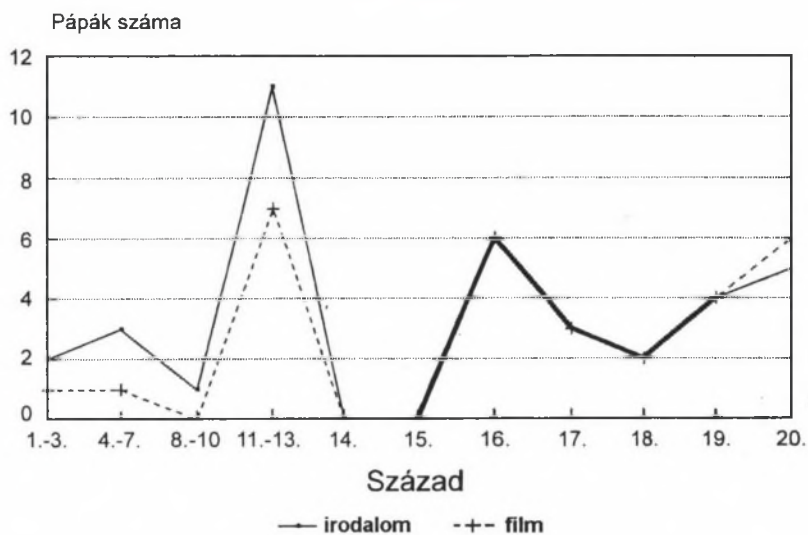

7b ábra

PÁPÁK AZ IRODALOMBAN ÉS FILMEN

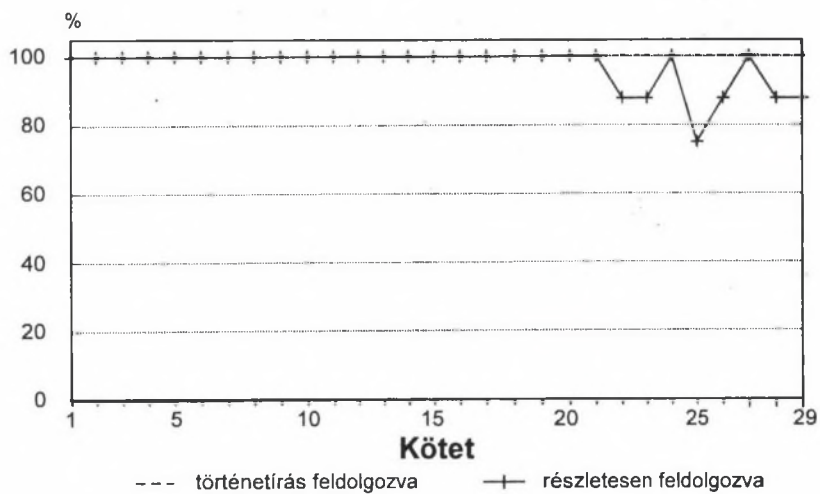
<i>Század</i>	<i>Irodalom</i>	<i>Film</i>
1.-3.	Petrus, Clemens I	Petrus
4.-7.	Leo I, Joannes I, Gregorius I	Leo I
8.-10.	Leo III	
11.-13.	Silvester II, Leo IX, Gregorius VII, Urbanus II, Innocentius II, Caelestinus II Alexander III, Innocentius III, Gregorius IX Caelestinus V, Bonifacius VIII	Silvester II, Alexander III, Innocentius III Gregorius IX, Gregorius X, Nicolaus X Bonifacius VIII
14.	-	-
15.	-	-
16.	Julius II, Leo X, Clemens VII, Pius V, Gregorius XIII	Clemens VIII
17.	Paulus V, Urbanus VIII, Clemens IX	Urbanus VIII, Alexander VII, Innocentius XII
18.	Benedictus XI, Pius VI	Benedictus XIV, Pius VI
19.	Pius VII, Leo XII, Leo XIII	Pius VII, Leo XII, Pius IX, Leo XIII
20.	Pius X, Pius XI, Pius XII, Joannes XXIII, Paulus VI	Pius X, Benedictus XV, Pius XI, Pius XII

PÁPÁK AZ IRODALOMBAN ÉS FILMEN

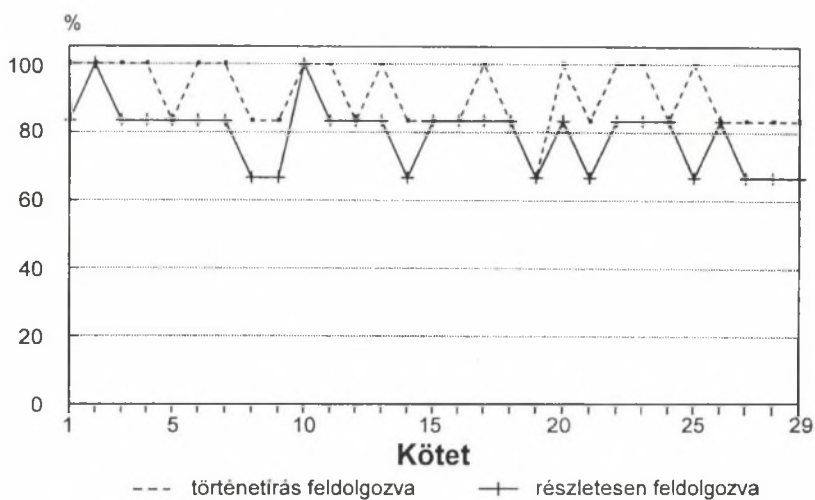
8B ábra

A 20. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

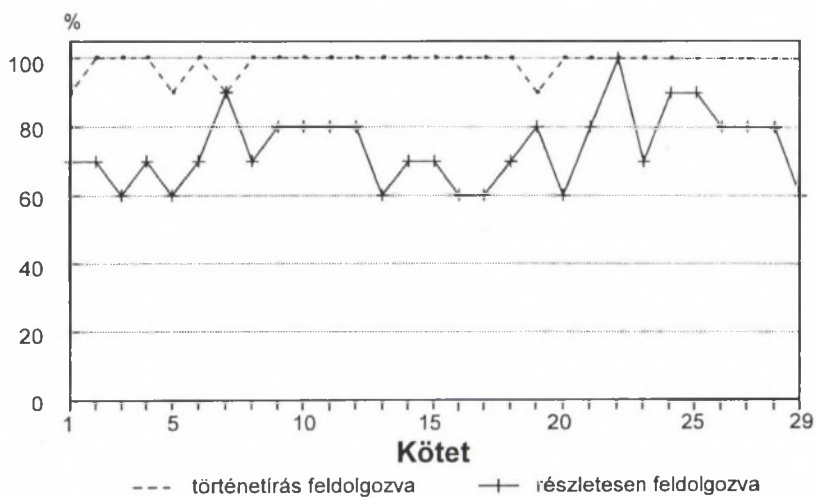
9. ábra

A 19. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

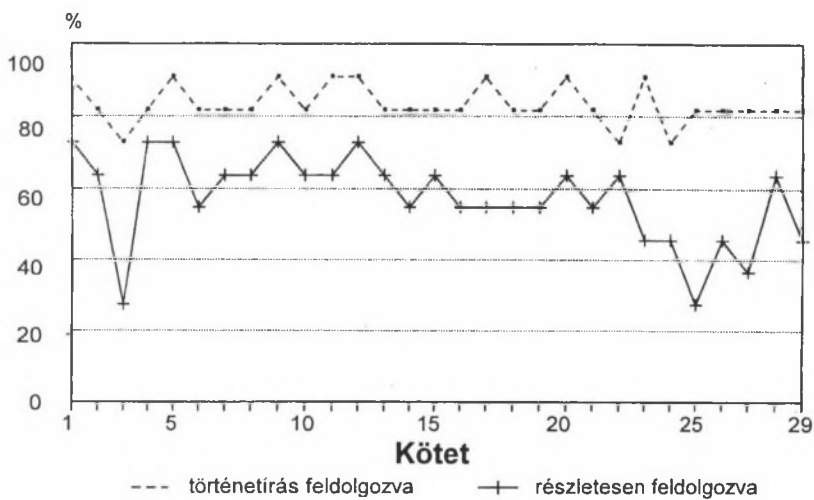
10. ábra

A 15. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

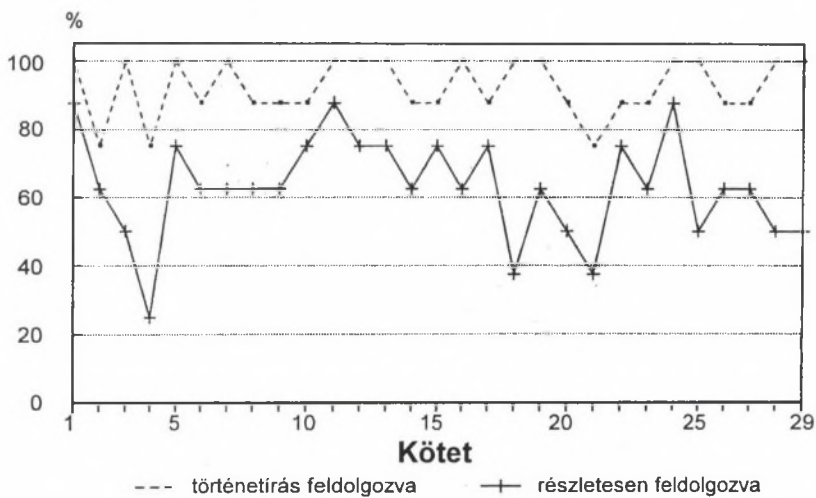
11. ábra

A 14. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

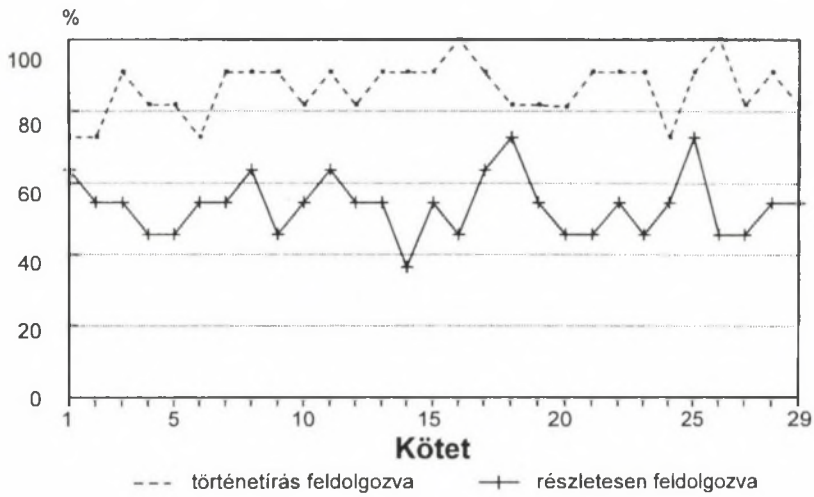
12. ábra

A 18. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

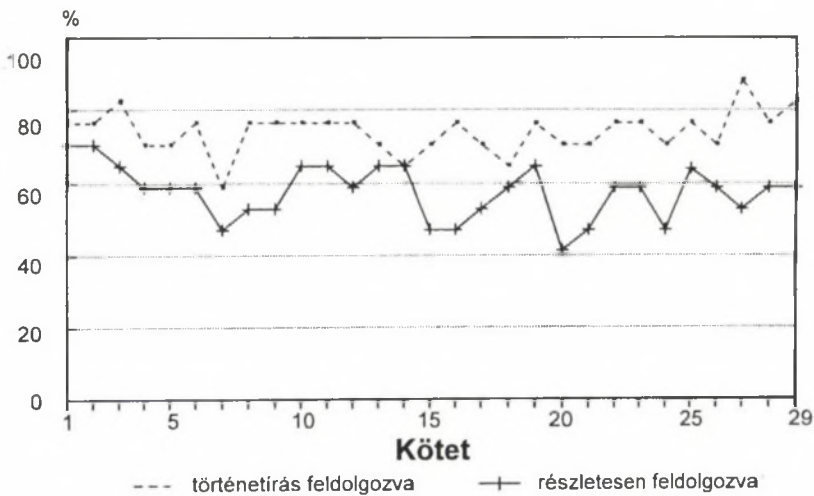
13. ábra

A 17. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

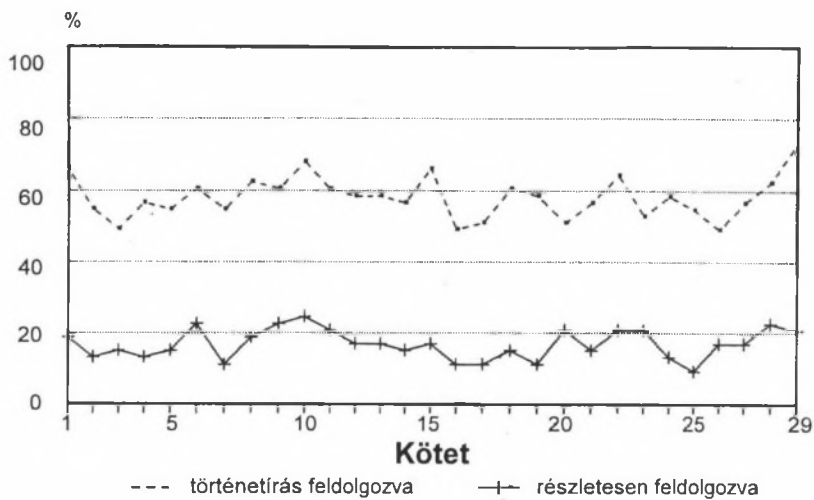
14. ábra

A 16. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

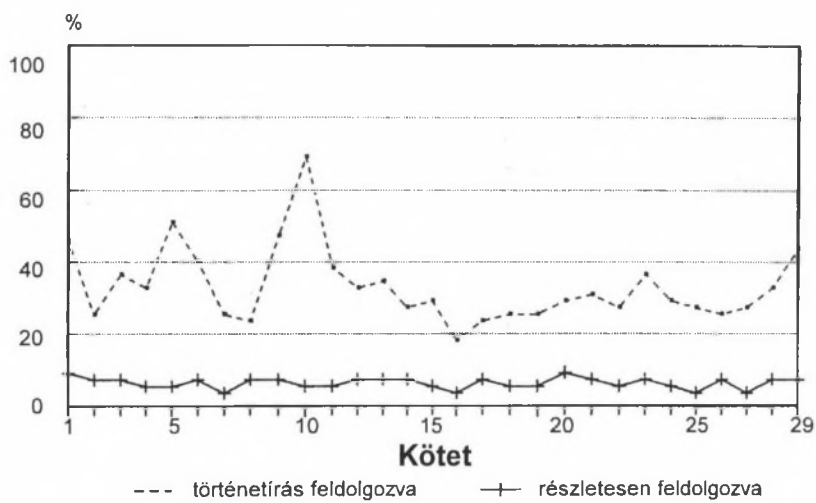
15. ábra

A 11.–13. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

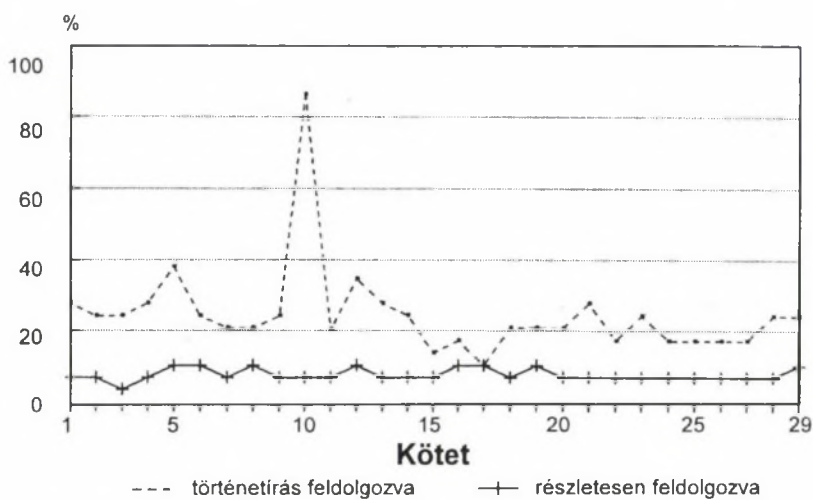
16. ábra

A 4.–7. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

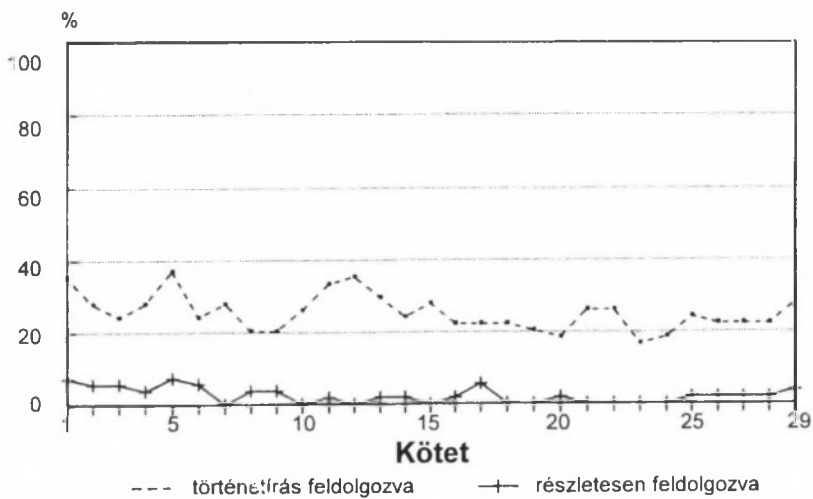
17. ábra

A 1.-3. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

18. ábra

A 8.-10. SZÁZAD ÁLTALÁNOS STATISZTIKÁJA

19. ábra

DR. SZARVAS BÉLA

A SZÓRVÁNYBAN ÉLŐ KATOLIKUS MAGYARSÁG PASZTORÁCIÓJA OLASZORSZÁGBAN

A „szórványmagyarság” kifejezést nem jogi értelemben használom. A fogalom nincs állampolgársághoz kötve. Szórványmagyar minden magyar anyanyelvű és magyarul érző ember, akit a sorsa a hazáján kívülre sodort, de még fenntartani kívánja kapcsolatát a nyelvével és hazájával.

Olaszország 301.000 km² területével és 57 millió lakosával Európa legsűrűbben lakott országa. A szórványban élő magyarok számát csak találgatni lehet. A magyarok pasztorációját jelenleg P. Kovách Angelus kapucinus atya végzi Rómából. A milánói magyar miséket P. Izmindy Antal oratorianussal felváltva végzik, ez az egyetlen segítsége. P. Kovách az általa ismert híveknek kétoldalas gépelt „Üzenet”-et küld, amely időről-időre közli a magyar misék helyét és időpontját. Ez az Üzenet 1500–1600 címre jut el. Ez a kath. misszió iránt érdeklődő 1500 családot jelent. Más támpontot a magyarok számára vonatkozóan nem találtam. Ha hozzávesszük még a másvallású magyarokat is családoként 3 személyt számítunk – úgy gondolom – az olaszországi szétszórtságban élő magyarok számát 10.000 körülire tehetjük.

Meg kell említenem, hogy az 1956 utáni években Kádár János idején számos magyar nő úgy tudta az országot elhagyni, hogy olasz férfihez ment feleségül. Akkoriban a házasságkötéssel velejárt az olasz állampolgárság is. Ezeknek a magyar asszonyoknak a számát kb. 1000-re becsülhetjük.

A jobb áttekinthetőség érdekében munkámat 3 részre fogom osztani

1. RÓMA

Olaszország fővárosa, de egyben a Pápa és a Vatikán állam székhelye. A katolicizmus központja. A Szentszék összes hivatalai mellett számos egyházi intézmény és egyetem működik itt. Magyar szempontból a következőket kell megemlíteni:

a) A magyar állam szentszéki nagykövetségének székhelye.

b) A Tiberis partján, a Palazzo Falconieriben található a Collegium Hungaricum, amelynek az épületét a két világháború közötti időben a magyar állam és a magyar Kath. Vallásalap közösen vásárolta meg. Ebben az épületben működik a Pápai Magyar Intézet a püspöki kar vezetése alatt. Mindkét intézmény Rómában tanuló ösztöndíjasoknak és kutatásokat végzőknek ad tartóz-

kodási lehetőséget. A Pápai Magyar Intézetben lakó, már felszentelt papok folytatnak postgraduális tanulmányokat egyházi egyetemeken.

c) A Vatikán mellett található a különféle szerzetesrendek központjai. Ezekben az intézményekben is vannak magyar rendi képviselők, ezek csak rendi feladatokat látnak el, s a magyar pasztorációban legfeljebb kisegítőként vesznek részt.

d) Rómában található még a független alapítványként működő Szent István Zarándokház, amely magyarországi turistáknak tud lakást biztosítani. Ebben az intézményben szokott a római magyar kolónia ünnepi alkalmakkor összejönni.

e) Itt kell megjegyezni, hogy az 57 milliós Olaszország az egyetlen németajkú déltiroli vidék (Bolzano, Trento) kivételével nyelvileg egységes ország. Így itt a II. vatikáni zsinat után bevezetett olasznyelvű pasztoráción kívül idegennyelvű pasztorációra gyakorlatilag nincs igény. Az esetleges idegennyelvű pasztorációt az érdekelt közösségnek magának kell megszerveznie. Az olasz egyházi hatóságoktól a jóváhagyást lehet elvárni. Az olaszországi szórvány magyarok pasztorációjának költségeit kisebb részben az olasz püspöki kar és az Ostpriesterhilfe szervezet anyagi juttatása, de sokkal nagyobb részben az olaszországi magyar hívek bőkezű adományai biztosítják. Miután egy pap járta és járja az egész országot, a kiadások legnagyobb részét a vasúti költség, valamint a szétküldött „Üzenet” értesítő postaköltsége teszi ki.

f) Meg kell emlékezni arról is, hogy a római Szent Péter bazilikában állandó magyar nyelvű gyóntató tartózkodik, ezenkívül a Pápai Magyar Intézetben (via Giulia 1) és a Szent István Zarándokházban (via del Casaleto 481) is lehet magyar papot találni.

g) Rómában jelenleg minden hónapban az egyik hóvégi vasárnapon az Oratorio del Crocifisso-ban (Piazza dell'Oratorio) van magyar mise. Ezenkívül a Szent Péter bazilika altemplomában lévő, a Magyarok nagymartyírjának elnevezett kápolnában is van lehetőség magyar mise celebrálására, amennyiben azt Rómába érkező magyar turistacsoport kéri.

2. MILÁNÓ

Milánó Olaszország második legnagyobb városa és gazdasági központja. Az első világháború után nagy magyar közösség alakult ki főként iparosokból és kereskedelemmel foglalkozókból. A magyar konzulátuson kívül 1936-tól 1940-ig magyar elemi iskola is működött hetenként egy napon. A tanítónőt Klimkónénak hívták. Az 1928-as évek körül dr. Rejőd Tiborc volt a magyarok lelkipásztora, aki egyben kulturális rendezvényeken is közreműködött. Magyar egyesület is volt, melynek a helyiségei a via Borgonuovon voltak. Az Egyesület az 1940-es háborús években az élelmiszer-jegyrendszer idején vendéglőt üzemeltetett, amely a magyarok élelmezési problémáin segített.

A második világháború után a magyar intézmények, kivéve a magyar egyesületet, sorra megszűntek. Az egyesület még néhány évig létezett, de inkább csak politikai viszálykodások színhelye volt, s hamarosan, helyiség hiányában,

meg is szűnt. A magyar egyesület iratanyaga, sajnos elkallódott, így a 2. világháború közötti időszakról csak a fenti hézagot tudtam összegyűjteni.

Magyarországon 1948-ban a kommunista hatalomátvétel után az iskolákat államosították. Ebben a helyzetben a jezsuita rend elhatározta, hogy a Teológiai Főiskoláját az összes tanárokkal és seminaristákkal kimenekítik az országból, hogy a jövőben szerzetesek el ne vesszenek a rend számára. Ez az akció sikerrel járt, s az olasz jezsuita rend Chieriben (Torino mellett) bocsátott megfelelő épületet a magyar jezsuiták rendelkezésére, ahol a Főiskola működését folytatni tudta.

Ez a körülmény tette lehetővé, hogy az akkor szépszájú Milánóban élő magyar jezsuitáktól kérjen papot a magyar pasztoráció újraindításához. Minden hónap első vasárnapján volt a magyar szentmise – ma is így van – az Ambrosiana könyvtár és múzeummal összeépült San Sepolcro templomban, amelyben már a 2. világháború közötti időben is tartották a magyarok miséjét. Az első miséket P. Borbély István jezsuita provinciális tartotta addig, amíg a menekült magyar provincia át nem tette székhelyét Amerikába. P. Borbély távozása után P. Fábry Antal vette át a magyar miséket. Evégből minden hónapban Milánóba utazott, s többször 2–3 napot is ott töltött, hogy a magyarok lelkigondozásával foglalkozhassék. Évente, húsvét előtt, lelkigyakorlatokat is tartott. Ez a kedvező állapot mindaddig tartott, amíg a chieri-i teológiai főiskola működését be nem fejezte. A Chieriben felszentelt jezsuitákat rendi feladatok végzésére az egész világban szétosztották és a tanároknak is új munkát ajánlottak fel. P. Fábry a frakfurti teológiai főiskolára került. Onnét évenként elutazott Milánóba lelkigyakorlatot tartani és volt híveivel találkozni, egészen 1985 júniusában bekövetkezett haláláig.

A chieri-i teológia megszűnése és P. Fábry elköltözése 1960-ban azzal járt, hogy a milánóiaknak új papot kellett keresniük. A Gondviselés segítségével találtak P. Halbédli Imre, volt magyar táborigazgató lelkészre, aki Milánótól nem messze, a Varese melletti Vergiateban dolgozott egy ifjúsági otthonban. Így azután ő folytatta a magyar miséket. 1962-ben P. Német Lucius ferences vette át ezt a munkát, aki később a milánói ferences kolostorba került. Így néhány évig állandó magyar pap volt Milánóban. Ez azonban csak 1967-ig tartott, mert ebben az évben Németh Lucius Amerikába települt át, s újra Halbédli Imre vette át a magyar miséket egészen 1974 szept. 23-án Comoban bekövetkezett haláláig. Megint a Gondviselés keze volt abban, hogy közvetlenül utána jelentkezett P. Kovách Angelus kapucinus atya, mint olaszországi lelkész, aki azután fokozatosan egész Itáliára kiterjesztette áldásos tevékenységét, amelyet 85 éves kora ellenére azóta is végez. Ha éppen másfelé kell utaznia, a Bresciában élő P. Izmindy Antal mondja a misét, hogy a milánói mise el ne maradjon. P. Angelus bevezette azt, hogy a magyar mise előtt már egy héttel megjelent Milánóban, s látogatta a magyar családokat, vagy telefonon vette fel velük a kapcsolatot, s hívta őket a magyar misére.

3. OLASZORSZÁG TÖBBI RÉSZÉ

Rómán és Milánón kívül 1974 előtt – tudomásom szerint – magyar pasztoráció nem volt. P. Kovách kezdte el fokozatosan a többi olasz városban és a vidéken élő magyarok felkeresését és összegyűjtését. Trieszttól Palermóig és Torinótól Cataniaig időről időre minden városban tartott magyar misét. A nyári időszakban pedig, amikor a városokban nem volt magyar mise, kis motorkerékpárjával járta a napsütötte olasz országutakat, hogy a falvakban élő, olasz férjnél lévő magyar asszonyokat is felkeresse. Sajnos P. Kovách súlyos betegségből felépülve ezt a munkáját már nem tudja folytatni.

MEGJEGYZÉSEK

a) A mindenkori egyházi rendelkezéseknek megfelelően a pap a magyar misét is latin nyelven mondta. Az evangélium szövegét olvasta magyarul, s a prédikáció és a miseénekek hangzottak el magyarul.

Az 1965-ben véget ért II. vatikáni zsinat után átmeneti periódus következett, s a mise egyre több részlete hangzott el a nemzeti nyelven. Ezután kb. 1970-től, mire az új nemzeti nyelvű misekönyvek elkészültek, VI. Pál pápa kötelezővé tette az egész miseszöveg nemzeti nyelven történő mondását.

b) A szerző 1949-től 1974-ig Milánóban élt és tagja volt annak a kis csoportnak, amely a havonkénti misék szervezésével foglalkozott. A fő feladat volt ehhez a magyar anyanyelvű papot megtalálni. A szerző 1974-ben Zürichbe költözött, de a lehetőséghez képest ma is leutazik a milánói magyar misékre.

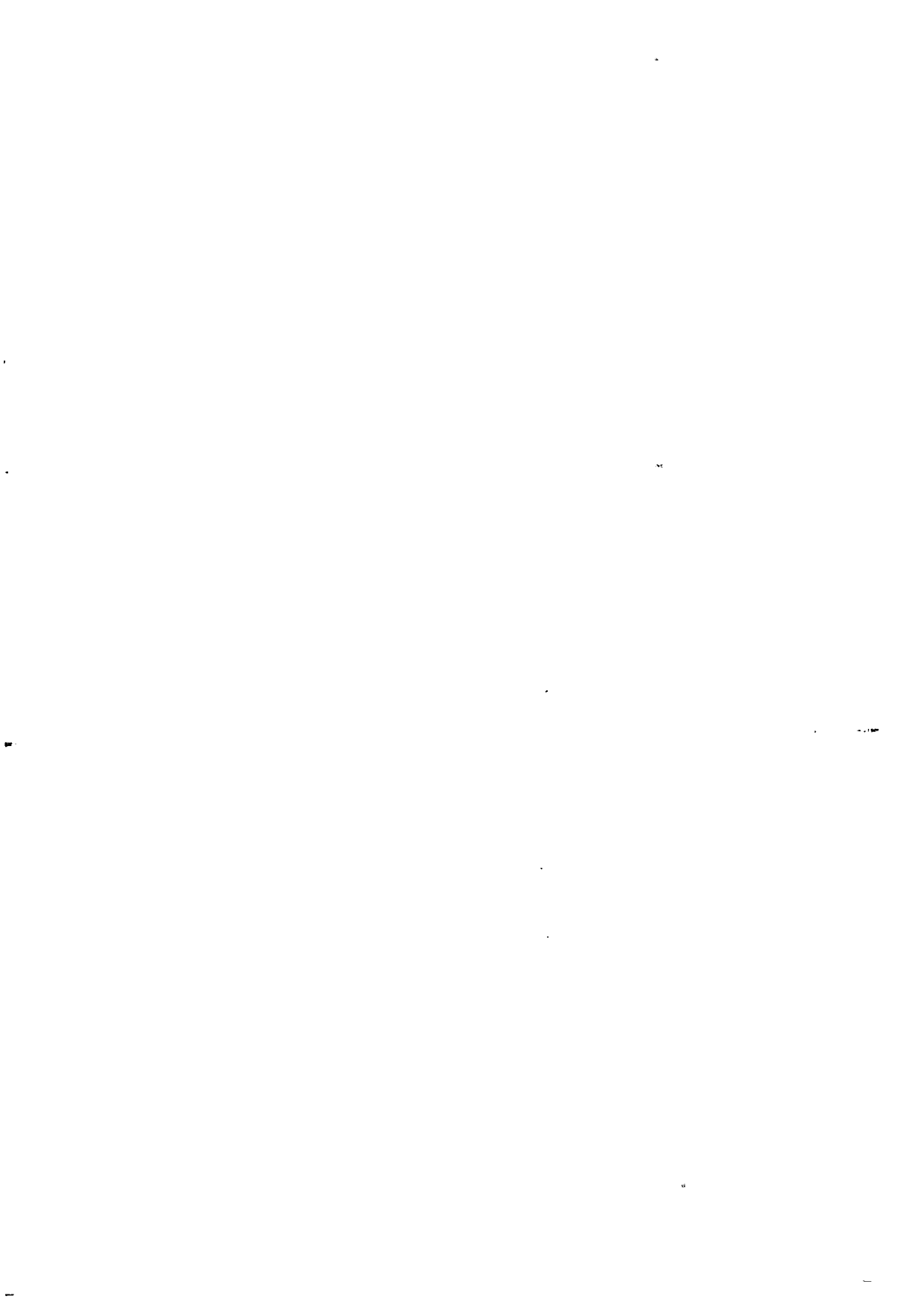
c) A pasztorációt illetően levéltári anyag nem található, kivéve az 1974 utáni időkre nézve P. Kovách „Üzeneteit”, amelyekről a cikkben is szó volt. Ezeknek egy gyűjteményét P. Kovách a római magyar nagykövetségnek átadta.

BÉLA SZARVAS

PASTORAL CARE FOR THE HUNGARIAN DIASPORA IN ITALY

The author lived in Milan between the years 1949 and 1974 and he was a member of a small group organizing masses for Hungarians every month. Since 1974 he has followed with attention the so-called Hungarian masses from Zurich. At present, it is P. Angelus Kovách, a Capuchin father who takes care of the spiritual needs of the Hungarian diaspora living in Italy. He and P. Antal Izmindy, an Oratorian take turns preaching and officiating in Milan. This paper, based on their typed "Message", estimates the number of the Hungarian diaspora in Italy at about 10.000 persons. For Hungarians living in Italy it has been an important advantage that the seat of the Embassy of the Hungarian State by the Holy See is in Rome, the Collegium Hungaricum is also based in Rome, and the Pontifical Hungarian Institute functions in its building, under the direction of the college of bishops. Various religious orders have their centre in Rome, too, with Hungarian representatives among their members. The representatives, however, are not charged with other work than what is proper to their order, and if they participate in the pastoral care of Hungarians at all, they only do it as auxiliaries. Besides, the Saint Steven Pilgrims' House, run as an independent foundation, is in the Italian capital, too, to accomodate Hungarian tourists. The Hungarian colony of Rome usually meets there on festive occasions. In fact, there is no need for pastoral care in other languages than in Italian, introduced in the aftermath of the Second Vatican Council. The occasions when the use of another language is required from the officiating

priest, should be organized in advance by the community concerned. The expenses of the pastoral care for the Hungarian diaspora are borne partly by the Italian episcopate and a charitable organization called *Ostpriesterhilfe*, a much larger part, however, is covered by the generous donations of the Hungarian faithful themselves. At least one confessor who can speak and understand Hungarian can always be found in St. Peter's Basilica. Those who are in need of spiritual care, can always find Hungarian priests in The Pontifical Hungarian Institute and the St. Stephen Pilgrims' House. On the last Sunday of each month, a mass is celebrated in Hungarian. In the Chapel of Our Lady of Hungary, situated in the crypt of St. Peter's Basilica, masses in Hungarian can also be arranged for, if need be. In Milan, after World War I, the Hungarian community consisted mainly of craftsmen and tradespeople. After the end of World War II the Hungarian institutions ceased to exist, one by one, with the exception of the Hungarian Association. This continued in existence for some time, but mainly as the scene of political strife. Unfortunately, the records of the Hungarian Association have been lost, thus no source material is available for those interested in the subject. When the Hungarian Jesuit order had to move its Theological Academy from Hungary to Chieri near Torino in 1948, the Hungarians living in Milan in large numbers at the time could ask the Hungarian priests to help them and reestablish pastoral care. After the departure of P. István Borbély, it was P. Antal Fábry who took over the celebration of mass in Hungarian. He would travel to Milan each month, in order to provide spiritual care and guidance for the Hungarians living in that city. These propitious conditions changed when the Jesuits who had been ordained in Chieri dispersed all over the world to do the work entrusted to them by the order. The Hungarians in Milan found a new priest in the person of P. Imre Halbédli, a Hungarian ex-army chaplain. In 1962 he was succeeded by P. Lucius Németh, a Franciscan, but in 1967 he returned to officiate in Milan and was the officiating priest of the Hungarian community of that city to the end of his life in 1974. Not long after his death, P. Angelus Kováts, a Capuchin father and minister in Italy answered the call, and he was progressively extending his activity to the entire territory of Italy. Before his coming, Hungarians living outside Rome and Milan had to do without pastoral care. It was P. Kováts who began to look for the Hungarians living in other places than the above two big cities, in towns and the country, and tried to put them in touch and build a community. Because of his ill health and advanced age, he can no longer continue his mission.

GLÜCK JENŐ

NEMZETKÖZI JUDAISZTIKAI ÜLÉS KOLOZSVÁROTT
1995. OKTÓBER 24-26.

Kolozsváron immár hagyománnyá vált a judaisztikának és zsidó történelemnek szentelt nemzetközi tudományos ülészek a moshe Carmilly nevét viselő intézet rendezésében, amely a helybeli egyetem keretében működik.

Az 1995 október 24–26 között sorra került ülészek alaptémája az erdélyi zsidóság története volt. A rendezvényen összesen 20 előterjesztést olvastak fel, ezekből hatan külföldiek voltak. Az előadásokat több rendezvény egészítette ki, mint pl. a holokauszt áldozatainak szentelt zsinagógában elhelyezett emléktábla leleplezése, amely az ott működött rabbik tevékenységének megörökítését célozta.

Egyes előterjesztések szélesebb tárgykört öleltek fel. Neumann Ernő temesvári főrabbi az Erdélyi Fejedelemségben működött főrabbinátus intézményét mutatta be. Moshe Carmilly, egykori kolozsvári főrabbi, majd new yorki professzor, az intézet alapítója, az erdélyi és bánági zsidó hitközségekben kifejlődött reform mozgalmat taglalta.

Pompilius Teodor a két világháború közötti Erdélyben felburjánzott nacionalizmust és antiszemizmust bírálta. A tel-avivi Vágó Rafael az erdélyi zsidóság helyzetét kereste ugyanazon kor román és zsidó politikájában. Liviu Rotman, Tel-Avivból rámutatott az erdélyi és óromániai zsidóság közötti különbségekre és hasonlóságokra. Leja Benjamin kiemelte a zsidókérdés jellegzetességeit a két világháború közötti Erdélyben.

Paul Niedermayer Szebenből választ keresett a legrégebb helybeli zsinagóga létezésére. A kolozsvári Avram Andea néhány 17. századbeli erdélyi dokumentumot mutatott be, amely adalékot képez a fejedelemségkori zsidóság történetéhez. Hasonló célkitűzései voltak a kolozsvári Anton Dörnernek a 18. századbeli Szatmármegyét, illetve a temesvári Victor Neumannnak a Bánáságot illetően.

Spielmann Mihály Marosvásárhelyről az erdélyi zsidóság 18. századvégi jogállását mutatta be. Gyémánt László a 19. század első felében fejlődésnek indult erdélyi zsidó társadalom keresztmetszetét készítette el. Glück Jenő hasonló céllal elemezte a szatmári zsidóság 1949-ban készült részletes összefírását. Gelu Neamtu Kolozsvárról előterjesztésének címe „A zsidók és a zsidókérdés Erdélyben az 1848-as forradalomban” címen egyes zsidók felsorakozását a román mozgalom mellett hangsúlyozta. Vasile Crunea Erdély északi részén szétszórt kisebb zsidó településekkel foglalkozott.

Karády Viktor Párizsból hangsúlyozta az erdélyi zsidóság jelenlétét 1918 előtt a szabadkőművesség keretében. Zvi Hartman Tel-Avivból az erdélyicionista mozgalmat ismertette.

Az előadások egy másik csoportjának keretében a kolozsvári Goldner Gábor és Pap Ferenc adatokat közölt a két világháború közötti erdélyi középfokú oktatásról Lucian Nastasa Iasiból pedig a kolozsvári egyetem zsidó hallgatóinak megoszlását elemezte 1872 ésx 1940 között. Ujvári Mária az erdélyi zsidóság helyzetét mutatta be az „Új Kelet” híradásai alapján. Végezetül Róth András a zsidóság szerepéről szólott a kommunista rendszer romániai bevezetésében.

A közleményeket vita követte, amely főképpen azt erdélyi zsidóság helyzetét érintette a két világháború közötti időszakban. Kétségtelen, hogy az 1995-ös rendezvény továbbképzést jelentett az erdélyi zsidóság történetével kapcsolatban. Természetesen a kérdéskomplexum számos válasszal adós. Mindenesetre még mindig úgy látszik, hogy a levéltári források feltárása képezi a legjelentősebb haladást.

A közleményeket a „Studia Iudaica” következő kötete teljes terjedelmükben fogja közölni.

JENÓ GLÜCK

A CONFERENCE ON JEWISH STUDIES IN KOLOZSVÁR (CLUJ)

The international academic session on Jewish studies and history, organized regularly by the Institute Moske Carmilly, functioning as part of the local University, has become a tradition in Kolozsvár by now. The central topic of the session, held between 24 and 26 october 1995, was the history of the Jewish population of Transylvania. Of the twenty lectures given at the session, six was delivered by foreign lecturers. Several other events completed the programme, e.g. the unveiling of a memorial tablet, dedicated to the memory of the victims of the Holocaust, in the synagogue. The lectures were followed by discussion about the situation of the Jewish population of Transylvania in the inter-war period. Although the 1995 session made an important advance in the study of the history of the Transylvanian Jewish population, the examination in depth of the problem complex has still failed to find adequate replies to several, hitherto unanswered questions. What seems certain to the author is that it was the careful examination of the relevant archive material that seem to have yielded the most important results. The full text of the conference will be published in the next issue of "Studia Iudaica".

ÓNODY OLIVÉR

O CULTO DOS SANTOS HÚNGAROS NO BRASIL E A HISTÓRIA DA
IGREJA CATÓLICA ROMANA HÚNGARA NO BRASIL

in: Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro, 153. nr. 374. (1992)
47-224.

Ónody Olivér Rio de Janeiróban él (1946-ban érkezett Brazíliába), a 153. évfolyamába lépett brazil történeti és földrajzi folyóirat pénzügyi bizottságának tagja. Monografikus méretű tanulmánya a cím alapján is két nagy részre osztható, az első: a magyar szentek tisztelete Brazíliában (47-125. old.) a második: a magyar anyanyelvű katolikus pasztoráció története Brazíliában (125-213. old. A 214-224. oldalán a jegyzetek találhatók).

Az első rész elsősorban a portugáliai és brazíliai olvasónak nyújt új ismereteket: Meszlényi Antal kötete alapján felsorolja a magyar eredetű (vagy vonatkozású, mint Szent Márton, Szent Gellért, Szent Asztrik, Szent Anasztáz, Kapisztrán Szent János, stb.) szenteket (Apor Vilmosmal és Batthyány-Strattmann Lászlóval bezárva), és részletesen ismerteti életrajzukat, leghosszabban Szent István királlyal és Thüringiai Szent Erzsébettel – Santa Isabel de Hungria – foglalkozik, utóbbinak Európában és portugál nyelvterületen elterjedt tisztelete miatt.

A magyarországi olvasó számára új anyagot elsősorban a második részben találunk, a magyar szentek amerikai (Bogotá, Mexico City, Toronto), ill. brazíliai tiszteletére vonatkozóan (125-155. old.). A 155-163. oldalak a magyar szentekről elnevezett magyar intézményeket ismertetik, mind a magyar telepések érkezéséhez kapcsolódóan.

Az anyag méreteire kiragadunk egy listát: A são paulói Szent István Király egyházközség (Vila Anastácio) bencés lelkipásztorai a következő egyesületeket szervezték: Jézus Szíve Egyesület (1932), Szent István Király Ifjúsági Kör (1933), Szent István Király Egyesület (1934), Ipojucán Árpádházi Boldog Margit Csoport (1934), Ipirangán Szent István Király Iskolaegylet (1936), Santo Andrén Szent Imre Iskolaegylet (1936), Ipojucán, Vila Marián, Moocán, Vila Anastáción, Pompeián Mária Kongregáció (1936), Sant Andrén Szent Imre Kultúrház (1938), Vila Zelinán Magyarországi Szent Erzsébet Asszonyok Egyesülete (1958). Az említett helyiségek ma São Paulo (18 milliós megapolisz) (többnyire bel-)városában található mint városrészek (161. old.). A magyar egyesületeket és iskolákat a brazil kormány 1942-ben, a magyar hadüzenet miatt bezáratta. A 60-80-ezres brazíliai magyar emigráció súlypontja São Paulóban volt, e létszámnak mintegy fele. Ennek a magyarságnak a következő

lapjai voltak: 1931 – Katolikus Tudósító, 2-3 havonta; 1933 – São Paulói Kalendárium, évente; 1934 – Brazíliai Magyarság Évkönyve; 1936 – Lobogó Tüzek, havonta 1938-ig; – Délamerikai Magyar Újság, 1923–1940 (utolsó évben a bencések kezén); – Délamerikai Magyar Hírlap, havonta háromszor, 1923–1940 (1938-tól a bencések kezén), új folyam: 1948–1966; 1965 – Pax. Időszaki Értesítő (1985-1988 között a szerkesztő váratlan halála miatt szünetelt). Kalendárium, ill. Évkönyv a Délamerikai Magyar Újság és Délamerikai Magyar Hírlap kiadásában. Leghosszabban a bencések működésével foglalkozik, első plébániájukat Vila Anastáción alapították 1939-ben (15 000 magyar hívő), a másodikat Morumbi városrészben 1969-ben (alapításkor 11 000 hívő, 1994-ben mintegy 50 000 hívő), mindkettő São Paulóban, a harmadikat Nova Santa Rosán, Paraná államban, 1970-ben (16 fiáival, 205 000 km² területen! – az atyák által szombat-vasárnaponként bejárt terület is fél-Dunántól nagyságrendű volt). A Szent Gellért apátság a Vila Anastációi plébánia működéséből fejlődött ki, a II. világháború után érkezett új rendtagokkal. 1950-ben nyitotta meg kapuit a Colégio S. Américo (Szent Imre Gimnázium), amely a város közepéről 1963-ban kiköltözött a városon kívülre, a mai Morumbi városrészbe; 1953-tól perjelség, 1989-től apátság. A gimnázium tanulói létszáma a következőképpen alakult:

1951	130,
1953	359,
1955	385,
1957	468,
1959	505,
1961	334,
1963	460,
1965	691,
1967	836,
1969	863,
1971	898,
1973	995,
1975	1.075,
1988	1.500,
1994	1.700.

A végzetek száma: 1976–1982 között 64 és 87 között mozgott. 1956–1974 között 18-26 magyar származású tanuló volt évente.

1970–1989 között Nova Santa Rosán (Paraná állam) kieszeminárium működött, az első években 10, majd 22, végül 62 kieszeminaristával (11–16 év között), ez a létszám nagyjából végig megmaradt.

1974-ben nyílt meg az apátság egyik új épületében a Szent Placid kieszeminárium, melyben 1974-1977 között 16 növendék fordult meg.

A tanulmány ezután Szentimrefalva (Itararé, São Paulo állam), és Szentistvánkirályfalva (São Paulo állam) magyar kolóniáival foglalkozik, majd felsorolja a Brazíliában fellelt 50 magyar lelképásztort (alább közöljük a névsort). Az ismertetés a magyar kedvesnővérek brazíliai működésével zárul: Annuncianta Nővérek Szombathelyről 1937-ben érkeztek, tartományuk székhelyéül Pará

állambeli Ananhideu-t választották, Prata lepratelepét is elvállalták ugyanabban az államban, 1954 óta pedig São Paulóban is működtek (Vila S. Anastáción és Morumbin, a gimnázium- és monostorban). Ponta Grossán, Paraná államban iskolát és zárdát nyitottak 1970 táján. A rend nagyobb már brazil: 1970 táján tíz magyar és harminc-negyven brazil nővér volt.

Az Irgalmas nővérek, a Páli Szent Vince Szeretelányai, a Ferences Mária Misszionárius Nővérek Társulata és az Orsolyiták Rendjéből többet megemlít. A jegyzetekben sok, a hazai kutatás számára ismeretlen külföldi, főleg nyomtatott forrást ismertet.

A munkát két része alapján két szempontból tudjuk méltatni. Egyrészt portugál nyelven hasznos összefoglaló a magyar szentekről, másrészt sok idáig a hazai kutatás számára ismeretlen anyag összefoglalása. Jó előmunkát egy részletesebb szakkutatás számára, egyben minta értékű más nagyobb telepese csoportok történetének adatfeltárásához. Az alább közölt lista gazdag missziós tevékenységre utal, és felhívja a figyelmet a két világháború között megindult külföldi magyar lelkipásztori szolgálat nagyságrendjére, valamint az 1945 utáni emigráció működésére (amely ily módon nem lett része a hazai fejlődésnek). Itt említjük meg, hogy a tanulmány nem foglalkozik más magyar felekezetek működésével.

Magyar papok Braziliában, a XX. században

Ónody Olivér összeállítása alapján, (ld. fent, 192-208. old.) saját kiegészítéseimmel. A lista nem tartalmazza a következő személyeket:

- Boer Miklós, esztergomi egyházmegyes pap, 1948–1950 között Rómában a Vatikáni Rádió munkatársa, 1950-ben érkezik Brazíliába, São Paulóban egyetemi tanárként működött, laicizált, a tekintélyes O Estado di S. Paulo c. napilap és az emigrációs magyar sajtó munkatársa volt, számos könyv szerzője. (Így pl. az első braziliai vallásszociológiai bevezetést: *Introdução em Sociologia Religiosa*, Editora Herder, São Paulo, 1953.) 1990 körül halt meg.
- Eördögh István, folyóiratunk volt munkatársa, aki római tartózkodását megelőzően rövid ideig volt São Paulo egyházmegyében, az 70-es években.
- Gáti Lajos szervita, első magyar pap, akit São Paulóban szenteltek fel. (Délamerikai Magyar Hírlap, 1953. jún. 28. 8. l.)
- Papp László, aki Alcantara plébánosa volt, Maranhão államban (Délamerikai Magyar Hírlap, 1951. jan. 20. 3. l.)

A következőkben rövidítve hozzuk Ónody adatait. (E lista jelentőségét abban is látjuk, hogy a közkézen forgó Magyar Katolikus Almanach, Budapest 1984. többek között erre vonatkozólag sem ad utalást a 839–855 oldalakon: Függelék. Külföldön működő latin és görög szertartású róm. kat. magyar papok és szerzetesek címtára. – Nem találunk adatot András, E. – Morel, J., *Bilanz des ungarischen Katholizismus*, München 1969. kötetében sem, amelyben Msgr. Ádám György egyébként részletesen hozza a külföldi – elsősorban magyar – pasztoráció adattárát.)

1. Bali Béla SDB (Celldömölk, Alsóság, 1902 – Vécs 1977), 1932–1937 (orvosi tanácsra tért vissza Magyarországra).
2. Bangha Béla SJ, 1934-ben missziós körúton Nyisztor Zoltánnal. Útiélményeit megírta: Dél Keresztje alatt. Feljegyzések egy délamerikai missziós körútról, Budapest 1934.
3. Benkő Antal SJ, (1920–), 1954–1976 (előbb Nova Friburgó-ban, majd 1957-től Rio de Janeiro Katolikus Egyetemén professzor, a Pszichológiai Intézet igazgatója, 1964–68 között a Filozófiai Fakultás dékánja, 1972–1975: rektor helyettes).
4. Czezárovics Balázs SDB, (†1955), 1918-ban érkezett, előbb São Paulóban, majd Rio de Janeiróban működött, a Vila de Santo Estevão Rei alapítója.
5. Domitrovics József SDB, (Sztrém, Vas m. 1893 – São Paulo, 1962 – eltemetve Humaita székesegyházában, Madeirán), 1924–, Amazonas, koadjutor majd, prelátnak Rio Negróban, Madeirán Humaita prelatúra prelátnak, majd az egyházmegye püspöke. 1935-ben egészségi okok miatt Szombathelyen kezelték, kórházi tartózkodása során ismerkedett meg az Annuciáta nővérekkel, akiket 1950-ben letelepített Brazíliában; ugyanezen évtől fogva São Paulo egyházmegye segédpüspöke.
6. Domitrovics István SDB, (Németújfalú, Vas m. 1906, József testvére – São Paulo 1979, eltemetve Manausban), 1939– Amazónia, Rio Negro, majd Manausban működött, végül utazó misszionárius.
7. Endrédi Ferenc Csanád OSB dr, (Fertőendréd 1926–), pannonthalmi bencés, római tanulmányok után 1955-1966-ig São Paulóban a bencés gimnázium tanára.
8. Fekete Ferencz, kalocsai főgyehm., három kalocsai kispapot kísérve 1936-ban érkezett, nincs több feljegyzés.
9. Furták Tibor, szervita misszionárius, Acre-Purus környékén, 1970 táján.
10. Gácsér József Imre OSB dr, (Örvényes 1915 –), pannonthalmi bencés, 1960-tól São Paulóban. 1960-1967: Délamerikai Magyar Hírlap Gazeta Húngara kiadója, a bencés intézetekben számos tiszteletet töltött be, 1967-68-ban a Katolikus Egyetemen filozófia professzor, 1975-től a Könyves Kálmán Szabadegyetem igazgatója, 1985-től Brazíliai magyar főlelkész.
11. Gáti atya, szervita misszionárius, Acre-Purus környékén, 1970 táján.
12. Hauser József SJ, 1956-tól, Vale dos Sinos (São Leopoldo, Novo Hamburgo egyházmegye) egyetemén biológia professzor.
13. Hets János Aurélián OSB dr, (Dör 1913 – São Paulo 1985), pannonthalmi bencés, 1939-ban érkezett, számos rendi beosztásban São Paulóban, 1963–1968, 1975–1978 novíciustester, 1948–1960 között a Délamerikai Magyar Hírlap (Gazeta Hungara) kiadója.
14. Hoffer József Lipót, (Tápszentmiklós 1917 – São Paulo ca. 1992), pannonthalmi bencés, USA California államából (Woodside bencés perjelség) 1975-ben érkezett, 1977-ben laicizálását kérte.
15. Horváth István Anzelm OSB, (Csepreg 1901 – Keszthely 1950), pannonthalmi bencés, 1934-1942, magyar lelképásztorkodásban dolgozott São Paulóban, Vila Anastáción.

16. Iróffy Gábor Zsolt OSB, (Budapest 1927 –), pannonhalmi bencés, római tanulmányokat követően 1952-ben érkezett, számos rendi beosztásban São Paulóban, 1974-1993 Col. S. Américo rektora, 1989-től perjel.

17. Jordán Sándor Emil OSB dr, (Budapest 1912 –), pannonhalmi bencés, 1939-ben érkezett, számos rendi beosztásban São Paulóban (1947–1949 Pittsburgban, USA), előbb magyar lelképásztorkodásban, majd a Col. S. Américo alapítója igazgatója 1951–1958, 1948-tól a Délamerikai Magyar Hírlap (Gazeta Húngara) egyik felelős kiadója, 1949–1953 bencés házfőnök, 1953-1968 perjel, 1966: Instituto Social Morumbi alapító igazgatója.

18. Kerényi Lajos Olaf OSB, (Kápuvár 1912 – São Paulo 1977) pannonhalmi bencés, 1947-ben érkezett, számos rendi munkakört töltött be São Paulóban, Délamerikai Magyar Hírlap alapítója és szerkesztője 1948–1960, (írói álneve: Erdődy Gábor) 1957-62 novíciusmester.

19. Kléner László egyházmegyes pap, 1972-ben São Paulóban, 1978-1986 Caetitê missziós egyházmegyében (Bahia államban 4000 km² területen, 54 000 hívő és 16 kápolna melyek számát 39-re emelte, és három templomot is épített, továbbá egy kieszemináriumot és kedvesnővéreket telepített le), 1986-ban ugyancsak Bahia államban másik missziós területre ment át.

20. Kögl János Szeverin OSB dr, (Mosonszentpéter 1914 – São Paulo 1994), pannonhalmi bencés, 1949-ben érkezett São Paulóba, számos rendi munkakörben dolgozott, 1951–1968 gazd. igazgató, 1970–1984 Nova Santa Rosa (Paraná államban), kieszeminárium alapító igazgatója, a Könyves Kálmán Szabadegyetem alapítója és rektora 1949–1969, a Délamerikai Magyar Hírlap és Almanach munkatársa, Magyar Múzeum szervezője.

21. Kovács Imre Ráfáel, (Kispest 1930–), pannonhalmi bencés, 1957-ben érkezett São Paulóba, 1969-ben laicizálását kérte.

22. Kövecses Géza SJ, (†1970), 1951-ben érkezett, Porto Alegrei tartományba, később São Leopoldbe, szeminárium spirituálisja.

23. Kubovics Tibor Egid OSB, (Nagymácséd 1921–), pannonhalmi bencés, 1970-ben érkezett São Paulóba, számos rendi munkakörben, 1976-ban itt szentelték pappá, 1976–1980 Nova Santa Rosa (Paraná állam) kieszemináriumában.

24. Linka Ervin Sándor OSB, (Kemenspálfa 1927–), pannonhalmi bencés 1976-ban érkezett São Paulóba, számos rendi munkakörben, 1978–1979 Nova Santa Rosa (Paraná állam) kieszemináriumában.

25. Linka Ernő Ödön OSB, (Kemenespálfa 1925–), pannonhalmi bencés, 1967-ben érkezett São Paulóba, számos rendi munkakörben, 1980–1989 perjel, 1989– apát.

26. Magyar Gyula Szervác OSB, (Zalaapáti 1931–), pannonhalmi bencés testvér, 1957-ben érkezett São Paulóba, számos rendi munkakörben, 1970–1972 és 1975– Nova Santa Rosa, 1988-ban Pannonhalmára ment vissza.

27. Markos Rezső János OSB, (Ércsi 1912 – Győr 1990), pannonhalmi bencés, 1937–1939 São Paulóban magyar lelkész.

28. Mezgár Lajos dr. Porto Alegreben, az Anchieta Kollégiumban tanított.

29. Miklósházy Attila SJ püspök, (Diósgyőr 1931–), 1989 óta külföldi magyarok püspöke, rendszeresen látogatja a brazíliai híveket is.

30. Molnár János, 1936-ban Fekete Ferenczcel érkezett, kalocsai kispapként, Sióagárdról. Maranhão érseki szemináriumban fejezte be tanulmányait, pappá szentelték. Nincs több feljegyzés.

31. Molnár János CSsR, 1936-ban érkezett, jelenleg Casa Nova (Bahia, Juazeiro egyházmegye) házfőnöke.

32. Molnár László IVC (Istituto Vinculado de Caridade), 1970-ben érkezett, jelenleg Cristal plébánosa (Porto Alegre, R.S. állam)

33. Molnár Tibor, egri főegyházmegyes pap (Magyarországon 1907-ben született – † Franciaországban, 1987, Lourdesben temették el), Ausztrián, NSZK-n, Portugálián kívül Brazíliában is működött.

34. Nyisztor Zoltán egyházmegyes pap, pápai prelátus (Debrecen 1893 – Róma 1979), két alkalommal látogatta meg Latin-Amerikát. Először Bangha Bélával együtt 1934-ben Brazíliában São Paulo államban tartott missziókat. Másodszer 1946–1961 között, Colombiában és Venezuelában élt.

35. Palkó János SVD, 1954-ben érkezett, plébános Curitibában, majd Assaiban, Aguda do Sulban és Joinville-ben.

36. Papp László, (1916–) Mons., 1936-ban Fekete Ferenczcel érkezett, kalocsai kispapként, Gyuláról. Maranhão érseki szemináriumban fejezte be tanulmányait, pappá szentelték. 1940-ben São Luisban püspöki titkár. Nincs több feljegyzés.

37. Rezek Sándor Román OSB dr, (Gödöllő 1916–São Paulo 1986), pannonhalmi bencés, 1965-ban érkezett São Paulóba, tanár, 1966–1975 novíciusmester, 1976– spirituális a kisszemináriumban, Teilhard-szakértő (28 kötet).

38. Sarlós Károly Engelbert OSB dr, (Budapest 1916–São Paulo 1986 itt Ónody Olivér helytelenül 1987-t ír – rec. megj.), pannonhalmi bencés, 1949-ben érkezett São Paulóba, tanár, 1951–1958 ig.h., 1958–1974 ig. a Coll. S. Américóban, 1958–1978 Katolikus Egyetemen matematika tanár, Magyar Szabadegyetem dékánja.

39. Schwab András SJ, 1954-ben érkezett, Nova Friburgóban, Ancheita Kollégiumban tanított. 1964-ben São Paulóba került a Filozófiai Fakultásra. A 70-es évektől a Rio de Janeirói Katolikus Egyetemen tanít.

40. Schwartz Sebestyén Lukács, (szülei Tótvázsonyban [Veszprém m.] születtek, ő Jaraguá do Sulban, Santa Catarina államban, 1957–), 1971-től a Nova Santa Rosa-i kisszeminárium tanulója, 1978-től bencés São Paulóban, pappá szentelték: 1990-től egyházmegyes pap.

41. Simon József Bálint OSB, (Kőszeg 1924–São Paulo 1958), pannonhalmi bencés, 1951-ben érkezett São Paulóba, tanár.

42. Sulc Árpád Gyula Benedek, 1958-ban lett bencés São Paulóban, 1962–1969 Col. S. Américo tanára, 1981-től Krisztus stigmáiról elnevezett rend tagja, jelenleg Reibeirão Preto-ban él.

43. Szelec Ferenc Arnold OSB, (Pér 1900 – São Paulo, 1972) pannonhalmi bencés, 1931-től São Paulóban, magyar lelkész, az általa alapított Anastációi Szent István plébánia plébánosa haláláig, 1951–1966 Col. S. Américo tanára. A brazíliai magyarság történetének első ismerője, a Pannonhalmi Szemlében számos tanulmánya jelent meg, a Gazeta Hungara (São Paulo) és Almanach rendszeres munkatársa, 1938-ban terjedelmes kötet, térképpel.

44. Szentimrei Cseh Dömötör O.C.D., (†1988), 1920-as években a szegedi jezsuita kollégium tanulója, Keszthelyen lép be a rendbe, 1931-től Rómában, 1934-től a Szentföldön (Kármel Hegye, Haifa), majd három évig Kairóban. 1942–1945 Kármel Hegyén, 1945–1955 Jeruzsálemben. 1955-től Brazíliában: Jaraguá, Cascavél, Maranhão, stb. A São Paulói bencés alapítás mintájára magyar kármelita alapításba kezdett Paranái államban, amely brazil házban realizálódott São Paulóban (Casa de São Roque) 10 novíciussal, 1980-ban 15 novíciussal. 1981-től a novíciátust Belo Horizontéba helyezték át. Utóbbi időben 20 novícius volt, egyikük magyar nagyszülőktől származott. A magyar lapok rendszeres munkatársa.

45. Ther Péter Pál veszprémi egyházmegyes pap, majd bencés (Örvényes 1931 – São Paulo 1994), 1967-ben érkezett São Paulóba, itt kérte felvételét a bencés rendbe. 1970–1975 Nova Santa Rosán, 1975–1982 São Paulóban, Vila Anastáción. Col. S. Américo gazdasági vezetője.

46. Tóth Antal Veremund OSB (Szakony 1922–) pannonhalmi bencés, 1951-ben érkezett São Paulóba, tanár, 1968–1978 perjel, lelkipásztor, 1970–1972 Könyves Kálmán Szabadaegyetem rektora, ill. előtte és utána dékánja, 1994-től ismét rektora. A Szent Placid kisseminárium alapítója 1974-, 1981- Nova Santa Rosa, 1985-től 1989-ig, a megszüntetésig rektora. Számos lap munkatársa, könyvei: História da literatura húngara, Buenos Aires 1960, Esboço da história húngara, Garfield, USA 1971.

47. Tumpek József Timót OSB, (Paks 1928–), pannonhalmi bencés, 1970-ben érkezett São Paulóba, 1988-ban itt szentelték pappá, több rendi munkakört töltött be, magyar lelkipásztor.

48. Úrdombi Jenő Ányos OSB, (Győr 1927–), pannonhalmi bencés, 1957-ben érkezett São Paulóba, tanár, magyar lelkész, 1975–1982 Nova Santa Rosai kissemináriumában.

49. Vigh József, egyházmegyes pap (Köveskúton született – Juiz de Fora, 1984), Fekete Ferenczel érkezett, kalocsai kispapként. Maranhão érseki szemináriumában fejezte be tanulmányait, pappá szentelték. 1940-ben Curupuru (Maranhão) plébánosa. Élete végén Arantina (Minais Gerais állam) plébánosa. Az 1981. évi Anuário Catolico szerint São João del-Rei egyházmegyében.

50. Zágon György Bertalan, (Agostyán 1916–), pannonhalmi bencés, 1947–1950 São Paulóban magyar pasztorációban, 1951-ben laicizálását kérte.

Somorjai Ádám OSB

A MAGYARORSZÁGI BENCÉS KONGREGÁCIÓ BIRTOKAINAK
GAZDASÁGI SZERVEZETE ÉS IRÁNYÍTÁSA (1848-1949).
(Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. METEM könyvek)
Bp. 1995. 252. p.

Közismert tény, hogy történetírásunk figyelme meglehetősen későn fordult a nagybirtok gazdálkodásának történeti-gazdaság-történeti kérdései felé. Az 1930-as években Domanovszky Sándor, a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a vezetése alatt álló Magyar Művelődéstörténeti Intézetben kinevelte azt a fiatal kutatógárdát, amely azután 1930 és 1938 között sorra-rendre írta az alapvető tanulmányokat, melyeket azután Domanovszky a maga szerkesztette Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez c. sorozatban közölt. A 15 kötetből álló sorozatból 8 foglalkozik a XVI–XVIII. századi magyarországi gazdálkodással, és annak társadalmi vetületével. Jellemző azonban, hogy közülük csak Wellmann Imrének a gödöllői Grassalkovich-uradalmat bemutató kötetének időhatára terjed 815-ig. Szabad György monográfiája volt az első, amely a taqosítás lezárásáig, az 1870/90-es évekig követte nyomon a tatagesztesi Eszterházy-uradalom fejlődését, áttérését a tőkés gazdálkodásra. Für Lajos és Tóth Tibor munkája már az I. világháborúval záródó korszakra is kiterjesztette kutatásait, s csak az 1980-as években vállalkozott néhány szerző (Erdész Ádám, Fülöp Éva Mária) arra, hogy egyes uradalmak két világháború közti gazdaságtörténetét megvizsgálja.

Ilyen előzmények után dolgozta fel a szerző a magyarországi bencések birtokainak történetét. Nem kellett töretlen úton járnia, hiszen a Pannonhalmi Rendtörténet a sorozat kiadásának időpontjáig (1916) összefoglalást ad a rend gazdálkodásáról. Az azóta eltelt nyolcvan év anyagának bemutatása, valamint a szerves előzmények újraértékelése mindenképpen indokoltá tette az egységes szempontú feldolgozást, amit a szerző könyve egyértelműen bizonyít.

Míg más uradalmak esetében a forrásanyag teljesen megsemmisült, vagy nagyobb részt elpusztult, addig a bencés rend esetében abban a szerencsés helyzetben van a kutató, hogy a pannonhalmi levéltár viszonylagos egységben őrizte meg a birtokgazdálkodásra vonatkozó iratokat. Ez részben összefügg azzal a kivételes védettséggel, melyet az ősi monostor a második viágháború végső szakaszában élvezett, de szerepet játszott ebben a Rend tagjainak történelmi érzékenysége is. Amíg a többi nagybirtok esetében a front átvonulása során maguk a katonák használták fel tüzelőanyagként a jól égő „papírt”, a megmaradt iratokat pedig a község lakossága hurcolta szét, addig a bencések magától értetődő természetességgel őrizték meg azokat.

A szerzetesrendi birtokokat II. József intézkedése szekularizálta, és azok csak 1802-ben kerültek vissza a főapátság tulajdonába. A mintegy hatvanezer kataszteri holdat kitevő birtok célvagyonként szolgált alapul a Rend öt apátságának, két főiskolájának, tíz gimnáziumának, valamint az általuk pasztorált plébániák, elemi iskolák fenntartásához. A főapát gazdasági felelőssége kiter-

jedte a Rend minden birtokára, személye nagymértékben befolyásolta a gazdálkodás mikéntjét is. Az erősen központosított szervezetben a fiókapátságok vezetőinek csak tanácskozási joguk volt személyi és dologi ügyekben. A túlzott központosítás azonban az egyre nagyobb hozzáértést és szakértelmet kívánó döntésekben nehezen volt tartható. A főapátok a századforduló körül kisebb engedményeket tettek, de már korábban létre hoztak egy gazdasági ügyekhez értő szakbizottságot.

Kruesz Krizosztom a Rend múlt századi történetében kiemelkedő szerepet játszó főapát volt. A földbirtok területének művelése, a jövedelem növelése döntően még az extenzív gazdálkodás keretei közt folyt, de emellett új gazdálkodási rendszerek bevezetésével már igyekezett modernné tenni a gazdálkodást. Jól látta, hogy a növénytermesztés és az állattartás belterjessé válásának a szántóföldi takarmánytermesztés a kulcsa. A jobbágyság eltörlésével megszűnt munkaerő (robot) pótlása, valamint a korábbi majorságok szűkült igaerővel és megfelelő gazdasági felszereléssel történő ellátása jelentette a fő feladatot. Amíg a tőkés gazdálkodás kibontakozásával párhuzamosan általános jelenség volt a nagyobb uradalmaknál a bérletek kiterjedése, addig a Rend birtokairól ez nem mondható el.

Részben a gazdálkodás korszerűtlensége, részben a trianoni békeszerződés, a szomszédos országokhoz került birtoktestek miatt a költségvetés hiányokkal küszködött. A nagybirtok – s ezen belül az egyházi nagybirtok – történelmi időszerűségéről, illetve túlhaladott voltáról, gazdasági és szociális bénító hatásáról folyó viták a Rend tagjai között is ismertek voltak. Döntő változásra azonban nem került sor, mindössze annyi történt, hogy az I. világháború utáni földreformok során 4896 katasztrális hold felparcellálására került sor.

Az adósságfelszámolás és a belső feszültségek feloldására 1926-ban létrehozták az Ötös Gazdasági Bizottságot, melynek tagjait maga a főapát nevezte ki, s csak a főjósághoz fordultak – egy bizottság jelölte három tag közül – választották csak. A Szentszék által is támogatott megoldás jónak bizonyult. A Rend 1929. évi négy és fél millió pengő adósságát 1938-ra sikerült törlesztenie, pedig közben egy súlyos, az egész országot érintő, gazdasági válság is lezajlott. Új vonás volt a Rend gazdálkodási gyakorlatában a képzett szakemberek alkalmazása, illetve a rendtagok gazdasági kiképzése.

A II. világháború eseményei alaposan felkavarták a Rend életét. Az 1945 márciusában közzétett 600/1945 M. E. számú rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről intézkedett. Ennek alapján a katolikus egyház 862.704 kh földingatlanából 765.000 kat. holdat sajátítottak ki minden kártalanítás nélkül. A bencés rendházakból 1950 júliusában kitelepítették a rendtagokat. Ezzel teljesen új viszonyok teremtődtek a gazdálkodás terén.

Külön fejezetben vizsgálja a szerző a bencés uradalmak munkaszervezetét. Ír a gazdatisztek szakmai képzettségéről, alkalmazási módjukról. Kruesz Krizosztom főapát idejében megalkották a tisztii szolgálati szabályzatot. A központi kormányzat mellett megszervezték a központi nyilvántartást, a számvérvéséget, gazdasági pénztárt, fizetőpénztárt. A jószágkormányzók vezették a gazdaságot a központi gazdasági kormányzat utasításai alapján. Külön szőlő- és pincegazdasági felügyelő kezelte a pannonhalmi és a somlyói pincét. A

kiváló minőségű somlyói bort tilos volt eladni. A főapátsági erdőmester közvetlenül a központi jószágkormányzósághoz tartozott. A Rend birtokain szolgálni rangot jelentett. A magas fizetés mellett ő a kiöregedett tisztviselők és egyszerű cselédek – tisztességes nyugdíjat kaptak. Nem csoda hát, ha egy-egy állásra tucatjával pályáztak. A cselédek között igen csekély a mozgás. Rendszerint születésüktől halálukig dolgoztak a Rend birtokain. Jellemző, hogy már az 1860-as években a cselédgyerekeket olyan pusztákról, ahol iskola nem volt, rendi fogaton vitették be az iskolába. Annál nagyobb volt a mozgás a kisebb tisztviselők körében, mert velük a gazdálkodás minden szintjét végigjárták, amíg magasabb beosztásba emelkedtek. A központi irányítás kivánalmainak megfelelően a Rend birtokában lévő valamennyi egységet megismertették velük, ezért többször is más-más uradalmakba helyezték őket.

A bencés rendi birtokok gazdasági szervezetének és irányításának a szerző által bemutatott korszaka a magyar mezőgazdaság tőkés fejlődését öleli fel, mely időszak igen jelentős változásokat hozott a mezőgazdasági termelés területén. A polgári Magyarország történetében, a mezőgazdaság túlsúlya miatt, az agrárátalakulásnak döntő szerepe volt. Az 1848-as, áprilisi törvények megteremtették a polgári átalakulás lehetőségét. Az 1867. évi kiegyezés eredményeképpen mindinkább meghatározókká váltak a társadalom kötöttségeit lerázó új formák. Ennek a bonyolult átalakulásnak egyes fázisait követi nyomon Fülöp Éva Mária könyve, mely gazdaságtörténet-írásunk komoly nyeresége.

Kőhegyi Mihály

NAGYVÁRADI SCHEMATIZMUS 1995.

A nagyváradai egyházmegye névtára Szent László király halála 900-ik jubileumi évében. (Nagyvárad, 1995. 176 p.)

Hosszú és súlyos évtizedek után végre, 1995-ben megjelenhetett az ősi nagyváradai latin szertartású egyházmegye névtára. Az új schematizmus fontos mérföldköve a romániai római katolikus egyház XX. századi történetírásának, hiszen olyan adatokat is tartalmaz, amelyeket csak most, a 90-es években váltak publikálhatókká.

A nagyváradai püspökség utolsó, teljes schematizmusa 1917-ben jelent meg. Ezután már csak a Trianon által két részre szabdaltnak egyházmegye magyar, illetve román részéről adtak ki névtárakat.

1929-ben Debrecenben és Nagyváradon is megjelent egy-egy schematizmus. 1931-ben Szatmáron adták ki a – romániai csonka egyházmegyéből ideiglenesen létesített – szatmár-nagyváradai püspökség névtárát. (Ez az utolsó olyan kiadvány 1995-ig, amely tartalmazza a nagyváradai egyházmegye romániai részének adatait.) 1933-ban és 1938-ban Vácott, illetve Debrecenben jelent meg schematizmus a magyarországi részről, amely ekkor már a debreceni apostoli kormányzóság elnevezést viselte. 1952-ben az egyházmegye magyarországi területeit a csanádi püspök joghatósága alá helyezték, így az itteni

plébániák adatai – elkülönítve – megtalálhatóak az 1961-es és az 1980-as csanádi schematizmusokban.

A nagyváradai püspökség 1995-ös névtárának tematikai felépítése hasonlóan alakul a többi egyházi schematizmuséval. A könyv borítóján az egyházmegye jelenlegi főpásztorának, Tempfli József megyéspüspöknek a színes címere látható. A kiadványban egyébként még hat színes fénykép található (a nagyvárad-i Szt. László Hermáról, a székesegyházról, II. János Pál pápáról, a pápai címerről, Tempfli József püspökről és a volt püspöki palotáról).

A püspöki bevezető után két történelmi témájú tanulmány következik. Fodor József „A Nagyvárad-i Római Katolikus Püspökség története” című 28 oldalas és Thurzó Sándor „Nagyvárad-i éneklő kanonokok (1199-1557)” című 8 oldalas írása. Ezt követően az egyházmegye jelenlegi statisztikájával (terület: 12.152 km², lakosok száma: 1.015.090, ebből római katolikus: 110.246, stb.), illetve a római katolikus egyház jelenlegi vezetőinek (pápa, apostoli nuncius, érsek, metropolita és megyéspüspök) adataival ismerkedhetünk meg.

Az egyházi névtároknál bevett szokás a püspökség eddigi vezetőinek archontológiai táblázat szerű felsorolása. Így, itt is szerepel a nagyvárad-i egyházmegye püspökeinek, illetve ordináriusainak névsora, Sixtustól Tempfli Józsefig, 1103-tól 1995-ig. A következő rész a püspökség belső hierarchiájával ismertett meg bennünket. Az általános helynök, a káptalan, a tiszteletbeli kanonokok, címzetes apátok és prépostok után a gazdasági iroda, a székesegyházi kórus és zenekar, az egyházmegyei bíróság, a papi tanács és szenátus, valamint a teológiai főiskola tanári karának tagjait sorolják fel.

Ezután találhatjuk meg a schematizmus legterjedelmesebb fejezetét, amely a plébániák felsorolását, illetve azok történetének rövid ismertetését tartalmazza. Plébániatörténetet is tartalmazó névtár utoljára 1896-ban jelent meg. (Schematizmus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno domini et millennari MDCCCXCVI. Nagyvárad, 1896.) A három főesperességre – székesegyházi, krasznai és középszolnoki – és ezen belül hét esperesi kerületre – várad-i, várad-környéki, margittai, székelyhidi, tenkei, szilágysomlyói és tasnádi – osztott püspökség területén jelenleg 57 plébánia működik.

A utolsó részében az egyházmegye papságának (67 tényleges és 12 nyugdíjas pap) legfontosabb adatait, valamint a kispapok (19), a szerzetesek (2 premontrei kanonok és 2 lazariszták) és apácák (58), továbbá a különböző egyházi iskolák hallgatóinak nevével ismerkedhetünk meg. A könyv legvégén a püspökség 1950 és 1995 között elhunyt papjai kerülnek felsorolásra, illetve – mint érdekes adalék – a nagyvárad-i székesegyház kriptájában, valamint a váradolaszi temetőből exhumált és szintén a püspöki kriptában nyugalomra helyezett papok névsora szerepel.

Merényi-Metzger Gábor

DR. KOSTYA SÁNDOR

A Torontói Szent Erzsébet egyházközség és plébánia története

A legnagyobb külföldi magyar katolikus plébánia élete és története. A majd harminc egyházközségi szervezetével és jól működő egyházközségi vezetésével egy példa arra, hogy a hívek bevonásával milyen termékeny lehet egy plébánia élete a huszadik század második felében. A torontói magyarság a 20. század magyar történelmének egy egyedülálló vetülete, metszete, mondhatjuk lelete. Itt megtalálhatjuk a 20. század magyarságának teljes spektrumát: az ezerkilencszázttizes, a huszas, a harmincas, negyvenes, az ötvenes évek és így tovább magyarját, mindegyik őrizve hagyományát, talán hűségesebben, mint az óhazában. Él itt gazdag és szegény, nemes és közember, zseni és egyszerű, szélsőjobboldali és szélsőbaloldali, középboldali és középbaloldali, keresztény és zsidó, katolikus és más vallású, hívő és hitetlen, milliomos és bérmunkás, egyetemi tanár és tanuló, iparos és kereskedő, földműves és gyártómunkás, magányosan, vagy csoportba tömörülve. És ebben a sajátos magyar világban a torontói Szent Erzsébet plébánia a magyar katolikus megújulás gyümölcse.

A könyv vonzó ereje éppen az, hogy nem egy történeti feldolgozás hanem inkább krónika, melynek olvasása közben az olvasó az olvasottak alapján alkothatja meg saját képét egy külföldi nagyvárosban élő magyarok hitéletéről. Egy harminchét éve emigrációban élő hívő tanár mondja el neki egy plébánia keretében a magyar nép örömét és bánatát évezredünk utolsó századában saját alanyiségén keresztül.

A szerző a Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség, METEM-Internationál első tagjai közé tartozott, és azon fáradozott, hogy a torontói Szent Erzsébet plébánia története például szolgáljon majd a METEM többi plébánia történetírásainak. Sajnos idő előtt meghalt, a plébánia azonban így is példa maradt. Jóllehet egy helyi jezsuita plébánia, de benne lüktet mégis az egyetemes Egyház minden magyar plébántája. Érdeke minden magyar plébánia. A torontói Szent Erzsébet plébánia a METEM szülővárosa és mint plébánia a szó szoros értelmében valóban a nép plébántája (15–17 oldal).

A könyv inspiráció plébániáknak, emlékezés és mérlegelés egyéneknek.

Megrendelhető:

St. Elizabeth of Hungary Parish,
432 Sheppard Ave E. Toronto, Ontario, Canada M2N 3B7.
Tel.: (416) 225-3300; Fax: (416) 225-3814.
Ára 20.00 Can dollár.

Magyarországon:

METEM Vázlatok Szerkesztősége H-6720 Szeged, Dugonics tér 12.
Tel.: (62) 323-714; Fax: (62) 323-813.
Ára 390.00 Ft.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4S 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Somorjai Ádám OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356. old. ára: 398 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest–Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban Budapest, 1995. 318. old. ára 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944) Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956 Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek felosztása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. (előkészületben)
15. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház és művelődés a középkori Erdélyben (előkészületben)